

T.C.
KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

ZENGİNLİK KÜLTÜRÜ VE TÜRKİYE'DE KÜLTÜREL BİR OLGU
OLARAK ZENGİNLİK

ÖMÜR NİHAL KARAARSLAN

DOKTORA TEZİ

Danışman: Prof. Dr. Mustafa AYDIN

Ocak-2024

ZENGİNLİK KÜLTÜRÜ VE TÜRKİYE’DE KÜLTÜREL BİR OLGU OLARAK ZENGİNLİK

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Sosyoloji Ana Bilim Dalı

Doktora Tezi

ÖMÜR NİHAL KARAARSLAN

Danışman

Prof. Dr. Mustafa AYDIN

KARAMAN-2024

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Ömür Nihal KARAARSLAN

ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜR

“Sosyologluğum bir ÖSS meselesidir” diye çıktığım bu yolda Sosyoloji’ye dair ilgimin bir sistem meselesi olmanın ötesinde bir sevgi olduğunu fark ettim. Doktora yapmanın anlamı sosyolojiye dair olan bu ilginin, akademik yolculukta bir biçim almasından başka bir şey değildir. Bu tez her şeyden önce sosyolojiye dair yolda olabilmek için yazılmıştır.

Zenginlik kültürü ve Türkiye’ de zenginlik kültürüne ilişkin yapılan bu çalışma, doktora tez danışmanım Prof. Dr. Mustafa Aydın Hoca’mın bu konuyu bana önermesi ile başlayan bir çalışmadır. Hoca’mın tavsiyesi, tez boyunca zevkle çalışacağım, merakla bir sonraki aşamaya geçeceğim büyük bir tutkuya dönüşmüştür. Süreç içerisinde, sosyolojik literatürde zenginlik kültürüne ilişkin yapılan çalışmaların azlığı ve buna dair yaşadığım zorluk, çalışmanın sürdürülmesine yönelik inancımın pekişmesine neden olmuştur.

Çalışmam süresince tez yazmanın zorluğu karşısında sundukları katkılar ile tezin bitirilmesini kolaylaştıran birçok kişiye olan minnettarlığım söz konusudur. Öncelikle akademik bir danışman olmanın ötesinde, bir üslup ve bir tarz aktarımı yaparak yeni nesillere katkıda bulunan çok değerli hocam Prof. Dr. Mustafa Aydın’a çok teşekkür ederim. Öğrencisi olma ayrıcalığına sahip olduğum için minnettarım. Ayrıca akademik isteğin ahlaki değerler ile birlikte nasıl birleştirileceğine dair olan kaygısı, her daim şahit olduğum bir kaygı olmuştur. Akademik yolculuğumda değerli tecrübeleri ile yolumu belirleyen temel köşe taşları olarak hep var olacaktır. Tezimin teorik arka planını oluştururken çalışmalarından yararlandığım sevgili hocam Prof. Dr. Fatma Beğlü Dikeçligil’e de teşekkürlerimi bir borç bilirim. Kültürün tanımlanmasına yönelik alana sunduğu katkı, bu çalışmanın en temel dayanak noktası olmuştur. Akademik katkıları dışında insan ve insanlığa dair endişeleri, tavsiye ve önerileri bu çalışma dışında beni bir adım ileriye götüren, içsel yolculuğuma katkıda bulunan önemli tavsiye ve görüşlerdir. Beğlü Hocam ile geçirdiğim her dakika için ayrıca minnettarım. Lisans sıralarından doktora tezime her konuda samimi fikirlerini bizlerden esirgemeyen ve tezimi bitirme noktasında bana cesaret veren saygıdeğer hocam Prof. Dr. Mahmut Hakkı Akın’a çok teşekkür ederim. Kısa bir bayram ziyaretinin birkaç saatlik ev oturmasına dönüştüğü, tezim hakkında değerli kitap tavsiyeleri ve başlangıç noktasında hangi hususları dikkate almam gerektiği noktasında tezime katkıda bulunan Prof. Dr. Mustafa Atilla Arıcıoğlu’na çok teşekkür ederim.

Ayrıca bu çalışmaya yönelik dikkatli değerlendirmeleri ile tezime katkıda bulunan, eleştiri ve tavsiyeleri ile daha iyi bir tez olma noktasında görüşlerini benden esirgemeyen Doç. Dr. İbrahim Nacak ve her daim beni tez yazma noktasında cesaretlendiren, verdiği telkinler ile beni daima ileriye götüren Doç. Dr. Müşerref Yardım’a teşekkürlerimi bir borç bilirim. Başka bir ilde doktora yapmanın her zorluğunda, bana destek olan ve tavsiye noktasında sunduğu öneriler ile tezime katkıda bulunan Doç. Dr. Mehmet Çakır’a ve tezim ile ilgili görüş ve önerilerde bulunan Dr. Öğr. Üyesi Oya Eryiğit Günler’e çok teşekkür ederim. Doktora sınavına hazırlık aşamasından doktora tezimi yazma aşamasına kadar her zaman yanımda olan, bana inanan ve bu yolda olmam gerektiğine ilişkin her daim hevesimi arttıran çok değerli hocam, aynı zamanda dostum, kardeşim olan Doç. Dr. Aylin Yonca Gençoğlu’na minnettarım. Karabük’ teki dostlarım Arş. Gör. Hatice Esra Mescioğlu’na, Arş. Gör. Yasemin Erdoğan Öztürk’e ve Dr. Öğr. Üyesi Nesrin Gezici’ye doktora sürecime bulundukları katkılardan ötürü çok teşekkür ederim.

Eğitim hayatım boyunca bana sabırla destek olan, bıkmadan usanmadan ve sorgulamadan çalışmama yönelik inançlarını hiç kaybetmeyen, tezimi dualar ile süsleyen ömrüm boyunca hep sevgi, saygı ve minnet ile anneciğim ve babacığma çok teşekkür ederim. Akademik kaygının büyüttüğü, yaşlılarının aksine insanlığa dair bir ‘dert’ ile yetiştirdiğim, bunun yükünü her daim omuzlarında hissedenden iki güzel evladım Akif Eren ve Ahmet Asım’a önce evladım oldukları için, sonra da bu çalışmaya olan inancımı arttırmama sebep oldukları için minnettarım. Doktora yapma noktasında bana destek veren, bana olan inancını hiçbir zaman yitirmeyen, sürecin zorlukları noktasında benim yanımda olan yol arkadaşım Faruk Karaarslan’a binlerce kez teşekkürler. Bizimkisi sosyoloji ile başlayan bir yolculuktu. Ve bu yolculuğa bu tezin dahili, bizi birbirimize daha çok kenetleyecek bir aşamaydı. Çok şükür nasip oldu.

Burada isimlerini anmadan geçemeyeceğim tezin arka planını ilmek ilmek işleyen çok değerli dostlarıma da teşekkürü bir borç bilirim. Her gün beni masa başında bulan ve kahvem ile derdime ortak olan sevgili Nihal Abla’ma, içinde bulunduğum sürecin zorluklarını kaldıramadığım her anda, sabırla beni dinleyen Şayeste, Hatice ve Esra’ya çok teşekkür ederim. Zorlandığım her anımda beni rahatlatan, çocuklarıma ablalık yapan Neslihan’a hayatımda olduğu için minnettarım. Her seferinde tez ile birlikte beni kabul eden ve ihmalkarlıklarımı anlayışla karşılayan Rümeyza ve Kafiye Abla’ma çok teşekkür ederim. Dostlarım olmasaydı teze dair yaşadığım her duygu durumu yarım kalırdı.

Bu çalışma aynı zamanda bir tarafı hüznün olan bir çalışmadır. 6 Şubat 2023 depremi ardından bir Hatay'lı olarak her sayfasında yer alan satır aralarına; Hatay'a ilişkin yaşadığım kederi, giden kayıplarımın acısını, yaşadığım çaresizliği, gözlerimin gördüğü acizliği ve bütün bunlar karşısındaki sessizliği işledim. Yapabildiğim bir şeyi Hatay için yapmış olmak bu çalışmayı daha anlamlı hale getirecektir.

Saygılarımla

İÇİNDEKİLER

<i>BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK</i>	<i>i</i>
<i>ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜR</i>	<i>ii</i>
<i>KISALTMALAR</i>	<i>vii</i>
<i>ÖZET</i>	<i>viii</i>
<i>ABSTRACT</i>	<i>ix</i>
<i>GİRİŞ</i>	<i>1</i>
1. BÖLÜM: ZENGİNLİĞİ ANLAMAK İÇİN BİR ÇERÇEVE ‘KÜLTÜR’	8
1.1 Kültür Kavramı ve Tanımlama Sorunu.....	8
1.2 Kültür ve Özellikleri.....	19
1.3 Kültüre İlişkin Farklı Tanım Düzeyleri	28
1.3.1 Alt Kültür	29
1.3.2 Popüler Kültür	31
1.3.3 Yüksek Kültür	32
1.4 Olgusal Kültür Tipleri.....	33
1.4.1 Yoksulluk Kültürü	33
2. BÖLÜM: ZENGİNLİK VE ZENGİNLİK KÜLTÜRÜ	44
2.1 Zengin ve Zenginlik Tanımı	44
2.2 Geçmişten Günümüze Değişen Zenginlik Olgusu	54
2.3 Zenginlik Kültürü	65
2.4 Zenginlik Kültürünün Kognitif, Normatif ve Maddi Boyutu.....	72
2.5 Zenginlik Kültürünün Özellikleri.....	76
2.6 Zenginlik Kültürü ve Göstergeleri	82
2.6.1 Zenginlik Kültürünün Temsili.....	82
2.6.2 Gündelik Hayat ve Zenginlik Kültürü	85
2.6.3 Zenginlik Kültürü ve Mekân	99
3. BÖLÜM: OSMANLIDAN CUMHURİYETE ZENGİNLİK KÜLTÜRÜ	107
3.1 Osmanlı Devlet ve Toplum Yapısı	109
3.2 Osmanlı İktisadi Yapısı ve Zenginlik	121
3.3 Osmanlı Zihniyet Dünyasında Zenginlik.....	127
3.3.1 Osmanlı’da Zenginlik Kültürü ve Zihniyet.....	127
3.3.2 Osmanlı’da İslam, Tasavvuf ve Zenginlik	131
3.3.3 Osmanlı’da Zürefa Sınıfı ve İşret Meclisi.....	139
3.3.4 Osmanlı’da Zenginlik ve Dışavurumu	140
3.4 Cumhuriyet Döneminde Zenginlik ve Zenginlik Kültürü.....	144
3.4.1 Erken Dönem Cumhuriyet Dönemi Zenginleşme Politikaları.....	148
3.4.2 Tek Partili Yıllarda Zenginlik	158

3.4.3 Çok Partili Yıllarda Zenginler ve Zenginlik Kültürü	163
3.4.3.1 Zenginlik ve Zenginliğin Yeni Yüzleri	171
3.4.3.2 Şehirli Zengin ile Köylü Zengin	174
3.4.3.3 Zenginlerin Gündelik Hayatı	179
3.4.4 Cumhuriyet Dönemi Zengin Tipleri	182
3.4.4.1 Milli Burjuvazi	183
3.4.4.2 Enderun Kökenli Zenginler	188
3.4.4.3 Anadolu Zenginleri	189
3.4.4.4 Savaş Zenginleri	193
4. BÖLÜM: KÜRESELLEŞEN TÜRKİYE’DE ZENGİNLİK KÜLTÜRÜ	197
4.1 Özal’lı Yıllarda Siyasal ve Ekonomik Durum	198
4.2 Küreselleşme Sürecinde Zenginler, Zenginleşme	208
4.2.1 Eski Zengin ve Yeni Zengin	215
4.3 2000’li Yıllarda Türkiye’nin Siyasal ve Ekonomik Durumu.....	219
4.4 AK Parti Döneminde Zenginlik Kültürü	222
4.5 Türkiye’de Zenginliğin Sosyo Kültürel Yapısı	238
4.6 Modernleşme Zihniyeti ve Günümüz Zenginlik Kültürü.....	242
SONUÇ	246
KAYNAKÇA	250

KISALTMALAR

AB: Avrupa Birliği

AK Parti: Adalet ve Kalkınma Partisi

AP: Adalet Partisi

CHP: Cumhuriyet Halk Partisi

DP: Demokrat Parti

FP: Fazilet Partisi

IMF: International Monetary Fund

KDV: Katma Değer Vergisi

MHP: Milliyetçi Hareket Partisi

Müsiad: Müstakil Sanayici ve İş Adamları Derneği

RP: Refah Partisi

TL: Türk Lirası

Tüsiad: Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği

YTL: Yeni Türk Lirası

ÖZET

Başlık: ZENGİNLİK KÜLTÜRÜ VE TÜRKİYE’DE KÜLTÜREL BİR OLGU OLARAK ZENGİNLİK

Yazar: Ömür Nihal Karaarslan

Danışman: Prof. Dr. Mustafa Aydın

Kabul Tarihi: 24.01.2024

Sayfa Sayısı: 278

Bu çalışma sosyolojik bir olgu olarak zenginlik kültürünü ve bu kültürün Türkiye’deki yansımalarını konu edinmektedir. Türkiye’de zenginlik kültürünün tarihsel süreçte nasıl şekillendiğini ve günümüz zenginlik kültürünü sosyolojik olarak nasıl anlamlandırmamız gerektiğini ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu doğrultuda Avrupa’da zenginlik kültürünün ne olduğunu ve Türkiye’de zenginlik kültürünün Avrupa’dakine benzer ve farklı olarak tarihsel süreçte nasıl şekillendiğini araştırmaktadır. Teorik bir eser olan bu çalışma zenginlik kültürünün gözlemlenmesi ve zenginliğin tarihsel olarak anlamaya imkan tanıyacak dökümanların analizi üzerine kurulmuştur. Sonuç olarak Türkiye’de zenginlik kültürünün modernleşmenin ürettiği çelişkilerin bir yansıması olduğunu ve zenginlik kültürü üzerinden modernleşme serüvenimizin izinin sürülebileceği iddia edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Zenginlik, Zenginlik Kültürü, Sosyo Kültürel Gerçeklik, Alt Kültür, Modernleşme,

ABSTRACT	
Title of Thesis: CULTURE OF WEALTH AND WEALTH AS A CULTURAL PHENOMENON IN TURKİYE	
Author of Thesis: Ömür Nihal Karaarslan	
Supervisor: Prof. Dr. Mustafa Aydın	
Accepted Date: 24.01.2024	Number of Pages: 278
This study focuses on the culture of wealth as a sociological phenomenon and its reflections in Turkey. It aims to reveal how the culture of wealth in Turkey has been shaped in the historical process and how we should make sociological sense of today's culture of wealth. In this direction, it investigates what the culture of wealth is in Europe and how the culture of wealth in Turkey has been shaped in the historical process similar to and different from that in Europe. As a theoretical work, this study is based on the observation of the culture of wealth and the analysis of documents that will enable a historical understanding of wealth. As a result, it is claimed that the culture of wealth in Turkey is a reflection of the contradictions produced by modernisation and that our modernisation adventure can be traced through the culture of wealth.	
Keywords: Wealth, Wealth Culture, Socio Cultural Reality, Subculture, Modernisation	

GİRİŞ

Zenginlik kendisini gösterir. Tabiatı itibariyle saklı kalmaz. Davette, yeme içmede, kılık kıyafette, evlerde, restoranlarda, mobilyalarda, mutfakta, vitrinlerde ve daha birçok alanda kendini hissettirir. İnsan saklamak istese de gündelik hayatın bir çatlağını bulur ve sızar. Görünür olur. Orada olduğunu ve başkalarından farklılık arz ettiğini bir şekilde duyurur. Sadece malda mülkte değil. Oturmaya, kalkmaya, yürümeye kısacası her türlü davranışa bir gölge gibi çöker. Zenginlik tutum ve davranışlara siner. Savurganlıkta, cimrilikte, cömertlikte, aç gözlülükte, mertlikte kendisini hissettirir. Onun için zenginlik malın mülkün çokluğundan daha büyük bir anlama sahiptir.

Her kültürel olgu gibi zenginliğin de kendine has yapısı, davranış kalıpları ve zihniyet dünyası vardır. Bunlar tarihsel dönemlere göre farklılık arz edebilir. Dönemin ruhuna göre yeni formlarla şekillenebilir. Fakat her toplumda ve her dönemde kendine has bir konumu her daim muhafaza eder. Toplumsal hayatın vazgeçilmez bir parçası olarak görünürlük kazanır. Başka toplumlara ya da dönemlere nispeten az ya da çok zenginlik insan oğlunun bir gerçekliği olarak her zaman var olur. Tam da bu sebeple toplumsal hayatta nerede konumlanacağı her daim çok önemli bir meseledir. Dahası insanoğlunun tarihsel gerçekliğinin izini sürmeye imkân tanır.

Zenginliğin tarihsel ve toplumsal izini sürdüğümüzde karşımıza ilk çıkan: her daim bir mesele oluşudur. Zenginlik temelli toplumsal farklılaşma, tarih boyunca toplumların sınıfsal manada yaşadığı problemlerin konusu olmuştur. Bu zenginliğin mutlak kötü bir kültürel olgu olmasından dolayı değildir. Zenginliği yoksulluğu zorunlu kılmasından ve zenginliğin olduğu her yerde yoksulluğun da var olmasından dolayıdır. Yoksulluk nispetenlik ilkesi gereği farklılaşsa da her toplumda var olagelmıştır ve çoğunlukla sebebi zenginlik olarak düşünülmüştür.

Zenginliğin ve yoksulluğun insanoğlunun tarihsel bir gerçekliği olması; medeniyetlerin, devletlerin veya otoritelerin zenginliği nasıl konumlandıracağını önemli hale getirmiştir. Sermayenin nasıl dağılacağı, zenginlerin normatif yapısının nasıl şekilleneceği, zenginlerin görünürlüğünün sınırlarının neresi olacağı, farklı toplumsal kesimler için nasıl sembolik şiddete dönüşmeyeceği, zenginlik kültürünün toplumsal hayattaki işlevinin ne olacağı ve daha birçok soru bu minvalde önemli hale gelir. Bu soruların insani bir varlık anlayışına dayanmayan cevapları zenginliğin, bir meselenin ötesinde, her daim bir problem

alanı olarak şekillenmesine neden olur. Zenginliği ve zenginlik kültürünü konumlandıramayan dünya görüşleri bu problem alanı ile yüzleşmek durumundadır.

Varlık ve insan tasavvurunu yitirdiğimiz bir çağda zenginliğin bu kadar görünür olması, görgüsüzlükle özdeşmesi ve problem arz etmesi son derece tabiidir. Bu durum, bir sorundan öte yeni sorunlar üreten bir semptomdur. Onun için günümüzde zenginliğin anlam haritasını oluşturan kelimeler cömertlikten, mertlikten, hayırseverlikten ziyade aç gözlülük, yolsuzluk ve görgüsüzlüktür. Bugün zenginliğin anlam dünyası toplumsal sorunların can damarını oluşturan olumsuzluk yüklü kavramlardan oluşmaktadır. Bu ise yoksulluğun şekillenişine dair önemli ipuçları vermektedir.

Günümüzde zenginliğe ve zenginlik kültürüne ilişkin sorun alanının gün geçtikçe derinleştiğini ifade edebiliriz. Çünkü içinde bulunduğumuz iktisadi, siyasi ve kültürel sistem zenginliğin temeli olan sermaye birikimi ve bu sermaye birikiminin görünürlüğü üzerine kuruludur. Özellikle dijital dünya tarihte hiç olmadığı kadar zenginliği ve zenginlik kültürünü ifşa etmektedir. Dahası bu ifşa zenginliğin ürettiği yoksulluğu, zenginliğin oluşturulma biçimini, zenginlik kültürünün farklı görünümelerini de ortaya koymaktadır. Hal böyle olunca toplumsal sınıflar arasındaki farklılıklar hissedilebilen hınçların ötesine geçmiştir. Artık zenginlik ve zenginlik kültürü bir teşhirin ve takibatın konusu haline gelmiştir. Bu durum zenginliğin yeni formlarını ve görünümelerini önemli hale getirmiştir. Fakat sosyal bilimler literatürüne baktığımızda bu görünürlüğe paralel oranda çalışmaların olmadığı karşımıza çıkmaktadır. Dahası bu süreci yani zenginliği ve zenginlik kültürünü anlamlandırma çabası özellikle Türkiye özelinde yok denecek kadar azdır. Bu anlamda elinizdeki çalışmanın literatürdeki önemli bir eksikliği dolduracağı düşünülmektedir.

Zenginlik kültürünün ve bu kültürünün Türkiye özelindeki serencamının eksikliği literatürde zenginliğin çalışılmadığı anlamına gelmemektedir. Bugüne kadar zenginlik iktisadi süreçler bağlamında sosyal bilimlerin birçok farklı alanında çalışılmıştır. Özellikle Karl Marx'ın ortaya koyduğu sınıf analizi bu iktisadi bağlamın temel belirleyeni kabul edilmiş ve Marksizm külliyyatının bir alt başlığı olarak zenginlik fazlasıyla çalışılmıştır. Benzer şekilde liberal teoriler zenginliğin iktisadi bağlamını oluşturmuştur. Her iki yaklaşımda zenginliği üretim, tüketim, mülkiyet, artı değer, burjuva, proletarya, piyasa, sermaye gibi kavramlar ekseninde ele almıştır. Benzer şekilde beyaz ya da mavi yakalılar zenginliğin toplumsal hayattaki konumuna ilişkin analizlerin konusu olmuş ve sınıflı toplum anlayışını çözümlemeyi amaçlamıştır. Bu yaklaşımların ve kavramların tümü zenginliği, zenginliğin

ortaya çıkışını ve toplumsal sonuçlarını anlamada ve açıklamada oldukça işlevsel görünmektedir. Fakat bu çalışma söz konusu kavramlardan ziyade zenginliğin kültürel boyutuna odaklanmaktadır. Özellikle antropolojik perspektiften zenginliğe ve bu zenginliğin dışavurumuna ilişkin analizler yapmayı hedeflemektedir. Bu analizlerin kültürel bir olgu olarak zenginliği ele alması ve bu olgunun günümüz Türkiye'sindeki anlamı çalışmanın özgün değerini oluşturmaktadır.

Özellikle zenginliğin kültürel yansımalarına odaklanıyor olması sebebiyle zenginliğin iktisadi ya da tarihsel süreçlerde ortaya çıkışını konu edinmeyecektir. Elbette bu bağlamlar zenginlik kültürünün oluşması noktasında son derece önemlidir. Fakat çalışmamızın esas ilgisi zenginliğin kültürel görünümleridir. Yani bir hayat tarzı olarak temsil edilme biçimleridir. Bu bağlamda çalışmamızın esas amacı zenginliğin günümüz kültür dünyasındaki yansımalarını sosyolojik ve antropolojik zaviyeden okuyabilmektedir. Mekânsal tercihler, dijital ortam, giyim kuşam, belirli ritüeller, sembol ve simgeler bu kültürün okunabileceği yerlerdir. Daha yalın bir ifadeyle belirli bir kültür dünyasını oluşturan hayat tarzının görünebileceği alanlardır.

Her çalışmada olduğu gibi bu çalışmada kendisine has belirli sınırlılıkları vardır. Öncelikli sınırlılık literatürde zenginlik kültürüne ilişkin çalışmaların azlığıdır. Rıfat Bali'nin çalışmalarını istisna kabul ettiğimizde zenginlerin gündelik hayatına dair eserler yok denecek kadar azdır. Bu, titiz bir literatür taramasını, tasnifini ve tahlilini zorunlu kılmıştır. Zaman zaman literatür içinde kaybolmak, yol haritasını kaybetmek ve konunun sınırlarını çizememek sürecin sancılı yönlerini oluşturmuştur. Bir diğer sınırlılık çalışmanın teorik kurgulanışıdır. Literatürdeki boşluk bir saha çalışmasından ziyade konun kavramsal çerçevesini ortaya koyan, tarihsel ve sosyolojik sınırlarını çizen teorik bir çalışmayı zorunlu kılmıştır. Bu anlamda teorik çalışmaların kendine has zorlukları bu çalışmada da hissedilebilir. Elbette bu durum bir dezavantaj değildir. Daha ziyade ele alınan olgunun sınırlarını çizme ihtiyacıdır. Dolayısıyla hem literatürün vaziyeti hem de çalışmanın teorik oluşu belirli sınırlılıkların yanı sıra avantajları da beraberinde getirmiştir. Özgünlük ve kavramsal çerçeveyi kapsayan bir perspektif ortaya koymak bu avantajların başında gelmektedir.

Bu çalışma teorik mahiyette olduğu için ayrıntılı bir yöntem bölümü yazımına ihtiyaç duyulmamıştır. Fakat her doktora tezinde olduğu gibi gidilen her mekânda, dışarıda yenen her yemekte, bakılan her yerde zenginlik ve zenginlik kültürü görülmeye çalışılmıştır. Bu esasında bir sosyal bilimcinin her an sahada olmasının bir gerekliliği olarak düşünülmüştür.

Dolayısıyla okunan her kitabın yorumlanması, kavramların konumlandırılması ve zenginliğe ilişkin analizler bu gözlemler eşliğinde kaleme alınmıştır. Yanı sıra zenginlerin sosyal medya hesaplarının takibi, zenginliği ve zenginlik kültürünü konu edinen filmlerin ve videoların izlenmesi, özellikle Türkiye'deki önemli zenginlerle ilgili yapılan mülakatların, belgesellerin ve röportajların takip edilmesi teorik çerçeveyi şekillendirme de son derece önemli rol oynamıştır. Gözlemler ve takipler tanımlanmış bir yöntem dairesinde gerçekleşmeyen, kendiliğinden bir anlama çabası olduğu için araştırma yöntemi olarak değerlendirilmemiştir. Bu süreç literatürü ve zenginlik kültürünü daha iyi anlamanın ve yorumlamanın tabii çabası olarak görülmüştür. Çalışmanın her bir bölümü bu hassasiyetle kaleme alınmaya çalışılmıştır.

Bu çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümünde kültür tanımları, kültürün özellikleri ve kültürün işlevleri yer almaktadır. Bunun dışında kültüre ilişkin farklı tanım düzeyleri ve olgusal kültür tiplerine yer verilmiştir. Birinci bölümün kültür şeklinde belirlenmesindeki en temel faktör; zenginlik kültürünün olgusal kültür tiplerinden bir tanesi olmasıdır. Bir diğer faktör ise kültürün birçok disiplinin ilgilendiği bir alan olmasından ötürü her disiplin tarafından kabul edilen genel geçer bir tanımının olmayışıdır. Bu durumda zenginlik kültürünün kültürel tarafının hangi yaklaşım ile ele alınacağı hususunun, tezin sınırlılığı açısından gerekiyor olmasıdır. Bu yüzden kültür kavramına antropolojik ve sosyolojik tanımlamalar eşliğinde yer verilmiştir. Tez boyunca zenginlik kültürü kavramı kültürün insanın doğal olana eklemlediği her şey tanımına dayalı olarak sınırlandırılmıştır. Yani tez içinde kültür kavramı denilince; insanın tabiatta yapıp etmelerinin, anlam yüklemelerinin ve eylemlerinin genel bir adı olan kültür tanımı anlaşılmalıdır. Bu tanım insanın somut gerçekliği ile beraber anlam yüklemelerini de içerisine almaktadır.

Kültür kavramının tanımı dışında bu kavrama yönelik Beylü Dikeçligil'in üç boyutlu kültür analizi tezin ana temasını üzerine oturttuğumuz yaklaşımdır. Kültürün maddi, kognitif ve normatif boyutuna yönelik analizler içeren bu yaklaşımdan hareketle zenginlik kültürünün de üç boyutlu bir analizi mümkündür. Yine kültürün sahip olduğu özellikler ve işlevler aktarılarak zenginlik kültürüne dair bir çerçeve çizilmeye çalışılmıştır. Kültüre ilişkin farklı tanım düzeyleri verilerek bir diğer bölüme bir ön hazırlık yapılmış zenginlik kültürünün bu tanım düzeylerindeki yerinin analizi için bir ön bilgilendirme verilmiştir. Çalışmanın bu kısmının etrafında şekillendiği en temel araştırma soruları: Kültürün anlam ve değerleri önceleyerek bir tanımı yapılabilir mi? Kültürün üç boyutlu analizi mümkün müdür? Bu sorular etrafında temel iddialar ise kültürün anlam ve değerleri önceleyen bir tanımını yapmak

mümkündür ve kültürün üç boyutlu analizi yapılabilir. Bu araştırma soruları ve iddialar zenginlik kültürü kavramının sınırlılığını belirlemek üzere belirlenmiş soru ve iddialardır. Zenginlik kültürüne ilişkin tanımlama problemi ve bir çerçeve oluşturma gerekliliği kültüre yönelik bu soru ve iddiaları gerekli kılmıştır. Kültürün sahip olduğu özellikler sıralanarak zenginlik kültürünün kültürün bir alt birimi olarak hangi sınırlılıklar içerisinde ele alınacağı belirlenmeye çalışılmıştır. Zenginlik kültürünün hangi açılardan popüler kültür hangi açılardan bir alt kültür ve hangi açılardan bir yüksek kültür olup olmadığı da ayrı ayrı bu kavramların sınırlılıkları içerisinde ele alınmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise birinci bölümdeki kültür kavramına yönelik yapılan sınırlandırmadan hareketle bir zenginlik kültürü analizi yapılmıştır. Zenginlik kültürünün kavramsal çerçevesi içerisinde oldukça önemli olan zengin ve zenginlik kavramları üç boyutlu kültür analizinden hareketle ele alınmıştır. Geçmişten günümüze değişen zenginlik olgusu başlığı altında zenginlik kültürünün tarihsel arka planı verilmiştir. Zengin ve zenginliğin olduğu alanda zenginlik kültürünün varlığına dair ipuçları aranmış ve bu kültürün hâkim kültürden ayrıksılığının altı çizilmiştir. Zenginlik kültürünün üç boyutlu analizi ile bu kültürün ardındaki anlam kodları ve değerleri açığa çıkarılmaya çalışılmıştır. Kültürün özelliklerinden yola çıkarak zenginlik kültürünün sahip olduğu özellikler belirlenmiş ve böylece kavramsal bir temel oluşturma öngörülmüştür. Birinci bölümde kültüre ilişkin farklı tanım düzeylerinden olan alt kültür, yüksek kültür ve popüler kültüre yönelik açıklamalardan hareketle zenginlik kültürünün hangi açılardan popüler kültür, hangi açılardan yüksek kültür, hangi açılardan bir alt kültür özelliği gösterdiği tartışılmıştır. Zenginlik kültürünün kavramsal çerçevesi içerisinde özellikleri ve sınırları belirlendikten sonra, zenginlik kültürünün temsili ve gündelik hayattaki varlığı, mekân ile ilişkisi de aktarılarak üç boyutlu analizin maddi boyutu anlatılmıştır. Bu bölümde esas olan husus zenginlik kültürünün neliği meselesidir. Zenginlik kültürünün içeriğindeki normatif, kognitif ve maddi unsur ile yapılmak istenen üç boyutlu analiz ise bir diğer önemli husustur.

Çalışmanın üçüncü bölümü ise Türkiye’de zenginlik kültürünün görünümüleri üzerinedir. Zenginlik kültürünün günümüzdeki görünümüne ilişkin yapılması planlanan her çalışma Türkiye’de zengin ve zenginliğin kültürel olarak analizine yer vermek durumundadır. Günümüzde zenginlik kültürünün kendisine özgü yapısının Türkiye toplumunun tarihsel arka planı ile doğrudan ilişkisi vardır. Bu ilişkinin varlığı Osmanlı’dan itibaren Türkiye toplumunun zengin ve zenginliğe dair yapısını içeren bir bölüm oluşturmayı gerekli kılmıştır.

İlk Türk devletlerinden Selçuklu'ya toplumun devletçi yapısı özel mülkiyetin Batı da olduğu gibi bir içeriğe sahip olmaması ve vakıf kültürü; devamında ise Osmanlı'nın bu geleneği sürdürmesi, toplumsal ekonomik yaşamın denge esasına dayanması Batı tarzı bir zenginlik kültürünün oluşmasına engel olmuştur. Bunun dışında Osmanlı toplumunun zihniyet yapısı ve toplumda vakıflara olan güveninin de zenginliğin ve buna bağlı olarak zenginlik kültürünün oluşmamasına neden olmuştur. Nasıl ki zenginlik insanlık tarihi boyunca var olagelen bir kültürel unsur ise üzerinde yaşadığımız coğrafyada da tarih boyunca var olmuştur.

Günümüz Türkiye'sinin temellerinin atıldığı cumhuriyetin ilk dönemlerinde ise devlet zenginleşmeyi arttıracak politikalar uygulamıştır. Fakat Osmanlı'dan devraldığı üzere devletin kontrolünde bir zenginleşmeyi desteklemiştir. Yeni bir devletin temellerinin atıldığı bu dönemde bu geleneğin Türkiye'nin siyaseti ve ekonomisi üzerindeki etkisi zenginlik kültürü üzerinde sonuçları olan bir etkiye dönüşmüştür. Toplum içinde devletin belirlediği ölçüde belirli kesimler zengin edilirken aynı zihniyet tarafından zenginliğin tüm kesimler arasında yaygınlaşması istenmeyen bir durum olarak belirlenmiştir. Belirli kesimleri zengin eden bu zihniyet yine belirli kesimleri ağnam vergisi, baca vergisi ve varlık vergisi ile kısıtlamış ve halkın zenginleşmesine engel olunmuştur. Devletçi zenginleşme anlayışı 1980'li yıllara kadar devam etmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında devletin zenginleşmeye yönelik talebi devlet içinde belli başlı zengin tiplerinde oluşmasına neden olmuştur. Bu bölümde ulaşabildiğimiz kaynakların sınırlılığında Türkiye de zenginlik kültürünün içeriği ve sahip olduğu özellikleri anlatılmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın son bölümünde ise son dönem Türkiye'sinde zenginlik kültürü anlatılmaya çalışılmıştır. Türkiye'nin siyasal ve kültürel değişiminde oldukça önemli olan 1980'ler ve günümüz zenginlik kültürünün görünümü aktarılmıştır. Bu dönem bir taraftan küresel dünya ile entegre olma sürecini ifade ederken diğer taraftan farklı şehirlerde farklı tiplerin ekonomik olarak zengin sınıfa dâhil oldukları bir dönemdir. Yaşanan hızlı zenginleşme devletin kontrolü dışında bir zenginliği ve zengin tipleri beraberinde getirmiştir. Bu dönemde o güne dek inşa edilen zenginlik kültürü dışında yeni bir zengin tipin varlığı zenginlik kültürünün de içerik değiştirmesine neden olmuştur. 2000'lerde ise 80'ler de başlayan dönüşümün zenginlik kültürü için devam ettiğini muhafazakâr zengin bir tipin oluştuğunu ve bunun da dönemin zihniyet dünyasından bağımsız olmadığını söylemek mümkündür. Günümüz zenginlerini ise dönemin ruhuna uygun olarak çok parçalı ve görüntüyü önceleyen bir zenginlik örneği sergilemektedirler. Özellikle Türkiye açısından baktığımızda zihniyetin ürettiği bir maddi

kültür vardır. Ancak bir de üst mekanizmanın daimi varlığı zenginlik kültürünün akıbeti konusunda belirleyici olmuştur. Bu bölümde bu üst mekanizma olan modernleşmenin zenginlik kültürü üzerinde belirleyici etkisi üzerinde durulmuştur.

Ayrıca zihniyet modernleşme, batılılaşma ve zenginliğin beraberinde getirdiği eski zengin yeni zengin üzerinden bir zenginlik kültürü analizi yapmıştır. Değişen siyasi ortamın kendi zenginini beraberinde getirdiği seküler zengininin muhafazakâr zenginden zihniyet olarak çok da farklı olmadığı anlatılmaya çalışılmıştır. Bunun dışında küreselleşen dünyada meydana gelen sosyo kültürel ve ekonomik gelişmelerin zenginlik kültürü üzerindeki etkileri tartışılmaya açılmıştır. İnternet, sosyal medya ve cep telefonu gibi yeni teknolojilerin beraberinde getirdiği farklılıkların zenginliğe dair getirdiği sonuçlar üzerinde durulmuştur. Modernleşme gibi çok önemli toplumsal olguların Türkiye’deki zenginlik kültürü üzerinde etkileri aktarılmış ve bu etkiler üzerinden Türkiye’de zenginlik kültürünün sosyo ekonomik yapısı analiz edilmiştir. Çalışmanın sonuç bölümünde ise nihai anlamda zenginlik kültürüne dair söylenebileceğini düşündüğümüz kanaatler ifade edilerek, literatürün seyrine dair bir n görüde bulunulmuştur. Bütün sınırlılıklar, imkanlar ve çabalar göz önüne alındığında nihai takdir okuyucuya aittir.

1. BÖLÜM: ZENGİNLİĞİ ANLAMAK İÇİN BİR ÇERÇEVE ‘KÜLTÜR’

1.1 Kültür Kavramı ve Tanımlama Sorunu

Odak noktası insan ve toplum olan disiplinler, insan ilişkileri ve toplumsal ilişkileri açıklamaya çalışırken kültür kavramı üzerinde çokça durmuşlardır. Özellikle sosyal bilimlerin her alanında, kültür üzerinde; yazılıp çizilen, düşünülen ve tartışılan önemli bir mesele olmuştur. Kültür kavramının sosyal bilimlerin her alanında tartışılan bir kavram olmasında insan ve toplumu ilgilendiren her konunun kültür ile ilişkisinin doğrudan ya da dolaylı olarak var olmasının etkisi büyüktür. Her bir disiplin kendi alanına özgü bir sınırlılık ile insan ilişkileri ve toplumsal ilişkileri ele alırken, kültüre yaklaşım biçimleri de disiplinlerin kendi sınırlılıkları içerisinde olmuştur.

Kültürün insan ve toplumsal yaşamın açıklanmasında disiplinler üstü bir kavram olması, kültür kavramına yönelik yaklaşımların çeşitliliğin de artmasının sebebidir. Bundan dolayı her bir disiplinin yaklaşım biçimi adedince kültür tanımı vardır. Bu durum kültür kavramına yönelik ciddi bir külliyatı var ederken bir yandan da kavramın ne olduğuna yönelik bir karmaşayı da ortaya çıkarmaktadır. Kültür kavramının tanımına yönelik çeşitlilik ve ne olduğunun anlaşılmasına yönelik zorluk aslında her bir disiplinin bu kavrama yönelik farklı perspektiflerinin varlığından kaynaklanmaktadır. Var olan çeşitlilik sosyal bilimlere konu olan birçok kavram için söz konusudur. Sosyal kültürel gerçeklik içinde açıklanması elzem kavramların doğası bu çok çeşitliliği ve ortak bir tanımın yapılmasına yönelik zorluğu içerisinde barındırmaktadır. Bu kadar çok kültür tanımının varlığı sosyal ve kültürel gerçekliğin doğası gereği kaçınılmazdır. Burada asıl önemli olan mevzu sosyal kültürel gerçekliğin kapsadığı kavramlara yönelik yaklaşım biçiminin altında var olması gereken ontolojik, epistemolojik ve etik algıların tümünün göz önünde bulundurarak bir yaklaşım biçimi sergilemektir. Bunun yanı sıra farklı tanım düzeyleri tespit etmek ve bu düzeyler üzerinden kavramın kullanımını tahlil etmek gerekmektedir. Başka bir deyişle belirli tanım kategorileri oluşturmak hatta bu kategorilerin altında ele alınabilecek alt kategorilere başvurmak, sosyal kültürel gerçekliği anlama noktasında tanımların sınırlarını belirginleştirebilecektir.

Düzeyler ve alt düzeylerin belirlendiği bir durumda sosyal bilimcilerin aynı kavram üzerine konuşmaları ve olabildiğince aynı dili konuşan bir anlam evrenine kavuşmaları mümkün hale gelebilmektedir. Bunun için öncelikli olarak tanım düzlemleri hatta alt tanımlamalara ilişkin düzlemler belirginleşmelidir. Bu çalışma sınırlılığında kültür kavramını tanımlamaya ilişkin düzlem ve hatta alt düzlemler ifade edilecektir. Böylelikle çalışmamızın konusu olan zenginlik kültürünün teorik sınırları netleştirilmeye çalışılacaktır.

Özellikle Türkiye’de sosyal bilimler, sosyal kültürel kavramların açıklanmasına ve anlaşılmasına yönelik pozitivist paradigmanın etkisinde kalarak iki kutuplu bir analiz biçimi geliştirmişlerdir. İki kutuplu bir analiz yönteminin geliştirilmesinde ise Türkiye’de pozitivistin tarihsel arka planından çok siyasal bir temelde ele alınması ve pozitivistin temel dayanaklarının bilimsel olarak anlaşılabilmesinden ileri gelmektedir.¹ Oysa Batı düşünce akımı içerisinde doğan ve gelişen pozitivistin bir sürece bağlı olarak miadı dolmuştur. Batı düşünce dünyası içinde evren tasavvurunun değişimine bağlı olarak iki ‘kutuplu bir yaklaşımdan ziyade kognitif, normatif ve maddi boyut ön plana çıkmıştır. Aynı yaklaşım biçimini sosyal kültürel gerçeklik içerisine dahil olan her bir kavram için söz konusu olduğunda kültür kavramına yönelik de kognitif, normatif ve maddi boyut dikkate alınarak yeni bir yaklaşım biçimi geliştirilmelidir. Bu noktada Beylül Dikeçligil’in kültürün üç boyutlu analizine dair kaleme aldığı makalesi önemli bir dayanak noktası olarak görülmektedir (Dikeçligil, 1994).

Her ne kadar kültür kavramına yönelik tanım yapmak, bir zorluğu ve çok çeşitliliği içerisinde barındırsa da yine sosyal bilimlerin doğası gereği yaklaşım biçimimizin sınırlılığını belirlemek adına bir tanım etrafında düşünmek belirli tanım düzlemlerini tercih etmek elzemdir. Üzerinde mutabakata varılan tanımlar bütünüyle olgunun kendisini karşılamasa da bir tanımdan hareket etmek bir zorunluluktur. Bu aynı zamanda çalışmada arzu ettiğimiz sınırlılıkları da ifade etmektedir. Kültür kavramını buradan hareketle insanın doğal olana eklediği her şey olarak tanımlayıp bundan sonraki süreçte kültür dediğimizde ne kastettiğimizi belirlemek çalışmanın gidişatı için oldukça önemlidir (Aydın, 2013: 54). Kültür insanın tabiat içerisinde yapıp etmelerinin, eylemlerinin ve anlam yüklemelerinin genel bir adıdır. Başka bir deyişle insanın kendi benliğine ve yaşadığı mekana kendinden bir şeyler katmasıdır, kendisini kazınması, işlenmesidir. İnsanın yaşam alanı ile kendi özünü birleştirmesidir (Başak,

¹ Türkiye’de siyaset ve pozitivist ilişkisine dair birçok kaynak bulmak mümkündür. Fakat konuya ilişkin temel tartışmalar için Bekir Balkız’ın (2015) *Türk Modernleşmesi, Pozitivist ve Sosyoloji* adlı çalışmasına bakmak mümkündür.

2004: 27). Kendi özünü yaşam alanına aktaran insan aynı zamanda kültürle de bütünleşmektedir.

Kültür kavramı Latince ‘cultura’ kelimesinden türemiş olup sözcük kökeni itibari ile bir üretim ve tarım ilişkisine denk düşmektedir. Fransızca ve Latince karşılığı ile *toprağı ekip biçme, tarım yapma* anlamına gelmektedir. Kültür insanın doğaya kattığı her şey olarak ele alındığında aslında etimolojik köken ile uyumlu bir yaklaşım sergilenmektedir. Üretmek için insanın doğaya müdahalesi aynı zamanda insan emeğinin de bir karşılığıdır. İnsan emeğinin biçimsel farklılığı ise kültürün kapsamı içerisindedir. Şöyle ki etimolojik kökende toprağı ekip biçme ve tarım yapmaya karşılık gelen kültür kavramı insanın malzemeye bir müdahalesini kapsar ve insanın tarım yapma serüvenine ilişkin bir anlamı da içerisinde barındırmaktadır. “İnsan içine doğduğu gerçekliği hammadde veya malzeme olarak bulurken bir diğer gerçekliği karşılaştığı bu malzemeyi işlemek suretiyle imal ve inşa eder. Malzemenin işlenme doğrultusu baştan kesinlikle belli değildir. Bunu kişi ihtiyaçları yönünde dehasının ortaya koyduğu reçeteler ile şablonlara uygun tarzda becerir, başarır” (Başak, 28: 2004). Ne zamanki insan önünde hazır duran malzemeye kendisinden bir şeyler katıp ihtiyaçları yönünde malzemeyi kullanmaya başlamış, ürettiği şey ve gerçekleştirdiği eylem kültürün kendisi olmuştur.

Doğanın kendisine sunduğu imkânlarla yönelik bir anlam silsilesi içerisinde ekip biçip topladığı ve müdahalede bulunduğu andan itibaren de kültürden söz edilmeye başlanmıştır. İnsan bir anlamdan yola çıkarak toprağı sınırlandırıp terbiye edip bir ürün ekme eyleminde bulunmuş ve ekim sonrası geliştirdiği eylem ve yöntemler ile ürünü hasat edip biçmiştir. Başından itibaren insanın bu eylemi onun maddi, kognitif ve normatif yanına karşılık gelmektedir (Dikeçligil, 1994). Bir ürün ekip hasadını yapma ve sonra hasadını yaptığı üründen, kar elde etme ya da karnını doyurma amacının ve eyleminin kendisi kültürün konusudur. Tarım yapma ekip biçme ya da üretme gibi kavramlar aslında verili olanın insan tarafından yorumlanması anlamına da gelmektedir. Asıl olan mesele tabiatta verili olanın olduğu gibi kabul edilmeyip bir anlam dâhilinde insan tarafından dönüştürülmeye başlanmasıdır.

Anlam yüklemenin, insanın değerler dünyasından hareketle katkı sunmasının bir eylemde bulunmasının değiştirmesinin ve dönüştürmesinin adıdır kültür. Tabiatın insanca yorumu veya doğal olarak tabiata ait bir biçimde yaratılan insanın, insan olma yanı kültürün kendisidir. İnsan bir katkıda bulunarak üreterek doğa içerisinde var olur ve bu da doğrudan

kültür kapsamındadır. Bu anlamda kültür insanın eylemesiyle doğrudan ilintilidir. Bu genel tanım en yaygın haliyle insanı antropolojik bir perspektif ile ele almayı gerektir.

Antropolojik bir yaklaşımdan hareket ettiğimizde insanı anlamının yolu kültürü anlamaktan geçmektedir. Çünkü insanın kökenini, gelişimini, evrimini, doğa ile ilişkisini, başka insanlarla etkileşimini, dil dünyasını, ritüellerini, eşya ile irtibatını ve bunun gibi antropolojiye konu olan yönünü kapsayıcı bir şekilde ifade eden kavram kültürdür. Kültürün antropoloji alanındaki bu önemli konumu antropolojinin bir alt disiplini olan kültürel antropolojinin şekillenmesinin de temel nedenidir. Kültür ve antropoloji arasındaki yoğun ilişki, kültürü anlama noktasında antropoloji perspektifini göz ardı edilmez hale getirmiştir.

Antropoloji disiplini içinde kültür kavramına dair çalışmalar 19. yüzyılda başlamıştır. Antropologlar çok uzun bir süre kültüre yönelik tanımlamalarında basitten karmaşığa, ilkelden gelişmişliğe doğru bir evrim süreci içerisinde tek biçimli bir yaklaşım örneği sergilemişlerdir. Topluluklar ve insanlar arasındaki farkı biyo-kültürel bir kurum ve bir değişken ile açıklamaya çalışan antropologlar evrim ve sosyal gelişme fikrine sadık kalmışlardır (Güvenç, 2010: 78). Bu durumda kültürün insanın anlam vermesine ilişkin tarafının eksik kalmasına neden olmuştur.

İlk defa kültür kavramına ilişkin tüm toplulukları içerisine alan tanımlama İngiliz antropolog E.B. Taylor'a aittir. "Tylor 1871 kaleme aldığı metinde kültürü; "bilgi, inanç, sanat, hukuk, ahlak, adet, gelenek ve toplumun bir üyesi kişinin yaşayarak kazandığı huylar ve kabiliyetler bütünü" (Haviland, 2002: 64) olarak tanımlamıştır. Tylor' un yapmış olduğu tanım aslında o güne kadar kültür kavramına yönelik tanımlama çalışmalarından farklı olarak sadece bir ırkın üstünlüğünü dayatma ve tekâmülcülüğü dışında bir nitelik taşımaktadır. Kültür, ona göre tüm insanlığa ait ortak bir kavramdır. Her topluluk kültürün konusu içerisinde (Journet, 2002: 17). Tylor her topluluğu kültürün konusu içerisine dahil ederken bütün toplulukların sahip olduğu kültürlerin bir kültüre doğru evrildiğinin altını çizmektedir. Bu anlamda Tylor da kültür kavramı çoğul değil, tekil bir nitelik taşımaktadır. Kültür kavramına yönelik yaklaşımı da evrimci bir yaklaşımdır. Tylor'a göre kültür öğrenilen bir değer üst kuşaklardan devralınan bir mirastır (akt. Hasanov, 2014: 80). Antropoloji disiplinde kültür Taylor'un tanımıyla sınırlı kalmamıştır.

Alfred Kroeber kültürü kendine özgü aşkın bir gerçeklik olarak ele almaktadır. Kültür, ona göre birey ve toplumdan bağımsızdır ve insan davranışlarında belirleyici bir rol oynamaktadır (akt. Emiroğlu ve Aydın, 2020, 654). Kültürün ne olduğuna yönelik birçok

tanım üzerinde yoğunlaşıp çalışmalar yapan A. Kroeber ve C. Kluckhohn kültüre dair yapılan tanımlamalar arasından altı temel kategori belirlemişlerdir. Belirledikleri bu kategoriler antropolojide kültürel çalışmalar alanında uzun yıllar sosyal bilimcilerin başvurdukları bir temel olma özelliği taşımaktadır (akt. Smith, 2007: 15). Bu altı kategori şu şekildedir : (1) Kültürü sosyal hayatın tamamı olarak gören ve kültürü katmanlı bir şekilde listeleyen ‘Betimleyici Tanımlar’; (2) Kültürü kuşaklar boyunca aktarılan bir unsur olarak kabul eden ‘Tarihsel Tanımlar’; (3) Kültürü gündelik hayattaki davranış ve eylemin biçimlendirdiği bir norm veya hayat tarzı olarak ele alınması gerektiğini düşünen, değerlerin rollerine vurgu yapan ‘Normatif Tanımlar’; (4) Kültürün insanın maddi manevi ihtiyaçlarını karşılayan ve sorun çözen tarafına vurgu yapan ‘Psikolojik Tanımlar’; (5) Kültürün somut davranıştan ayrıştığını iddia eden ve soyutlama olarak ele alınması gerektiğini iddia eden ‘Yapısal tanımlamalar’; (6) Kültürün var olma biçimini ya da nasıl varolduğunu vurgulayan, kültürü daha çok soy dizilimi faktörleri ile açıklamaya çalışan ‘Genetik Tanımlar’ (Smith, 2017: 15). Her bir tanımlama aslında kültüre ilişkin farklı bir bağlamı yansıtmaktadır.

Malinowski ise kültürü bütüncül ve işlevselci bir biçimde ele almaktadır. Ona göre toplumsal bir varlığın çözümlenmesi yapı ve işlev kavramlarına yönelik yapılan çözümlemeler ile mümkündür. İnsan kendi ihtiyaçları doğrultusunda kültürü icat etmiştir. Bu ihtiyaçlar insanı baştan aşağı kuşatan, temel ihtiyaçlar ile birlikte insanın ürettiği diğer ihtiyaçları da içerisine almaktadır. Kültür buradan hareketle biyolojik, psikolojik tüm insan ihtiyaçlarını kapsayan bütüncül bir boyuttur (Güvenç, 2010: 87). “Başka bir deyişle Malinowski’in düşünsel biçimlenişinde insanın yarattığı bir varlık alanını, ‘düzen’ ilkesi üzerinde temellenmiş bir sistemi, bir sosyal kurumu karşılayan kültür, bizzat var olmak için üyelerinin temel ihtiyaçlarını karşılayarak ve onların yaşamının sürekliliğini sağlayarak işlevini yerine getirmekle yükümlü bir yapıdır” (Akparlak, 2011: 46). Ona göre kültür bütün yönleri ve bağlamları ile bir bütündür. Toplum içinde gerçekleşen her ritüelin, adet ve geleneğin bir amacı bulunmaktadır.

Amacı olan her eylemin yaşayan bireyler için bir işlevi vardır. Malinowski’ye göre kültürün temelinde insanların temel ve türetilmiş ihtiyaçları yer almaktadır. ‘Her yerde yaşayan insanlar belirli biyolojik ve psikolojik gereksinimleri paylaşırlar ve tüm kültürel kurumların nihai fonksiyonları bu ihtiyaçları karşılamaktır’ (Haviland, 2002: 78). Ona göre kültür insan ihtiyaçlarını karşılamak durumundadır. Var olan temel ihtiyaçların karşılanma biçimi kültürün kendisidir. Temel ihtiyaçlar dışında insanın ürettiği diğer ihtiyaçların karşılanma biçimi de kültürün kapsamı içerisindedir (Emiroğlu ve Aydın, 2020: 727). Kültür

belirli ihtiyaçları karşılamaktadır. Kültürlerin karşılaması beklenen üç farklı kategoride ihtiyaın olduğunu ifade edebiliriz. Bunlar: yaşamı devam etmeyi mümkün kılacak olan gereksinimleri kapsayan biyolojik ihtiyaçlar, hukuk eğitim gibi araçsal ihtiyaçlar ve din sanat gibi bütünleştirici ihtiyaçlardır (Haviland, 2002: 78). Malinowski, işlevselci bir bakış açısı ile kültür ve toplumu ele almıştır. Kültürün içinde yer alan rutin, ritüel, adet ve geleneği bir işleve karşılık gelmesi açısından anlamlandırmıştır. Bu haliyle Malinowski'nin çalışmaları sosyolojisi disiplinini ziyadesiyle etkilemiştir. Özellikle sosyolojide yapısal işlevselci ekolün kültür tartışmalarında Malinowski oldukça etkili bir düşünürdür.

Antropolojideki ağdaş tartışmalara baktığımızda karşımıza C. Geertz ıkmaktadır. Geertz insan davranışının nedenlerini bulmaktan ziyade, insan eyleminde yorum ve anlam arayışını önemsemektedir. Ona göre kültür örgütlenmiş bir simgeler bütünüdür. Kültür insanların kafalarındaki bir model değil, kamusal simge ve eylemlerde cisimleşme niteliği olan bir kavramdır. Simgelerin kültürün araçları olarak nasıl işlediği üzerinde durmaktadır (akt. Emiroğlu ve Aydın, 2020: 443). Sembolik varlıklar kültürü temsil etmektedir.

Kültürün öğrenilmesinde davranış önemlidir. Sembolik davranış anlamın dolayısıyla kültürün dışavurumudur. Ona göre kültürün her hali gündelik hayatımızın her anındadır. Bundan dolayı kültür dediğimiz şey var olan değer ve normlardan fazlasıdır. Gündelik hayat içinde bireyin hem duygusal hem de bilişsel düzlemde dünyalarını anlamlandıran semboller kültür kavramının altında bir anlam bulmaktadır. Kültür bu anlamda toplum içerisinde aktif ve kurucu bir rol üstlenmektedir. Geertz'in kültür kavramını semboller ile açıklaması onu pozitivist paradigmanın dışına çıkararak kültür kavramına göstergesel bir anlam katmaktadır. “Geertz kültürlerin tıpkı metinler gibi farklı aktörler ve farklı okurlar için farklı ve çok katmanlı anlamlar içerebileceğini ‘yoğun betimleme’ olarak tanımladığı bu durum karşısında antropolojinin görevinin, tikel bir kültürde gömülü olan tabakaları eşeleyip betimleme tabakaları olarak ortaya çıkartmak olduğunu ileri sürmüş; kültürün kendisinin simgesel bir sistem olduğuna inandığı için kültürel süreçlerin okunması, tercüme edilmesi ve yorumlanması gerektiğini iddia etmiştir” (Akparlak, 2011: 70). Bu durumda kültür kavramının tanımı içerisinde sembollerin ön plana çıkması sonucunu beraberinde getirmiştir.

Antropolog Leslie White da Geertz'e benzer şekilde kültür kavramını semboller temelinde ele almaktadır. Ona göre insan davranışı sembollerin kullanımından kaynaklanmaktadır. Kültüre konu olan sanat, din ve ekonomi semboller üzerinden gündelik hayatta bir anlam bulmaktadır. Semboller dünyası esasında dili ifade eder. Dil aracılığı ile toplumlar kültürlerini farklı nesillere aktarabilmektedir. White'a göre kültürün üç ana boyutu

vardır. Bu üç ana boyut: tekno ekonomik, sosyal ve ideolojik boyut olarak adlandırılmaktadır. Ona göre kültürün gelişimi demek kültürün çevreye uyumu ile aynı anlama gelmektedir (Haviland, 2002: 74). Kültürün çevre ile etkileşimi göz ardı edilerek bir kültür tanımı yapmak White’a göre her yönden eksik bir tanım olacaktır.

Kültür kavramına farklı bir yaklaşım geliştiren bir diğer düşünür A. R. Radcliffe Brown’dur. Ona göre toplumsal yapılar değişkendir ancak bazı yönlerden istikrarlıdır. Kültür Brown için öğrenilmiş duyuş, düşünüş tarzlarıdır (Emiroğlu ve Aydın, 2020: 654). Toplumsal yapı içerisinde var olan her bir adet, gelenek ve eylemin toplumun devamlılığını sürdürmek adına bir işlevi bulunmakta olduğunun altını çizmektedir. Kültür ona göre bir sistemdir ve var olan parçalar ile bir bütündür. Kültür incelemeleri parçaların birbirleri ile ilişki ve bağlarını çözmelidir. Kültürün tarihsel bağlantılarından çok yapısal bağları önemlidir (Haviland, 2002: 75)². Yapısal bağların ele alınması bir sistem olan kültürün tüm yönlerinin açığa çıkmasına neden olacaktır.

Kültüre ilişkin antropolojik yaklaşımlar ve tanımlar sosyolojik yaklaşımlarla derinden etkileşim halindedir. Sosyal bilimlerin toplumlara ve insan davranışlarına dair veri kaynaklıklarını antropoloji disiplinin yaptığı düşünüldüğümüzde bu oldukça tabii bir etkileşimdir. Bu anlamda antropoloji disiplininin kültüre ilişkin çalışmalarının modern sosyal bilimlerin daha özelde sosyolojinin kurumsallaşma sürecinde çok önemli bir yere sahip olduğunu ifade edebiliriz. Örneğin sosyolojinin kurumsallaşmasını sağlayan Durkheim’in çalışmalarında antropolojik eserlerin etkisini ilk bakışta fark etmek mümkündür. Benzer şekilde diğer klasik sosyologların çalışmalarında antropolojik veriler çok önemli bir yer tutmuştur. Bu sebeple sosyolojide kültüre ilişkin yaklaşım ve tanım çabalarını antropoloji ile birlikte düşünmek gerekmektedir.

Sosyolojinin kültür kavramına yaklaşımı klasik sosyologlar (Comte, Simon Durkheim, Marx) döneminde üzeri örtülü bir biçimde olmuştur. İlk dönem sosyologları toplum kavramı üzerinde çokça yoğunlaştıklarından kültür kavramına çalışmalarında ayrıca yer vermemişlerdir. Toplum ile kültürü birleştiren bütüncül bakış açısının etkisi de oldukça fazladır. Klasik sosyologları daha pozitivist paradigma içerisinde değerlendirdiğimizde de insan, insan eylemi ve insan eyleminin anlamından ziyade toplum ile bütünleşik bir birey

² Antropoloji bağlamında kültüre ilişkin tanımlamalar burada ifade edilen yaklaşımlar ve isimler ile sınırlı değildir. Burada sadece konumuzun bağlamını oluşturmaya katkı sunacak temel isimlere yer verilmiştir. Antropoloji disiplinine dair farklı kültür tanımlamaları ve tartışmaları için Robert Levanda ve Emily Schultz’un (2018) *Kültürel Antropoloji, Temel Kavramlar* adlı eserine bakmak mümkündür.

analizi karşımıza çıkmaktadır. Bu yaklaşım her şeyin temelinde toplum vardır anlayışı ile doğrudan ilişkilidir.

Her şeyin temeline toplumu koyan çalışmalarda (Durkheim'in çalışmaları) sonradan kültürel çalışmalar altında yeniden değerlendirilmiştir. Ancak sosyoloji literatüründe anlam ve eylem üzerinde duran Weber ile durum biraz daha değişmiştir. Dilthey'in öncülüğünde gerçekleşen kültür bilimlerine ilgi Weber' in bireyin eyleminin analizi temelli toplumsal analizi ile kültür üzerinde yeni bir kapı aralanmasına neden olmuştur. Weber'in insan eylemini anlamaya yönelik toplumsal analizi antropoloji disiplini de derinden etkilemiştir. Onun eylem, anlam ve yorum bağlamındaki değerlendirmeleri kültürel antropolojinin içinde merkezi bir öneme sahiptir.

Sosyolojinin kurucu isimlerinden Emile Durkheim çalışmalarında toplumsal olgu kavramı üzerinde durmuştur. Durkheim kültür ile toplumu bir bütün olarak ele almıştır. Ona göre kültür ve toplum paralel formlara sahiptir. Kültür ve toplum karşılıklı olarak ilişki içerisindedir ve karşılıklı olarak birbirlerini beslemektedir. Kültür varlığını bir toplum içinde üretir. Toplumda bir kültürle birlikte var olur. Dolayısıyla kültürel değişme ya da dönüşme toplumsal değişimi ve dönüşümü, toplumsal dönüşümde kültürel dönüşümü beraberinde getirir (Alver, 2018: 203). Toplumu oluşturan en önemli birleştirici unsur kültürdür.

Durkheim'in toplumsal analizinde kullandığı kavramlar onun kültüre yönelik yaklaşımının da dayanaklarını oluşturur. Dayanışma, kolektif bilinç, toplumsal işbölümü ve anomi kavramlarının her biri total anlamda kültür ile ilişkilidir. Ona göre kültür toplumsal uzlaş ve toplumsal bütünlük getirir. "Kültürün toplumsal istikrarın ve toplumsal etkileşim biçimlerinin oluşmasındaki rolüne ayrıcalık tanır" (Smith, 2001: 27). Durkheim'in en önemli katkısı sosyoloji literatürüne kazandırdığı kavramlardır. Toplum ve toplumsal yapıya yönelik analizleri ileride kültür konusu üzerinde çalışmalar yapacak herkesin başvurduğu analizler olmuştur. Durkheim eserlerinde doğrudan kültür kavramına değinmez ama toplum ile kültürü öylesine özdeşleştirir ki kültüre dair görüşleri de topluma dair yaptığı vurgu ile kendisini gösterir. "Kültür ve toplum mantıksal yapıda eş biçimlidir; kültür ve toplum karşılıklı bir biçimde birbirlerini besler ve biri diğerine güç verir, kültür kendi temelini toplumda üretir bundan dolayı kültürel dönüşme yahut dönüşme, toplumsal dönüşme ve gelişme olarak anlaşılabilir" (Alver, 2002: 202). Durkheim'in kültür ile toplumu özdeş gören yaklaşımı toplum ile kültürün sınırlarının net bir biçimde belirgin olmaması sonucunu doğurmuştur.

Kültüre yönelik yapılan çeşitli tanımlardan hareketle üzerinde çokça durulan, insan etkinliği, hayat tarzı, gelenek görenek gibi kavramlar ile Durkheim 'in toplum analizinin temelinde yer alan dayanışma, toplumsal olgu, iş bölümü, ritüel, sembol gibi kavramlar örtüşmektedir. Durkheim (2005) *Dini Hayatın İlkel Biçimleri* adlı eserinde değindiği ritüel kavramını bir maksat etrafında ortaya konulan eylem olarak tanımlar. Ritüel kavramının kendisini irdelediğimizde doğrudan kültüre denk düştüğünü görürüz. Kültürün kendisinin eyleme dökülmüş hali ritüeldir. Bu açıdan doğrudan kültürel olan insani ve toplumsaldır. “Ritüel sıradan basit eylemlerin ötesinde toplumsal hayatı kuran bir bilince dayanmaktadır. Bilinçli eylemlerdir ve eylemden maksadın ne olduğu gelenek ve hayat tarafından belirlenmektedir” (Alver, 2018: 204). Ritüel bir amacın etrafında belirlenen bir eylem olduğundan ve amacı belirleyen toplumun kendisi olduğundan birlik ve beraberliği içerisine alan bir eylem tarzı olarak vardır. Aslında bu durum Durkheim’de (2005) kollektif bilince karşılık gelmektedir.

Ritüelin kendisi yoğun bir toplumsallaşmaya yol açar. Eylem birlik ve beraberliği getirir. Amaç ve anlam topluluğun içinde yer alan bireyi kuşatır. Ritüelin sahip olduğu normatif bir taraf da vardır. Topluluk üzerinde ve birey üzerinde bir baskı kurar. Topluluğun eyleme katılması için bir zorlama vardır. Durkheim ise daha çok dini hayatın içerisinde ritüele değinmektedir. Ritüel ona göre bir toplumsal olgudur. Dinin kendisi toplumsaldır din ile ilgili olan eylemler de toplumsalın dışında tutulamaz. Ritüel ona göre ahlak gibidir. Bir davranış tarzını emreder. Durkheim’ in üzerinde durduğu ve kültür ile doğrudan ilişkili bir diğer kavram ise semboldür. Ona göre sembollerin temelinde toplum vardır. Sembol toplumun kurucu ögesidir. Semboller olmadan toplum anlaşılamaz. Duygular da sembol ve ritüel gibi kültür ile ilişkili bir diğer kavramdır. Ona göre toplumun inşası ve devamlılığı için duygular gereklidir. Ritüel ile duygu arasında doğrudan bir ilişki vardır. Ritüeller aracılığı ile yoğun duygusal bağlar üretilir. Bu noktanın bizim konumuz açısından ayrıca önemi vardır. Konumuz bağlamında ele aldığımızda zenginlik kültürü ve bu kültürün yansımalarında ritüellerin özel bir yeri vardır. Kültürün taşıyıcısı, aktarıcısı ve yansıtıcısı olması bağlamında semboller ve ritüeller bu çalışmanı bağlamı olan zenginlik kültürünü görünür kılacak alanları ifade etmektedir.

Klasik sosyolojide Marx’ın çalışmalarından hareketle kültüre ilişkin birtakım çıkarsamalarda bulunmak mümkündür. O kültüre ilişkin analizlerinin temelinde topluma dair yaptığı sınıf temelli analiz yer almaktadır. Mülkiyetin sahibi olanlar ve işçi sınıfı üzerinden yaptığı analizin temeline altyapı kurumu olarak belirlediği ekonomiyi koymaktadır. “Sanayi

toplumunun materyalist kavrayışı altında kültür belirleyici ekonomik temel üzerinde inşa edilmiş bir görüngüsel üst yapı olarak görülmüştür” (Smith, 2005: 20). Kültür sanayi toplumlarında egemen ideoloji olarak işlemektedir. Kültür ona göre burjuvazinin görüşlerini ve düşüncelerini yansıtır. Onların otoritesini sürdürmeye hizmet etmektedir. Bunda alt yapı ve üst yapı önemli rol oynar. Bu kurumlar sınıfsal yapının devamlılığını sonraki kuşaklara aktarır. Böylelikle sınıfsal farklılığın devamlılığını sağlar. Bu aynı zamanda sınıfsal farklılığın kültürel koda dönüşmesine imkan verir. Böylelikle kültür aracılığı ile sınıfsal farklılaşmalar kendine has habitatlar üretir (Marx, 2000: 255). Bireyler aktarılan ve devraldıkları bu habitatı içselleştirerek zihin yapılarında bir karşılık bulmasını sağlarlar. Aynı zamanda kültür; ekonomi ve iktidar arasındaki organik ilişki, karşılıklı etkileşim halinde varlığını devam ettirir.

Weber ile kültür, sosyoloji içinde daha analitik bir anlam bulmuştur. Weber’in kapitalizmi Protestan ahlakı ile açıklaması kültürü de ön plana çıkarmıştır. Bir ideal tip olarak ön gördüğü kapitalizm bir dizi kültürel bağlam ile şekillenmiştir. Yanı sıra Weber kültürü metodolojik bir analiz birimi olarak ön görmüştür. Onun eylemi anlama noktasındaki çabası eylemin ve sosyolojik olguların bağlamını ortaya koymayla yakından ilgilidir. Eylemlerin bağlamı ise büyük ölçüde kültürel unsurlarla şekillenmiştir (Özlem, 2017: 35). Sosyolojik bakışın en önemli özelliği bu noktada şekillenmiştir. Sosyolojik meseleleri, olguları, eylemleri anlamaya imkân veren hatta onları sınırlayan temel husus bağlamıdır. Bir şeyin bağlamını bilmeden onun üzerine konuşmak mümkün değildir. (Weber, 1949). Bağlam sosyolojik bakışın vazgeçemeyeceği bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Alman kültür düşüncesinin³ devamı olarak düşünebileceğimiz bu yaklaşım kültürü sosyolojik olguların açıklanmasında vazgeçilmez bir unsur haline getirmiştir.

Weber’in yaklaşımından hareketle kültürün bir bağlama karşılık gelmesi nedeniyle eylemlerin sınırlarını oluşturduğunu ve dolayısıyla kültürün eylemi anlamaya imkân sağladığını ifade edebiliriz. Konumuz açısından örneklendirecek olursak zenginlik türleri belirli bağlamlara sahiptir ve bu bağlamlarla anlaşılması mümkündür. Bizim kültüre ilişkin tanımlama çabamız esasında bu bağlamı ortaya koyma çabasıdır. Zenginliğin günümüz görünüm biçimlerinin bağlamı ortaya koyulduğunda zenginlik kültürü adına sergilenen eylemlerin anlam dünyası kavranmış olacaktır.

³ Konuyla ilgili ayrıntılı bir çalışma için Doğan Özlem’in (2009) *Kültür Bilimleri ve Kültür Felsefesi* adlı eserine bakmak mümkündür.

Sosyoloji de kültür meselesine dair doğrudan metin üretmiş ve kültürü müstakil olarak önemsemiş düşünür Simmel'dir. Simmel aynı zamanda kültür sosyolojisinin tarihini yapma girişiminde de bulunmuştur. Kültür bağlamında modernitenin mikro boyutlarına ilişkin analizler yapmıştır. Tıpkı Weber gibi Alman kültür düşünürlerinin takipçisi olan Simmel kültürü bir trajedi olarak değerlendirir. Tinin yabancılaşması sürecinde kültür alanının üretimi esasında bir trajedir. Ona göre:

Her kültür kavramı, öznenin gelişiminin kendinden yola çıkıp yeniden kendine giden yola onunla girdiği, tinin bağımsız ve nesnel bir yaratımını işaret eder. Fakat tam da bu bütүнleştirici ve kültürü belirleyici unsur, buna rağmen öznelin güçlerini tüketen, onları zirveye taşımaksızın kendi yoluna çekmeye zorlayan, başına buyruk bir gelişmeye programlanmıştır. Öznelin gelişimi artık daha fazla nesnelerinkinin aldığı şekilde yol alamaz; buna rağmen özne onları izlerse, sonu olmayan bir yola girer veya en sahici en içteki yaşamının içi boşalır kaybolur gider. (Simmel'den akt. Hoşgör, 2020: 64).

Simmel esasında iki kültür biçiminin arasındaki gerilimden dolayı içi boşalan bir alandan bahseder. Özellikle sanayi devrimiyle birlikte kültür şeyleşir. Böylelikle nesnel olanın öznel olan üzerindeki bağlayıcı gücü açığa çıkar. Öznel olanın üretiminin doğası bozulmaya başlar. Böylelikle özneli ile nesnel olanın arasındaki karşılıklı ilişki yok olmaya başlar. Modern kültür esasında bu yok oluşun hikâyesini barındırmaktadır. Öznel kültür ile nesnel kültür arasındaki uyumun bozuluşu modern kültürün mikro alanlarında gözlemlemek mümkündür (Simmel,1997: 46). Bu esasında bir tür yabancılaşmayı ifade eder.

Simmel kültür meselesini öznel ve nesnel kültür ayrımı üzerinden ele alırken aslında Alman düşüncesine bağlı kalmaktadır. Bu anlamda kültürü felsefî bir bağlamda ele almıştır. Fakat bu felsefî bağlamı modern kültür ile ilişkilendirmesi bizim açımızdan anlamlıdır. Çünkü öznel olanın nesnel olana, bağımlı olduğu bir kültür düzlemini tasvir etmektedir. Başka bir deyişle Simmel içinde yaşadığımız dünyanın kültüre ilişkin temel dinamiklerini oluşturan modern kültürün analizini gerçekleştirmektedir. Moda, stil, metropol hayat, para gibi temalarda aradığı temel sosyolojik çıkarım burada daha anlamlı hale gelmektedir.

Durkheim'ın antropoloji ve dil bilimi, Weber'in eylem ve bağlam, Marx'ın doğa ve insan ilişkisini yansıtan praksis ve Simmel'in felsefî temellere dayanan yabancılaşma sınırlarında ele aldığı kültür bahsi çağdaş sosyolojide çok güçlü bir yazın ile devam etmiştir. Klasik düşünürün takipçileri, reddiyecileri ya da sentezcileri bu isimlere dayanarak kültür bahsini derinleştirmiştir. Bugün sosyoloji literatüründe kültüre ilişkin gerek teorik gerekse de metodolojik tartışmalara dair bir külliyatla karşılaşmak mümkündür. Çağdaş sosyolojide

sembolik etkileşimcilikten fenomenolojik yaklaşıma, iletişimsel eylem kuramından habitus kavramsallaştırmasına, gerçekliğin sosyal inşasından alışveriş merkezli gelişen teorik yaklaşımlara kadar birçok sosyolojik çalışmada kültürün merkezi bir yer tuttuğunu görmekteyiz.

Antropoloji ve sosyoloji disiplinlerinin temel isimlerinin günümüz sosyal teorinin tamamını kuşatacak bir kültür tanımı yaptıklarını iddia etmek oldukça zor görünmektedir. Dahası kültüre ilişkin tanım ve yaklaşım çabaları da burada ifade edilen isimlerle sınırlı değildir. Ama hem antropoloji hem de sosyoloji disiplininin sınırlarını çizen düşünürlerin kültüre ilişkin yaklaşımlarını ifade etmek, çalışmamız açısından bir zemin arayışı anlamına gelmektedir. Bu arayış kültürün özelliklerinin ifadesi ve kültüre ilişkin farklı tanımlamaların ifadesiyle daha da anlamlı hale gelecektir.

1.2 Kültür ve Özellikleri

İnsan sahip olduğu toplumsallık içerisinde oluşturduğu kültür ile diğer canlılardan ayrılır. İnsanın varlığı, kültür oluşturan ve kültüre katkıda bulunan tarafı ile anlam kazanır. İnsan bir toplumun içerisine doğar ve sosyalleşme süreci içerisinde; içerisine doğduğu topluma dair temel değerler ile karşılaşır. Toplum içerisinde aktarılan ve her birey açısından yaşamın devamı için öğrenilmesi elzem olan değerlerin bütünü kültürün ta kendisidir. Bundan dolayı var olan toplumsal yapı içerisinde insanın oluşturduğu en önemli varlık kültürdür. İnsan kendisinden önce oluşan toplumsallığın içerisinde var olan kültüre tanıklık ederken kendisinden sonra var olan özellikleri de kültüre aktararak kültür ile karşılıklı etkileşim içerisinde olur. İşte bu karşılıklı etkileşim sonucunda insanın kültürden aldıkları ve insanın kültüre sundukları ile toplumsal bir içerik açığa çıkmaktadır. Bundan dolayı kültür yerinde duran bir kavram değildir insan ve toplum oldukça değişen, dönüşen dinamik bir yapıdır.

Kültür üzerinden, tarihsellik insan ve topluma aktarılmakta insan da kendisinden tarihsel olarak aktarılan kültüre bir şeyler katmaktadır. Bu nedenle kültür sürekli toplum ve insanla birlikte biçim almaktadır. Kültür oluşturulan, oluşturulmuş olanın benimsendiği ve aktarılan bir bilgi birikimidir. İnsanın içerisine doğduğu topluma ve yaşadığımız dünyaya dair inanç ve bilgilerin temeli doğaya aktardığımız bilginin kendisi olan kültürden gelmektedir. Dünyanın işleyiş biçimi ve değişme tarzı kültürün temelinde anlaşılmaktadır (Güvenç, 1996:

101). Toplumsal hayatta var olan her bir kuruma ait sosyal işleyiş; bu sosyal işleyişin barındırdığı törenler, rutinler ve ritüellerin her biri kültüre bağlı olarak devam etmektedir.

Kültür insanidir. İnsan olan her yerde kültürden izler bulmak mümkündür. Çünkü kültür en genel tanımı ile insanın doğaya kattığı her şeydir. Doğanın insan tarafından somut bir biçimde yorumlanma halidir. Tamamen insanidir ve insan eli ile oluşturulmuştur. İnsanın oluşturduğu hiçbir şey kültür dışında değildir. Biyolojik bir tür olarak var olan insanı diğerlerinden ayıran en temel unsur insanın bir kültür üretme potansiyelinin olmasıdır. “İnsanlar hayvanlardan yaşamını sürdürebilmek için elleriyle önceden tasarladıkları aletleri imal etme ve biçimlendirme yetisiyle ayrılmaktadır. Kültürün varlıksal temeli de işte bu edinimde yatmaktadır. Olanağın kaynağı yaratıcılık, yani doğada olmayan zihinsel tasarımıyla ve bedenin biçimlendirme yeteneği ile var olma avantajıdır” (Emiroğlu ve Aydın, 2020: 673). Doğada var olmayan ve insanın kendisinden bir şeyler katarak yani bir anlam yükleyerek oluşturduğu her şey kültüre dair izler taşımaktadır. “Taş çağlarında atalarımızın yaptığı basit aletlerden uzaya yolladığımız mekiplere kadar her şey karmaşıklığı ve teknolojisi ne olursa olsun, birer kültür ürünüdür. Bunun gibi basit halk masalından en karmaşık matematik sistemine, birer dizelik manilerden en çetrefilli mitolojilere, dinsel sistemlere, çeşit çeşit dillere kadar zihinsel ve manevi alana ait her şey kültürün kapsamındadır” (Aydın, 2017: 30). İnsana dair olan her şey aynı zamanda kültürün konusudur.

Kültür insan ihtiyaçları doğrultusunda ortaya çıkmıştır. Bu ihtiyaçların en başında insanın doğaya uyum ihtiyacı gelmektedir. İnsanın doğaya uyum sürecinde doğa içerisinde var olabilmek adına doğaya eklemlediği her şey kültürü oluşturmaktadır. Var olan ihtiyaçların çevreye uyarlama biçiminde kullanılan en önemli araç kültürdür (Emiroğlu ve Aydın, 2020: 673). İnsanın biyolojik ihtiyaçlarını doğadan karşılama biçimi, psikolojik ihtiyaçları, topluluk oluşturma ve bu topluluk içerisinde var olabilme ihtiyacı ve toplumsal düzeni devam ettirmek adına koyulan kurallar, normlar adet ve geleneklerin toplamı kültürün kapsamındadır. Bundan dolayı temel ihtiyaçların karşılanması kültürün en birincil işlevidir. Bu ihtiyaçların karşılanma işlevini yerine getiremeyen veya tam olarak karşılamayan kültürün varlığı ortadan kalkmaktadır. “Kültür bir yandan bu ihtiyaçların giderilmesine yönelik mekanizmaların ve süreçlerin icat edilmesi ve bu ihtiyaçların giderilmesinin önündeki sorunların aşılmasında bulunan yollar anlamına geldiği gibi bu ihtiyaçları en üst düzeyde doyuma ulaştırmakla yükümlüdür” (Aydın, 2017: 32). Özellikle temel ihtiyaçların karşılanmasında bu ihtiyaçların karşılanmasını zorlaştıracak kültür öğelerinin yaşaması imkansızdır.

İnsan ihtiyaçları değiştikçe kültür de bu değişen ihtiyaçları karşılamak durumundadır. Bundan dolayı toplum içindeki akış aynı zamanda kültüründe akışı anlamına gelmektedir. Kültür düzenin devamlılığı için değişimi ve gelişimi de içerisinde barındırmaktadır. Her kültür düzen içerisinde bireylerin tek tek ihtiyaçlarının nasıl karşılanacağını belirlerken değişim, gelişim ve bireylerin sağladığı katkı ile yeniden şekillenmektedir. Kültür bu açıdan bakıldığında total bir özellik arz etmektedir. Tüm yeler tarafından paylaşılan ortak bir nitelik taşımaktadır. Tek tek düzen içerisinde bireyler katkıda bulunsa da bir tek biçimlilik arz etmemektedir. Var olan farklılıkları ve olabilecek değişimleri kültür kendisine özgü yöntemler ile bünyesinde eritmektedir (bkz. Aydın: 2015).

Kültür toplumsaldır. İnsanın ve toplumun olmadığı bir yerde kültürün varlığından söz etmek pek de mümkün değildir. “Kültürel sistemin öğrettikleri yalnız zaman boyutunda sürekli değil fakat aynı zamanda toplumsaldır. Yani bu öğretiler örgütlenmiş birliklerde kümelerde ya da toplumlarda yaşayan insanlarca yaratılır ve ortaklaşa paylaşılır. Bir grubun yeleri tarafından paylaşılan alışkanlıklar kabul edilen davranış tutum ve değerler o grubun kültürüdür” (Güvenç, 1996: 102). İnsan ve toplumların yaşam biçimlerinden, dünyaya kattıkları değere, eşya kullanımından eşyaya yükledikleri anlama kadar çok geniş bir toplumsal içerik kültüre karşılık gelmektedir. Toplumların toplum olabilme özellikleri ve topluluk olarak var olabilme kabiliyetleri de kültürün içerisinde bir anlam bulmaktadır. Kültür bir toplumun ve o toplumda yer alan bireylerin nasıl yaşadıkları, nasıl düşündükleri, nasıl eyledikleri, neyi ne şekilde ürettikleri sorularına karşılık gelmektedir.

Kültürün sahip olduğu toplumsal içerik, toplum hakkında kültüre ait geniş bir okuma imkânı sağlar. Kültür sahip olduğu geçmişe dair kodlar ile de o toplumların ait olduğu tarihe yönelik bir içerik sunmaktadır (Alver, 2002: 129). Her ne kadar kültür dediğimizde kültürün doğrudan birey ve toplum ile olan ilişkisi gözler önünde bulunsa da kültür ile toplum birbirinden farklı anlamlara karşılık gelmektedir. Farklı anlamlar ile var olsa da kültür toplumdan ayırt edilemez ve insandan farklı bir yere koyulamaz. “Kültür bir toplumun üyelerinin ya da toplumdaki grupların yaşam biçimlerine bir göndermede bulunur. Kültür bu insanların nasıl giyindiklerini, evlilik gelenekleriyle aile yaşamlarını çalışma kalıplarını dinsel törenlerini ve boş zaman etkinliklerini içerir” (Giddens, 2000: 17). Bireyin doğumundan ölümüne, evlilikten akrabalığa, hukuksal kurallardan örf, adet ve geleneğe ait işleyiş kültür aracılığı ile devam etmektedir. Bundan dolayı kültür inşa edicidir. Toplumsal yapıyı ve yapı içerisindeki düzeni inşa eder. Kültürün düzeni inşa edici tarafı kültüre yönlendirici bir nitelik de kazandırmıştır. Kültür yönlendirici ve emredicidir. Bireyi toplumsal normlar ile karşı

karşıya bırakır ve düzen devamlılığı altında, birey bu normlara uyum zorunluluğu ile ödüllendirilir veya cezalandırılır (Journet, 2002: 21). Geçmişten günümüze toplum içinde gerek görünen gerekse de görünmeyen kuralların insanlara yönelik yaptırımlarının olması kültürün emredici tarafı ile doğrudan ilişkilidir.

Kültür normlar üretir. Toplumsallık içinde kültürel unsurlar zaman zaman uyulması gereken normlar haline gelmektedir. Normlar ve değerler düzenin devamlılığı içerisinde bireyin uyum sağladığı, uyum sağlamadığında bir yaptırım ile karşılaştığı temel kurallar haline dönüşmektedir. Bundan dolayı kültürün kendisi içkindir. İnsan kültürün içine doğduğunda somut olarak elle tutulur bir kültürün varlığını ortaya koyamaz fakat tüm kuşatıcılık içerisinde kültüre tabii olmaktadır. Bireyin kültür ile uyumlu olması durumu toplumsal düzen için önemlidir. Bireyin kültüre dahili ise, bireyin kültürü algılama ve yansıtma biçimin de kendisini göstermektedir.

Kültürün emrediciliği altında birey devamlılık ve düzen açısından bu emre tabidir. Bireyin kültüre kendiliğinden bir şey aktarması ise kültüre yüklediği anlam ve amacın farklılığı ile mümkündür. Aslında bu yaklaşım ve kültürün sahip olduğu bu özellik bireyi kültür karşısında pasivize eden bir yaklaşımdır. Çok uzun bir dönem hem antropolojik tartışmalarda hem de sosyolojik tartışmalarda bireyin kendisi toplum ve kültür karşısında çok da etkin olmayan bir varlık olarak tanımlanmıştır. Ancak bireyi anlam veren, müdahale eden, karşı çıkan ve bir amaç dahilinde hareket eden, etkin özne olarak ele alan yaklaşımlar ile birey; kültür ve toplum karşısında etkili bir özne olarak ele alınmaya başlanmıştır. Bu sosyolojinin temel tartışma noktalarından olan yapı fail tartışmasının temeli oluşturmaktadır⁴.

Kültür ile bireyin karşılıklı etkileşimi etrafında birey ve kültür yeniden anlamlandırılmıştır. İnsan, kültür oluşturan bir varlık olarak etkindir. Kültürde insan davranışını biçimlendiren, insanın toplumsallığını bir düzen içinde devam ettirmesini sağlayan yönü ile etki eden ve kuşatan bir niteliktedir. Aynı zamanda kültür, toplumsal yapı içerisinde var olan gizil kuralları da içerisine almaktadır. Toplumsal yapı içerisindeki düzen, bireylerin davranışlarının ve eylemlerinin altında yatan inançlar, değerler ve algıların tamamı kültüre karşılık gelmektedir. Kültürün şekillenışı çevre koşulları ile uyum arz ettiği kadar yeni olana da açıktır. Yeni duruma uyum sağlama noktasında belirli uyarlamaları ve güncellemeleri takip eder. Ortaya çıkan yeni durumlara uyum sağlama çabası bir takım iç gerilimleri de beraberinde getirir. Gerilimlerle birlikte yeni uyarlamalar ortaya çıkar. Bu

⁴ Sosyolojide yapı fail tartışmasına ilişkin ayrıntılı bir bilgi için bkz. (Layder, 2014)

anlamda Parsons'ın (2022) *Toplumsal Eylemin Yapısı* adlı eserinde ortaya koyduğu sistemler teorisini hatırlamak gerekmektedir. İnsan toplumsal sistemlerin (içindeki bunlardan birisi kültürel sistemdir) tercihte bulunan iradi olarak eyleyen bir varlık olarak bir taraftan kültürün sınırları içinde hareket ederken diğer taraftan kültürel değişmeye imkân tanıyacak fiiller gerçekleştirebilmektedir.

Kültür soyut bir niteliğe sahiptir. Yapı içerisinde yer alan bireyler var olan soyut değerler içerisine doğmaktadır. Soyut değerlerin, inançların somut göstergeleri vardır. İnsan kültüre yansıttığı somut göstergeler ile kültürel olanı anlamlandırabilmektedir. Toplumsallık içerisinde adet, gelenek, kurallar ve normlar aracılığı ile kültür var olmaktadır. “Kültürü araştırmak belirli bir davranış ve tutumların arkasında yatan ana metni görebilmekle mümkündür. Çünkü bütün davranış ve tutumların bir kültürel referansı vardır. Bir başka deyişle kültür araştırması bu referansları ortaya çıkarma çabasıdır. Bir kültürden bahsetmek aslında belirli bir topluluğun günlük yaşamına hükmeden ona yön veren değerlerden norm ve kurallardan bahsetmektir. Günlük yaşamın gözlemlenmesi bu yaşama yayılan davranış ve tutumların arkasında yatan bütünlüğe yani soyut düzleme ulaşmak için bir araçtır” (Aydın, 2017: 31). Soyut değerler yeni doğan bireye ve toplumun diğer üyelerine dil aracılığı ile aktarılmaktadır. Dil aracılığı ile öğrenilen kültür, toplumsal düzenin oluşturulmasında ve düzenin devamlılığında etkileyici bir rol oynamaktadır. “İnsanlar toplum içerisinde karşılaştıkları problemleri çözmek için kültürlerini korurlar. Bir kültür hayatta kalabilmek için kurallarını uygulayanların ana ihtiyaçlarını tatmin etmeli kendi devamlılığını sağlamalı ve toplum üyelerinin düzenli varlığını temin etmelidir” (Haviland, 2002: 64). Bu anlamda kültürün, tüm toplumun düzenini sağlayıcı ve düzeni devam ettirici olan özelliği açığa çıkmaktadır.

Kültür kavramı sanki bir harita gibidir. Nasıl belli bir coğrafya haritası bir bölgedeki topografyayı -dağ tepe ova nehir göl ve ormanları- köy ve kent gibi yerleşmeleri, yolları bunların yerlerini, birbirinden uzaklıklarını ve yüksekliklerini gösterirse kültür kavramı da belli bir toplumdaki kültürel öğeleri, kuram ve süreçleri ve bunların karşılıklı ilişkilerini temsil eder. Fakat nasıl harita bölgenin kendisi değil de onun küçük ve soyut bir modeli ise kültür kavramı da toplumsal yapı ve kurumların kendisi değil kavramsal ve soyut bir modelidir. Kültür kavramını oluşturan kurumlar ve ilişkiler yapılar ve değişkenler tıpkı coğrafya haritasındaki yerler ve isimleri gibi gerçekten var olan şeylerin isimleri ya da soyutlamalarıdır (Güvenç, 1996: 105).

Kültür toplum içerisinde var olan simgelerin toplamıdır. Birey doğduğu andan itibaren bu sembolleri çözer ve ona göre davranır. Her bir kültürün kendisini yansıtacağı farklı sembolleri bulunmaktadır. Semboller ve semboller kültüre göre ve kültürlerin farklı zamanlarına göre değişir. Semboller aynı zamanda bir değer, bir inancın bir davranışa dönüşmüş biçimidir. Sembollerin ayrıntılı analizi kültürün, toplumun ve bireyin analizidir (Haviland, 2002: 74). Semboller hakkında edinilen bilgi ile ardından gelecek olan davranış ve değerler hakkında bilgi sahibi olunabilmektedir.

Kültür bütünleştiricidir. Kültürün bütünleştirici niteliği ideal kültür ile doğrudan ilişkilidir. İdeal kültür ile ilişkili bir bütünleştiricilik kültür kavramının kendisi ile ilgili bütünleştiricidir, yargısını anlamsız kılmaktadır. İdeal kültürün birey ve toplum tarafından algılanma ve somut olarak yansıtılma biçimleri birbirinden farklıdır. Bundan dolayı toplumsal hayatta var olan kültürün somutlaşmış biçimleri ile ideal, ulaşılması gereken kültür birbirinden oldukça farklıdır. Kültür sahip olduğu idealler, normlar, kurallar, adet ve gelenekler aracılığı ile hayatımıza yön verir. Gündelik hayatın nasıl yaşanacağına dair rehberlik yapar. Fakat her zaman kültürün bize sunduğu norm ve değerlere uygun davranmayız. Bu noktada ideal kültür kavramı analitik bir rol oynar. İdeal kültür olması gereken kültürel formları ifade eder. Fakat ideal kültür gerçek hayat ile bütünüyle örtüşmez. Esasında gündelik hayatta var olan kültür formu, ideal kültürün algılanış biçimidir.

Bütünleştirici olma özelliği kültürü, tek boyutlu hale getirmektedir. Kültürün bu tek boyutluluğunda çevresel etmenler ve tarihsel etmenlerin rolü büyüktür (Emiroğlu ve Aydın, 2020: 674). Kültürün farklı biçimleri, kendisine özgü yöntemler ile tolere etmesi, çatışma ve problemleri yok edici özelliği kültürü bütünleştirici olma niteliğine yakınlaştırmaktadır. Düzenin devamlılığı için olabilecek problemleri önceden kestirme veya var olan problemleri ortadan kaldırmak adına topluluk içinde çeşitli aidiyet formları ve birlik mekanizmasını harekete geçirecek formları belirler. Bir kültür zemini içerisinde birlikte yaşayan insanlar çatışma ve problemin olmadığı bir alanda varlıklarını sürdürmek istemektedirler. Çatışmanın olmadığı alan insanların gündelik rutinlerini rahatlıkla yerine getirebildikleri konfor alanlarıdır.

Birey alıştığı ve yaşamını idame ettirdiği konfor alanlarında bir kültürün varlığını kabul eder ve onun zorlayıcı değerleri, kuralları ve normlarına gönüllü olarak uymak istemektedir. Belirsizlik ve değişimin oluşturacağı karmaşa bireyin istemeyeceği bir şey olduğundan birey kültüre adapte olmayı ve kültür ile bütünleşmeyi tercih etmektedir (Emiroğlu ve Aydın, 2020: 675). Toplum; sınıf, tabaka, eşitsizlik gibi olgular ile çatışmaya

elverişli bir yapıdadır. Kültür farkları giderici, çatışmayı azaltıcı bir bütünlük modeli sunmaktadır. Kültürün birbirinden bağımsız unsurları çatışma halinde işlemez.

Eğer kültürün öğeleri arasında bir çatışma söz konusu olursa, unsurlardan birisi işlerliğini yitirir ya da dönüşmek durumunda kalır. Kültürün unsurlarının işlevsel bütünlüğü söz konusu çatışmayı kaldıramaz. Bundan dolayı kültürel hayatın bir alanında veya bir unsurunda meydana gelen değişiklikler, diğer unsurları da değiştirecektir. Kültürün tam anlamı ile bütünleştirici olmamasında tarihsel ve çevresel etmenlerin etkisi büyüktür. Bu açıdan bütünleştirme bir yön ve idealdir (Güvenç, 1996: 104). Ancak bütünleştiriciliği birlik ve beraberlik bağlamında tanımlayacaksak var olan kültür de, ideal kültür de bu özelliği taşıyan önemli unsurlardır. Zira topluluk içinde ortak değerler bulup topluluğu rutinler, ritüeller, gelenek ve görenekler ile bir arada tutan en önemli güç kültürdür. Farklılıkları ve çatışmayı yok edip farklı taleplerden ve farklı zihniyetlerden ortak bir tema belirleyip bireylerin ihtiyaçlarına cevap verme niteliği kültürün sahip olduğu bir niteliktir (Emiroğlu ve Aydın, 2020: 675). Bu nitelik ile muhatap olan insan topluluk içinde birlik ve beraberlik içinde var olabilmektedir.

Kültürün varlığı evrenselidir. Her toplumun ve her bireyin kültüründen söz etmek mümkündür. Bundan dolayı kültür, evrensel olma özelliği göstermektedir. Dünya üzerinde yaşayan her topluluk için söz konusudur. Kültürsüz insan söylemi oldukça temelsiz bir söylemdir. Kültürün evrensel olma özelliği her toplum için tek bir kültürün varlığından ziyade kültürün her toplum ve birey için söz konusu olma halidir. Kültür bütün toplumlar için ortak bir değerdir ancak dünya üzerinde var olan her toplum için ayrı bir kültür söz konusudur. Kültüre dair bir çeşitlilik mevcuttur. Her bir bireyin kendisine ait bir kültürü vardır, ancak kültür tek bir bireyin varlığı ile söz konusu olmaz. Kültür toplumsal olarak kazanılmakta, sürdürülmekte ve aktarılmaktadır.

Bireyin kültüre dair farklılığı devam ettirme çabası onun toplum ile bütünleşememesinin bir nedenidir. Kültür tek biçimli değildir. Bu açıdan bakıldığında kültür evrenselidir. Ancak kültür topyekûn tüm toplumların tüm üyeleri tarafından paylaşılan bir sistem olsa da kültürün tek biçimlilik arz etmediği dikkat edilmesi gereken bir gerçekliktir. Bu bağlamda her kültürün kendi içinde var olan farklılıkları tespit edip bu farklılıkları açıklayıp, anlam vermek bunlara karşı ne yapılacağını tespit etmeli ve farklılıkların ortaya çıkardığı çeşitliliğin içinde insanların birbirleriyle ve dış dünyayla nasıl bir ilişki geliştirmesi gerektiğini belirlemektir. Her kültür bunu kendine özgü yöntemlerle yapmaktadır. Bu kendine özgünlük, kültürün toplumdan topluma farklılaşmasının en önemli nedenidir (Haviland, 2002:

67). Farklılık aynı zamanda oldukça insani bir durumdur. Bunun kültüre yansımada kaçınılmazdır.

Kültür insan ve toplum için bir kılavuzdur. Doğal dünya ve toplumsal dünyanın anlaşılmasında kültür yol gösterici bir öneme sahiptir. Dünyayı ve içinde yaşadığımız toplumu, kültürün sahip olduğu çerçeveler olmadan anlayabilmemiz mümkün değildir. Birey kendisi dışındaki tüm gerçekliği kendi kültürel kodları ile algılamakta ve sahip olduğu kültürün diline çevirerek dış gerçekliği kavrayabilmektedir (Havilland, 2002: 75). Aslında bu açıdan bakıldığında kültür, hem bireyin kendisinin oluşturduğu bir araç iken hem de bireyin gerçekliği kavrayabilmesinin bir yolu olarak araçtan öte ayrı bir önem kazanmaktadır. İnsanın kendi eliyle oluşturduğu bir araç bireyin toplumsal gerçekliğe ve dış dünyayı anlamlandırmasında önemli bir etkiye sahip olabilmektedir.

Kültür öğrenilir, tarihidir, süreklidir ve aktarılır. İnsanlığın başından itibaren insanın doğaya uyum sağlamak için gerçekleştirdiği ilk eylemden günümüz insanın kendisinden bir şeyler katarak doğaya aktardığı eylemlere kadar süreç içindeki her şey kültürün kapsamı dahilindedir. Bundan dolayı kültür tarihidir. Geçmişten günümüze aktarılacak süregelmiştir. Birey içine doğduğu toplumda kültürün göstergeleri ile karşılaşır ve kültürü öğrenir. Dil aracılığı ile aktarılan kültür insanın maruz kaldığı soyut bir sistemdir. “Kültür, içgüdüsel ve kalıtsal değil her bireyin doğduktan sonraki yaşantısı içinde kazandığı alışkanlıklar davranış ve tepki eğilimleridir. Ve mademki kültür öğrenilen eğitimle kazanılan bir şeydir, öğrenmenin kurallarına, yasalarına ve ilkelerine uygun olmak zorundadır” (Güvenç, 1996: 101). Bir kültürel sistem ile karşı karşıya kalan insan bu kültürel sistem sayesinde toplumsallık içinde var olmaktadır. Her kültür muhatap olduğu bireyi beslemektedir.

Toplumda var olan gelenek görenek ve töreler kültürün sürekliliğini sağlamaktadır. Kültür sunduğu düşünce biçimleri, davranış kalıpları ve maddi unsurlarla birlikte insanların yaşam biçimleridir. Kültür ne düşündüğümüzü nasıl davrandığımızı ve neye sahip olduğumuzu kapsamaktadır. Hem geçmişle olan bağımız hem de gelecek için kılavuzumuzdur (Macionis, 2012: 58). Bu özelliği ile toplum içinde yaşayan insan için kültür bir gerekliliktir.

Kültür değişir. İnsan doğumundan ölümüne içinde yaşadığı toplumda gündelik olana tanıklık ederken gündelik olanın içinde kültürün değişimine de tanıklık etmektedir. Kültür gerek her bir insanın yapmış olduğu katkı ile gerekse de başka toplumsal olaylar nedeni ile sürekli değişmektedir. Bu değişim ancak uyum aracılığı ile meydana gelmektedir. Kültür zaman içinde doğal çevreye uyum göstermektedir. “Kültürler yayılma, ödünç alma, öykünme vb.

yollarla komşularına da benzerler ayrıca kültürel sistemi oluşturan bireylerin biyolojik ve psikolojik istek ve ihtiyaçlarını karşılayacak biçimde uyum gösterirler. Koşullar değiştikçe geleneksel çözüm yollarının sağladığı doyum düzeyi de azalır ve değişir. Yeni ihtiyaçlar ortaya çıkar ve bunlar bilinç düzeyine yükselir. Bu ihtiyaçları karşılayacak sorunları çözecek deneme ve düzeltmeler yapılır, yeni kurum ve kuruluşlara gidilir” (Güvenç, 1996: 104). Güvenç değişimin sadece ileriye yönelik bir gelişim olmadığını düşünmektedir. Ona göre meydana gelen değişim geriye dönük değişim de olabilmektedir.

Kültür yapısal olarak bir uyum ile değişime tabii oluyorsa eğer geri giden süreçler içinde bir uyum söz konusudur (Güvenç, 1996: 104). Kültürün kendisinde bir değişim meydana geliyorsa bu aynı zamanda toplumsal içindeki kültürün kapsadığı her şey de aynı anda meydana gelmemektedir. Kültürel değişim sistemin bütün unsurlarında aynı anda meydana gelmez. Bir unsur üzerindeki değişim diğer kurumlar üzerinde etkili olur ve onu değişime zorlar. Kültürün sahip olduğu bu özellik aslında onun toplumsal döngüyü belirlemedeki etkisinin en önemli göstergesidir. Değişim ileriye de geriye de yönelik olsun meydana gelen herhangi bir farklılık tüm kültürel süreçlerde ve toplum içindeki tüm kültürel kurumlarda etkisini göstermektedir (bkz. Aydın, 2014).

Sosyoloji ve antropoloji literatüründe kültürün özelliklerini daha da ayrıntılandırmak mümkündür. Yukarıda sunulan özellikler kültürü belirli bir çerçevede içinde anlamaya imkân veren özelliklerdir. Bizim çalışmamız açısından kültürün bazı özelliklerinin altını çizmek önemlidir. İlerleyen bölümlerde bu özelliklerle irtibatlı analizler sunulacaktır. Fakat bu noktada yukarıda ifade edilen kültürün özellikleri ile zenginlik kültürü arasındaki irtibat önemlidir. Örneğin kültürün norm üretmesi zenginlik kültürü açısından ne anlama gelmektedir? İnsan ve kültür arasındaki ilişkiyi etkileşim ekseninde düşündüğümüzde zenginlik kültürünün şekillenmesinde insan etkinliğinin yeri neresidir? Yoksa bu kültürü üreten bazı yapısal unsurlar mıdır? Zenginlik kültürü ne tür semboller ve simgeler dünyası üretebilmektedir? Kültürün bütünleştirici özelliğini göz önüne aldığımızda zenginlik kültürü belirli bir gruba ilişkin nasıl ve ne tür bütünleştirici bir işlev üstlenmektedir? Bu bütünleştirici işlevin içinde zenginlik kültürü ne tür ritüeller, semboller ve simgeler üretebilmiştir. Bu sorular zenginlik kültürünün sınırlarını çizmeye ve somut bir şekilde tahayyül etmeye imkân verecek sorulardır. Dahası zenginlik kültürünün literatürdeki yerini tayin etmeyi sağlayacaktır.

1.3 Kültüre İlişkin Farklı Tanım Düzeyleri

Zenginlik kültürü açısından kültürün genel özellikleri kadar kültüre ilişkin alt tanımlamalarda önem arz etmektedir.      zenginliğin nasıl bir kültür tipi olduğunu tayin etmek kültüre ilişkin yapılan belirli sınırlamalarla mümkündür. Bu sınırlamalar aslında giriş kısmında bahsettiğimiz farklı düzlemlerin tespiti anlamına gelmektedir. Yani kültür genel bir olguyu ifade etmesi açısından analitiktir. Ama daha spesifik durumları tanımlayabilmek ve analiz edebilmek için kültürü alt kategorilere bölmek gerekmektedir. Başka bir ifadeyle kültür tanımına ilişkin farklı düzlemler belirlemek gerekmektedir. Alt kültür, popüler kültür, yüksek kültür bu alt düzlemlerden bazılarıdır. Bu noktada bir hususun altını çizmek gerekmektedir.

İnsani olan her şeyin aynı zamanda kültüre konu olduğunu belirtmiştik. Dolayısıyla insana ve insan birlikteliklerine ilişkin her davranışı kültürle tanımlamak mümkündür. Örneğin okuma, yeme, üretim, tüketim ve daha birçok kültürden bahsedebiliriz. Örneğin; okuma kültürü bir eylemin belirli tekrarlar ve kalıplarla birlikte ürettiği kültürel unsurlara atış yapmaktadır. Fakat kültürü alt düzlemleri ile tanımlamak farklı bir tanımlama birimine işaret etmektedir. Kültürü belirli olgularla sınırlamak, genel tanımdan ayırt etmek anlamına gelmektedir. Bu sebeple modern kültür, alt kültür, popüler kültür, yüksek kültür, milli kültür gibi adlandırmalar olgusal sınırlamalar anlamına gelmektedir. Yani okuma kültürü ile yüksek kültür aynı benzer tanımlama düzeyleri değildir. Okuma kültürü, okuma eyleminin kültüre konu olan yönüne işaret ederken, yüksek kültür, kendine has kültürün içinde üremiş bir alana denk düşmektedir. Artık yüksek kültür kendi sınırları,  er evesi, işlevi, bağlamı olan bir kültür birimidir. Kendi olgusallığı içinde şekillenmektedir. Bir fiilin üzerine giydirilen elbiseden ziyade belirli amaç için dikilmiş elbisenin kendisine denk düşmektedir.

Bizim  alışmamızda sınırlılığı bağlamında üç farklı kültür alt düzlemi ele alınmıştır. Bunlar: Alt kültür, popüler kültür ve yüksek kültürdür. Bu alt düzlemlerin ele alınmasının sebebi zenginlik kültürünün bu alt düzlemlerle irtibatlı olmasıdır. Esasında zenginlik kültürü bu alt düzlemler eşliğinde tanımlanabilir. Bu alt düzlemler sonraki bölümlerde cevaplanmaya çalışılacak olan zenginlik kültürü bir alt kültür m ? Yüksek kültür m ? Yoksa popüler kültür m ? Sorusunun zeminini oluşturmak adına ele alınmıştır.

1.3.1 Alt Kùltür

Birey yaşadığı müddetçe diğer bireyler ile ilişki kurmakta ve bireyin kurduğu ilişkiler sonucunda bir toplumsal yapı oluşmaktadır. Toplumsal yapı; içinde var olan kùltür bireye dair toplumsallaşma, sınıf, statü gibi kavramların toplumsal hayat içindeki somut göstergelerini karşılamaktadır. Birey toplumsal hayat içinde sahip olduğu özellikler ile alt kùltür kategorisi içinde değerlendirilmektedir. Alt kùltür toplumsal yapı içinde yer alan en önemli bileşenlerdendir. Artan nüfus ile birlikte toplumda farklılıklar meydana gelmektedir. Böylece toplum daha çok heterojen bir hal almaktadır ve kùltürel homojenliğin bozulması ile sosyal, siyasal, ekonomik ve ırk ile ilgili farklı birliktelikler oluşmaktadır. Alt kùltürlerin hâkim kùltürden farklı varlık gösterme nedenleri oldukça çeşitlidir. Kimi zaman bir yaş grubuna göre hâkim kùltürden ayrılmakta olup kimi zaman farklılaşma nedenleri etnik, dinsel, ideolojik veya ekonomik nedenlere bağlı olabilmektedir.

Antropologlara göre alt kùltürlerin bileşimi bir bütün olarak hâkim kùltürü oluşturmaktadır. Başka bir ifade ile kùltür bir toplumdaki alt kùltürlerden ibarettir (Macionis, 2012: 70). Alt kùltür alanları ne kadar çoksa hâkim kùltür içinde o kadar çok çeşitlilik vardır. “Alt kùltür geniş ve genel bir kapsamda kullanılan, özünde fikir olarak üyelerinin gerçekleşmesi engellemiş olan özlemleri ya da kendilerinden daha geniş sınırları olan toplumdaki konumlarının muğlaklığından kaynaklanan problemlere kolektif bir çözüm olarak ya da problemlerin halledilmesi şeklinde oluşmasıdır. Alt kùltürler daha geniş nitelikteki kùltürden ayrıdır. Yalnız o kùltürün sembolleri değerleri ve inançlarını ödünç alırlar” (Marshall, 1999: 6). Marshall alt kùltür kavramının merkezine hâkim kùltür karşısında bireylerin kendilerini ifade etmek için meydana getirdikleri birlikteliği koymaktadır. Şöyle ki hâkim kùltür karşısında kendi farklılığını ifade edemeyen bireyler bir arayış sonrası bir araya gelir ve hâkim kùltürün karşısına bir alt kùltür konumlandırır.

Dick Hebdige göre ise alt kùltür kavram olarak oldukça karmaşık bir yapıya sahiptir. Alt kùltür grupları bir toplumun hâkim kùltüründen farklı olarak kendi tarzlarıyla, benimsemiş oldukları yaşam tarzını ortaya koymaktadır (Macionis, 2012: 71). Alt kùltür hâkim kùltür karşısında konumlanan bir başkaldırı kùltürüdür. Özellikle nesneler ve semboller ile ayrıldıkları hâkim kùltüre karşıt bir kùltür olarak var olmaktadır. Nesnelere dair yüklenen tarz anlamı bir reddetme hali olarak biçimlenmektedir. Karşıtlığı içerisinde

barındıran alt kültür hâkim kültür sınırları dahilinde var olması hasebiyle karşıt kültürden ayrılmaktadır.

Alt kültür, toplumun hâkim kültür ile ilişkili bir biçimde bazı temel farklılıkların ortaya koyularak kültürden ayrıksı bir biçim alması halidir. Toplumun çoğunluğunun kabul ettiği değer, gelenek, görenek ve normların dışında tam olarak onlardan bağımsızlaşmadan farklı değer, gelenek, norm ve adetlerin varlığı alt kültür kapsamı içine dahildir (Emiroğlu ve Aydın, 2020: 59). Alt kültürün temelinde toplumun kendisi ve toplumun makro kültürü bulunmaktadır. Ne bütünden tamamen ayrıksı ne de bütün ile tamamen özdeşleşmiştir. Aynı toplumun çeşitli tabaka ve grupları farklı kültürel özelliklere sahiptirler. Daha açık bir ifade ile bir toplum içinde çeşitli tabaka ve grupların yarı bağımsız bir alt kültür oluşturmaları mümkündür. Bir toplum içinde hâkim kültürden az ya da çok farklılaşmış bu toplumun kültürel yapısına tam uyum sağlayamamış kültür alt kültür olarak tanımlanmaktadır. Her bir alt kültürün kendisine özgü bir hayat tarzı, değer dünyası, normatif yapısına dayanan tutum ve davranışları vardır.

Makro düzeydeki kültür ile benzeşen yönleri her bir alt kültürün sürekliliğini sürdürmesi açısından oldukça önemlidir. Benzer yönler farklı alt kültürlerin bir arada yaşamasına imkân tanımaktadır. Bir toplum her birinin kendine has düşünüş ve eylem tarzı olan birçok alt grubu kapsar. Kültürlerin içinde yer alan bu kültürler alt kültür olarak tanımlanır. “Belirli bir grupta veya kategoride ortak olan bu öğrenilmiş davranışlar alt kültür olarak adlandırılır” (Jenks, 2005: 23). Herhangi bir alt kültüre mensup gruplar makro kültürden farklılıkları ile birbirlerine tutunup bir alt kategori oluştururken, makro kültür ile ortak tarafları açısından toplum içinde var olabilmektedirler. Hâkim olduğu düşünülen bir kültür içerisinde, hâkim olan kültürü kabul etmeyen kendisine has özellikleri olan kültür alt kültür kapsamı içerisine girmektedir. “Bütünlük arz ettiği düşünülen bir kültür sistemi içerisinde sistemin bütünlüğünü tehdit etmeyen ama sistemin bütünlüğü ile örtüşmeyen ayrıca özelliklere sahip kültürel varoluş biçimlerini ya da bir kültür sistemi içinde etnik, dinsel ya da yaşam biçimi bakımından farklılık arz eden gruplara ait kültürleri tanımlamak için kullanılan kavramdır” (Emiroğlu ve Aydın, 2020: 59). Alt kültür grubu içerisinde yer alanlar hâkim kültürden ayrılarak kendilerine has, hâkim kültürü dışlayan bir hayat tarzını benimserler. Gündelik hayat içindeki rutinleri dışında, benimsedikleri değer ve normlarla veya inançlarıyla giyim tarzları ile tercih ettikleri mekanlar ile, dinledikleri müzikle geliştirdikleri konuşma diliyle, tutum ve davranışlarla, hâkim kültürden ayrılırlar.

Son zamanlarda özellikle antropoloji ve sosyoloji disiplinleri içinde çokça alt kültür çalışmalarına rastlamamız mümkündür. Kavram makro kültür içindeki norm çeşitliliğinin bir karşılığı olarak kullanılırken aynı zamanda makro kültürün hakimiyeti karşısında karşıt kültür olarak da tanımlanmaktadır. Alt kültürün bir karşıt kültür olarak tanımlanmasında makro kültürün varlığı karşısında farklılıkları ile var olma potansiyelinin etkisi büyüktür. Kavramsal olarak bir toplumdaki norm çeşitliliği alt kültüre karşılık gelirken, makro kültürün karşısında ayrıksı kültürlerin normlarının tanımlanması da alt kültür olarak tanımlanmaktadır. Alt kültür kavramı, içerisinde kimlik, farklılık ve benlik kavramlarını barındırır. Alt kültür tam olarak bir karşıt kültüre denk düşmemektedir ancak hâkim kültür içerisinde benzerlikleri ile bir araya gelen hâkim kültürden farklılıkları ile ayrışan bilinçli bir karşıtlık da söz konusudur. Buradan hareketle alt kültür için hâkim kültürden bir değişim ile ayrışmış bir kültürdür diyebilmemiz mümkündür.

1.3.2 Popüler Kültür

Popüler kelimesi anlam olarak TDK' ya göre halkın zevkine uygun, halk tarafından tutulan anlamlarına karşılık gelmektedir. Popüler kültür ise çoğunluğun benimsediği kültür halk kültürü, anlamlarına gelmektedir. En geniş haliyle popüler kültür herhangi bir toplumun herhangi bir zamanda var olan, o toplumu etkisi altına almış olan egemen kültür şeklinde ifade edilmektedir. Popüler kültür belirli bir dönem için geçerlidir. Yani döneme özgüdür. Hızlı üretilen ve hızlı tüketilen kültürel öğelerden oluşur. Bu öğelerin toplamı bir kültürel bütünlüğü ifade eder. Onun geçiciliği ve dönemin modasına uygun oluşu bir alt kültür olarak kabul edilmesinin nedenidir (Oy, 2020: 4). Bu anlamda popüler kültür toplumun çoğunluğuna ya da ortalamasına hitap eder ve kültürel ortamı yukarıya çekmekten ziyade ortalamada tutmayı hedefler.

Popüler kültür bireyin gündelik hayatındaki her ayrıntıyı içerisine almaktadır. Popüler kültür bireyin gündelik hayatını içine almaktadır. Gündelik hayata dair izler bulabileceğimiz gündelik hayatın kültürü popüler kültürdür. Dar anlamıyla emeğin gündelik olarak yeniden üretilmesinin doğal bir sonucu olarak eğlenceyi içerirken geniş anlamıyla belirli bir yaşam tarzının ideolojik olarak yeniden üretilmesini ve yaygınlaştırılmasını kapsar (Oktay, 2002, 17). “Popüler kültür kavramı ile genelde içinde yaşadığımız dünyanın tüm yönleri kastedilmektedir. Bu kavramla miras aldığımız uyguladığımız ve mirasçılarımıza bıraktığımız yaşam tarzı vurgulanmaktadır. Popüler kültür, kitle iletişim araçları, eğlenceler, oyunlar,

kahramanlar, putlar, törenler, psikoloji, din yani yaşamımızın tüm manzarası gibi çevremizdeki gündelik hayatı kuşatmaktadır. Bugün artık siyasette dahil her alanın arka planında popüler kültür aranmaktadır” (Oy, 2020: 5). Günümüzde insanın hayatının her alanını kuşatan popüler kültür aynı kuşatıcılık içinde insana yönelik bir belirlenim içerisindedir.

1.3.3 Yüksek Kültür

Yüksek kültür bir toplum içinde var olan kültürün en seçkin tarafına karşılık gelmektedir. Toplumsal tabakalar içerisinde en üst tabakanın dahil olduğu, çoğunluk ile arasında ekonomik ve sanatsal ayrımların bulunduğu kültürdür. Yüksek kültür kavramının varlığını kabul ettiğimizde toplumun sınıflı ve tabakalı yapısını da kabul ediyoruz demektir. Bir toplumda çoğunluğun aksine eğitilmiş, seçkin bir üst sınıfın dahil olduğu kültür yüksek kültürdür (Macdonald, 2012: 70). Seçkin üst sınıfa dahil olan kesim toplumun beğenilerini ve zevklerini belirleyen ve yönlendiren kesimdir. Toplum içinde özellikle kültür ve sanat faaliyetlerinde neyin değerli neyin değersiz olduğunu, yüksek kültüre mensup olan grup belirlemektedir. “Bu kültürün ayırt edici özelliği sanatçılar ve eleştirmenler tarafından şekillendiriliyor olmasıdır. İki tip kullanıcısı vardır. Yaratıcı olmadığı halde yaratıcı eğilimli olanlar ve yaratıcılıktan ziyade diğer kültürlerin kullanıcıları gibi bu kültüre tabii olanlar. Yüksek eğitilmiş yüksek sınıfa ait kişiler bu kültürde görülür. Diğer kültürlerle göre daha bütüncüldür ve daha hızlı değişir. Oyuncu ya da yaratıcının icrasından çok yaratıcı ve eleştirmenler ön plandadır” (Üstün, 2019: 9). Toplumu geliştirecek estetik bir zevk öne sürdüklerini düşünürler.

Toplum içinde bireyler sahip oldukları beğeni ve zevklere göre bir ayrıma tabii tutulmaktadır. Sahip olunan sanatsal ve kültürel beceriler sınıfsal bir gösterge olarak kullanılmaktadır. Özellikle sanat ve sanatçıya dair oluşturulan değer somut bir gösterge olarak varlık göstermektedir.

1.4 Olgusal Kültür Tipleri

1.4.1 Yoksulluk Kültürü

Tarihin her döneminde yoksulluk; insan topluluklarının karşılaştığı bir olgudur. Var olduğu günden bugüne mücadele edilmesi gereken bir sorun olarak ele alınmıştır. Yoksulluk, zaman geçtikçe değişen toplumsal ve iktisadi şartlar nedeni ile daha da büyüyen bir problem olarak varlığını devam ettirmiştir. Yařandđđ dönemlerde ortadan kaldırılması gereken bir olgu olarak tanımlanan yoksulluk, yařandđđ dönemin ve yařandđđ toplumların özelliklerine göre farklı nitelikler taşımaktadır. Toplumların sahip olduğu sosyal, psikolojik ve ekonomik özelliklerin farklılığından dolayı yoksulluk tek bir çizgide ve her kültür için geçerli bir tanımlamadan oldukça uzaktır. Dönemin zihniyet dünyasına göre şekillenir.

Toplumların  eşitliliği arttıkça yoksulluğun niteliği ve görünme biçimleri de değişmektedir. Bir toplum için yoksulluk sınırı olarak kabul edilen bir ölçüt diğer toplum için zenginliğin temel kriteri olarak ele alınabilmektedir. Örneğin refah düzeyi yüksek olan toplumlarda yoksulluk algısı, refah düzeyi daha düşük olan toplumlar için şaşırılacak düzeyde benimsenebilir. Ya da bir toplumda bütünüyle ekonomik kazanç yoksulluğun belirleyeni olabilirken başka bir toplumda temel gıda ürünleri ya da ev kültürü yoksulluk olarak algılanabilir. Bu sebeple yoksulluk bütünüyle iktisadi bir süreç olmanın ötesinde kültürel bir unsur olarak şekillenmektedir. Marshall sosyoloji sözlüğünde, “yoksulluğu ekonomik krizden kaynaklanan bir sorun olmanın ötesinde, toplumdan farklılaşmayı ve toplum dışına itilmeyi içeren” bir olgu olarak tanımlamıştır (Marshall, 1999: 825). Türkçede yeterince imk na (maddi, manevi) sahip bulunmayan kişileri ifade etmek için kullanılan yoksul kelimesi fakir, miskin gibi kavramlarla da karşılanmaktadır (Aydın, 2022: 44). Tek bir zamana ve tek bir topluma ait olmayan yoksulluğun her dönem ve her toplum için farklı tezahürleri bulunmaktadır.

Toplumdan topluma ve kültürden kültüre farklı görünümleri olan yoksulluğun tekniğin gelişimi ve küreselleşme süreciyle birlikte daha evrensel bir nitelik kazandığını söylememiz mümkündür. Ancak özellikle 18. yy’d n sonra sanayileşmenin bir sonucu olarak kırdan kente olan g   n artması, yoksulluk hem daha görünür hale gelmiş hem de yaşanan

krizler ile giderek daha da yaygınlaşmıştır. Günümüzde küresel ölçekte görülen ve birçok farklı boyutu olan yoksulluk; oldukça karmaşık bir olgu görünümünde ve birkaç disiplini ilgilendiren bir mesele konumundadır. Bu nedenle, yoksulluğu etkileyen faktörleri açıklamaya çalışırken yalnızca kapitalizm ve küreselleşmeyle sınırlı kalmak doğru bir yaklaşım olarak görünmemektedir.

Kapitalizm ve küreselleşme yoksulluğu etkileyen makro düzeydeki unsurlardır. Bunun yanında mikro düzeyde yoksulluğu etkileyen toplumsal faktörlere de değinmek gerekmektedir. Bunların başında toplumların kendilerine özgü toplumsal yapıları, katı geleneksel kurallar, bozuk gelir dağılımı, yüksek oranda işsizlik, eğitimsizlik, kadın-erkek eşitsizliği, istihdam olanaklarının düşüklüğü vb. gelmektedir. Ancak, bahsedilen bu faktörlerin küresel ölçekte de görülebileceğini önemle belirtmek gerekmektedir (Açıkgöz ve Yusifoğlu, 2012: 79). Toplumdan topluma değişen, makro ve mikro ölçekte sebepleri bulunan yoksulluğun beraberinde getirdiği en önemli olgulardan bir tanesi de yoksulluk ile mücadele eden toplulukların aynı zamanda bir *yoksunluk* ile de karşı karşıya kalmasıdır. Eğitim, beslenme, barınma gibi temel ihtiyaçların yoksunluğu psikolojik olarak gündelik ihtiyaçlar ve geleceğe dair bir yoksunluk üretmektedir. Bu anlamda yoksunluk ve yoksulluk birbirinin yerine kullanılabilecek iki kavram değildir. Birbirinin aynısı olmadığı gibi tamamıyla birbirinden farklı da değildir. Yoksun olma hali toplumsal olarak yaygınlaştığında bir yoksulluk kültürü söz konusu olmaktadır. Bu kültüre dahil olanlar bu kültürün dışına çıkmamakta ısrar etmekte ve sağladığı koşulları kabul ederek yoksulluk kültürünü kalıcı hale getirmektedir. Hal böyle olunca yoksulluk durumu ortadan kalksa dahi yoksunluğun bir kültüre dönüşmüş olması sebebiyle normatif yapısı devam etmektedir. Yani yoksunluk kültürünün aktarımı durumunda ise yoksulluk ortadan kalkmış olsa da kültürünün devamlılığı söz konusu olabilmektedir.

Yoksulluk tarih boyunca hemen hemen her toplumda var olagelen en önemli olgulardan bir tanesidir. Yoksulluk kültürü ise yoksulluktan daha farklı düzlemlerde ele alınması gereken ve yoksulluk ile aynı anlama gelmeyen bir olgudur. Dünya üzerinde yoksul olan her toplum veya birey yoksulluk kültürü içerisinde değerlendirilmemektedir. Yoksulluk ile yoksulluk kültürünün eşdeğer anlamından ziyade zenginlik kültürünün varlığının bir yoksulluk kültürünün varlığını akla getirdiğini söylemek ve zenginlik kültürü ile yoksulluk kültürünün benzer yapıdaki oluşumlarını ve gelişimlerini ele almak çok daha doğru bir yaklaşımdır. Yoksulluk ve zenginlik kültürü ilk etapta birbirinin zıddı kültürler gibi dursa da

esas noktaları, oluşum ve gelişim süreçleri açısından birbirleri ile benzer özellikler taşımaktadır.

Gordon Marshall'a göre yoksulluk kültürü sıkı çalışma ve kendine güvenin karşıtı olarak ortaya çıkan kadercilik, tevekkül ve aylaklık ile ilişkilendirilen bir kültürel ortamı ifade etmektedir. Bu haliyle nesilden nesile aktarılma eğilimi anlamına gelmektedir (Marshall, 1999: 826). Yoksulluk kültürünün ekonomik sebeplerinden ziyade psikolojik süreçler ile ilgili olduğunu belirtmek yerinde bir yaklaşımdır. Yoksulluk kültürüne dahil olan bireyler sürekli yardım bekleyen, yardımların varlığı ile günlük ihtiyaçlarını karşılayan bu sebeple de çalışmayan, toplumsal üretim sürecine dahil olmayan niteliklere sahiptirler. Yoksullar arasında bu yaşam tarzını benimseyenlerin varlığı bir yoksulluk kültürünü oluşturmaktadır. “Bir yaşam tarzı olarak ele alınan yoksulluk kültürü, yoksulluğun kuşaktan kuşağa aktarılmasını, belirli yoksul kesimlerin benzer davranışlar göstermelerini ve bu davranışlar ile toplumdan ayrılmalarını dile getiren bir kavramdır” (Açıkgöz ve Yusufoglu, 2012: 98). Yoksulluk kültürü içinde yer alan insanların gelen yardımlar ile veya yardım kuruluşları aracılığı ile çalışmaya ihtiyaç duymaması oldukça yaygın bir durumdur. Çalışmayıp yardım bekleme hali, bir müddet sonra alışkanlığa dönüşmektedir ve yoksulluğun süreklilik kazanmasına neden olmaktadır. Böylelikle yoksulluk tutum ve davranış haline gelmektedir ve yoksulluk devamlılık arz ederek kültürün konusu olmaktadır. Devamlılığı olan ve nesilden nesile aktarılan bir hale bürünmektedir.

Yoksulluk kültürünün bir yaşam tarzı haline gelmesi, bu yaşam tarzı içindeki bireylerin ellerinde bulundurdıkları ile yetinmesi yoksulluğu ortadan kaldırmamakta ve yoksulluk kültürünün devamlılığını sağlamaktadır. Çünkü yoksulluğun alışkanlığa dönüşmesi ve bu kültürü benimseyenlerin bundan kurtulmak istememesi hatta yoksulluğu miras olarak sonraki nesillere bırakması, kalıcı yoksulluk kültürünün oluşmasına neden olmaktadır (Bilen ve Çalışır, 2013: 327). Bir yaşam tarzı olarak yoksulluk psikolojisini, çalışmamayı veya devamlı işsizliği, düşük ücretleri, içerisinde barındıran yoksulluk kültürünü bir alt kültür kategorisi içerisinde ele alan ilk düşünür Oscar Lewis'dir. Oscar Lewis yaptığı çalışmalar ile yoksulluk kültürünü hakim kültür içinde ayrıksı duran bir kültür olarak ele almış ve sahip olduğu nitelikleri belirlemeye çalışmıştır.

Oscar Lewis yapmış olduğu çalışmalarda yetmiş yakın alt kültür kategorisi belirlemiş ve bunlardan yoksulluk kültürünün ne olduğu, hangi özellikler taşıdığı ve nasıl oluştuğu

üzerinde çokça durmuştur. (Lewis, 1965, 23-26) Oscar Lewis'e göre yoksulluk kültürünün oluşması bazı şartlara bağlıdır. Öncelikle bir toplumda mevcut olan para ekonomisinin niteliği, kar amacı ile yapılan üretim ve ücrete bağlı işçilik yoksulluk kültürünün ortamını hazırlayan önemli faktörlerdir. Bunun dışında ekonomik sistemin niteliğine bağlı olarak devamlı işsizlik, düşük ücretler ve siyasal sistemin dar gelirinin hakkını koruyamaması bir yaşam biçimi olarak yoksulluk kültürünün oluşmasının nedenidir (bkz. Lewis, 1965).

Yoksulluk kültürü mevcut ekonomik düzlemde sınıflara ayrılmış toplumda aşağı tabakaların düzen ve sisteme gösterdiği bir tepkidir. Başka bir deyişle sistemin kurucu ve işletici tabakasından kültürel olarak ayrışma girişimidir. Gelişmiş toplumsal şartlara sahip olan üst tabakanın karşısında alt düzey ekonomik şartların birleştiriciliği ile bir araya gelmiş değerlerin yansımasıdır. Esasında bu durum bir kültürel yapı olarak var olma mücadelesidir. Örneğin şehir merkezlerinin hemen yakınlarında bulunan banliyö kültürü bir çeşit yoksulluk kültürünün yansımasıdır. Buradaki hayatın her noktası, zenginlik kültüründen sınırları net bir biçimde belli olan farklılaşmaların olduğunun kesin ifadesi şeklindedir. Bu anlamda yemek yeme biçimlerinden, kıyafetlere, mekanların yapısından dinlenen müziklere, eğlence biçiminden okuma kültürüne kadar gündelik hayatın bütün unsurları zenginlerden ve zenginlik kültüründen farklı bir şekilde kurgulanmıştır. Araya bir mesafe koymayı ön görmektedir. Buradaki temel motivasyon üst tabakanın sahip oldukları karşısında sahip olmayan alt sınıfın var olma mücadelesidir.

Lewis yaptığı çalışmalar sonrasında yoksulluk kültürünün ortak özelliklerini de belirlemiştir. Yoksulluk kültürünün en belirgin göstergesi düşük ücretler ve sürekli işsizliğin beraberinde getirdiği zorluklardır. Bu zorlukların başında ise temel ihtiyaçlar olan yeme içme barınma ve eğitim gibi ihtiyaçlara zamanında ulaşılamaması durumu vardır. Modern toplumların bünyesinde yer alan temel ihtiyaçların karşılanmasına yönelik kurum ve kuruluşlar Lewis'e göre yoksulluğu ortadan kaldırmamakta aksine yarı zamanlı karşılanan ihtiyaçlar bu kurumlara bağımlılığı arttırmakta yoksulluğun ve yoksulluk kültürünün devamlılığını sağlamaktadır. Bu sebeple modern kültür yoksulluk kültürünün sürdürülebilir olması noktasında işlev üstlenmektedir.

Düşük ücretler ile birlikte devamlı bir iş imkanının olmayışı gıda, eğitim ve barınmaya yönelik ihtiyacın düzenli olarak giderilmesinde olumsuz bir rol oynamaktadır. Düzenli iş imkanının yokluğu yoksulluk kültürü içerisinde gününbirlik yaşam tarzının oluşmasına neden

olmaktadır. İhtiyaçların günübirlik karşılanması, yarına yönelik bir ihtiyaç giderilme planının olmaması, geleceğe dair umutsuzluk,  alı abilecekleri sürekli bir için olmayışı ve i  imkanı olsa da ücretlerin oldukça düşük olmasının bir sonucudur. Düşük  cretler devamlı bir için olmayışı ve devamlı işsizlik barınma ve gıdaya yönelik ihtiyaçların giderilmesinde yoksulluk kültürüne dahil olanların tefeciden borç alma böylece borçlanma, eşyalarını rehin verme gibi farklı yöntemlere başvurma ihtimalini arttırmaktadır. Ayrıca yoksulluk kültünü benimseyenlerin çok azının refaha kavu tu unu ifade eden Lewis; bu yaşam tarzına sahip olan yoksulların eğitim durumlarının eksikliğine, siyasi partilere  ye olamadıklarına, ulusal refah kurumlarında istihdam edilmediklerine de inir. Bunlara ek olarak devletin kurumlarına ve temsilcilerine de güvenmeyen bu yoksul kesim dini kurumları da önemsememektedir” (Lewis, 1965: 18). Lewis’in üzerinde durduğu bir diğer önemli husus ise, yoksulluk kültürünün yoksulluk ile aynı olmadığı meselesidir.

Ona göre bütün yoksullar yoksulluk kültürü içerisine dahil değildir. “Zira Lewis, Doğu Avrupa’da yaşayan Yahudilerin yoksul oldukları halde yoksulluk kültürüne tabi olmadıklarını belirterek bu durumun nedenini geleneksel zengin bir kültüre ve güçlü bir aidiyet duygusuna sahip olmaları ile açıklamıştır” (Aksan, 2012: 14-15). Bu bağlamda okuma yazması olmayan, teknolojik olarak çağın koşullarından mahrum kalmış insan birlikteliklerinin yoksulluk kültürünün herhangi bir özelliğini  ne çıkarmayan Lewis, bu kişilerin yoksulluklarına rağmen kendilerini memnun eden bir kültüre sahip oldukları konusunda önemli bir bağlantıyı tespit etmiştir. Örneğin  alı masında, “Doğu Avrupa’nın bazı ülkelerinde yaşayan Yahudiler için, yoksul olmalarına rağmen yoksulluk kültüründen uzak oldukları konusuna işaret etmekte, bunun nedenini ise, eğitim ve öğretime verdikleri öneme, dini anlamda b t nle mi  olmalarına ve kendilerinin seçkin kişiler olduklarına duyulan inançlarına ba lamaktadır” ( i dem’den akt. Aksan, 2012: 15). Bu anlamda toplumsal ve iktisadi koşullar bağlamında yoksul olmayıp yoksulluk kültürünü yaşayanların olabileceği gibi, koşullar açısından yoksul olup kültürel olarak yoksulluğu taşımayan ve aktarmayan gruplarda vardır. Bu tür toplumsal gruplar çoğunlukla geleneksel olarak seçkin ve soylu bir kültürü devralmı  ya da teolojik yapı itibarıyla hiçbir zaman yoksul olamayacağına dair keskin inançlar üretmiş gruplardır.

Yoksulluk kültürüne dahil olan bireyler için gündelik hayatın tamamına yakını hayat mücadelesi ile devam etmektedir. Düşük  cretler, i  değiştirme, i ten atılma, sürekli hale gelen işsizlik ve düşük ücretle günübirlik çalışma yaşam biçimlerinin en temel unsurlarıdır.

Bunun dışında sürekli borçlanma, borçlara karşılık ellerindeki eşyaları rehin verme durumu, kentin kıyısında sağlıklı çevre şartlarının olduğu yerlerde yaşamlarını devam ettirme eğilimleri, eğitim ve sağlık hizmetlerinden faydalanmama, düzenli aile birliğinin olmayışı, evlilik dışı ilişkiler, çok fazla çocuk sahibi olma ve çocukların eğitim sağlık gibi imkanlardan faydalanamaması, çocuk işçiliği, alkol bağımlılığı ve alkolün dışında uyuşturucu madde kullanımı yoksulluk kültürünün ürettiği yaşam tarzı içinde sayılabilecek göstergelerdir (Bilen ve Şan, 2006: 169). Yoksulluk kültürünün ürettiği yaşam tarzı içinde bireyler ekonomik ve sosyal yoksunluk içinde toplum ile bütünleşememekte ve sahip oldukları kültür ile hâkim kültürden ayrışarak bir alt kültür oluşturmaktadırlar.

Toplum ile bütünleşemeyen birey öfke ve ümitsizlik duyguları ile sosyal yapılara güvensiz bir hale gelmektedir. Kentte yaşayan fakat kent içinde atıl bir halde olan bireyler kavga ve suça daha yatkın olmaktadır (Bilen ve Şan, 2006: 169). “Yani bireyin kendisini toplumdan dışlanmış hissetmesi, başkalarına bağımlı olmanın getirdiği aşağılık duygusu, kişide gelişen zayıf bir benlik yapısı, kavgaya ve suça yatkınlık, alkol düşkünlüğünün yüksek olması, bugünü yaşayıp yarını düşünmeme, yalnız kendi dertlerini, kendi çevre ve yaşam tarzlarını benimseme gibi halleri, yoksulluk kültürünü yaşamış insanların hissettikleri birtakım psikolojik ve sosyolojik durumları ortaya koymaktadır” (Lewis, 1965: 8-10; Bilen ve Şan, 2006: 169). Yoksulluk kültürü içinde bireyler, yoksulluk kültürünün ürettiği yaşam tarzı doğrultusunda sadece bu kültürün kapsadığı olaylar hakkında bilgi sahibi olmaktadır. Toplum ve içinde yaşadıkları kent ile yeteri kadar bütünleşemediklerinden toplumu ve kenti ilgilendiren olaylar karşısında kayıtsız ve tarafsız kalmayı tercih etmektedirler. Bu yüzden de toplumdan dışsallaştırıldıkları duygusuna kapılarak karşılıklarına çıkan sorunlarla baş etmekte sıkıntı çekerler ve bu sorunlarla baş edemedikleri için kendilerini küçük görme eğiliminde olurlar (Özdoğan, 2010: 100-101). Yoksulluk kültürünü yaşayan topluluklar kendilerini her daim dezavantajlı grup olarak düşünürler. Bu eşitsizlik veya eşitsizlik algısı onların toplumsal bütünleşmeyi sağlayamamasının temel nedenidir. Tam da bu sebeple yoksulluk kültürü maddi koşullarla ilgili olduğu kadar sosyal ve psikolojik koşullara da bağlıdır.

Bütün toplumlarda olduğu üzere ülkemizde de bir yoksulluk kültürünün varlığından bahsetmek mümkündür. Fakat Türkiye’nin kendine has bir yoksulluk kültürü ve olgusu mevcuttur. Her toplumun kendi tarihsel ve sosyal koşullarının farklı olması sebebiyle yoksulluk kültürü konusunda da bir farklılığın olduğunu ifade etmek mümkündür. Bu bağlamda Türkiye’deki yoksulluk kültürünün kendisine has bağlamları mevcuttur. Şehirleşme

ile birlikte gelen gecekondu kültürü, aile bağları ve ilişkilerinin ürettiği durumlar, iktisadi krizler, miras, akraba kültürü, sosyal ilişkiler gibi Türkiye'nin kendine has koşulları, Türkiye'ye has yoksulluk kültürü ortaya çıkmasının nedeni olmuştur.

Ülkemizde yoksulluk kültürü, literatürde ilk defa Orhan Türkdoğan tarafından Lewis'in yoksulluk kültürü kavramsallaştırmasından hareketle ele alınmıştır. Orhan Türkdoğan Erzurum'daki gecekonducular üzerinde yaptığı çalışma sonrasında, gecekonducularda yaşayan insanların bir alt kültür olarak yoksulluk kültürü ile ilişkili biçimde oldukları tezini savunmuştur. Türkdoğan yapmış olduğu çalışmada yoksulluk kültürünün bir alt kültür özelliği göstererek ortak değerler içerdiğinin ve aktarılabilir bir özellik taşıdığının altını çizmiştir. (bkz. Türkdoğan, 1974, 2007). Bu çalışmayı özellikle gecekondu kültürü üzerine yapılan çalışmalar izlemiştir. Özellikle Oğuz Işık ve Melih Pınarcıoğlu'nun (2021) Sultanbeyli üzerine yaptıkları saha araştırmasına dayanan *Nöbetleşe Yoksulluk* eseri yoksulluk kültürünün nasıl aktarıldığını açıklaması açısından oldukça önemlidir. Bu çalışma Türkiye'deki yoksulluğu göç ve şehirleşme özelinde alması sebebiyle literatüre yeni bir kavram kazandırmıştır. Bu kavram sürekli göç alan bölgelerdeki aktarılan yoksulluğu ifade eden 'nöbetleşe yoksulluk'tur. Çalışmanın yoksulluğun ve yoksul mahallelerde yaşanan kültürün bir korku nesnesine dönüşmesinin serüvenini aktarması bizim çalışmamız açısından yani zenginlik kültürü açısından da ipuçları taşımaktadır.

Türkiye'de 1950 sonrası hızlı kentleşme ve bazı büyük metropol alanlarda sanayi tesislerinin yığılması ile kırdan kente doğru meydana gelen göçler sonrası kentlerin çeperinde gecekondu bölgeleri oluşmuştur. Kente uyum noktasında problemlili bir alan olan bu mekanlar, toplumla bütünleşme konusunda oldukça eksik kalmıştır. Bu bütünleşme sorunu ve beraberinde gelen dışlanmışlık Türkiye'deki yoksulluk kültürünün temel nedenidir. Bu anlamda gecekonduculuşma Türkiye'deki yoksulluk kültürünün önemli nedenlerinden birisidir⁵. Gecekonducularda hâkim kültür dışında yeni yaşam alanları ve kültür tarzları oluşmuştur. Bu kültürler fiziksel ve sosyal ortamın etkisi doğrultusunda benzer tutum ve hayat tarzları üretmiştir. Yoksulluk kültürü bu alt kültür kümesinin bir parçasıdır ve bu kültür gecekonducularda var olmuştur.

Türkiye şehirleşmesinin bir gerçeği olan gecekonducuların ürettiği yoksulluk kültürünün belli özellikleri vardır. Türkdoğan bu özellikleri şu şekilde ifade eder:

⁵ Türkiye'deki gecekonduculuşmayı anlamak ve buradaki yoksulluk kültürünün sosyolojik nedenlerini kavramak için bkz. Karpaz, 1976, Keleş, 2000, Bulut ve Yılmaz, 2009, Yürükan, 2011.

İktisadi bakımdan yoksulluk kültürü yaşamak için sürekli mücadele, aşağı seviyede ücretler işsiz ve aylaklar ustalığa dayanmayan ve ihtisaslaşmamış meslekler, sık sık iş değiştirmeler, düşük satın alma gücü ve evlerde yedekte yiyecek yokluğu, ele para geçtiğinde har vurup harman savurma eğilimi, hemen hiç denilecek ölçüde tasarruf imkanı ve sık sık evlerdeki eşyaları rehin verme durumunda kalma gibi tutum ve davranışlardan ibarettir... bireyin sosyal ve psikolojik özelliklerini ise daha ziyade kalabalık mahallelerde yaşama, tenhaliğin olmayışı, sürü hayatı alkolizm oranının yüksekliği, sık sık fiziki şiddete başvurma, çocuklar için bedeni cezalar, karısını dövme, cinsi hayata erken yaşlarda başlama, serbest evlenmeler evlenmede istikrarsızlık kocaların aileyi terk etmelerinin yüksek nisbeti ana merkezli aile kuruluşlarına temayül ana tarafından akrabalığın yaygınlığı, küçük aile gruplarının hakimiyeti, otoriter olma duygusunun yüksekliği ve ideal aile dayanışması üzerinde olan tesirlilikten ibarettir (Türkdoğan, 1974: 43).

Belirlenen bu iktisadi, sosyal ve psikolojik özellikler, yoksulluk kültürünün yoksulluktan farklı olduğunun bir göstergesidir. Yoksullar sınıf bilincine vardıklarında yoksulluk kültüründen uzaklaşmaktadırlar. Bu düşünceye Türkdoğan Lewis'in yapmış olduğu çalışmadan hareketle bir zemin oluşturmaktadır. Ona göre Lewis ihtilal sonrası Küba gibi sosyalist ülkelerde yoksulluk kültürünün var olmadığına inanmıştır. Lewis hem ihtilal öncesi hem de ihtilal sonrası ziyaret ettiği Castro Küba'sında halkın hükümetten şikayet etmediği veya kaderci tutumunda konuşmayan fakat gelecek için umut taşıyan gecekonduculara rastlamıştır. Bu ülkede gecekondu hayatı, eğitim ve siyasi parti organizasyonları ile olabildiğince kaynaştırılmıştır. Halk insanlığın umudu olarak yüceltilmiş, önemsenmiş, silahlandırılmış ve iktidar için bir hedef haline getirilmek suretiyle ihtilalci bir öğretille eğitilmiştir. Kısacası bir ülkede halk tabakaları bir güven duygusuyla militanlaştırıldığında, yoksulluğun bulunmasına rağmen yoksulluk kültürüne rastlanmıyor. Daha çok halk ideolojisi görünümüne kavuşuyor. Çünkü yoksulluk kültürü her türlü ideolojik tutumlarla oluşmuş radikalliklere ve militanlaşmaya karşıdır (Türkdoğan, 1974: 44). Orhan Türkdoğan'ın yoksulluk kültürü ile ilgili üzerinde durduğu bu husus içinde bulunan zamanın ruhuna ve toplumların özelliklerine göre değişebilen bir durumdur. Yirmi yıl öncesinde herhangi bir radikalliği içerisinde barındırmayan yoksulluk kültürü zamanın şartlarına göre içerik değiştirip her türlü radikalliğin olduğu bir içeriğe sahip olabilmektedir.

Türkiye'de yoksulluk kültürünün oluşmasında ve şekillenmesinde zenginlerin ve elit tabakadan insanların toplumla bağlarını koparmalarının etkisi üzerinde ayrıca durulması

gerekmektedir. Zenginlik kültürünün kendisini diğer kültürden ayırıştırma çabası tabii bir dışlama mekanizmasını devreye sokmakta ve yoksulluk kültürü üretmektedir. Güvenlikli siteler, lüks apartmanlar, plazalar, gösterişli yaşam alanları, tatil köyleri gibi zenginlere ait mekanlar fiziksel ve kültürel olarak yoksulların kendilerine yer bulamadıkları ve zenginlerin kendilerini yoksullardan ayıştırdıkları mekanlardır (Alver, 2010a, 10-14). Bu ayrışma tabii olarak yoksulluk kültürünü beslemektedir. Özellikle 1980 sonrasında zenginliğin görünümünün artması zenginlik kültürünün karşısında bir yoksulluk kültürünün ortaya çıkmasına neden olmuştur. Zenginliğin görünümü ve toplumsal meşruiyeti arttıkça bu karşıt kültüründe daha belirginleştiğini ifade edebiliriz. Bu anlamda sadece yoksulluk olgusuna bakarak yoksulluk kültürünü anlamak ve açıklamak mümkün görünmemektedir. Bu kültürün karşıtı ve üreticisi pozisyonundaki zenginlik kültürü, söz konusu kültür olgusunu anlamak açısından oldukça kıymetlidir.

1.4.2 Kültürel Zenginlik ve Zenginlik Kültürü

Zenginlik kültürü hakim kültürden ayrıkası özellikleri bulunan, sahip olduğu kimi nitelikleri ile bir alt kültür olan bazı özellikleri ile bir yüksek kültür ve popüler kültür sınırları içerisinde de yer alan bir kültür olgusudur. Yoksulluk kültürü gibi kendi kabuğunda bir yaşam tarzı bulunan ve belli başlı rutin ve ritüelleri ile hakim kültürden ayrılan zenginlik kültürü aslında yoksulluk kültürü gibi toplumsal bütünleşmeden uzak bir nitelik taşımaktadır. Onu alt kültür yapan bu özelliğidir. Birlik, beraberlik ve bütünleşmenin dışında kalan her alt kültür gibi zenginlik kültürünün bir toplum içinde varlığı aslında çok da istenmeyen bir durumdur. İlk önce ekonomik bir düzeye ulaşmayı gerektiren zenginlik kültürünün temel birleştirici motivasyonu iktisadidir. Ekonomik olarak zengin olmak zenginlik kültürünün ilk ve temel kriteridir. Sahip olunan bu zenginliğin ölçütü ise toplumun sahip olduğu genel ekonomik durumun daha ötesinde bir zenginliktir. Yani toplumda hakim olan ekonomik seviyenin daha üzerinde bir seviye ile toplumdan ayrıkası özellikler gösteren zenginlik kültürü toplumun birlik ve beraberliğini sekteye uğratan problemlili bir alan üretmektedir. Bu problemlili alan zenginlik kültürünü diğer alt kültür unsurları gibi alt kültür kategorisi içerisine dahil etmektedir.

Zenginlik kültürü bu çalışmanın temel konusu olduğundan bu kısımda uzun uzun zenginlik kültürünün kavramsal olarak tanımına ve sahip olduğu temel özelliklere yer

verilmeyecektir. Zenginlik kültürünün ne olduğu, özelliklerinin neler olduğu, ne tür kökenlere sahip olduğu ve nasıl görünürlük kazandığı sonraki bölümlerde ayrıntılı bir biçimde üzerinde durulacaktır. Bu kısımda sadece olgusal kültür tiplerinin ne olduğuna yönelik zenginlik kültürü adında bir başlıklandırma yapılmıştır ve zenginlik kültürünün, kültürel zenginlik ile aynı anlam gelmediği hususu üzerinde durulacaktır.

Zenginlik kültürü ile kültürel zenginlik kavramı sıklıkla birbirine karıştırılmaktadır. Fakat bir kültürün zenginliği ile olgusal bir kültür tipi olan zenginlik kültürü birbirlerinden farklı iki unsura işaret etmektedir. Bir toplum için kültürel zenginlik demek zenginlik kültürünün aksine kültürel çeşitliliği ve hâkim kültür yanında birçok kültürün bir aradalığına karşılık gelmektedir. Zenginlik kültürünün kuşatıcılığı ve baskın katı kurallarının aksine bir toplumda kültürel çeşitliliğin olması o toplumun birçok kültürü kendi içinde barındırabilecek esnekliğe sahip olması anlamına gelmektedir. Herhangi bir kültürün diğer kültür üzerinde baskı ve üstünlüğü olmaksızın bir toplum içinde birçok farklı kültürün aynı anda nefes alması kültürel yumuşaklığın da bir göstergesidir. Bu anlamda kültürel zenginlik bir toplumun ahlak anlayışı, hukuk sistemi ve siyaset kavrayışı ile doğrudan ilgilidir. Örneklendirmek gerekirse aynı mahallede farklı mezhepten veya ırktan insanların sorunsuz bir şekilde yaşaması kültürel zenginlik olarak düşünülmelidir. Farklı kültürlerin aynı anda ve bir arada yaşayabilmesine yönelik üretilen olgusal durumu kültürel zenginlik olarak tanımlamak mümkündür. Tıpkı zenginlik kültüründe olduğu gibi kültürel zenginlikte de bir hâkim kültür vardır ve alt kültürler bu hâkim kültürün bünyesinde kendisine yer bulmaktadır. Fakat burada hâkim kültür alt kültürlerin yaşamasına, kendilerini temsil etmesine ve kendi kültürel mantıklarını işletmesine müsaade edecek şekilde gelişmiştir. Bu gelişmişlik durumunu kültürel zenginlik olarak tanımlamak mümkündür.

Zenginlik kültürü bir alt kültür olarak hâkim kültür ile bütünleşmeyi sağlayamamıştır. Varlığı hâkim kültürden ayrıksı olmayı gerektirmektedir. Bunun için dışarıya kapalıdır ve ayrıksıdır. Kendi kapalılığı içinde bir hayat tarzı inşa etmeyi gerektirmektedir. İnşa edilen hayat tarzına uygun rutin ve ritüelleri mevcuttur. Zenginlik kültürünü yaşayan insanlar bu kültürden olmayanlardan rahatsız olmakta ve böylelikle kendi kültür alanlarının içinde kapalı duvarlar örmektedir. Yani zenginlik kültüründe başka kültür ile bir arada yaşayabilmek normatif, kognitif ve davranışsal olarak olanaksızdır. Fiziksel ve kültürel sınırlar buna imkân tanımamaktadır. Zenginlik kültürünün toplumsal bütünleşme sağlayamamasının temel nedeni de budur. Kültürel çeşitlilik ise hâkim kültür içinde doğal olarak var olan birçok ayrı kültürün

bir aradalığı söz konusudur. Var olan çeşitlilikte kendi içinde kapalı olma arzusu, yapay olarak inşa edilmemektedir. Zenginlik kültürü kendi sınırlarını diğerlerine açmama konusunda oldukça ısrarcıdır. Kültürel çeşitliliğin bir toplum içindeki varlığı o toplumun hoşgörüsü, diğer kültürleri kabullenme becerisi ile değerlendirirken zenginlik kültürünün varlığı anomi olarak ele alınmaktadır.

2. BÖLÜM: ZENGİNLİK VE ZENGİNLİK KÜLTÜRÜ

2.1 Zengin ve Zenginlik Tanımı

Zengin kavramı ve zenginlik olgusu ile ilgili var olan tanımlamalar zenginliğin tarihsel süreç içerisinde geçirdiği dönüşümlerden ve zenginlik olgusu ile ilgilenenlerin kendi yaklaşım biçimlerinden farklı değildir. Bundan dolayı ne zengin kavramına ne de zenginlik olgusuna ilişkin her düşünürün üzerinde mutabık olduğu bir tanıma ve yaklaşıma ulaşmak pek de mümkün görünmemektedir. Birinci bölümde de üzerinde durduğumuz gibi sosyal kültürel gerçekliğin doğası itibari ile pozitif bilimlerde olduğu gibi üzerinde her disiplininin mutabık olduğu tanımlara ulaşmak çok zordur. Zengin kavramı ve zenginlik olgusu içinde bu durum geçerlidir.

Tarihsel süreç içerisinde toplumların geçirdiği dönüşüm ile birlikte zengin kavramı ve zenginlik olgusu farklı süreçler ile karşı karşıya kalmış, yaşanan dönüşüm ile birlikte zengin kavramı ve zenginlik olgusunun ele alınma biçimlerinde birtakım değişiklikler olmuştur. Burada önemli olan husus zengin kavramının ve zenginlik olgusunun sosyal bir gerçeklik olarak ele alınıp bu sosyal gerçekliğin ardında yatan kognitif bir dünyanın varlığını kabul etmektir. Başka bir deyişle zenginliğin ve zenginliği temsil eden kültürün toplumsal gerçeklikle irtibatını keşfetmektir. Nitekim sosyal kültürel gerçekliğin ardındaki kognitif dünya değiştikçe zenginlik olgusunun davranışsal ve maddi boyutu da bir değişim ile karşı karşıya kalacaktır. Her dönemde ortaya çıkan zengin tip ve zenginlik olgusu var olan dünyanın kognitif, maddi ve davranışsal tarafının bir yansımasıdır.

Zengin kelimesi Farsça *sengin* kelimesinden gelmektedir. *Sengin* taştan yapılmış anlamındadır. Kelimenin kökeni Farsça kıymetli anlamına gelen *sangîndir*. *Sangin* taşlarla süslü, murassa, pahalı, değerli sözcüğünden alıntıdır. Farsça sang "taş" sözcüğünden türetilmiştir (sozluk.gov.tr). Kelime Türkçeye *zengin* şeklinde geçmiştir. Zengin sözlük anlamı itibari ile mal ve mülke sahip olan kişi olarak tanımlanmaktadır. Varsıl, varlıklı, variyetli sözlük anlamı itibariyle zengin kelimesinin karşılığı olarak kabul edilebilir. Dilimizde zengin kelimesinin türetilmesi ile elde edilen zenginlik kelimesi ise daha sosyolojik bir içeriğe karşılık gelmektedir. Zenginlik kelimesi zengin olma durumunu ifade eder. Sosyal kültürel bir gerçeklik olarak ise bireyin bütün ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde mal varlığının

olmasıdır. Bu anlamda zenginlik varlıklı olma durumunun kendisine gönderme yaparak aslında bir toplumsal gerçekliğe işaret eder.

Zenginlik kelimesinin İngilizcedeki karşılığı '*wealth*' dir. *Wealth* *weal* kökünden gelmektedir. Eski İngilizce bir kelime olan *weal* esenlik ve refah gibi anlamları taşır. Bu kelimenin de mutluluk, talih gibi anlamları olan *wel* kökünden geldiği düşünülmektedir. İngilizcede iyi anlamına gelen *well* kelimesi ile aynı köke sahip olan *wealth* aynı zamanda refahı ve iyi olma durumunu karşılamak için kullanılmaktadır.

Bir kavram olarak İslam düşüncesinde ise zenginliğe özel bir önem atfedilmiştir. Fıkıh alanında zenginlik yoğun bir şekilde ele alınmış ve tartışılmıştır. Fıkıhta zenginlik kişinin asli ihtiyaçlarından fazla mala sahip olması manasında kullanılmaktadır. Kelime çoğunlukla servet kavramı ile birlikte ele alınmaktadır. Servet ise ihtiyaçtan çok daha fazla mal ve mülk sahipliğini ifade etmektedir (Erkal, 2000: 275-277). Elinde serveti bulunan zengin olarak kabul edilmektedir.

İslam düşüncesi kaynaklarında zenginlik kelimesinin karşılığı olarak genellikle *gına* kelimesi kullanılmaktadır. Yanı sıra *yesar*, *isar*, *meta*, *kenz*, *hazine*, *mülk*, *dünya* gibi kavramlar sıklıkla zenginliğin yerine geçebilmektedir. İslam düşüncesinde zenginlik bir kişinin şahsi mülkiyetinden ziyade emanet olarak taşınan anlamında kullanılmaktadır. Fıkıh bu emanetin kullanımı ve dağılımı noktasındaki belirleyiciliği sebebiyle zenginliğe ayrıcalıklı bir yer ayırmıştır.⁶

Zenginlik kelime anlamının yanı sıra sosyal kültürel bir gerçekliktir. Başka bir deyişle toplumsal olguyu⁷ ifade eder. Her toplumsal olguda olduğu gibi belirli temsiliyet düzeylerini içerir. Zenginlik her toplumda farklı yollarla temsil edilmektedir. Ve bu temsiliyeti gerçekleştiren kesim genel olarak zenginlerdir. Zenginlik kültürünün en temel aktörü zenginlerdir. Zenginler toplumsal tabakalaşmada belirli bir gruba gönderme yapar. Bu grup organik ilişkilere sahip olsun ya da olmasın toplumsal hayatta maddi gücü elinde

⁶ Çalışmamız açısından İslam düşüncesinin zenginliğe yaklaşımı oldukça önemlidir. Çünkü Türkiye'de zenginliği ele alacağımız ilerleyen bölümlerde Müslüman zihniyeti ile zenginlik arasındaki ilişkiyi irdelemek bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada İslam'ın zenginliğe yüklediği anlam ile günümüz zenginlik kültürü arasındaki ilişki çalışmamız açısından cevaplandırılması son derece önemli bir soru olarak görülmektedir.

⁷ "Toplumsal olgu" terimi, genel olarak bir toplumun yaşamında görülen ve kolektif olarak paylaşılan her türlü davranış, düşünce, inanç, kurum veya değeri ifade eder. Toplumsal olgular, bireyler arasındaki etkileşimlerin bir sonucu olarak ortaya çıkar ve genellikle belirli bir kültüre veya toplumsal yapıya özgüdür. Durkheim'a göre, toplumsal olgular, bireyin ötesinde var olan nesnel gerçekliklerdir. Yani, bireylerden bağımsız olarak var olan ve bireylerin davranışlarını şekillendiren normlar, değerler, kurumlar gibi unsurları ifade eder. Ona göre, toplumsal olgular bireyin içsel dünyasından bağımsız olarak var olan, toplumun bütünü tarafından paylaşılan ve bireylerin davranışlarını yönlendiren kuvvetlerdir (bkz. Durkheim, 2014).

bulundurmaları sebebiyle toplumsal hayatın diğer kesimlerinden ayırır. Kendine has bir temsiliyet kazanır ve bir adlandırmaya konu olur. Yani toplumda zenginlik durumunu elinde tutan kesimi zenginler olarak ifade edebiliriz.

Hemen hemen her toplumsal yapı içinde var olan zenginler ve zenginlik olgusu tarihsel süreçte karşılığı sürekli değişse de hep var olmuştur. Zenginlerin ve zenginlik olgusunun var olduğu toplumlar için fakir ve fakirlik olgusu da var olarak toplumlar için problemlili bir alanın oluşması durumu söz konusu olmuştur. Bu ikili dikotomi hâkim kültürün dışında var olan ve aslında toplumsal birlik beraberlik açısından mesele olan birer olgudurlar. Hâkim kültürün dışında var olan ve hakim kültürün karşısında konumlandırabileceğimiz zenginlik kültürünün sorunlu varlığı tarihsel süreç içerisinde birçok düşünürün üzerinde durduğu bir mesele olmuştur.

Toplumsal hayat açısından merkezi bir öneme sahip olan zenginliğin ve zengin kesimin sosyal bilimlerden açısından göz ardı edilmesi mümkün değildir. Nitekim birçok düşünür farklı bağlamlarda zenginliği ve zenginleri ele alan eser ve yaklaşım ortaya koymuştur. Zenginliğe ilişkin üretilmiş eserlerin büyük çoğunluğunun sınıf temelli olduğunu belirtmek gerekir. Özellikle bir sınıf olarak zenginliğin modern dünyada nasıl ortaya çıktığı, zenginliğin toplumsal eşitsizlikteki yerinin ve konumunun nasıl olduğu üzerine hatırı sayılır düzeyde çalışmanın olduğunu belirtmek mümkündür. Bu çalışmaların içinde kapitalizm olgusu ve bu olgunun başat aktörleri olarak kabul edebileceğimiz zenginler ciddi bir yekûn oluşturmaktadır. Özellikle Marksist düşünce geleneği içinde üretilmiş eserler bu yekûna dahil edilebilir. Bu durum Türkiye'deki literatür açısından da geçerlidir. Zenginlik kültürü konusunda yapılmış az sayıdaki Türkçe çalışmalardan birisi olan Toplum ve Bilim Dergisinin takdim yazısında söz konusu eksiklik şu şekilde belirtilmiştir:

Türkiye'de zenginlik ve burjuvazi ile ilgili literatür son derece sınırlı. Mevcut çalışmalar ise büyük ölçüde zenginliğin ekonomisi ile ilgilenen veya ekonomi politik bir perspektiften sermayenin yapısını, burjuvazinin siyasal ve örgütsel temsilini, devlet ve iş adamları ilişkisini ele alan çalışmalar. Ancak zenginlik aynı zamanda kültürel bir formasyona da sahiptir. Ve zenginlik çözümlemesinin, zenginlerin kültürel pratikleri belirleyen kodları ve siyasal tercihlerin ardındaki zihniyeti de içermesi gerekir... Bununla birlikte konunun bugüne kadar sistematik bir şekilde ve etnografik verilere de dayanarak işlendiği söylenemez. Oysa Türkiye'de zenginlik ve burjuvazinin bugünkü kültürel ve siyasal kodlarının serimlenmesi, toplumsal konumların nasıl oluştuğunun ve dönüştüğünün toplumsal güçlerin parti siyaseti ötesinde nasıl kümeleştiğinin ve Türkiye toplumunun

ufkunun nasıl şekillendiğinin anlaşılması açısından elzem görünüyor (Bora, 2005: 6).

Bora'nın da ifade ettiği üzere hem sosyal bilim literatüründe hem de Türkiye'de şekillenen literatürde zenginlik bir sosyal kültürel olgu olarak yeterince çalışılmış durumda değildir⁸. Bu ekseriyetle sınıf temelli çalışmaların baskınlığından kaynaklanmaktadır. Bu anlamda sınıf temelli analizlerde akla ilk gelen isim Karl Marx'tır. Marx'ın zenginlik çalışmalarına dair alanı domine ettiğini gönül rahatlığı ile ifade edebiliriz. Fakat Marx aynı zamanda sosyal bilimlerde zenginliğe dair yapılmış tartışmalara dair zemin oluşturacak eserlerin müellifidir. Her ne kadar Marx doğrudan zengin tipine ve zenginlik kültürüne odaklanmasa dahi kapitalizm analizinin başat figürlerinden birisi olan burjuva zenginliğe atıf yapmaktadır. Marx'a göre burjuva üretim ve tüketim araçlarını elinde bulunduran sermaye sahibi sınıftır (Bottomore, 2012: 142). Özellikle kapitalizm sonrasında sınıflar arası eşitsizliğin giderek artması zenginliğin sınıfsal bir alt yapıda ele alınması sonucunu beraberinde getirmiştir. Burjuva sınıfının gücü, iktidarı ve zenginliği bünyesinde toplayarak üst sınıfı temsil etmesi zengin tipin ve zenginlik olgusunun burjuva olmaksızın ele alınmamasına neden olmuştur.

Burjuvayı çoğunlukla sanayileşme ile birlikte burjuvanın artan gücüne paralel olarak değerlendiren birçok düşünür burjuvayı dönemin zengin tipi olarak ele almaktadır. Burjuva çok uzun dönem toplumsal yapıda üst tabakada yer alan zenginliği ve gücü elinde bulunduran bir sınıf olmasının yanı sıra sosyal ekonomik düzeni de belirleyen bir sınıf olarak varlığını sürdürmüştür. Burjuvayı yaptığı ikili toplumsal sınıflamada üst yapıya yerleştiren Marx, kapitalizm ile birlikte bu sınıfın artan gücünün üzerinde durmuştur. Burjuva öylesine büyük bir güç elde etmiştir ki diğer sınıfları sömüren ve bu sömürü ile de gücüne güç katan bir yapıya dönüşmüştür.

Marx üretim ve tüketim araçlarına sahip olan burjuvanın bütün toplumsal yapıyı ve sınıfsal düzeni belirlediğini iddia ederken bu durumu insanoğlunun kadim probleminin geldiği nihai nokta olarak görmekteydi. Kapitalist iktisadi düzenin bu durumu ancak proleter bir devrimle yerinden edilebilirdi. Böylelikle tarihin nihai noktasına gelinecek ve böylelikle işçi sınıfının özgürleşimi sağlanacaktır⁹ (Bottomore, 2012: 99). Zenginlik bağlamında ele alacak olursak Marx genel teorisine uygun bir biçimde zenginlik kültürünü maddi koşulların

⁸ Bu durumun arkasında yatan nedenler başlı başına bir tartışma konusunu ifade etmektedir. Literatürün şekillenmesindeki siyasal konumlanmalar ve literatürün tek merkezli perspektiflerden üretilmesi burada tartışmaya açılması gereken önemli bir noktadır.

⁹ Karl Marx'ın bu görüşlerini daha iyi anlayabilmek için bkz. Marx, Engels, 2016, Lefebvre, 2019, Durant, 2015)

belirlediğini düşünmektedir. Ona göre tarihin her döneminde var olan sınıfsal ayrımın üst kısmında yer alanlar zengin olarak ifade edilebilir. Bu ayrımın Sanayi Devrimi sonrası koşullardaki karşılığı ise burjuva sınıfıdır (Marx, 2023: 64) Marx'ın genel metodolojisinde olduğu üzere zenginliğe dair yaklaşımında da sınıf analizini görmekteyiz. Bizim çalışmamızın sınırlıkları açısından baktığımızda bu analizin kültürel boyutunun eksik kaldığını ifade edebiliriz. Fakat Marx'ın zenginliğin görünme biçimlerinden birisi olan burjuva analizi ile zenginliğin toplumsal hayattaki önemine işaret etmesi açısından oldukça kıymetli bir hareket noktasını ifade etmektedir.

Marx iktisat teorisini kendinden önceki liberal iktisat teorisyenlerinin eleştirisi üzerine inşa etmiştir. Bu isimlerin en önemlisi Adam Smith'dir. Smith aynı zamanda zenginliğin getirileri üzerine çok önemli bir eser kaleme almıştır. Zenginliğin kaynağını ve ulusların zenginleşmesindeki temel unsurları analiz eden bu eser *Ulusların Zenginliği*'dir. Adam Smith zengin kavramını ve zenginlik olgusunu toplumsal sınıf kavramı eşliğinde ele almıştır. Adam Smith'e göre ekonomik olarak belli bir seviyeye erişmiş olan ve gücü elinde bulunduran sınıf, zengin sınıfıdır. Bu sınıfın mahiyeti zaman ve döneme göre değişmektedir. Smith, paranın hem bir ticaret aracı hem de bir değer ölçüsü olmasının yanı sıra zenginliğin bir işareti olduğunu belirtmektedir. Zenginlik; insan hayatını mümkün kılan ama onun ötesinde, ona birçok boyut kazandıran tüm mal ve hizmetleri ifade eder. Zenginliğin üretimi, sadece maddi bir süreç değildir. Aynı zamanda sermayenin dağıtılmasını ve bunun dağıtılmasının siyasi boyutlarını da içeren kapsamlı bir olgudur (Smith, 1997: 3-8). Sermaye, siyaset ve maddi imkanların varlığı zenginliği oluşturan unsurlardır.

Zenginliği disiplinler arası bir yaklaşımla ele alan ve aslında sosyoloji bağlamını net bir şekilde ifade eden ilk düşünür Georg Simmel'dir. Simmel zenginliği toplumsal etkileşim bağlamında para ekonomisine dayandırarak ele almaktadır. Ona göre zengin ve zenginlik para ekonomisi ile doğrudan ilişkilidir. Simmel paranın bir araç iken amaç haline getirilmesinin modern dönemde birçok toplumsal problemi de beraberinde getirdiğini düşünmektedir. Parayı zihniyet ve metropol hayat ile değerlendiren Simmel, metropol hayatının ilişkilerini belirleyen temel unsurlardan birisi olarak parayı ele alır ve paranın modern zihniyet ile ilişkisinin analizini yapar.

Tüketim ve moda eşliğinde şekillenen metropoldeki yeni mübadele aracı olan para, ilişkilerin aşınmasının da temel sebebidir. Para özellikle modern dönemde toplumu birleştirici ve ayrıştırıcı bir rol üstlenmiştir. Simmel para ekonomisinin kültürel biçimleri dışsal nesnelere dönüştürmesini ve birey ile toplumun birliğini parçalaması yollarını irdelemektedir. Özellikle

kent kültüründe para en önemli iletişim aracıdır. Simmel (2012) doğrudan zenginlik konusuna değinmemiş olsa da *Paranın Felsefesi* adlı eserde para, tüketim, moda, metropol hayat, modern kent ve zihniyet unsurlarını analiz etmiştir. Bu açıdan bakıldığında zenginlik kültürü literatürüne dair kült bir eser ortaya koymuştur. Özellikle eserindeki *Hayat Tarzı* alt başlığı söz konusu literatürde ayrıcalıklı bir yer tutmaktadır (418- 508). Yanı sıra gündelik hayatta paraya verilen değere de değinen Simmel paranın gündelik hayatı nasıl dönüştürdüğüne odaklanır. Ona göre paranın en önemli özelliklerinden birisi nicelik olarak arttığında toplumsal hayatın niteliğini değiştirmesidir. Yani paranın artışı sadece maddi bir artışı ifade etmemektedir. Aynı zamanda gündelik hayatın dönüşümüne de neden olmaktadır.

Tek elde toplanan ve biriken para, birçok kişinin elinde var olan paradan çok farklı şeyleri ifade eder. Böyle bir durumda para bir mübadele aracı olmaktan çıkar ve bazen amaç haline gelir. Simmel'in paranın dönüştürücü gücünü tip sosyolojisi çalışmalarına da yansıtır. O'nun olumsuzlayarak ifade ettiği *cimri* ve *savurgan* tipi para ekonomisi anlayışının içinden çıkar. Cimri paranın hazzına kapılmış, savurgan ise parayla alınabilecek hazların peşine düşmüştür (Simmel, 2012: 219-229). Bu tipler paranın gündelik hayattaki tiplere yansımaları ele alması açısından oldukça önemlidir¹⁰.

Sosyoloji literatüründe zenginlik kültürüne dair yapılan çalışmalarda ismini zikretmeden geçilemeyecek düşünürlerden birisi Werner Sombart'tır. Türkiye'deki sosyoloji literatüründe ihmal edilmiş bir isim olarak değerlendirilebilecek olan Sombart kapitalizm ve zihniyet analizi ile bilinirlik kazanmıştır. Onun (Sombart, 2016) kapitalizmin ortaya çıkışına dair teorisini ele aldığı *Aşk, Lüks ve Kapitalizm* adlı eseri zenginlik ve lüks arasındaki ilişkiyi incelemesi bakımından oldukça önemlidir. O, lüks ile kapitalizm arasında bir ilişki kurmaktadır. Sombart kapitalizm ile para kazanma ve paraya bağlı zenginliğin arzulanan bir zenginlik olduğunu, zenginliği elde etmek adına gerçekleşen her eylemin de kapitalizme katkı da bulunduğunun altını çizmektedir.

Simmel zenginleşme adına gerçekleştirilen her türlü çabanın kapitalizmle birlikte birincil ihtiyaç olarak belirlendiğini vurgulamaktadır. Yanı sıra *Burjuva* (2008) adlı eserinde zenginliğin tarihsel süreçte ortaya çıkışını ele almış ve dönüşümünün analizini yapmıştır. Zenginlerin aylak bir sınıftan çalışan bir sınıfa dönüştüğünü belirten Sombart bu eseri ile zenginliğe sınıf temelli analizin dışında bakmıştır¹¹. Dini ve zihniyeti bir analiz nesnesi

¹⁰ Çalışmamızı doğrudan ilgilendirmedeği için burada ayrıntılarına giremeyeceğimiz bu tiplerin analizi ve tip sosyolojisinin kapsamlı bir değerlendirmesi için (bkz. Aydemir, 2016)

¹¹ İlerleyen bölümlerde bu eser ayrıntılı bir şekilde tartışmaya açılacaktır.

olarak kullanmıştır. Özellikle *Kapitalizm ve Yahudiler* (Sombart, 2005) adlı eserinden din anlayışı ile kapitalizm arasında ilişki kurarak kapitalizmin şekillenişini Yahudilik dini üzerinden açıklamaya girişmiştir. Tıpkı Sombart gibi sınıf temelli analizlerin dışına çıkmaya çabalayan bir diğer önemli düşünür Max Weber'dir. Weber kapitalizmi sermaye birikimi ya da artı değerın ortaya çıkmasının dışındaki olgularla açıklamaya girişir. Ona göre kapitalizm bir zihniyet meselesidir.

Weber, Protestanlığın prüten etiğinin bir çalışma ve biriktirme ahlakını birlikte getirdiğini ve buradan elde edilen zenginleşme ile birlikte kapitalizmin ortaya çıktığını düşünmektedir. Weber tıpkı Sombart gibi sermaye birikiminin ortaya çıkmasında zihniyetin daha özelde prüten etiğe dayanan zihniyetin önemini vurgulamaktadır. Weber her ne kadar zenginlik kültürüne dair doğrudan bir analiz yapmasa da din anlayışı ile sermaye birikimi arasındaki ilişkiyi anlamaya çalışması ile literatüre çok önemli bir katkı sunmuştur (bkz. Weber, 2011).

Yukarıda ifade etmeye çalıştığımız düşünürler bireysel zenginlik ve zenginlik kültüründen ziyade zenginliğin ve zenginlik temelinde şekillenen kapitalist ekonomik sistemin ortaya çıkışını farklı saiklerle açıklamaya çalışan düşünürlerdir. Bu düşünürlerin zenginlik literatürüne dair ürettikleri temel eserlerin yanı sıra zenginler elit sosyolojisi bağlamında da değerlendirilebilir. Başka bir deyişle sosyal bilimlerde zenginlik olgusu kapitalizmin yanı sıra elit sosyolojisinde bir analiz birimi olarak sıklıkla kullanılmıştır. Bu yaklaşım zenginliğin ekonomik sistemler ve sermaye ile ilişkisinden ziyade güç ve iktidar ile olan ilişkisine odaklanmışlardır.

Elit teorileri olarak çerçeveledirebileceğimiz bu yaklaşımlarda akla gelen ilk isim Vilfredo Pareto'dur. Pareto zenginliği güç ve iktidar kavramları bağlamında tartışmaya açmıştır. Pareto (2013) gücü ve iktidarı elinde bulunduran kesiminin seçkin kesim olduğunun altını çizmektedir. Ona göre toplumsal yapıda en üst kesimde aynı zamanda zengin de olan, seçkin sınıf bulunmaktadır ve bunun devingenliği içerisine zaman zaman ekonomik olarak toplum içinde iyi olan zengin grup da dahil olmaktadır. Pareto'ya göre zengin kişi aynı zamanda gücü ve seçkinliği elinde bulunduran kişidir. Pareto seçkin sınıfı; güç, zenginlik ve bilgi gibi sosyal değer veya servet (fayda) bakımından en yüksek başarıya ulaşmış kişi anlamında, değer yargılarından bağımsız bir terim olarak ele almaktadır. Pareto seçkin kesimin bir arada oluşunu ve aralarındaki ilişkiyi fazlasıyla önemsemektedir. Ona göre seçkinler arasında alınan kararlar toplumun gidişatını belirlemede oldukça önemlidir.

Pareto, genellikle seçkinlerle ekonomi ve siyasi örgütlenme çerçevesinde ilgilenmektedir. Toplumsal yapı içerisinde sınıflar arasında bir hareketlilik söz konusudur. Seçkinler bir alt yapı ile sürekli dolaşım halindedir. Seçkinlerin dolaşımı olarak kavramsallaştırdığı bu hareketlilik sınıfları ve üst tabakayı anlamlandırmada çok önemlidir (Pareto, 2005: 9-13). Elit teorilerinden klasik hale gelmiş bir diğer isim Gaetano Mosca'dır. *Yönetici sınıf* kavramı üzerinden elitleri ele alan Mosca, elit sınıfının örgütlü pozisyonuna dikkat çekmiştir. Mosca serveti ve gücü muhafaza edenlerin yönetici sınıf olduğuna değinirken zenginlerin siyaset ile olan ilişkilerine göndermede bulunmaktadır (Turhan, 1984: 102). Elit teorisinin bir diğer önemli ismi olan Wright Mills (2017) *İktidar Seçkinleri* adlı eseri ile zenginlere önemli bir rol vermektedir. Ona göre yönetim kademesi iktidar seçkinleri tarafından oluşmaktadır ve bu iktidar seçkinleri siyasi, askeri ve ekonomik gücü elinde bulunduranlardır. Dolayısıyla zenginler bir ülkenin yönetici elitlerinin üçlü saç ayaklarından birisini oluşturmaktadır. Bu seçkinlerin kendi arasındaki mücadeleleri ve dolaşımı üzerine yoğunlaşan Mills Amerika toplumu örneği üzerinden zenginlerin bu dolaşımdaki rolünü analiz eder. Böylelikle zenginliğin siyaset, güç ve iktidarla ilişkisini kurar (bkz. Mills, 2017)¹².

Toplumsal yapı içinde bir sosyal gerçeklik olan zenginliğin tanımı ve kriteri değiştiği gibi zenginliğin eşiği de toplumdan topluma farklılık göstermektedir. Her toplum kendi tarihsel ve toplumsal koşulları gereğince zenginlik üretmektedir. Örneğin Türkiye'de zengin üst sınıfa dahil olan bir zengin tip başka bir toplumda üst sınıf içine dahil olmayabilir. "İngiltere'de orta sınıf beyaz yakalı kişilerle eğitim, hukuk, tıp, gibi alanlarda uzmanlaşmış meslek sahiplerini tanımlarken Amerika'da rutin fabrika işçileri kendilerini orta sınıf olarak kabul eder" (Gürhan, 2015: 96). Bu durum her toplumun kendine özgü zengin kesimine sahip olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla literatürde var olan zenginliğe ilişkin kurucu metinlerin öncelikli olarak kendi toplumlarındaki sermaye birikimini ve zenginliği açıklamaya dönük olduğunu ifade etmemiz gerekir. Zenginliğe ilişkin ortaya konan eserler, makro teoriler üretmeyi hedeflese dahi, yazarların kavram setleri ve deneyimleri tarihsel ve toplumsal koşullara bağlı olduğu için, her toplumu açıklayamamaktadır. Bu durum her topluma has bir zenginlik analizini de beraberinde getirmektedir.

¹² Elit teorisi bağlamında yazılan eserler ve yaklaşımlar elbette burada zikredilen isimlerle sınırlı değildir. Buradaki isimler literatüre temel oluşturmaları hasebiyle ele alınmışlardır. Ayrıntılı analizler için (bkz. Bottomore 1997).

Türkiye'nin özgül koşulları göz önüne alınarak yapılmış çalışmaların sınırlılıklarına daha önce değinmiştik. Bu çalışmaların birçoğu sınıf temelli analizler içermektedir. Örneğin Korkut Boratav'ın (2020) *İstanbul'dan ve Anadolu'dan Sınıf Profilleri*, (2004) *Toplumsal Yapılar ve Kapitalizm* çalışmaları Türkiye'de zenginlik meselesini sınıf temelli ele alan baş ucu kaynaklardır. Benzer şekilde Ayşe Buğra, Mustafa Sönmez, Sungur Savran gibi araştırmacıların konu ile ilgili öncü çalışmaları bulunmaktadır. Bu çalışmaların yanı sıra Ahmet İnsel zengin kesimini tanımlamaya çalışmıştır. “Zengin demek her şeyden önce mülklü demektir. Daha önceleri zenginlik göstergeleri olan gayrimenkul ve kıymetli madenler ve taşların sahipliği günümüz zenginleri için biraz demode bir mülkiyet anlayışına tekabül etmekte modern zenginin her şeyden önce mülkünün büyük bölümü artık menkul kıymetlerde yatmaktadır” (İnsel, 2008: 49). Dolayısıyla bu zenginlik tanımlanırken banka hesabı ve diğer menkul kıymetlerle sınırlı tutulmakta gayrimenkul değerlerini kapsayan bir zenginlik tanımı yapılmaktadır.

Benzer şekilde Zeynep Mağgönül, zenginliğin maddi kudrette karşılık bulduğunun altını çizmektedir. Seçkin zümrelerin kendi zenginliklerini nasıl tanımladıklarına yönelik çalışmasında Mağgönül zenginliğin ilk şartının servet sahibi olmak olduğunu belirtmektedir (Mağgönül, 2005: 124). Sahip olunan servet ile birlikte, var olması gereken sermayenin birleşimi bir zenginlik tanımı içerisinde yer almaktadır. Mağgönül sermaye sahipliğini Bourdieu'nun belirlediği ekonomik, sosyal, kültürel ve sembolik sermaye ile ilişkilendirir ve buradan hareketle zengin kavramı ve zenginlik olgusu üzerinde durur. Özellikle Teşvikiye ve Nişantaşı örneği üzerinden bir zenginlik arayışı içerisine giren Mağgönül Nişantaşı ve Teşvikiye özelinde zenginliğin bir sermaye birikimi ve aktarımı olduğunu belirtmektedir. Sahip olunan ekonomik sermayenin sosyal kültürel ve sembolik sermaye ile taçlanması gerektiğini ve bunlardan herhangi birinin olmadığı bir durumda sistemin dışında varlık gösterdiklerinin altını çizmektedir (Mağgönül, 2005: 124). Sistemin dışında varlık gösteren zenginlik ise zenginlerin dahil olmak istemedikleri bir zenginlik olarak tanımlanmaktadır.

Bazı düşünürler zenginliği yoksullukla birlikte anlamaya ve tanımlamaya çalışmışlardır. Ümit Kıvanç bu isimlerden birisidir. Zengin bir tipin karşısında yoksul olmadıktan sonra zengin tipin varlığının tehlikeye düştüğünü hatta zengin diye bir tanımlamanın olamayacağını altını çizmektedir. “Serveti 43 milyar dolar civarında tahmin edilen Hintli iş adamı kendine 27 katlı malikane yaptırsa da zenginlik parayla pulla villayla çiftlikte özel uçakla lüks ciple ölçülebilecek bir mutlak değer bir ilişkidir. Denklemin bir tarafıdır. Denklem olmazsa zenginlik olmaz. Kiracılar evsizler olmazsa 27 katlı ev o kadar ihtişamlı

gözükmez” (Kıvanç, 2008: 56). Kıvanç zenginliğinin varlığını idame ettirmesini yoksulluğun varlığına bağlamaktadır. Ona göre zenginlik olduğu için yoksulluk vardır ve her ikisi de bir toplum için istenmesi gereken bir durum değildir. “Zenginlik birilerinin asla sahip olmayacaklarına sahip olmanın bilinci yoksun ve yoksul olmamanın arada kalmamanın bilincidir” (Kıvanç, 2008: 56). Bu bilinç, Kıvanç’a göre başkası üzerinden temellenmektedir. Başkasının edinemeyeceklerine sahip olmak ve sahip olduklarını korumak bilinci bir toplumsal gerçeklik olarak zenginliğin en temel özelliğidir.

Buraya kadar anlatılan kısımda zenginliğin kültürel boyutuna dikkat çekmiş ve zenginliği tanımlamaya çalışmış belli başlı düşünürlerin genel görüşleri ifade edilmiştir. Elbette zenginliği ele alan düşünürler burada ismi geçenlerle sınırlı değildir. Gerek çağdaş sosyal teoride gerek klasik sosyolojide gerekse Türkiye özelinde birçok düşünür zenginliği doğrudan ya da dolaylı bir şekilde ele alan eserler üretmişlerdir. Zenginlik literatürüne ilişkin liste oluşturmaya kalktığımızda daha birçok düşünürü bu listenin içinde zikretmek mümkündür. Fakat çalışmanın sınırlılıklarını dikkate aldığımızda, yukarıda ifade ettiğimiz isimler ve bu isimlerin zenginliği ele alış biçimleri, ortaya koyacağımız zenginlik kültürü yaklaşımını besleyeceklerdir. Burada genel bir değerlendirme ile ismini ve yaklaşımını ifade ettiğimiz ya da belirli sınırlılıklar sebebiyle bu bölümde ele almadığımız birçok düşünür yeri geldiğinde ele alınacak ve daha derinlikli analize tabi tutulacaktır.

Zenginliği tanımlamaya çalışan kurucu metinlere baktığımızda birkaç hususun altını çizmek gerekmektedir. Bunlardan ilki zenginlik çalışmalarının belirli kategorilerle ilişkilendirilerek analiz edildiğidir. Bu kategorilerden i) ilki zenginliğin sermaye ve iktisadi sistemle ilişkisidir. Bu kategoride çoğunlukla kapitalizmin ortaya çıkmasında ve sermayenin birikmesinde zenginlerin rolü merkeze alınmıştır. Dolayısıyla tarihsel süreçte zenginlerin nasıl ortaya çıktığı önemli bir mesele olarak değerlendirilmiştir. Diğer bir kategori ii) zenginliğin din ve zihniyet ile olan ilişkisidir. Bu kategoride ziyadesiyle zenginliği ortaya çıkaran kognitif dünyaya yoğunlaşmıştır ve bu kognitif dünyanın farklılaşması ile zenginlik türlerinin ürettiği iktisadi düzen tartışılmıştır. Üçüncü kategori ise iii) zenginliği güç, siyaset ve elit yaklaşımı ile ilişkilendirilmesidir. Zenginlik ile toplumda yönetici tabakada olma arasındaki ilişki bu kategori ile analiz edilmiştir. Çalışmamızın ana eksenini oluşturduğu için burada yer vermediğimiz bir dördüncü kategoriden bahsetmek mümkündür. Bu da iv) zenginliğin gündelik hayattaki karşılığına ve gündelik hayattaki görünümüne odaklanan kategoridir. Bu alanda da azımsanmayacak düzeyde eser üretildiğini ifade etmek gerekir. Bu

kategori bir sınıf, statü, elit analizinden ziyade zenginliğin anlam dünyasındaki dönüşümüne ve günümüzdeki görünümüne odaklanmaktadır.

Söz konusu dört kategorinin ortak bir özelliği bulunmaktadır. Bu aslında zenginlik çalışmalarının temel bağlamını ve sınırlılığını açık etmektedir. Bu özellik, zenginliğin hangi olguyla ilişkili olarak ele alınırsa alınsın bir *tabakalaşma* meselesi olduğudur. Yani zenginlik sınıf, iktidar, elit ve zihniyet teorileri eşliğinde ele alınsa da, toplumsal hayatta belirli bir tabaka ile ilişkili bir biçimde üzerinde durulan bir olgudur. Toplumsal tabakalaşma zenginliğin temel sınırlılığıdır. Bu durumun bir diğer kanıtı- ki bu aynı zamanda zenginliği anlamada önemli bir bileşen olarak karşımızda durmaktadır- zenginliğin, atıf yapılsın ya da yapılmasın yoksullukla birlikte ele alınmasıdır. Hatta literatürde temel meselenin zenginlikle ilgili olmaktan ziyade yoksullukla ilgili olduğunu ifade eden yaklaşımların fazlası ile yer tutmasıdır. Yani zenginlik konusu çoğu zaman bir yoksulluk problemi çerçevesinde ele alınmış ve analiz edilmiştir. Bu analizlerde yoksulluğun temel kaynağı olarak zenginlik görülmüştür. Dolayısıyla mağdur merkezli bir yaklaşımın varlığından söz etmek gerekmektedir. Fakat zenginliğin kendine has hatta yoksulluktan bağımsız olarak şekillenebileceği türden bir kültürel formasyon söz konusudur. Bu formasyonun anlaşılması ve analiz edilmesi, hem toplumsal tabakalaşmanın anlaşılmasında hem de zenginliğin kavranmasında önemli bir yer tutmaktadır.

Yukarıda ifade edilen dört kategoride bizim çalışmamız açısından değerlidir ve referans niteliğindedir. Fakat sınırlılığımız açısından baktığımızda kültürel boyutu yansıtan daha çok zihniyet analizleri ve gündelik hayata yansımalarıdır. Teorik düzlemde ve Türkiye özelinde ele alacağımız bu tartışmaya geçmeden önce konunun daha analitik bir şekilde ele alınabilmesi için zenginliğin tarihsel süreçte değişen anlamına odaklanmak gerekmektedir. Örneğin zenginlik deyince geçmişte ne anlaşılmaktadır? Bugün ne anlaşılmaktadır? Zenginliğin ölçütü modern toplumda nasıl değişmiştir? Geçmişte zenginliğin sosyal kültürel karşılığı nedir? Bu ve benzeri soruları cevaplamak günümüz zenginliğini analiz etmek açısından önemli bir nokta olacaktır.

2.2 Geçmişten Günümüze Değişen Zenginlik Olgusu

Geçmişten bugüne toplumsal yapı içerisinde mülkiyeti, gücü ve parayı elinde bulunduran bir zengin sınıf hep var olagelmıştır. İnsanlık tarihinde sahip olunan nesnenin ne olduğu sürekli değişse de bir şeye sahip olmaya yönelik zengin tipi değişmeden var olmuştur.

Özellikle Avrupa tarihi içinde zengin tip; elit, seçkin, aristokrat, burjuvazi vb. gücü elinde bulunduran, sahiplik derecesi toplumun diğer kesimlerine nazaran biraz daha yüksek olan tipler olarak tanımlanmıştır. Zengin tipinin ifade ettikleri, toplumun üst tabakasında yer alan tipler ile iç içe geçmiştir. Fakat zengin bu tiplerin dışında varlığını sürdürmektedir. Örneğin; elit olarak tanımlanan tip, dönemin zenginlik olarak belirlediği altın, gümüş, hayvan ya da paraya sahip olmakla birlikte ekonomik, kültürel ve toplumsal yapıyı değiştirici ve dönüştürücü bir güce de sahip olmaktadır. Ancak bu, her zengin olan tipin aynı zamanda elit olduğu anlamına gelmemektedir. Her elit tip de aynı zamanda zengin olarak tanımlanmamaktadır. Bu tanımlamada dönemin zengin tipi nasıl algıladığının ve zenginliği nasıl yorumladığının etkisi büyüktür. Yine örnek vermek gerekirse bir dönem maddi zenginliğin yanında zengin tipin hangi sülaleden olduğu da oldukça önemlidir. İnsanlar maddi olarak bir külfet ile karşılaşsa da sahip oldukları kültürel sermaye ile aynı saygınlığı korumayı devam ettirebilmektedir. Ekonomik sermaye kaybolsa da kültürel sermayeden getirilen prestij önemini korumaya devam etmektedir (Mağgönül, 2005:123). Bu sebeple maddi anlamda zengin olmadan bir soya sahip olmanın ayırıcı vasfı taşınabilmektedir. Dolayısıyla hangi dönemde kimin zengin ya da elit olarak tanımlanacağı toplumsal hayatın anlam dünyası ile yakından ilgilidir.

Zenginliğin elit olmanın tek göstergesi olmamasının yanı sıra ölçütünün de tarihsel süreçte değişikliğe uğradığını söyleyebiliriz. Bu durumda tarihsel ve toplumsal anlam düzeylerine göre değişiklik gösterebilmektedir. Bir dönemin zenginlik nesnesi olarak belirlediği nesne, belli bir dönem sonra zenginlik göstergesi olmaktan çıkma özelliğine sahiptir. Böylece bir dönem belli başlı hayvanlara sahip olma ile zengin kategorisi içerisine dâhil edilen bir kimse bir dönem sonra değişen zengin algısı ile birlikte aynı zengin tip olarak hayatına devam edememektedir. Örneğin “10 ve 11. yy da Almanya ve Fransa hatta İtalya’da zenginlerin servetlerinin altın, gümüş kap kacaktan oluştuğunu, bunların maddi değerinden bağımsız bir şekilde elde edilmeye çalışıldığını biliyoruz” (Sombart, 2020: 44). Sahip oldukları altın ve gümüş madeninden yapılmış eşyaların gösterildiği büyük şöenlerde, kap kakac aracılığı ile sahip olunan zenginlik ötekine gösterilmiş ve kanıtlamış olmaktadır. Benzer şekilde doğudan gelen ve gündelik hayatın hiçbir yerinde kullanılmayan baharatlar zenginlik göstergesi olarak kullanılmaktadır. Aynı ürün başka bir dönemde anlamını yitirmektedir.

Mülke ve içindeki eşyalara sahip olan zengin tip ise zamanın çoğunu bu eşyalara sahip olabilmek için avlanarak veya savaşarak geçirmektedir. Hatta çoğu zaman topluluk içinde

yaşayan kadınlar ve alt sınıftan olan insanlar sahip olunan birçok şeyi efendileri adına ele geçirmekte ve bunları efendilerine hediye etmekteydi. Veblen bu durumu sahip olmaya ve biriktirmeye dair ilk örnekler olarak değerlendirmektedir. Burada önemli olan şey sahip olunan zenginliğin nasıl elde edildiğinden öte, verilen şölen ile yedirilip içirilen konukların, şölen aracılığı ile bir davet verme, bir yemek verme üzerinden zenginliğin meşrulaştırılmasıdır (Veblen, 2014: 29). Böyle bir durumda zenginliğin ölçüsü şölenin büyüklüğü ve ikramların çokluğu ile ilintilidir.

Tarihte ilk topluluklardan günümüze, hemen hemen her toplumda parayı gücü ve saygınlığı elinde bulunduran bir kesimin varlığı söz konusu olmuştur. Bu durum bazen mevcut toplumsal yapının kendiliğinden meydana getirdiği bir sonuç, kimi zamanda güç ve prestij sahibi olanların kendi düzenlerini oluşturması şeklinde kendisini göstermiştir. Özellikle uygarlığın ilk dönemlerinde elde edilen veriler ışığında zengin tipin, toplum içinde aynı zamanda yönetici ve seçkin sınıfa dahil olduğunu ve topluluğun refahını sağlamada bir karar mekanizması olarak görev yaptığını söylememiz mümkündür. Avcı ve toplayıcı toplumlarda avladıkları hayvan miktarı ve elde ettikleri yiyecek oranında artan zenginlik, topluluğu bir arada tutacak ihtiyaçları karşılama yönünde tanımlanmaktadır. Zengin tip güçlü, iyi silah kullanan, topluluğu doğru şeylere yönlendiren, birlik ve beraberliği devam ettiren, sayıca topluluk içinde az olan bir tiptir.

Onur ve güç sahibi erkekler için ihtiyaçlarını gideren kadınlar üretim ağının önemli yapıtaşlarıdır. “Üretmeden tüketmek, zengin ve güçlü insanlara özel ve onların onurlarına yakışan bir durumdu” (Veblen, 2014: 59). İlk dönem topluluklarında güç, iktidar ve zengin olmanın göstergesi verme ile eşdeğerdir. Bir zengin himayesinde ne kadar çok insan barındırıyorsa, barındırdığı ve geçimini sağladığı insan sayısı kadar güç ve iktidar sahibidir. “Bir senyör gibi yaşamak demek dolu dolu ve bolluk içinde yaşayıp, çevresinde pek çok insanı beslemek, günlerini savaşıyor ya da avlanarak gecelerini ise arkadaş ve dost çevresiyle birlikte zar atıp, güzel kadınların kolları arasında eğlenerek geçirmek şatolar ve kiliseler inşa ettirmek, turnuvalar ve benzeri etkinlikler sırasında şatafat ve gösterişe önem vermek, çoğu kez sahip olunan olanakların üstünde lüks bir yaşantı sürdürmek demektir” (Sombart, 2020: 26). Günlerini savaşıyor ve avlanarak geçiren zenginler, avlanma ve savaşmanın karşılığı olarak elde ettikleri ganimetleri toplulukla paylaşarak, zengin ve güçlü olduklarını göstermekte ve böylece zenginliklerini pekiştirmektedir.

Dönemin gösteriş anlayışı yine zamanın şartları doğrultusunda, lükse sahip olmak ve lüksü paylaşmak şeklindedir. Çoğunluğun elde edemediği imkânlarla sahip olmak ve elde

edilen imkanları göstermek zenginliğin ayrılmaz bir parçasıdır. Hemen hemen her dönem gösteriş ve lüks üzerinden kendisini meşrulaştıran bir zenginliğin var olduğunu görmek mümkündür. Sombart ilk dönem toplulukları için söz konusu olan gerçekliğin dönemin kognitif zihniyet etrafında şekillendiğini düşünmektedir. Bu anlamda zenginlik ile dönemin zihniyet dünyası arasında organik bir bağ kurmaktadır¹³. Gerçekten de her dönemin zenginlik olgusunun dönemin zihniyet dünyası ile birlikte şekillendiğini iddia etmek mümkündür.

Zenginliğin ölçütü her dönemin kendisine özgü zihinsel düşünüş şekli ile doğrudan ilişkilidir. Esasında birçok zihniyet unsurunda olduğu gibi zenginlikte döneminin zihniyet kalıplarının içinde şekillenir. Bu zihniyet kalıplarını Hegel'in ifadesiyle *zamanın ruhu*¹⁴ olarak ifade edebiliriz. Her dönemin kendine has bir zihniyet dünyasının olması ya da tarihi zihniyet dünyalarında yaşanan kırılmalar sebebiyle dönemlere ayırma ihtiyacı tek bir zengin tipinden ziyade her dönemin kendine has zengin tipinden bahsetmeyi gerektirmiştir. 10 ve 11. yüzyılın zengin tipi altın ve gümüş, kap kacağa sahip olmak ile toplumsal yapı içerisinde tanımlanırken bu durum 16. ve 17. yüzyılda yavaş yavaş yerini altın ve gümüşün paraya dönüştürülmesine bırakmıştır. "III. Felipe 1600 yılında ülkedeki bütün altın ve gümüş nesnelerin toplanıp paraya dönüştürülmesini emretmiştir" (Sombart, 2020: 44). Sombart'ın da örnekler ile üzerinde durduğu gibi aslında altın ve gümüşe yönelik yaklaşımın farklılığı her iki madene dair bir maddi değer biçilmesinden sonraya dayanmaktadır.

Altın ve gümüşe yönelik genel tanımlama toplulukların kognitif dünyasında maddi değerinden bağımsız olarak biçimlendiğinden altın ve gümüşe verilen değerde maddi değerinden bağımsız bir içeriğe sahiptir. Uygarlık tarihinde çok uzun bir dönem sadece süsleme aracı ve estetik kaygılar ile elde edilen altın ve gümüş maddi bir değer kazandığında biriktirilmesi gereken kıymetli bir nesneye dönüşmüştür. Çok uzun bir dönem insanların elde etmek için çok çaba sarf ettiği toplum içinde sahip olunduğunda itibar ve zenginlik getiren bu iki nesnenin biriktirilmesi ve elde edilen altın ve gümüşün sergilenmesi oldukça önemlidir.

¹³ Ünlü Alman sosyolog ve ekonomist Werner Sombart'ın "Aşk Lüks Kapitalizm" (Der moderne Kapitalismus) adlı eseri, kapitalizmin sosyal ve kültürel etkilerini inceleyen bir çalışmadır. Bu eser, 20. yüzyılın başlarında, özellikle 1902 ve 1928 yılları arasında yayımlanan farklı ciltler halinde ortaya çıkmıştır. Sombart, kapitalizmin etkilerini anlarken, bireylerin arasındaki ilişkilerin ekonomik faktörlerle nasıl etkilendiğini, aşk ve duygusal ilişkilerin kapitalist toplumlardaki dinamiklerini ve bunun gibi konuları inceler. Eser, kapitalizmin sadece mal ve hizmet üretimiyle değil, aynı zamanda sosyal ilişkileri ve kültürel normları da şekillendirdiği tezini savunur "Aşk Lüks Kapitalizm," kapitalizmin sadece ekonomik bir sistem olarak değil, aynı zamanda toplumun genel yaşam tarzını ve kültürünü nasıl etkilediğini anlamaya yönelik bir çaba içerir. Sombart, kapitalizmin toplumsal etkilerini inceleyerek, bu ekonomik sistemle birlikte gelen sosyal değişimleri ve kültürel dönüşümleri anlamaya çalışır (bkz. Sombart, 2020)

¹⁴ Almanca *Zeit geist* olarak kullanılan bu kavram ilk defa Johann Gottfried Herder'in eserlerinde kullanılmıştır. Kavramın düşünce geleneğinde yaygınlaşması Friedrich Hegel'in tarih felsefesi anlayışı ile olmuştur. Hegel sonrasında bu kavram birçok düşünür tarafından kullanılmıştır.

Burada altın ve gümüşe dair zihniyetin estetik kaygıdan uzaklaşıp maddi bir değere dönüştüğünü görebilmemiz mümkündür. Örneğin “Alba dükü ölümünden sonra miras olarak bıraktığı değerli madenlerden oluşan metal nesnelerin tartılıp envanterin çıkartılabilmesi için altı hafta gerekmişti. Pek çok şey arasında 1400 düzine tabak 50 küçük 700 büyük tepsi ve büfelerin üst bölümüne ulaşmak için 40 gümüş merdiven....” (Sombart, 2020: 44). Alba dükünden kalan mirasın kap kakak temelli olması aslında zenginliğin kriterinin de dönemin zihin dünyası ile eşdeğer biçimde altın gümüş kap kakak olduğunun göstergesidir.

Kap kakak temelli bir zenginlik dönemin şartları doğrultusunda kap kacağa olan erişimin zorluğunun da bir ifadesidir. Tabak ve tepsilerin adet olarak çokluğu, hammaddesinin altın gümüş veya porselen olup olmaması, ihtiyacın fazlası bir tüketime karşılık gelmesi zenginliğin içinde barındırdığı temel kriterleridir. Bu durum dönemin zihniyet dünyasında ihtiyaç fazlası, altın gümüş veya porselenin değerli olması gibi temel lüks ve gösteriş araçlarını bildirmesi açısından önemlidir.

Hazine biriktirmenin 10. ile 16. yüzyıl arasındaki karşılığı zengin sınıfa dahil olmak ve toplum içinde bir statü edinmektir. Bu noktada Sombart altın ve gümüşe sahip olmanın zihniyet dünyasında zenginliğe eşdeğer olduğunu ve zenginliğin böylece aktarılan bir durumdan öte bir şekilde elde edilebilecek bir durum olarak içerik değiştirdiğini vurgulamaktadır. Zengin olmaya dair toplumun her kesiminde yaygınlaşan bir inanç söz konusudur. Soyun getirdiği doğuştan zenginlik yerini zengin olanların mallarına sahip olarak o sınıfa dahil olunabilen zenginliğe bırakmıştır. Zengin olmanın anahtarı olan altın ve gümüşe sahip olabilmek için her türlü mucizevi yol aranmakta simya ve sihirle altın ve gümüşe sahip olunabileceği kanaati yaygınlaşmaktadır. Hazine peşinde koşmanın ve simya inancının temelinde zenginliği sonradan elde edebilmeye dair bir zihniyet değişikliği bulunmaktadır. Özellikle savaşların çok yoğun olduğu bir dönemde birçok soylu elinde bulundurduğu madeni toprağa gömmekteydi. Uygulanan sihir ve büyülerle bu hazineleri ele geçirmek zengin olmanın bir yolu olarak düşünülmekteydi.

Gerçekte o dönemlerde saklı hazineleri ortaya çıkarma düşüncesi sanılabileceği kadar saçma bir düşünce değildi, zira özellikle savaş dönemlerinde paraya dönüştürülmüş olsun ya da olmasın büyük miktarda soylu maden toprağa gömülmekteydi. Uygulanan sihirli yöntemlerse bu hazineleri bulup onları hapsedilmiş oldukları yerden kurtarmayı amaçlamaktadır. Bu değerli madeni imal etme hastalığı ilk kez 16. Yüzyılda büyük bir tırmanışa geçiyordu. Gizli metinleri ele geçirme tutkusu bütün halk kesimlerini sarmış görünüyordu. Prensten köylüye herkes simyanın gücüne inanıyordu. Kısa bir sürede zengin olma arzusu

yaygınlaşan örnekler herkesi sanki simyacı olmaya itiyordu. Sarayda, köylü kulübesinde, küçük zanaatkarın atölyesi ya da zengin burjuvanın evinde kurulan düzenekler ve aletler aracılığı ile herkes yıllar boyunca diğer madenleri altına gümüşe dönüştürecek tözü arıyordu. Simya manastır duvarlarının bile içine yerleşmişti. Altın imalatına yarayan bir fırının bulunmadığı tek bir manastır bile yoktu (Sombart, 2020: 57).

17. yüzyıl sonları ve 18. yüzyıl başları coğrafi keşifler Rönesans ve Reform ile birlikte toplumsal olarak meydana gelen teknik ve ticari gelişmeler toplumun büyük bir dönüşüm yaşamasına neden olmuştur. Yaşanan dönüşüm sadece ticaretten kaynaklı ekonomik anlamda etkileri olan bir dönüşüm değildir. Kültür, sanat, edebiyat, din ve siyaset alanında etkileri olan dönüşümün beraberinde getirdiği yeni düşünce akımları fikirler ve projeler olmuştur. Hatta Sombart 17. yüzyılın bu son çeyreğini proje ve fikirlerin dönemi olarak belirlemektedir. Her alanda bir yenileşme hareketi toplumlar içinde yeni projelerin varlığına dair ihtiyacı arttırmıştır. Bu fikirlerin ve projelerin var olmasının temelinde daha çok paraya ulaşma ve kısa yoldan zengin olabilme inancının da toplum tarafından kabul görmesi yatmaktadır. Bir önceki dönemin sihir ve simyanın yerini bu dönemde projeler ve fikirler almıştır diyebiliriz. Farklı fikirler ve projeler akla gelen fikir ve projeleri gerçekleştirme ihtimali bulunanlara para karşılığında satılmaktaydı. Böylece binlerce insan yaratıcı güçlerini bir mesleğe dönüştürmüş ve gerçekleştirilmesi mümkün olan/olmayan fikir ve projelerini para karşılığında satmışlardır (Sombart, 2020: 58- 60). Sombart'ın üzerinde durduğu zenginleşme yolları sihir, simya ve orijinal fikir ve projeler zengin olma umudunu arttıran temel argümanlardır. Sombart için parası olan zaten bir mal varlığına sahipti ve zenginleşmeye yönelik bir kaygısı söz konusu değildi. Fakat parası olmayanlar için yukarıda altı çizilen yollara başvurmak, zenginleşmek için birer fırsattı. Bu durum dönemi itibarıyla farklı yolların zenginleşmenin aracı olması açısından oldukça önemliydi.

Yaşanan bu dönüşümün tarihsel süreç içerisinde değişen ekonomik sistemler ve buna bağlı olarak yaşanan zihniyet değişimi ile doğrudan ilişkisi bulunmaktadır. Yaşanan ekonomik dönüşüm ile zihniyet değişimi arasındaki ilişki karşılıklı etkileşim şeklindedir. Ekonomik değişim bir zihniyet dönüşümünü meydana getirdiği gibi zihniyet dönüşümü de ekonomik sistemi dönüştürebilme özelliğine sahiptir. Burada önemli olan şey her durumda bir zihniyet dönüşümünün zengin ve yoksul tanımlamalarında oldukça etkili olduğudur. İnsanın her türlü eyleminin ardında kolektif boyut dediğimiz insanın zihin dünyasının etkisi bulunmaktadır. Bu eylemler içerisine insanın gerçekleştirmiş olduğu ekonomik eylem ve ekonomik eyleme bağlı olarak insanın dahil olduğu toplumsal konumu da girmektedir.

Kolektif boyut dediğimiz bu boyuttan bağımsız herhangi bir insani eylemin varlığından söz etmek mümkün değildir.

Ekonomik eylem ve ekonomik eylem ile ilgili konular üzerinde çok da durulmayan kollektif boyut zaman içerisinde düşünürlerin dikkatlerin üzerine çekildiği bir boyut olarak karşımıza çıkmaktadır. Sombart bunun nasıl bir şey olduğunu anlayabilmek için ekonomik yaşamı kafamızda bir beden ve bir ruhtan oluşan bir şey gibi canlandırabileceğimizi söyler (Sombart, 2020: 17). Sombart'ın üzerinde durduğu nokta aslında ekonomik eylem ve toplumsal bir tip olarak var olan burjuvazinin oluşumundaki zihniyet dünyasının nasıl oluştuğunu gözler önüne sermektir. Toplumsal yapı içerisindeki sınıfların aynı zamanda bir zihniyet dünyasının ürünü olduğunu belirtmektedir. Kapitalizm öncesi var olan ekonomik zihniyetin kapitalizm öncesi toplumsal yapı içinde efendiler, halk kitlesi, zengin ve yoksullar, senyörler, köylüler, zanaatkârlar ve dükkân sahiplerini ortaya çıkardığını; kapitalizm ile para kazanmaya ve rekabete dayalı olarak zihniyet dünyasının değiştiğini ve elit sınıfı burjuva ve işçi sınıfı gibi sınıfların bu değişen zihniyet dünyasının ürünü olduğunu söylemektedir. Sombart bu dönemde elde bulunan her değerli şeyin paraya dönüştürme gayretinin altını çizmektedir.

Tarihsel süreç içerisinde paraya yüklenen anlamın, paraya sahip olmanın her şey olduğu yönünde değişmesi ile birlikte paraya ve mülkiyete sahip olabilme ile ilgili birtakım toplumsal problemler kendisini göstermiştir. Para sahibi olabilmeye yönelik gücün önemi arttıkça toplumsal yapı içinde gelir dağılımına bağlı adaletsizlikte giderek artmış ve topyekûn yapı içinde kalan bireylerin haberdar olduğu ve etkilendiği bir biçime dönüşmüştür. Kapitalizm öncesi organik ve dingin olan ekonomik sistemin rekabete dayalı bir zenginlik vadeden biçime dönüşmesi, yapı içindeki yoksul alt sınıfın sistem içerisinde; sistemin devamı için olması gereken bir araç olarak tanımlanmasına yol açmıştır.

Özellikle ekonomik sistemin bütün toplumlar tarafından kapitalist sisteme evirildiği bir dönemde artan zenginlik ve paraya sahip olmaya yönelik bir algı ve zihniyet değişikliği sonucunu ortaya çıkarmıştır. İnsanlığın başından kapitalizm dönemine kadar olan süreçte rekabetin olmadığı dingin ve organik bir ekonomik algının hâkim olduğu bir zihin dünyasının varlığını kabul edebiliriz. Hatta Sombart'ın deyimi ile kapitalizm öncesi dönem harcama ekonomisinin hâkim olduğu bir dönemdir (Sombart, 2020: 24). Çok uzun bir dönem insanların ekonomik anlayışının temeli geçim düşüncesine dayanmaktadır. İnsanlar günlerini idame ettirebilmek için çalışmakta ve çalıştıklarının bir karşılığı olarak da yaşayabilmekte veya hayatta kalabilmektedir. Ekonomik faaliyet en temelde hayatı idame ettirmenin bir yolu

olarak görülmüştür. Çalışmanın geçim ile olan doğrudan ilişkisi geçinebildiği kadar çalışma anlayışını da birlikte getirmektedir. Böylece kapitalist sistemde olduğu gibi belirlenen bir çalışma saati ve çalışma günleri hatta tatilleri bile olmayan bir dönemde ihtiyaca bağlı olarak çalışma temel motivasyon kaynağıdır. Henri Lefebvre'in deyiimiyle kapitalist ekonomik sistemde gündelik hayat bütünüyle çalışma merkezli düzenlenmiştir (Lefebvre, 2012: 25). Örneğin 16. yüzyılda madencilerin izin kullandıkları günler konusunda ilginç bir liste sunulmuştur. Bu listeye göre 161 günlük bir süre içerisinde çalışılan gün sayısı 99 gündür. Yani bütünüyle 161 günün çalışma günü olarak düşünüldüğü, bir vardiya sisteminin olduğu çalışma hayatı söz konusu değildir. Dönemin zihniyeti her günün her saatinde çalışmayı ön görmüyordu (Sombart, 2020: 32). Bu durum dönemin zaman algısı ve çalışmaya yönelik toplumların yüklediği anlam ile doğrudan ilişkilidir.

Günümüzde ise fazla mesai kavramı ile birlikte gündelik hayatın her saati çalışma saati olarak düşünülebilmektedir. Çünkü kapitalizm öncesi ekonomik zihniyetin temelinde tükettiği kadar üretmek algısı yer almaktadır. Her türlü ekonomik etkinliğin temeli maddi ihtiyaçlara dayanmaktadır. Harcamak için kazanmak, kazanmak için de üretmek gereklidir. Kazanılan miktar ile harcanılan miktar arasında bir uyum ve bir denge yer almaktadır. İhtiyaç algısının temelinde ise toplumsal yapı içindeki bireyin toplumsal konumu bulunmaktadır. Çalışmak yaşamak için gerekli bir şeydir ve gerçekten bir gün yaşayabilmek için çalışmak gereklidir.

Kapitalist ekonomik sistemin temel mantığı ise ihtiyacından fazlasını üretmeye dayalıdır. Çünkü emek zenginliğin temel kaynağı olarak görülmektedir (Marshall, 1999: 183). Meta üretimine dayalı olan emeğin başkasının sermaye birikimi için harcanması bir artı değer ortaya çıkmasının temel nedenidir. Artık sadece kendi ihtiyaçlarına yetecek emeğin çok daha fazlasını harcayan ve gündelik hayatını çalışma hayatına endeksleyen işçi, ihtiyacının fazlası için harcadığı emeği başkasının zenginliğine tevیل edilecek sermaye üretiminin parçası haline gelmektedir.

Zengin bir sınıfın varlığını ortaya koyan ve bu sınıfa dahil olmayı her insan için bir amaç haline getiren temel belirleyici motivasyon kapitalist zihniyettir. Modern zihniyetten farklı olarak işleyen zihin dünyasında, çalışmaya ve tüketmeye bağlı olarak var olan zenginlik söz konusu değildir. Zenginliğin ölçüsü vermek, paylaşmak, beslemek ve inşa ettirmektir. Toplulukların gündelik hayatlarını idame ettirdikleri temel geçim kaynakları değiştikçe zengin sınıfın sahip olduğu güç, prestij ve itibarın da kaynağı değişmektedir. Zamanla göçebe toplulukların yerleşik toplumlara dönüşmesi ile toprak ve mülkiyete bağlı olarak zengin tipin

zenginliğinin içeriği değişmiştir. Toprağa bağlı mülkiyetin yaygınlığı zenginliğin kriterinin mülkiyet ve değerli eşyaya sahip olma yönünde değişmesini sağlamıştır. Mülkiyetin varlığı demek aynı zamanda sahip olmaya yönelik bir talebin olduğu anlamına da gelmektedir.

Thorstein Veblen kadınlara sahip olmanın ve onlara bir şeyler hediye ederek onları herhangi bir nesneye sahiplendirmenin, sahip olmaya yönelik ilk eylemler olduğunu *Aylak Sınıfının Teorisi* adlı eserinde belirtmektedir. Sahip olmanın ve biriktirmenin altında yatan en önemli motivasyon rekabettir. “Kültürel gelişme sürecine vakti bol rahat insanlar sınıfının ortaya çıkmasıyla beraber sahiplik kavramı da ortaya çıktı. Zengin tip artık vermeye dayalı biçimde sahip olduğu güç ve iktidardan arınarak biriktirme ve sahip olmaya yönelik bir güç ve iktidar elde etme peşine düşmüştür. Bu hazinelerin biriktirildiği dönemdir” (Sombart, 2020: 40). Sahip olmaya yönelik talep arttıkça sahip olma ile ilgili bir biriktirme ve rekabet dönemi de başlamıştır. Topluluğu bir arada tutan vermeye yönelik eylemler gerçekleştiren ve zenginliğini paylaşarak arttıran zenginlerin yerini daha çok altın ve gümüşe sahip olmak için birbirleri ile rekabet halindeki zenginler almıştır.

Zengin tipin zenginliğine bir topluluğun ortak olduğu ve zenginliğinden bir topluluğun faydalandığı dönem geride kalmış, zenginliğin görüldüğu fakat sadece zengin sınıfın faydalandığı bir dönem başlamıştır. Mülkiyet ve biriktirmeye dayalı zenginliğin artması aynı zamanda kendi kendisine yeterli bir sanayinin oluşmasının da temel nedenidir. Zamanla sanayinin gelişmesi ile birlikte zenginliğin önemi ve toplum içerisindeki konumu değişmiştir. Veblen bu durumu şöyle izah eder:

Avcılık ve toplayıcılık dönemindeki gibi savaşta güçlü olma, avcılıkta çevik olma, hala topluluk içinde itibar gören bir şeydi ancak bununla beraber sanayi alanında zeki olmak ve atılgan olmak da oldukça önemliydi. şöhret sahibi ve saygın bir insan olabilmek için eskiden olduğu gibi güçlü ve cesur olmak değil mal mülk sahibi zengin olma koşulu aranmaya başlanmıştır. Parası olan başka hiçbir şarta bakılmaksızın saygın bir insan oluveriyordu. Zor kullanarak çalışarak ya da miras yoluyla bile olsa şöhretin temelini oluşturdu. Başlangıçta bir güç belirtisi olan zenginlik halkın gözünde övgüye değer bir olgu haline geldi. Zengin adam ünlü ve saygın adam oldu (Veblen ,2014: 31).

Veblen zengin adamın ününü ve saygınlığını korumasının yolunun zenginliğini arttırmaktan geçtiğini düşünmektedir. Zenginlerin toplum içindeki saygınlığı kadar kendi öz saygılarının kaynağının da zenginlik olduğunun altını çizmektedir. Bir önceki dönemde zengin tipin silah kullanmakta usta ve akıllı olması gerektiği gibi bu yeni dönemde toplumda saygınlık kazanmak için para sahibi olması gerekiyordu. Böyle bir toplumda Veblen gücü ve

iktidarı zenginliğe bağlarken insanın kendi öz saygısını da zenginliğe bağlayarak açıklamaktadır.

Kişisel mülkiyetin olduğu toplumlarda bir insanın huzurlu olabilmesi için, kendi sınıfından olan insanlar kadar zengin olması gerekir ve tanıdığı kişilerden daha zengin olduğunda kendisini çok daha rahat huzurlu hisseder fakat zengin adamın zenginliği arttıkça eski yaşam standardının huzurunu kaybetmeye başlar. Tatmin olma duygusunu yitirir. Zengin adam her gün biraz daha zengin olmak için çabalamaya başlar artık onun amacı tanıdığı tüm diğer zengin dostlarından daha zengin daha saygın bir adam olmaktır. Kendisini onlarla kıyasladığı zaman daha ilerde daha yukarlarda görmediği zaman tatmin olmaz, üzülür, huzuru kaçar (Veblen, 2014: 32).

Kapitalizm öncesi kendi özellikleri olan bir zenginliğin kapitalizm sonrası nasıl bir zihniyet dönüşümü geçirerek bir amaç haline geldiği üzerinde durulması gereken en temel unsurdur. Bu unsur aynı zamanda günümüz zengin tipinin anlaşılması açısından son derece önemlidir. Zengin tipi ve zenginlik olgusu sanayi öncesi toplumlarda erişilmesi daha güç bir durum olarak varlığını sürdürmüştür. Bu durumun özellikle Avrupa’da soyluluk ve aristokrasi ile doğrudan ilişkisi bulunmaktadır. Çok uzun bir dönem boyunca zenginlik soy ile doğrudan ilişkili bir kavram olarak varlığını sürdürmüştür. Ya soylu olarak doğar ve zenginliğe soydan gelen bir iltimas ile sahip olursun ya da diğer tabakalar içinde çok da zengin olmayan bir biçimde hayatını devam ettirirsin. Toplumsal yapı içinde soya bağlı zenginlik sahibi olmayan birçok kesim sanayi öncesi dönemde yerine ve sahip olduklarına razı bir tavır içindedir.

Sanayi Devrimi ve sanayinin tüm toplumları etkisi altına alması ile birlikte zihniyet dünyasının yeniden şekillendiğini görmekteyiz. Her şeyden önce insanlar için iş sahalarının sanayi ile yaygınlaşması insanları topraktan ve sahip olmadıkları toprak için çalışmaktan kurtarmıştır. Tam olarak gösterdikleri performansın karşılığını maddi olarak alamazlar da ellerine geçen miktar ile geçinmeyi ve daha çok çalışıp daha çok kazanmayı düşünebilecekleri bir alan ortaya çıkmıştır. Aslında bir önceki dönemin karın tokluğuna ya da kalacak yer imkânına karşılık elde ettikleri miktarı kontrol etme, yönetme ve hatta biriktirebilme özgürlüğü insanın uzun dönemler boyunca elinden alınmış bir özgürlüktü. Kapitalizm her ne kadar acımasız kanunları olsa da bu özgürlüğü bireye vadeden bir sistemdir. Bu noktadan hareketle kapitalizm ile birlikte çalışmaya dayalı zenginliğin elde edilebilir oluşu asil olarak dünyaya gelmemiş olan bir kitle için bir umut kaynağı olmuştur.

Sanayinin yaygınlaşması ile iş sahalarının artması, insanların bu sahalarda istihdam sahibi olması, insanlar için çalışıp karşılığında para kazanmaya yönelik talebin artmasına

neden olmuştur. Böylelikle endüstrinin büyümesiyle yeni bir zengin tipi ortaya çıkmaya başlamıştır. Aynı zamanda zenginlerin sayısı artmış ve toplumsal tabakadaki ünü de daha yoğun ve yaygın bir şekilde duyulur hale gelmiştir. Topyekûn bir önceki döneme nazaran paradigmanın değişmesi sanayinin varlığını insanlık için bir dönüm noktası haline getirmiştir. Soyun devredilir zenginliğine erişmek mümkün olmasa da zenginliğin yaşam tarzına çalışarak ve para kazanarak ulaşma imkânı sanayileşme ile artmıştır.

Sanayinin uğramadığı toplumlarda miras yolu ile savaş ganimetleri ile veya çok nadir de olsa yolsuzluk ile elde edilen ve miktar olarak topluluk içinde oldukça az olan zenginlik sanayinin gelişmesi ve yaygınlaşması ile biriktirerek veya çalışarak elde edilebilecek bir içerik kazanmıştır. Bir önceki dönemde zenginliğin nasıl elde edildiği oldukça önemli bir kıstas iken sanayileşen toplumda bu kıstasın önemini yitirdiğini görmekteyiz. Sanayi toplumu için en önemli amaç zengin olmaktır ve topyekûn bir toplum buna ancak daha çok çalışarak ulaşabilmektedir. Kapitalizm ile birlikte rekabet çalışarak elde edilebilecek zenginlik, sistemin daha acımasız sonuçlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Aynı zamanda zengin olmanın yolunu, zenginliğin tanımını ve zenginlik algısını da değiştirmiştir.

Sonuç olarak tarihsel süreçte zenginliğin anlam dünyasının ve zenginliğin ölçütünün değiştiğini ifade edebiliriz. Elbette bu değişim geçmişte net çizgilerle birbirinden ayrılabilen dönemleri ifade etmemektedir. Ama iç içe geçişler ve süreklilik ekseninde tarihe baktığımızda zenginliğe verilen anlamların dönüşümünü keşfetmek mümkündür. Doğrudan zaman aralıkları verilemese dahi zenginliğin öncesinde kahramanlıkla, paylaşma ile ilişkili olduğunu bununla birlikte şölenler düzenlemenin bir zenginliğin kanıtı niteliğinde değerlendirildiğini söyleyebiliriz. Sonrasında toprak ve hayvan mülkiyetinin zenginlikle ilişkili olduğunu görmekteyiz. Gösteriş kültürünün yaygınlaşması ile birlikte zenginliğin eşya ile ilişkilendirilmesi söz konusudur. Bu dönem aynı zamanda rekabetin başlangıcı ve sahiplik üzerinden itibarın artması olarak değerlendirilebilir.

Takip eden dönemlerde altının kap kacakla birlikte önem kazındığını ve bunu müteakip para ile birlikte rekabetin merkezde olduğunu söyleyebiliriz. Paranın merkezde olduğu bir süreçte sermaye birikimi ve bu sermaye birikiminin bir yarışa dönmesi ile birlikte modern ekonomik sistemi tanımlayan kapitalist dönemde bütünüyle servete sahip olmakla ilişkilendirilmiş bir zenginlik anlayışının oluştuğunu ifade edebiliriz. Günümüz zenginleri ise böyle bir düzlemde varlık kazanmaktadır. Dolayısıyla günümüz zenginlik kültürünü anlayabilmek için mevcut zenginliğin temel ölçütünü ve anlamlandırılma biçimini hesaba katmak durumundayız.

2.3 Zenginlik Kültürü

İnsanın tabiatla ve başka insanlarla etkileşimi kültüre işaret eder. Dolayısıyla kültür insanın sosyal bir varlık olmasının ve doğa ile ilişkiye geçmesinin zorunlu sonucudur. Böyle bir durumda zenginliğin kültüre konu olmaması düşünülemez. Hem bir tip olarak zenginin hem bir toplumsal grubu ifade eden zenginlerin hem de iktisadi bir süreç olan zenginliğin kültür ile doğrudan ilişkisi vardır. Dahası bu üç unsurunda yansıttığı bir kültür dünyası mevcuttur. Zengin kavramının varlığı ve toplumsal yapıda var olan zenginlik olgusu bir zenginlik kültürünün de oluşmasına neden olmuştur. Tarihsel süreç içerisinde aristokrasinin, burjuvazinin ve seçkinlerin varlığı kimi zaman bunlara bağlı olarak kimi zamanda bu üç tipten farklı olarak bir zengin tipinin ve zengin tipine ait bir kültürün varlığını da gerekli kılmıştır.

Üst tabakaya ait olan ve ekonomik olarak orta ve alt tabakadan ayrılan zengin tabaka sahip olduğu özellikler, rutin ve ritüeller ile gündelik hayata ait aktardıkları ile toplumsal yapı içinde kendine özgü ayrı kriterleri olan bir tabaka halini almıştır. Geçmişten getirdikleri bir bilinç aracılığıyla, bu bilinç üzerine inşa ettikleri davranışsal ve maddi boyut ile kendi sınırları olan bir dünyanın varlığı, bu dünyaya dair açıklamaların gerekliliği ihtiyacını da gözler önüne sermektedir. Batı toplumlarında yüzyılları aşkın bir süredir aktarılan ve bugün de üzerine eklenerek varlığını sürdüren bir zenginlik kültürünün varlığından bahsetmek mümkündür. Bu kültür bir yaşam biçimi ve tarzının yansımasıdır. İçerisine gündelik hayat örüntülerini, adet ve gelenekleri, rutin ve ritüelleri olan zenginlik kültürü Batı toplumlarında zengin sınıfın dahil olmak için çaba sarf ettiği bir alandır (Pinçon ve Pinçon Charlot, 2012: 20). Zenginlik kültürü içerisinde yer almayan zenginlerin kendilerini bu yapıya dahil olmaksızın zengin hissetmelerinin bir yolu bulunmamaktadır. Çünkü zenginlik aynı zamanda diğerleri tarafından zengin olan bireye hissettirilen bir durumdur.

Batı toplumlarında aristokrasinin varlığı aristokrat olan bireylerin kendi kabukları içinde bir yaşam tarzı oluşturmalarına sebebiyet vermiştir. Toplumsal yapıdan ayrılarak kendi aralarında var olan dünyanın gerçekliği ile muhatap aristokratların kültürünü aristokrasi önemini kaybettiğinde burjuvazi, elit sınıf ve zenginler devam ettirme eğilimi göstermektedirler. Aristokratların maddi yeterliliğine sahip birçok burjuvazi ve zengin kesim; köklü ve etkisi toplumsal yapıda oldukça büyük olan bu kültürün parçası olabilmek için birbirleri ile yarış halindedirler. Yeni zenginlerde bu kültürün bir parçası olabilmeyi yollarını

aramaktadırlar. Pinçon ve Pinçon Charlot' un (2012) *Burjuvazinin Sosyolojisi*nde birbirleri ile yarış halinde olarak gördüğü ve yeni zengin olarak tanımladığı kesim burjuvadır. Pinçon' a göre toplumsal yapı içinde maddi olarak zengin tabakaya ulaşabilen burjuvazi kültürel olarak da zengin sınıfın sahip olduğu ayrıcalıklara erişebilmek için zenginlik kültürü içinde varlık göstermeyi kendilerine amaç edinmişlerdir. Dönem içinde bazı burjuva ailelerinin çok büyük maddi ücretler karşılığında soy ve unvan alma girişimleri bunun en belirgin göstergelerindendir.

Kapitalist düzen içerisinde burjuvazinin zenginleşmesi aristokrasinin yer aldığı kültürel konjonktürde zenginlik kültürünün burjuvazi tarafından temsil edilmesine neden olmuştur. Geçmişte soya bağlı zenginliğin, lüksün, estetiğin entelektüel eğitimin ve modanın temsilciliğini yapan aristokratlar yerini tüm bunlara zenginlikleri ile sahip olan burjuvaziye bırakmıştır. Zenginlik kültürünün içerisine dahil olan burjuvazi zenginlik kültürüne uygun bir biçime dönüşmüş olsa da sahip oldukları birtakım özellikleri zenginlik kültürüne de aktarmışlardır. Pinçon ve Pinçon Charlot (2012) burjuvazinin sahip olduğu nitelikleri sadece ekonomik olarak değerlendirmemektedir. O burjuvaziye çoklu bir bakış açısı ile ele almaktadır. Burjuvazinin sahip olduğu zenginlik hem ekonomik hem kültürel hem simgesel bir zenginliktir ve bütün bunların birlikteliği bir dönem zenginlik kültürünü temsil eden bir nitelik taşımaktadır. “Burjuva zengindir, ancak bu zenginlik çok biçimlidir, paradan, çok paradan olduğu kadar, kültür, toplumsal ilişkiler ve prestijden oluşan bir karışımdır. Burjuvazinin kültüre dayalı ayrıcalıkları da üst üste yığılmıştır” (Pinçon ve Pinçon Charlot, 2012: 12). Burjuva sahip olduğu ekonomik ayrıcalığın beraberinde kültürel ve simgesel bir ayrıcalıkla da toplumsal yapının diğer tabakalarından ayrılmaktadır.

Aristokratlar ve burjuvazinin dışında toplumsal yapı içinde yer alan elitler de zenginlik kültürünün taşıyıcısı olarak var olagelmışlerdir. Elitler toplum içinde sahip oldukları maddi varlıkları ile toplumsal tabakanın üzerinde yer alabilen ve toplumu biçimlendirme de etkili olan bir kesimdir. Elitler kendi içinde ayrı bir sınıfa karşılık gelse de maddi varlıkları hasebiyle zenginlik kültürü içerisinde kendisine yer bulabilmekte ve zenginlik kültürünü etkileyen bir unsur olarak var olabilmektedirler. Kimi zaman aristokrasi kimi zaman burjuvazi kimi zamanda elitler olarak kendisini var eden zenginlik bunlar ile birlikte veya bunların dışında bir zengin tipi oluşturarak varlığını devam ettirmektedir.

Günümüzde ise burjuvadan, aristokratlardan, soylulardan ya da mülkiyet sahiplerinden farklı bir zengin tipinin olduğunu ifade edebiliriz. İlerleyen bölümlerde bu tipin kendine has kültürü daha ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır. Fakat bu noktada günümüz zenginlik

kültürünün süreklilikler ve kırılmalar ekseninde ele alınması gerektiğini belirtmek gerekir. Bazı kültürel unsurların geçmişteki zenginlik türlerinin ve kültürünün devamı iken bazı unsurların dönemin zihniyetine has, dönemin ruhunu taşıyan bu yönüyle de kendinden öncekilerden farklılaşan mahiyettedir. Dolayısıyla modern zihin dünyasında zenginlik kendine has karakteri ile var olagelmektedir.

Zenginlik kültürü içinde yer alan zenginler tarihsel süreç içerisinde burjuva ya da elit olarak değişseler de değişmeyen şey bu kültürde yer alan bireylerin para, iktidar, servet ve bütün bunların beraberinde getirdiği prestij ve gücü elinde bulundurmalarıdır. Zenginlik kültürünü burjuva ya da elit merkezli bir yaklaşım ile ele almak zenginlik kültürü tanımlamasını yaparken sınıf veya tabaka temelli bir bakış açısını gerekli kılmaktadır. Zenginlik kültürü bunların ötesinde bir sosyal kültürel bir gerçekliğe karşılık gelmektedir. Kimin nasıl oluşturduğuna bakılmaksızın süregelen ve kuralları ile zenginleri içine alıp onları şekillendiren bir kültürden bahsetmemiz mümkündür.

Zenginlik kültürü içerisinde sahip olunan eşyanın mahiyeti oldukça önemlidir. Çünkü oluşturulan kültür ağının kapsamı içinde olmak demek mahiyeti açısından fazlasıyla değerli birçok eşyaya sahip olmak demektir. Toplum içinde birtakım insanların gelir durumunun diğer insanlara nazaran daha iyi olması gelir durumu iyi olan sınıfın kendi içinde birlikteliğini gerekli kılmıştır. Zenginlik kültürünün gerisinde gelir durumunun iyiliğine bağlı olarak her şeyi satın alabilme rahatlığı ve bunun beraberinde getirdiği toplum içinde cüretkarlık ve özgüven duygusu bulunmaktadır. Her şeyi satın alabilmenin beraberinde getirdiği rahatlık topluma dair tasavvurların zenginlik kültürü içinden doğmasını sağlamaktadır. Bu anlamda zenginlik kültürü bir ortak zenginliğin sonucudur. Birçok zenginin ortaklaşa meydana getirdiği bu kültür aynı zamanda ortak noktaları zengin olan, birçok farklı tipin zenginlik etrafında oluşturduğu davranışsal ve maddi içeriğe de sahiptir. Sırf zengin olarak tanımlandıkları için bu kültüre dahil olanlar adına ortak, verili ve öğrenilmesi elzem kurallar ve rutinler bütünlüğünü meydana getirmekte ve devam ettirilebilmesine katkıda bulunmaktadır.

Zengin sınıfın sahip olduğu maddi imkanlar ile birlikte gelen ve yavaş yavaş kalıplaşıp sadece bu sınıfa özgü biçimsel içerikler ve davranışlar bu sınıfın ayırt edici özellikleri olmaya başlamaktadır. Oluşmaya başlayan kültürün devamlılığında ve aktarılmasında bu bilinç ile bir araya gelen bireylerin payı oldukça büyüktür. “Zenginlik kültürü sadece maddi imkanlara hanlara, apartmanlara, lüks arabalara köşklere sahip olmak değildir. Bunun da ötesinde geniş toplumdan farklı yeni bir dünya görüşü, hayat tarzı kazanmasıdır” (Türkdoğan, 2015: 54).

Simgesel ve kültürel manada zenginlerin taşıdıkları zenginlik de zenginlik kültürünün bir tarafını oluşturmaktadır.

Zengin sınıf öne sürdüğü zenginlik kültürü ile toplumsal yapı içerisinde belirgin hale gelmektedir. Sahip oldukları ritüeller, rutinler ve alışkanlıklar ile kendi içlerinde diğerlerinden ayrılmaktadırlar. Kültürün insanın doğaya kattığı her şey olduğunu öncesinde belirtmiştik. Zenginlik kültürü de her şeyden önce zengin insanların bu kültüre eklemlediği her şeydir. Veblen bu kültüre katkıda bulunan zenginleri boş zamanı çok olan ve aylak sınıfına dahil olan bir sınıf olarak tanımlamaktadır. Ona göre zenginlik kültürü içine dahil olan insanlar için “Çalışmak eski kültürel dönemlerden kalma utandırıcı, küçültücü bir şey olarak görülür. Eski avcılık, saldırganlık kültüründe güçlü adamların bir üretim işinde çalışması ayıptır, aşağılayıcıdır ve düşünce tarzı daha sonraki dönemlerde de yok olmamış tam aksine desteklenmiştir” (Veblen, 2014: 39). Esas olan çalışmadan ayrıcalık sahibi olmaktır. Çalışarak elde edilen maddi çokluk emek ve yorulmayı içerisinde barındırdığından bir zenginlik olarak görülmemektedir.

Veblen kendi döneminin özelliklerinden hareket ederek çalışmayan ve aylak sınıfı temele alarak bir zengin tip ve zenginlik kültürü tanımlaması yapmıştır. Üretime dahil olamayan bu sınıf sadece tüketerek varlığını inşa etmekte ve çalışmanın, mesainin ötelendiği bir toplumda çalışmak zorunda olmamanın rahatlığı yaşanmaktadır. Pinçon ve Pinçon Charlot ise emeğin zenginlik kültürünün temeli olduğunun altını çizmektedir. “Emek temel değer olarak kalıyor ve servet çabanın bir sonucu olarak algılanıyor...Kültürel sermaye ve toplumsal sermaye paradan daha az görünür olabilir ancak toplumdaki pozisyonun belirlenmesine katkıda bulunan temel biçimlerdir” (Pinçon ve Pinçon Charlot, 2012: 15-18). İfadeleriyle zenginlik kültürünün çok kapsamlı tarafı üzerinde durmaktadır. Burjuvazinin sosyolojisinde zenginliği üç ayrı biçimde ele alarak bu çok kapsamlılığı açıklamaya çalışmaktadır.

Zenginlik kültürü içinde burjuvazinin sahip olduğu maddi bir yeterlilik önemlidir fakat maddi yeterlilik kadar arka planda olan sosyal ve kültürel sermayede oldukça önemlidir. Pinçon zengin tiplerinden birisi olan burjuvanın sahip olduğu kültürü üç ana başlık altında ele almaktadır. Bunu yaparken Bourdieu’nun sermaye çeşitlerinden faydalanmıştır. Başka bir deyişle Bourdieu’nun toplumsal alanı analiz etmek için kullandığı sermaye türlerini zenginlik kültürüne uyarlamıştır (Bkz. Bourdieu, 2019). Bunlardan ilki toplumsal zenginliktir. Pinçon toplumsal zenginlik kategorisi içerisinde sahip olunan maddi zenginliğin yeterli olmadığını bunun yanında toplumsal zenginliğinde üst tabaka kültürüne adapte olmakta gerekli olduğunu

vurgulamaktadır. “Toplumsal sermaye az çok minnet bağı ve tanışıklıklar arasında kurumsallaşmış bir kalıcı ilişkiler ağına bağlı olan mevcut ya da potansiyel kaynaklar bütünüdür ya da bir başka deyişle sadece ortak mülkiyetlere sahip olmakla kalmayıp aynı zamanda yararlı ve daimî bağlantılarla da bir araya gelmiş failler bütünü olarak bir gruba aidiyet demektir” (Bourdieu’dan akt. Pinçon, 2012: 28). Sermaye sadece sahip olunan mal ve mülk ile tanımlanmaz. Belirli bir sosyal çevreye sahip olmakta bir sermaye çeşidi olarak zenginlik kültürünün bileşenlerinden birisidir.

Özellikle önemli yerlerde bulunan, mevki ve makam sahibi olanlara kolay ulaşılabilirlik de bir sermayedir. Bu sermaye doğrudan mal mülk edinmeyi sağlamasa dahi belirli bir elit grubun içinde olmayı sağladığı için zenginlik kültürünün bir parçasıdır. Servet sahibi insanların bu ilişki ağını Pinçon şu şekilde ifade eder

Servet sahibi büyük aileler toplumun zirvelerinde bulundukları uzun yıllar doğrultusunda kolektif bir tarza göre davranırlar. Grup kendi aile çerçevelerini aşan yoğun bir sosyallik geliştirir. Akşam yemekleri, kokteyller, gala geceleri sergilerin kamuya açılmadan önce yalnızca sanatçı ve özel davetlilere gösterimleri, tiyatro prömiyerleri ve yüksek sosyete yaşamına dair daha başka etkinlikler suya sabuna dokunmayan türden eğlenceler değildir...Özel davetler, gala geceleri, sergiler, kokteyller bunların her birisinde var olmak zenginlik kültürünün bir gereğidir. Maddi olarak ne kadar çok varlıklı da olsa bir birey bu tarz yerlerde varlık gösteremiyorsa zenginlik kültürü kapsamında değildir. Yüksek sosyetenin gerçekten bir parçası olması sadece onu kendilerinden biri olarak gören diğerlerinin buna ikna olması ile mümkündür. Yine Pinçon’ a göre bu durum zenginler arasında aktarılan ve öğretilen bir durumdur. Özellikle dernekler ve okullar aracılığı ile toplumsal zenginlik gelecek nesillere aktarılır ve böylece devamı sağlanır. Meşru kültür yani okullar ve üniversitelerle müze ve konser salonlarıyla ilişki özeldir. Genellikle yüksek düzeyde görülen ve uzun süren eğitimin etkisinin ağırlığını hiç azımsamaksızın kültür sahalarının çeşitliliği ve bu kültürle ilişkiye damga vuran yakınlık okul sistemin katıksız ürünleriyle farkı oluşturur” (Pinçon ve Pinçon Charlot, 2012: 20-23).

Zenginlik kültürünü tanımlamaya ve anlamaya imkân veren bir diğer önemli bileşen kültürel zenginliktir. Belirli bir kültür düzeyine sahip olmak bu kültürel zenginliğin en önemli ifadesidir. Toplumsal sermaye ile iç içe değerlendirebileceğimiz bu sermaye türü aynı toplumsal tabakada yer alan insan birlikteliklerinin sahip olduğu yüksek kültürü ifade eder. Bu yüksek kültürün devamlılığını sağlamak ve yeniden üretmek için toplumsal sermayeye sahip olmak gerekmektedir.

Böylelikle başka insanların sahip olmadığı imtiyazlara ve imkânlarla sahip olmak mümkün hale gelmektedir. Söz konusu imkânlar ve imtiyazlar yüksek kültüre sahip olmayı beraberinde getirmektedir. Eğitim, sağlık, eğlence gibi sektörlerle kolay erişebilir olmak kültürel zenginliğin en önemli göstergesi olarak kabul edilebilir. Bourdieu bu noktada eğitime ayrıcalıklı bir önem atfeder. Ona göre eğitime erişebilirlik arasındaki farklılıklar toplumsal konumların sürdürülmesinin en önemli nedenidir (bkz. Bourdieu, 2015). Başka bir deyişle toplumsal eşitsizliğin sürdürülmesinin temel sebebidir. Zenginlik kültürü bağlamında bakacak olursak bu kültürel sermayenin varlığı zenginlik kültürünün de önemli bir parçasını oluşturur. Bu durum zenginlik kültürü ile eğitim düzeyi arasında organik bir ilişki kurmayı gerektirir.

Zenginlik kültürü kapsamında yüksek eğitim, seçkin olmanın en önemli gereklerinden bir tanesidir. Modern öncesi dönemlerde adap ve muaşeret konuları ile ilgili olan eğitim alma hakkına sadece ayrıcalıklı olarak nitelendirebileceğimiz seçkin sınıflar ulaşabiliyordu. Modern dönemler ile birlikte kapsamı çokça genişleyen eğitimin, zenginlik kültürü içerisindeki konumu da kapsamına göre daha da çok belirginleşmiştir. Eğitimin niteliği meslek olarak değiştikçe geçmiş dönemlerde eğitime konu olan alanlar sadece zenginlik kültürü içerisinde yerini korumaya devam etmiştir. Örneğin görgü kurallarına veya özel davetlerde nasıl davranılması gerektiğine yönelik eğitim seçkin insanların talep ettiği eğitimlerdir. Veblen, zengin sınıfın zenginlik kültürü içerisinde önem verilen değerler ile eğitimin birebir örtüşmesini önemsediklerini belirtmektedir. Eğitim bilimleri içinde daha çok hukuk, politika ve idari bilimlere ilgi duyduklarının altını çizmektedir. İlgi duyulan ve zenginler tarafından çokça rağbet gösterilen bilimler toplumsal hayatta kural koyucu ve yönlendirici etkiye sahiptir (Veblen, 2014: 278-283). Bunun dışında mesleklere yönelik derinleşen eğitimler, yüksek lisans ve doktora gibi toplum içinde belirli anlamları olan eğitimlerinde zenginlik kültürü içindeki yeri oldukça önemlidir.

Eğitim aracılığı ile kültürel sermayelerini arttıran zenginler aynı zamanda arzuladıkları seçkin sınıfa da dahil olabilmektedir. Özellikle sonradan zenginleşenler için eğitim zenginlik kültürü öğretilerini öğrenerek bu kültüre dahil olabilmenin en önemli aracıdır. Pinçon ve Pinçon Charlot'a göre (2012) kültürel zenginlik, zenginlik kültürünün bir parçası olduğundan buna sahip olamayan zenginler sahip olabilmek için birçok faaliyette bulunabilmektedirler. Kültürel zenginliğin kapsamı içerisine dahil edebileceğimiz geziler, konserler ve birçok sanatsal faaliyetler bunun en belirgin göstergeleridir (s. 23-26)

Maddi, toplumsal ve kültürel zenginliğin yanı sıra sahip olunması son derece önemli olan bir diğer zenginlik kültürü unsuru simgesel zenginliktir. Simgesel zenginliğin birden

fazla kaynağı vardır. Belirli ve tanınan bir soyadına sahip olmak, antika hükmünde mülke sahip olmak yani eskiliği ile tanınan mülkü elde tutmak, yaşanılan muhit, gidilen okulların marka değerleri, cemiyet hayatından insanları tanımak, yüksek sosyetenin davetiyelerine sahip olmak bunlardan bazılarıdır.

Bir dizi göstergelere dayanan simgesel zenginlik, zenginliği sosyolojik olarak da dönüştürmektedir. “Zenginlik sadece elde bulunan mülklerle ölçülmez. Ne de biriktirilen bilgiler ya da sürdürülen ilişkiler sistemiyle. Olunan kişiyi meşrulaştıran ve ispatlayan simgesel güçle de ölçülür” (Picon ve Pinçon Charlot, 2012: 28). Simgesel zenginliğin asli işlevi sermaye zenginliğini sosyolojik olarak da devam ettirebilmektir. Başka bir deyişle zenginliğin farklı yollarla taşınmasını sağlamaktır. Halkın sahip olamadığı ve azınlık bir kesimin sahip olmak suretiyle kendisini farklılaştırdığı simgeleri taşıyabilmesidir. Bu anlamda simgesel zenginlik, zenginliğe dair göstergeler bütününe ifade eder. Bu da kimin zengin olarak tanımlanacağını temel belirleyendir. Zenginlerin sınırı çizmeye imkân sağlar. Bu anlamda simgeler zenginlik kültürünün dışı dönük yüzünü oluşturur.

Veblen (2014) simgesel zenginlikte kadınların özel bir rolünün olduğunu düşünür. Kadınlar toplumsal beğenilerin oluşmasında belirleyicilerdir. Zevk ve beğeniler daha çok kadınlar üzerinden şekillenmektedir. Bu bağlamda kadınların görevi zevk ve beğeniler aracılığı ile belirli sembollere ve simgelere sahip olmak suretiyle maddi zenginliği sergilemektir (Veblen, 2014: 114). Veblen’in bu vurgusunu Sombart aşk ve lüks ile ilişkilendirdiği kapitalizm analizinde de görmek mümkündür. Ona göre lüks tüketim arzusu olan ve zenginliğini göstermek isteyen kadınların harcamaları sermaye birikimini beraberinde getirmiştir. Bu sermaye birikimine sahip olan tüccar sınıf ise kapitalist ekonomik sistemin şekillenmesine neden olmuştur (bkz. Sombart, 2020).

Sahip olunan ekonomik, toplumsal, kültürel ve simgesel sermayenin önem derecesi toplumdan topluma ve kültürden kültüre değişmektedir. Toplumların içinde yaşadığı zamana ve şartlara bağlı olarak kimi zaman ekonomik sermaye daha da fazla önemsenirken kimi zaman da toplumsal ve kültürel sermaye daha önemli hale gelebilmektedir. Bu açıdan eskinin “kültürel sermayesine nazaran bugün ekonomik sermayenin daha önemli olduğu da söylenebilir. Çünkü kültürel sermayenin sunduğu ‘rafine’ zevk, beğeni ve tercihler ancak maddi güçle gerçekleştirilebilir. Dolayısıyla ekonomik sermaye yaşam tarzının belirlenmesinde daha etkin bir rol oynamaktadır” (Mağgönül, 2006: 205-206). Özellikle modern dönemde toplumsal ve kültürel sermayeye bağlı olan rutinleri yerine getirebilmenin ve zenginlerin diğerlerinden farklı bir zevk oluşturabilmesinin yolu ekonomik sermayeye

sahip olmaktan geçmektedir. Çünkü modern zamanların ekonomik sisteminin temelinde tüketim ve tüketime bağlı olarak gelişen bir kültür yer almaktadır.

Tüketebilmek için de ekonomik sermayenin oldukça fazla olması gerekmektedir. Sahip olunan kültürel ve toplumsal sermayeyi gösterebilmenin ve zenginlik kültürü içinde var olabilmenin yolu da ekonomik sermayeye sahip olmaktan geçmektedir. Dolayısıyla tüketim kültürü üzerine kurulu olan modern dönemde başat sermaye türünün maddi sermaye olduğunu ve zenginliğin en temelde bu sermayeye sahip olunmak suretiyle tanımlandığını ifade edebiliriz.

Zenginlik kültürünün sınırlarını çizebilmek ve tanımını yapabilmek adına maddi, simgesel, kültürel ve toplumsal zenginlik türleri son derece önemlidir. Bu durum zenginlik kültürünün yaygın kabule konu olduğu üzere sadece maddi unsurlarla ilgili olmadığını göstergesi niteliğindedir. Bu açıdan zenginlik kültürünün söz konusu unsurlarını sosyal kültürel dünyanın analizi ile ilişkilendirmek konunun daha da derinleştirilmesine imkân sağlayacaktır. Başka bir deyişle farklı yukarıda çerçevesini çizmeye çalıştığımız farklı zenginlik kültürlerinin daha net anlaşılmasını sağlayacaktır.

2.4 Zenginlik Kültürünün Kognitif, Normatif ve Maddi Boyutu

Birinci bölümde bir kültürel unsurun analizinde iki boyutlu analizlerin yaygın bir şekilde kullanıldığını fakat bu analizlerin pozitivist evren tasavvurunun yansıması olduğunu ifade etmiştik. Günümüzde ise bu analizler büyük ölçüde geçerliliğini yitirmiş durumda. Pozitivist paradigmanın iki boyutlu kültür analizine bir üçüncü boyutu ekleyerek, kültür kavramının ardındaki kognitif dünyanın gerekliliğine vurgu yapan Beylü Dikeçligil, kültürü anlamaya yönelik eklemlediği bu boyut ile kültür kavramının anlaşılmasına yönelik önemli bir boyutun açığa çıkmasını sağlamıştır. Dikeçligil'e göre kültürü sosyal olandan ayırt etmenin imkansızlığı ve kültürün bütüncül analizi, üç boyutlu yaklaşımı zorunlu kılmaktadır (Dikeçligil, 1994). Bu boyutların ilki kültür unsurlarının arkasında yatan ve tarihsel bağlamını ifade eden kognitif, ikincisi; kültürün somut yansıması olan ve davranışları ifade eden normatif, üçüncüsü ise kültüre ilişkin bütün maddi unsurları ve araçları kapsayan maddi boyuttur. Her kültür unsurunda gözlemleyebileceğimiz bu boyutları zenginlik kültürü özelinde de analiz seti olarak kullanmak mümkündür.

Zenginlik kültürüne ilişkin analitik rol üstlenen üç boyutun bütünüyle birbirinden ayrıştığını, bu boyutların matematiksel olarak birbirinden farklılaştığını ifade etmek oldukça

güçtür. Daha ziyade kognitif, normatif ve maddi boyutun birbiri ile etkileşimini ve iç içe geçişini gözlemlemek mümkündür. Örneğin zenginlik kültürünün arkasında yatan kognitif dünyanın bir unsuru olan bu dünyada sermaye biriktirmeye dair var olan inanç aynı zamanda davranışları ve normatif boyuta da işaret etmektedir. Benzer şekilde söz konusu inanç zenginlik kültürünün ortaya çıkmasına sebebiyet veren sermaye birikiminin ve zenginliğin maddi unsurunun temel sebebi de olabilmektedir. Ya da tam tersi bir durum söz konusudur.

Zenginlik kültürünün maddi unsurlarından birisini ifade eden sermaye birikimi, aynı zamanda sermayenin toplumsal ve dini meşruiyetini zorunlu kılabilir. Bu meşruiyet ihtiyacı bir inanç biçimini ya da formunu doğurabilir. Sermayenin varlığının meşru zemini olabilecek inanç arayışı ve sahiplenişi zenginlik kültürünün kognitif boyutunu ortaya koyabilmektedir. Max Weber (2011) *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*'nda asketik din anlayışını ortaya çıkartan prüten etik ile kapitalizmi ortaya çıkartan sermaye arasında kurduğu ilişkiyi bu türden bir yakınlık ve karşılıklı etkileşim ilişkisi olarak değerlendirmek mümkündür. Başka bir deyişle kültürün kognitif, normatif ve maddi boyutunun iç içe geçmiş, etkileşim halinde birbirlerini besleyen unsurlar olduğunun analizidir. Zenginlik kültürüne ilişkin temel unsurları bu zaviyeden değerlendirmek, bu unsurların iç içe geçişlerini ifade etmeyi zorunlu kılmaktadır.

Toplumsal yapı da ki her türlü sosyal ve kültürel gerçeklikte olması gereken üç özellik - kültürel gerçekliğin maddi, normatif ve kognitif boyutu- zenginlik kültürü içinde söz konusudur. Maddi kültür insanın üretimine konu olan somut bütün unsurları barındırır. İnsan hayatını sürdürmeye imkân tanıyan her türlü araç ve gereçler maddi kültürün konusudur. Zenginlik kültürü özelinde bakacak olursak zenginliğin ortaya çıkmasının nedeni olan bütün metalleri, sermaye biriktirme araçlarını, sermaye üretme araçlarını, servet sahibi olmaya imkân tanıyan aletleri, farklı zenginlik türlerini zenginlik kültürünün maddi boyutu olarak ifade edebiliriz. Örneğin para zenginlik kültürünün maddi unsurunu yansıtan somut bir göstergedir.

Zenginlik kültürünün maddi unsuru tarihsel süreçte farklılıklar gösterebilir. Kimi dönem para kimi dönem altın, kimi dönem de kapacak bu maddi unsuru ifade eder. Bu unsurlar değişse dahi her zenginlik kültüründe değişmeden var olagelen bir maddi kültürünün varlığından bahsedebiliriz. Zenginlik kültürünün bu maddi boyutu, zenginliğe ilişkin sosyal kültürel gerçekliğin ortaya çıkmasının da temel sebebidir. İnsan etrafına anlam atfeden bir varlıktır. Sosyal gerçeklik bu anlam atfetme ile birlikte inşa olur. Buradaki esas mesele atfedilen anlamın kaynağıdır. Anlam atfetmeye imkân sağlayan bu kaynak aynı zamanda davranışlar, düşünceler, tutumlar için temel referans noktalarıdır. İnançlar, inanç kalıpları,

değerler, değer yargıları, kabuller, sayılılar, postullar kognitif boyuttaki anlam kodlarıdır. Bu anlam kodları kognitif dünyayı oluşturur. Zenginlik kültürünün kognitif boyutlarına baktığımızda da karşımıza bu anlam kodları yatar.

İnsanoğlunun sermayeye, birikime, mülke dair sahip olduğu değer yargıları, inançları vb. unsurlar zenginlik kültürünün kognitif boyutuna işaret eder. Örneğin bir dini grupta, bu dini grubun mensuplarının dünya malının en iyisine layık olduğuna dair var olan kalıp yargılar ya da inançlar bu grubun ürettiği zenginlik kültürünün kognitif boyutunu oluşturur. Bu dini grubun lüks evlerde oturması, lüks arabalara binmesi, pahalı yerlerde yemek yemesi ve belirli bir zenginlik kültürünü taşıması bu sosyo-kültürel dünyanın arkasında var olan anlam kodları ile mümkün hale gelir. Tam tersi bir durumda söz konusu olabilir. Çok fazla sermayeye sahip olan ya da maddi anlamda çok zengin olan birisinin lüks içinde yaşamasına dair anlam kodlarındaki yasaklar, sermayeyi göstermeye dair olumsuz yargılar, lükse şüphe ile bakan inanç dünyası, çok zengin olunmasına rağmen bir zenginlik kültürü içinde yaşamaya mâni olacak bir kültürel ortam üretebilir. Zenginlik kültürünün kognitif boyutundaki değer yargıları bu kültürünün yaşanma biçimini bambaşka bir düzlemde değerlendirmeye neden olabilir. Böyle bir durumda zenginlik kültürünün kognitif boyutu daha çok fakire yardım yapmaya dayalı bir anlam kodu barındırabilir. Dolayısıyla ne tür bir zenginlik kültürünün ortaya çıkacağına inanç ve değerler üzerine kurulu olan kognitif dünyanın belirleyiciliği söz konusu olur.

Günümüzde insanların çok fazla ihtiyaç sahibi varken, ihtiyaç sahiplerine yardım yapmak ile çok lüks bir yemek yeme arasında kaldığında lüks yemek yemeyi tercih etmesi, içinde bulunduğu zenginlik kültürünün kognitif boyutunu gözler önüne sermektedir. Bu kognitif boyut zenginliğin nereye harcanacağı noktasındaki temel kabulleri üretmek suretiyle zenginliğe ilişkin sosyal kültürel bir ortamın şekillenmesine sebep olur. Bu boyut aynı zamanda zenginlik kültürünün sınırlarında sergilenen davranışların arkasında yatan anlam kodlarına gönderme yaptığı için zenginlik kültürünü anlama noktasında mihenk noktasını ifade eder.

Zenginlik kültürünü oluşturulan sosyal gerçeklik hali bu kültürün ardında var olan kognitif boyutu ele almanın gerekliliğini mümkün kılmıştır. Tarihsel süreç içerisinde oluşturulan her sosyal gerçekliğin ardında taşıdığı kognitif boyut zenginlik kültürü açısından da söz konusudur. Bireylerin ve toplumun zihinsel dünyasının bir karşılığı olan kognitif dünya zenginlik kültürünün oluşumunda ve aktarılmasında büyük öneme sahiptir. Kognitif dünyanın zaman ve mekân tarafının etkisi ile zenginlik kültürü biçim değiştirmektedir. Şöyle ki uzun

bir dönem bireylerin zihniyet dünyasında yer edinen tutumlu olma algısı zenginlik kültürünün tutumlu olma ve verme üzerinden inşa olmasında etkide bulunmaktadır. Fakat kapitalizmin harcama ve tüketmeye bağlı olarak değiştirdiği zihniyet dünyası ile yeniden biçimlenen zenginlik kültürü harcama lüks ve tüketim ile içerik değiştirerek yeniden biçimlenmiştir (Veblen, 2014: 33). Bunu tarihin her döneminde farklı biçimlerde gözlemlemek mümkündür.

Avcı ve toplayıcı toplumlardan modern toplumlara her dönemin kendisine özgü kognitif yapısı ile özdeş bir zenginlik kültürü var olagelmıştır. Burada aslında bir zenginlik kültürünün varlığından çok var olan toplumsal ve ekonomik sistemin bir zenginlik kültürü inşa ettiği üzerinde durmak daha doğru olacaktır. Bu da zenginlik kültürünün arkasındaki kognitif dünyayı ifade etmektedir. En temelde insanların birbirlerinin ihtiyacına yönelik olarak alım, satım, üretim ve tüketimi içine alan ekonomik sistem zamanla bireylerin alım, satım, üretim ve tüketime verdikleri anlamın değişmesi ile ekonomiye dair kültürlerin içerik değiştirmesine katkıda bulunmuştur. Metaya yönelik toplumsal yapıda sınıfsal ve göstergesel değerin varlığı toplum içinde gelir dağılımına bağlı adaletsizlikleri de mümkün kılmıştır. İhtiyaç doğrultusunda alınan meta, sahip olmaya yönelik zihniyet değişikliği ile sahip olunan ve gösterilen eşya olma özelliği kazanmıştır.

Zenginlik kültürünün maddi ve kognitif boyutunun yanı sıra son derece önemli olan bir diğer boyutu normatif boyuttur. Normatif boyut davranışları ve sosyal etkileşimi düzenleyen kurallar bütünüdür. Bu kurallar yazılı veya sözlü kurallar olabilir. Bu kurallar bir davranışın nasıl yapılacağını belirler ve davranışı sınırlar. Kognitif boyutta var olan yargılar normatif boyutlar somutlaşır, biçim alır. Bir sosyal kültürel gerçekliğin içinde şekillenen davranışlar bu normatif boyuta göre şekillenir.

Kişi davranışının arkasındaki anlam kodunu bilmesee dahi normatif boyut sebebiyle davranışını sergilemeye devam eder. Zenginlik kültüründe normatif boyut zenginlerin eylemlerini, ritüellerini, zenginliğe ilişkin her türlü davranışlarını sergiledikleri sözlü ya da yazılı kuralı kapsar. Örneğin zenginlerin yemek yedikleri masanın düzenlenmesine dair var olan yazılı olmayan kurallar bu normatif boyuta örnek gösterilebilir. Bir yemek sofrasında nasıl davranılacağı, çatalın hangi elle tutulacağı, bıçağın nasıl keseceği, yemek sonrasında ağzın nasıl silineceği ve bunun gibi bütün yazılı olmayan kurallar aslında zenginlik kültürünün yemek masasına dair yansımalarının göstergesi niteliğindedir. Bu davranış kalıpları esasında zenginleri başka insanlardan ayıran ve kendine has kuralları bulunan bir tabakaya dönüştürür. Bu sebeple bir sosyete toplantısında zenginlik kültürünün içinde

sosyalleşen bir zengin ile bu kültürden bir haber kalmış başka bir deyişle normatif süreçleri içselleştirememiş bir kişinin davranışları bütünüyle farklıdır.

Zenginlik kültürüne sahip olmayan bir kişinin davranışlarını hemen kendisini belli eder. Özellikle sonradan görme zenginliklerde ya da türedi zenginlerde bu normatif boyutun yoksunluğu, kognitif dünyayı gündelik hayatla ilişkilendirecek bir kodlama sisteminin olmamasına işaret eder. Sosyalleşme sürecinde edinilen normatif boyutu Bourdieu'nun kavramsallaştırması olan *habitus* ile birlikte anlamak mümkündür. Türkçeye sosyalleşme sürecinde edindiğimiz alışmışlıklarımız olarak tercüme edebileceğimiz *habitus* bizim kararlarımızla ve inisiyatifimizle değişmez. Çünkü onu çok uzun yıllar hatta üç ya da dört nesil öncesinde ailemizle birlikte edinmişizdir. Bu süreçte vücudumuza yapışan bir deri gibi onu taşımışızdır. Uzun yıllar bedenimize yapışmış kodlar olarak yerleştirmişizdir. Bir çırpıda atamayız ve bu haliyle davranışımızı sınırlamaya muktedirdir (bkz. Çeğin vd. 2007). Zenginlik kültürü içinde şekillenen *habitus* bu anlamıyla normatif boyuta göndermede bulunur.

Zenginlik kültürünün sınırları olarak düşünebileceğimiz ve zenginlik kültürünü üreten kültürel, toplumsal, simgesel ve ekonomik sermayenin sosyo/kültürel gerçekliği inşa etmesi noktasında kültürün üç boyutu oldukça önem arz etmektedir (Dikeçligil, 1994). Kognitif, normatif ve maddi boyut hem zenginlik kültürünü hem de zenginlik kültürünü oluşturan sermaye biçimlerini anlamak adına analitik rol üstlenmektedir. Bu boyutları açıklamak suretiyle zenginlik kültürüne yaklaşımımız aynı zamanda kültürel bir unsur olarak zenginliğin neyi ifade ettiğine ilişkin bir tartışma yapmamızı mümkün kılar. Bununla birlikte zenginlik kültürünün birtakım özelliklerinden bahsedebiliriz.

2.5 Zenginlik Kültürünün Özellikleri

Zenginlik kültürünü anlamak ve sınırlarını çizebilmek için, zenginlik kültürünün farklı boyutları kadar birtakım özellikleri de son derece önemlidir. Bu anlamda kültüre ilişkin ifade edebileceğimiz genel özellikleri zenginlik kültürüne de uyarlayabiliriz. Zenginlik kültürünün özellikleri aynı zamanda günümüz zenginlik kültürünü anlamaya dair bir izleğin oluşmasını da sağlayacaktır.

Zenginlik kültürü, birçok açıdan hâkim kültürün sahip olduğu özelliklere sahiptir. Zenginlik kültürü hâkim kültürün özellikleri ile birlikte kültür coğrafyasının içerisinde kendi özellikleri bulunan bir alt kategoridir. Kültür ile bütünleşik özellikler gösterse de içerisinde

yer aldığı geniş kültürden ayrıksı niteliklere de sahiptir. Zenginlik kültürü her şeyden önce insan eli ile oluşturulmuştur. Toplumun ve insanın bulunmadığı yerde bir zenginlik kültüründen bahsetmek mümkün değildir. İnsanın sosyal ekonomik gelişimine paralel bir biçimde oluşan ve yine sosyal ekonomik şartlara bağlı bir biçimde devamlılığı olan zenginlik kültürü toplumsal bir yapının içinde oluşan insani bir durumdur. Bundan dolayı doğrudan kültürün konusudur. İnsanın zaman içinde değişen ihtiyaçları ile birlikte içerik değiştiren zenginlik kültürü ihtiyaçlar doğrultusunda zamana ve mekâna uyum sağlayan bir nitelik de taşımaktadır. Sahip olduğu bu nitelikten ötürü durağan değildir. Sürekli bir değişim ve dönüşüm içerisindedir.

Zenginlik kültürü; toplumsal tabakanın en üst kademesinde yer alan zengin kesimin rutin, ritüel ve gündelik yaşam pratiklerini kapsayan bir kültürdür. Toplumun sahip olduğu hâkim kültürden farklılaşarak kendi içinde özel bir içeriğe sahiptir. Hakim kültür, merkezde olduğundan tam olarak zenginlik kültürünün hakim kültürden kopabildiği söylenemez. Toplumsal tabakanın üst kısmında yer alan zengin sınıf zenginlik kültürünün temsilcisi, uygulayıcısı ve yürütücüsüdür. Toplumsal bir olgu olarak zenginlik kültürü bu anlamda toplumsalın şekillenişinde aktif rol alabilmekte ve hâkim bir kültür olarak ifade edilebilmektedir.

Zenginlik kültürü normlar ve değerler bütünlüğüdür. Zenginlik kültürü toplum içerisinde normlar ve değerler üretir. Sahip olduğu değerler ile ana kültüre katkıda bulunur. Norm ve değerleri ile bir alt kültür bir yüksek kültür veya popüler kültür olabilme niteliğine sahip olur. Ürettiği bu norm ve değerler ile zenginlik kültürü devamlılığını sağlar. Bu değerler ve bu normlar soyuttur. Birey soyut değerler içerisine doğar ve birey yaşamı boyunca bu soyut değerler ve normlar tarafından kuşatılmıştır. Sosyalleşme sürecinde bu değerler birey tarafından öğrenilir. Zenginlik kültürü içine doğan birey zenginlik kültürünün normları ve değerleri tarafından kuşatılmıştır. Zenginlik kültürü içinde birey zamanla bu değer ve normları öğrenir ve kendisinden de bir şeyler eklemleyerek kültürün içine dahil olur.

Zenginlik kültürü içerisinde değerlerin aktarımı normal kültürün değer aktarımından çok daha fazla önemsenmektedir. Doğan her birey zenginliğin ve zenginliğin sahip olduğu değer ve normların birer varisi olarak görülmekte ve en küçük yaşlardan itibaren aile dışında oluşturulan kurumlar ile bu aktarım gerçekleştirilmektedir. Zenginlik kültürü içinde bu aktarım tek taraflı değildir. Birey zenginlik kültürünün temel değerlerini öğrenirken kendinden olanı da zenginlik kültürüne eklemeler. Bu karşılıklı bir etkileşimdir.

Zenginlik kültürü aynı zamanda simgeseldir. Sahip olduğu simgeler ile bağlı bulunduğu ana kültürden ayrılmaktadır. Var olan simgeler toplumdan topluma farklılık göstermektedir. Simgelerin varlığı zenginlik kültürüne bir değer katmaktadır. Zenginlik kültürü aynı zamanda bu simgeler değer ve normlar ile birlikte bireyleri bütünleştirir. Örneğin koç simgesi Kurban Bayram ritüelini kültürel bir unsur olarak taşır ve aktarır. Zenginlik kültürü içinde var olan kurallar, rutin, ritüeller ve ortak noktaları zenginlik olan bireyleri aynı rutin, ritüel ve pratik etrafında birleştirmektedir.

Zenginlik kültürü içerisine dahil olan sınıf aktarılan kuralların içine doğmaktadır ve kendilerinin de eklemledikleri kültür ile zenginlik kültürü yeniden inşa edilmektedir. Bir cemiyet hassasiyetinde okullar ve dernekler aracılığı ile var olan kurallar yeni nesil zenginlere aktarılmakta böylece kültürün devamlılığı sağlanmaktadır. Aktarılan kurallar içerisinde adabı muaşeretten zenginliğin nasıl idare edileceği ve nasıl devam ettirileceğine dair birçok alan söz konusudur.

Zenginlik kültürü içinde zenginler sürekli inşa halindedir. Zenginler hiç durmadan zengin sınıfın rahatı ve zengin sınıfın devamlılığı için çalışırlar. Zenginlik kültürü içinde bulunan kurallar her daim diri tutulur. Bu kurallar aynı zamanda sınıfsal olarak diğer sınıfların ortak olamadığı ve diğer sınıflar ile olan sınırları belirleyen kurallardır. Sınıfsal sınırın belirleyicisi olan kurallar genç kuşakların öğrenmesi ve aktarması gereken kurallardır. Bu kuralların dışında her bir rutin, ritüel ve davranış sınır ihlali olarak algılanmakta ve derhal bertaraf edilmektedir. Bu inşa süreci aynı zamanda zenginliğin yeni jenerasyonlara aktarılmasını da barındırır.

Zenginlik kültürü aynı zamanda bir alt kültürdür. Toplumsal yapı içerisinde, benzerlikleri ve farklılıkları bir arada tutan bir özellik göstermektedir. Benzerliklerin birleşebildiği nokta hâkim kültürün alanına dahil olabiliyorken, farklılıklar kendi aralarında hâkim kültür dışında rutinleri ve kuralları olan yeni bir kültürel alan meydana getirmektedir. Zenginlik kültürü de hâkim kültürden farklı olan özelliklerin bir aradalığına karşılık gelmektedir. Ekonomik olarak yüksek gelire sahip olmanın oluşturduğu kurallar, rutin ve gelenekler hâkim kültürden ayrılarak yeni bir kültür adacığı oluşturmaktadır. Zenginlik kültürü bu açıdan ele alındığında hâkim kültürün içerisinde bir alt kültür olarak tanımlanabilmektedir.

Hâkim kültür içerisinde, kendilerini zenginlikleri ile ifade edenlerin oluşturduğu zenginlik alt kültürü hâkim kültür içerisinde diğer alt kültürler kadar ayrıksı özellikler

göstermektedir. Sadece zengin olmaları noktasındaki birleştiricilikleri ile hâkim kültürden ayrılan zenginler kendi gibi olanlar ile rahatça yaşamlarını idame ettirebilmek için, birlikteliklerini rutin ve kurallar oluşturarak sağlamlaştırmakta ve böylece hâkim kültürden ayrı yeni bir kültür adacığı oluşmaktadır. Orhan Türkdoğan bu durumu hâkim kültür açısından olumsuz bir sonuç olarak değerlendirmektedir. Ona göre hâkim kültür içinde varlık gösteren zenginlik kültürü toplumsal birlik ve beraberliğe zarar veren bir özellik taşımaktadır. Çünkü zenginlik kültürü özünde standart kültürden sapmayı barındırmaktadır.

Türkdoğan bir toplumda yoksulluk kültürü varsa zenginlik kültürü de vardır diyerek yoksulluk kültürünün toplumsal yapı içinde hâkim kültür olarak belirgin hale gelmesini zenginlik kültürünün varlığı ile ilişkilendirir. Bundan dolayı önüne geçilmesi gereken ve istenmeyen bir durumdur. “Bugün toplumumuzda karşılaştığımız zengin-yoksul kutuplaşması bir derece farkı olmayıp daha ziyade hayat felsefesi dünya görüşleri ve değerler sistemindeki ayrılmaları da teşvik etmektedir. Bu bakımdan yoksulluk yan kültürü kadar zenginlik yan kültüründen de söz açılabilir. Çünkü her ikisi de hâkim kültürde görülen sapmalardır” (Türkdoğan; 2015: 51)¹⁵. Yoksulluk kültürü kadar zenginlik kültürü de toplum içinde istenmeyen ve baş edilmesi gereken bir durumdur.

Zenginlik alt kültürü diğer özellikler ile hâkim kültürden ayrılan alt kültürlerden farklı olarak hâkim kültürü değiştirici ve dönüştürücü gücü elinde barındırmaktadır. Hâkim kültüre empoze etmek istediğı kuralları, alışkanlıkları ve rutinleri ekonomik gücünü de kullanarak hâkim kültür içerisinde yaygınlaşmasına katkıda bulunmaktadır. Bu durum hâkim kültür içerisinde bir dayanağı olmayan sadece zenginlik alt kültürünün izin verdiği ölçüde yaygınlaşması mümkün olan yeni bir normlar ve kurallar bütünlüğünün ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Diğer alt kültürlerden farklı bir biçimde medya, reklam gibi aracı kurumlar sayesinde zenginlik kültürü hâkim kültüre doğrudan müdahale edebilmekte hâkim kültürü değiştirebilmekte ve dönüştürebilmektedir.

Zenginlik kültürü aynı zamanda bir yüksek kültürdür. Yüksek kültür hâkim olan kültür içerisinde en seçkin tarafa karşılık gelmektedir. Toplumsal yapı da piramidin en üst kısmındakilerin dahil olduğu ekonomik, eğitim ve sanatsal açıdan hâkim kültürden ayrılan kültür, yüksek kültürdür. Zenginlik kültürü içerisinde yer alan bazı kurallar ve alışkanlıklar zenginlik kültürünün yüksek kültür olarak ele alınmasına neden olmaktadır. Yüksek kültürün eğitim ve sanatsal yanını besleyen tarafı, zenginlik kültürü içinde ekonomik olarak bütün

¹⁵ Orhan Türkdoğan aydınlıktakiler ve karanlıktakiler kitabında alt kültür kavramı yerine yan kültür kavramını kullanmıştır. Yan kültür kavramına yaklaşımı alt kültür kavramı ile eşdeğerdir (Türkdoğan, 2015: 51-54).

bunları elde edebilme durumu, zenginlik kültürünün yüksek kültüre açılan tarafını temsil etmektedir. Tiyatro, sinema, konser, sergi gibi sanatsal faaliyetleri içerisine alan etkinlikler zenginlik kültürü içindeki bireylerin kendilerini tamamlayabildikleri alanlar olup bu tür faaliyetlerin takibini doğrudan yapmaktadırlar.

Geçmişten günümüze yüksek kültür ile ilgili elde edilen imkânlar toplum içerisinde en üst kesimin elde ettiği imkânlardır. Batı toplumu için yüksek burjuvazinin elde ettiği yüksek kültür unsurları diğer toplumlar içinde toplumun üst kesimlerinin elde ettiği imkânlar olarak bilinmektedir. Batı toplumu içinde yüksek burjuvaziden önce aristokratların oluşturduğu ve onlar aracılığı ile yaygınlaşan yüksek kültür unsurları aristokratların tarih sahnesindeki önemi azaldıkça yüksek burjuva tarafından oluşturulan unsurlar haline gelmiştir. Burjuvazi zenginleştikçe aristokrat ve soylu kesimin kültürel kodlarına dâhil olma çabası içerisine girmiştir. Burjuvazinin elde ettiği maddi zenginlik karşısında direnemeyen aristokrat ve soylu kesim yüksek burjuvayı kültürel birliktelikleri içerisine dâhil etmek durumunda kalmıştır. Böylece yüksek burjuva kültüre dâhil olan, kültürden etkilenen ve zamanla kültüre katkıda bulunan bir sınıf haline gelmiştir. Bundan dolayı yüksek kültürün zenginlik kültürü ile doğrudan bir ilişkisi bulunmaktadır.

Zenginlik kültürü içerisine dâhil olanlar kendilerini yüksek kültür içerisine dahil edebilmek için yüksek kültürün kapsamı içerisinde olan her bir etkinliğe ayrı önem vermekte ve bu etkinliklere ulaşabilmek için ayrıca çaba sarf etmektedirler. Batı kültürü içerisinde 15 ve 16.yüzyılda zenginlikleri çok eski zamanlara dayanmayan sonradan zengin olan insanların çok fazla maliyetler ödeyerek bir soy kütüğüne dâhil olma çabaları bunun en güzel örneğidir. Buradaki amaç seçkin kültürün organizasyonlarına, seçkin bir soyada sahip olarak katılabilmek ve zenginliklerini bu faaliyetler aracılığı ile gösterebilmektir. Türk toplum yapısı içerisinde ise özellikle 1980'lerden sonra zengin olanlar, köklü zenginlerin sınıfına dâhil olabilmek için yüksek kültürün gereklerini (yeme-içme kuralları, oturma biçimi, konuşma adabı, en az bir yabancı dil bilme, yurt dışına çıkabilme, giyim-kuşam, nezaket ve salon adabı, eğitim konusunda belli bir seviyede olmak, kültür ve sanatsal faaliyetlerden haberdar olmak gerektiğinde katılmak ve kültür sanat faaliyetlerine sponsor olmak gibi) yerine getirerek işe başlamışlardır. Kültürel ve sanatsal faaliyetlerde var olmayı, bu faaliyetleri finanse etmeyi kendilerine bir amaç edinmişlerdir.

Gerçekleşen organizasyonlarda nasıl davranılacağı meselesi üzerinde düşünmüşler ve bu konudaki eksiklikleri gidermeye çalışmışlardır. Yüksek kültürün gereklerinden olan eğitim ve genel kültür konularındaki eksikliklerini bu alanlara yönelik özel dersler ile kapatmaya

çalışmışlardır. Emre Kongar’dan alınan dersler bunun güzel bir örneğidir. “Tiyatro, sinema, felsefe konularında dersler veriliyor. Emre Kongar müthiş zengin, süper bir adam, gelip konferans veriyor. Divan Otelı’nın ‘Maitre d’ Hoteli’ Orhan Kutbay, masası altı iskemlesi, yemeğiyle geliyor ve orada tabi ki yemek yeme dersleri veriyor; şarap nasıl içilir medeni bir yerde yemek nasıl yenir, nasıl peçete açılır vs. Bütün bunlar öğrenilmesi gereken şeyler” (Bali, 2019: 46). Aslında burada vurgulanmak istenilen şey yüksek kültür şartlarının zenginlik kültürü içerisinde ekonomik olarak satın alınabilip zenginlerin bu sınıfa dâhil olabilmesidir.

Özellikle yüksek kültürün seçkin tarafı zenginlerin elde edebileceği bir içerik olarak var olabilmektedir. Böylece zenginlik kültürü bir taraftan yüksek kültür olarak da ele alınabilmektedir. Sınıfsal farklılıkların belirsiz olduğu toplumlarda tüm saygınlık yasaları ve tüketim standartları farkına varılmadan en yüksek sosyal ve paralı sınıfın kullanım ve dercesine göre belirlenir (Veblen, 2014: 84). Toplumun diğer tabakaları belirlenen yüksek kültür standartlarına göre bir saygınlık ve tüketim alışkanlığı elde etmeye çalışmaktadır.

Zenginlik kültürü aynı zamanda bir popüler kültürdür. Zenginlik kültürü kimi zaman içeriğindeki birtakım özellikler ile popüler kültür olma özelliğine sahip olmaktadır. Bu durum bazen hâkim olan siyasi anlayış ile bazen zenginlik kültürü içerisine dahil olanların kendi isteği ile gerçekleşmektedir. Türkiye’de 1980 sonrası yaşanan hızlı bir ekonomik dönüşüm sonrası zenginleşen sınıfın çokluğu siyasal bir argüman haline gelmiştir. Hâkim siyasal erk Türkiye toplumunun zenginleşmesini siyasal bir başarı olarak tanımlayıp bir amaç haline getirmiştir. Siyasetin desteklediği kitle iletişim araçlarının yaygınlaştırdığı zenginlik ve zenginlerin yaşam biçimi popüler kültür haline getirilmiştir.

Batı toplumunda 1980 sonrası sayıları artan yeni zenginlerin yaşam tarzı gündelik hayatlarına dair rutinler, kitle iletişim araçları aracılığı ile görünür hale gelmiştir. Türkiye’de ise zenginleşme dönemin siyaseti, açısından bir amaç haline getirildiğinden siyasetin de desteği ile medyanın hemen hemen her alanında; televizyon, radyo, gazete, dergi her programda zenginler görüşleri alınan tipler haline gelmiştir. Magazin programlarında; düzenledikleri organizasyonlar ile alışverişleri, aşkları ve evlilikleri ile gündemden düşmemekte iken tartışma programlarında ve haber programlarında Türkiye’ye ve topluma yönelik öngörülerini ile görüşlerine başvuru olan önder kişiler olarak görülmüştür. Yaşadıkları hayatlar, evlilikleri, tatilleri, ilişkileri toplumun gözü önünde yaşanmakta ve zenginlerin yaşamı böylece herkesin haberdar olduğu bir biçime dönüşerek popülerleşmektedir.

2.6 Zenginlik Kültürü ve Göstergeleri

Zenginlik kültürünün kognitif alanına da dahil edebileceğimiz toplumsal ve kültürel sermayenin davranışsal ve maddi göstergeleri mevcuttur. Zenginlerin sahip olduğu maddi ve davranışsal göstergeler ile zenginler birbirlerinden haberdar olmakta ve yine zenginler maddi ve davranışsal göstergeler ile diğer sınıflardan ayrılmaktadırlar. Sahip olunan maddi ve davranışsal eylemleri gündelik hayatı inşa eden ve düzenleyen eylemler olarak tanımlamak mümkündür. Zenginlik kültüründe varlık gösteren maddi ve davranışsal göstergelerin arkasında ise kognitif alan bulunmaktadır. Her bir eylemin bir amacı ve anlam dünyası bulunmaktadır.

2.6.1 Zenginlik Kültürünün Temsili

Zenginlik kültürünü temsil eden, taşıyan ve sürekli yeniden inşa eden toplumsal tip zenginlerdir. Aynı zamanda bu tip zenginlik kültürü içinde şekillenir. Yani zenginler yukarıda çerçevesini çizmeye çalıştığımız kognitif, normatif ve maddi boyuta sahip olan kesimdir. Aynı zamanda bu kültürel formasyonun içinde sosyalleşme, benliklerini oluşturmaktadır. Kısacası zenginler zenginlik kültürünün hem öznesi hem de nesnesi konumundadır.

Zenginlik kültürü içerisine dahil olan zenginler, zenginliğe hem sahip olmalılar hem de sahip oldukları zenginliği diğerlerine göstererek diğerleri tarafından onaylanmalıdırlar. Zenginliğe sahip olmak ve bu zenginliği herkese göstererek zenginliği kabul ettirmek, hayatı sadece maddi açıdan rahat yaşamak anlamına gelmemektedir. Zengin bireyin, sosyal ve psikolojik açıdan saygınlık ve huzuru açısından da sahip oldukları maddi güç önemlidir. Zenginliğe dair birey tarafından yüklenen sosyal ve psikolojik anlam, bireyin zenginliğe ve içerisinde yer aldığı kültüre olan bağlılığını artırır. Bundan ötürü zenginlik kültüründe yer alan zenginlerin, sahip oldukları birtakım belirgin emareler vardır. Var olan emareler zenginlerin genel özellikleri olarak ele alınabileceği gibi sergiledikleri tavırlar, zenginlik kültürünün göstergeleri olarak da kabul edilebilir niteliklerdedir.

Zengin insan parası, malı mülkü çok olan insandır. Sahip olduğu maddi imkanlar ile toplumsal tabakaların en üstünde yer alan ve ihtiyaç ötesi tüketim ile özdeşleşmiş bir tiptir. Maddi imkânları ile pek çok şeyi satın alabilme gücüne sahip olan bu tipin aynı zamanda maddi rahatlığın sağladığı manevi konfora da sahip olduğu kabul edilir. Özellikle para, mal, mülk sahibi olmanın bir saygınlık nedeni olarak kabul edildiği dönemlerden bugüne

değişmeyen anlayış zenginliği rekabet ile beraber tanımlamayı gerekli kılmıştır. Toplumsal saygınlığı elde etmenin bir gereği olarak algılanan zenginlik, bireyin kendi içindeki saygınlığı, kazanma ve elde etmenin bir yolu olarak da kabul edilmiştir.

Zenginlik kültürüne dâhil olabilme ve oradaki yerini sağlamlaştırmak adına birey, zenginliğini ötekine ispat etmek durumundadır. Bireyin göstermiş olduğu bu çaba toplumsal saygınlık arama çabasıdır. Herkesin kabul ettiği bir zenginlik düzeyine ulaştıktan sonra, herkesten farklı zenginlik yolları aranmakta ve birey bu yolları arayıp herkese kabul ettirme rekabeti içinde bir hayat sürmektedir. Bu durum ise bireyin kendi içsel saygınlığını kazanma çabasıdır. Veblen bu durumu şu şekilde ifade etmektedir:

Bu durumda mal mülk sahibi olmak toplumun saygınlığını kazanmak için ilk koşul olunca insanının kendine saygı duyması içinde aynı şeyi ihtiyaç hissedilir. Kişisel mülkiyetin olduğu toplumlarda bir insanın huzurlu olabilmesi için kendi sınıfından olan insanlar kadar zengin olması gerekir ve tanıdığı kişilerden daha zengin olduğunda kendisini çok rahat huzurlu hisseder. Fakat zengin adamın zenginliği arttıkça eski yaşam standardının huzurunu kaybetmeye başlar tatmin olma duygusunu yitirir. Zengin adam her gün biraz daha zengin olmak için çabalamaya başlar. Artık onun amacı, tanıdığı tüm diğer zengin dostlarından daha zengin daha saygın bir adam olmaktır. Kendisini onlarla kıyasladığı zaman daha ileride daha yukarlarda görmediği zaman tatmin olmaz, üzüldür, huzuru kaçar. Ve tüm çabalarına rağmen istediği zenginlik düzeyine ulaşana kadar huzursuz bir yaşam sürer gerginlikten kurtulamaz (Veblen, 2014: 32).

Zengin insanın sergilemiş olduğu bu tavır, bir rekabet temelinde sürdüğü hayat, maddi temelli bir hayatında göstergesidir. Zengin sahip olduğu malın, mülkün ve paranın her daim daha fazlasını arzular. Daha fazlasına sahip olma hırsı ve sahip olduklarını koruyabilme kaygısı zengin insanın yaşamının temel motivasyonu haline gelir. “Zenginlik normunu temsil eden kişiler sürekli para peşinde koşan, serveti üzerine servet yığan, bitip tükenmeyen bir sürecin içindedir. Böyle bir kültürel konfigürasyonun oluşumu arınmayı ruhsal tepkiyi ve merhamet duygusunu öldürür” (Türkdoğan, 2015: 173). Bu durum aslında rekabet ve kaygı temelli gündelik hayatın duygusal bir dışavurumu şeklinde kendisini göstermektedir.

Zengin tip maddi imkanları, hayatını rahat ve güvenli bir biçimde sürdürebilmesinin temeli olarak tanımlar. Bu durum bireyin sahip olduğu mal, mülk ve para ile kendisini içselleştirmesine neden olur. Zengin bireyin psikolojik olarak tatmin olma çabası yaşamı boyunca devam etmektedir. “Zenginin gözü asla doymaz, zenginliğini hiçbir zaman yeterli

bulmaz ve para hırsı sürekli artar. Toplumun zenginliği ne kadar artarsa artsın kişilere düşen paylar ne kadar büyürse büyüsün zengin adam hiçbir zaman tatmin olmaz payını yeterli bulmaz herkesten daha zengin olma arzusu devam eder” (Veblen, 2014: 33). Veblen böyle bir tespite bulunurken bunun arka planında ne olduğunu da anlamaya çalışmıştır. Ona göre zengin tip sahip olduklarının farkındadır. Sahip olduğu zenginlik ile toplum içinde bir standart elde etmiştir. Zengin tip yaşamı boyunca elde ettiği standardı ve bu standardı kaybettiğinde nereden başlayacağını düşünmektedir. Bundan dolayı zengin tip alışagelmış olduğu yaşam düzeyinden, harcama alışkanlığından geriye doğru gitmesi harcamalarını kısması daha çok para kazanıp zengin olma çabasından daha zordur.

Dikkatli bir inceleme sonucunda olağan birçok harcamanın aslında sadece bir insanın saygınlığının koruması için fazladan yaptığı israf denilebilecek harcamalar olduğu ortaya çıkar. Ama insan o harcamaları yapmaya alıştıktan sonra vazgeçmesi de çok zordur. Çünkü onlar rahat ve huzurlu yaşantısının bir parçası haline gelmiştir. Yani insanın huzurlu istediği sevdiği şeyleri yaparak yaşaması için yapması alması gereken şeyler israf olarak görülse bile bir süre sonra hayatının vazgeçilmez bir parçası olmazsa olmazı haline gelirler. Yüksek bir hayat standardını düşürmek ve daha basit harcamalarda ekonomi yaparak yaşamaya çalışmak zaten oldukça düşük olan hayat standardını düşürmekten daha zordur. Fakat yüksek standardı düşürme olayında moral söz konusuysen ikinci halde yaşam konforundan biraz daha fedakârlık etmek yeterli olacaktır (Veblen 2014: 83).

Özellikle modern sanayi toplumlarında çalışmaya dayalı bir biçimde elde edilen zenginlik, zenginliğin daha çok çalışma ile eşdeğer bir biçimde büyümesi sonucunu beraberinde getirmiştir. Bu durumda hırsları ve kaygıları doğrultusunda modern zengin tipin en belirgin özelliği çalışmak, çalışmadığı zamanlarda da çalışma hayatına dair sohbetler ve toplantılar ile ilgilenmek, şeklinde kendisini göstermektedir. Aslında çalışmaya dayalı olarak elde edilen zenginlik modern sanayi dönemi öncesi zenginlerin gündelik hayatını meşgul eden birçok aktivitenin kendisini çalışmaya bırakmasına neden olmuştur. Bir dönemin çalışmayan, sadece harcayarak kendisini var eden zenginlerinin yerini sürekli iş takip eden zenginlere bırakması bir zihniyet değişiminin de göstergesidir. “Boş gezenin boş kalfası olan zenginler yerlerini işkolik zenginlere bırakıyor. Eski soylu zenginler gibi ne golf sahasında oyalanacak ne de polo kulüplerinde saatler geçirecek zamanları ya da sabırları var. Her zamankinden daha fazla ekonomiye dayalı rekabet ve yeni projelerde başarılı olanlar risklere atılarak, yeni icatlar ortaya koyarak ve uzun yorucu saatler çalışarak bu mertebeye ulaştılar” (Frank, 2009: 61). Düzenledikleri her etkinlik ve katıldıkları her organizasyon çalışma hayatının bir parçasıdır.

İlişkilerin ve gündelik hayatı belirleyen faaliyetlerin çalışma ve ekonomi temelli olması zenginlerin kendi içindeki yalnızlıklarının artmasının da en temel nedenidir.

2.6.2 Gündelik Hayat ve Zenginlik Kültürü

Gündelik hayat zenginlik kültürünün yansıdığı, bir anlam bulduğu ve göstergeleri ile devam ettiği en belirgin alandır. Gündelik hayata aksettirilmeyen bir kültürün devamlılığı var olan toplum için söz konusu olmaktan uzaktır. Bundan dolayı zenginlik kültürü içerisine dahil olan zenginler, zenginlik emarelerini ve zenginliğin kendileri ile bütünleştirdiği yaşam tarzını gündelik hayatta var etmek durumundadırlar. Zenginlik kültürünün devamı gündelik hayata, yansıtılan yaşam tarzı ve gündelik hayata serpiştirilen rutinler ile mümkündür. Zenginler bu yaşam tarzına ve gündelik hayatta var olan rutinelere sıkı sıkıya bağlıdırlar. Rutin bir hayat tarzının devamlılığı anlamına gelmektedir. Belirli tekrarlanan davranış ve ritüeller gerçekleştirilerek rutinin devamlılığı sağlanır. Rutinle birlikte bu devamlılık belirli bir grubun kendine has davranış kalıplarının oluşmasını sağlar (Karaarslan ve Doğan, 2021: 64). Oluşan davranış kalıpları zamanla tüm toplum için genel geçer davranış kalıpları olarak belirlenir.

Gündelik hayata yansıtılan yaşam tarzı ve rutinler zamana göre farklılık göstermektedir. Bir dönemin gündelik hayatında önemli bir yeri olan bir alışkanlık bir sonraki dönemde aynı öneme sahip olmayabilir. Yani rutin kırılabilir ya da dönüşebilir. Modern sanayi toplumu öncesi bir zengin sahip olduğu uşak ve hizmetçileri ile gündelik hayatta kendini ötekine takdim etmekteydi. Zenginlik kültürünün en önemli göstergesi sahip olunan uşak ve hizmetçilerdir. Bir malikânede ne kadar ayrı iş kalemine mevcut hizmetçi varsa o malikânenin sahibi o kadar zengin ve bir o kadar da toplumda saygın bir konumdaydı. “Bir efendinin erkek ve kadın köle sayısı onun ne kadar zengin olduğunun bir belirtisiydi” (Veblen, 2014: 48). Hatta çoğu zaman bir uşak sadece evin sahibi yanında beklemekte ve bir hizmetten çok gösteriş amacı ile kullanılmaktadır. Sadece efendinin yanında bulunan ve efendinin taleplerini yerine getiren bu uşaklar zenginliğin ve asaletin en belirgin göstergesidir.

Efendisinin yanında bulunan hizmetçinin yaptığı şey sadece efendinin isteklerini yerine getirmektir. Efendi bu durumda öylesine konforlu bir konuma sahiptir ki istemek dışında herhangi bir eylemi yerine getirmek efendi için söz konusu bile değildir. Emretmek ve emirlerin anında yerine getirilmesi zengin olan efendinin içsel saygınlığına ve toplumsal saygınlığına katkıda bulunmaktadır. Vermiş olduğu her emir onun konumuna sahip olduğunun ve konumunu koruduğunun bir diğer ifadesidir. Veblen bu durumu *Aylak Sınıfının*

Teorisi adlı eserinde şöyle örneklendirmektedir: “Buna güzel bir örnek olarak bir Fransız kralının bir davranışı gösterilir. Söylentiye göre bu kral ahlaki davranışını bozmamak için korkunç bir olayda aşırı tahammüllü davranmış ve hayatını kaybetmişti. Bir yangın sırasında onu koltuğundan kaldırıp kurtaracak olan yardımcısı gelmediği için orada kalmış ve yanarak ölmüştür” (Veblen, 2014: 42). Uşak ve hizmetçi kullanımı en kadim topluluklardan günümüze daima varlığını korumuştur.

Ancak tarihsel süreç içerisinde zamana ve var olan toplumsal şartlara göre içerik ve biçim değiştirmiştir. Özellikle modern sanayi toplumlarında bir hizmetçinin kol gücü ile verebildiği bütün hizmetin yerini makinaların alması hizmetçi kullanıma yönelik talebin giderek azalmasına neden olmuştur. Gündelik hayatın akışında zenginlerin yaşadığı mekânların ihtiyaçlarına yönelik verilen hizmeti karşılayan makine gücü hizmetçi ve uşak kullanma sayısını azaltmış fakat tamamen ortadan kaldırmamıştır. Özellikle modern hayat ile birlikte bilgiye ve teknolojinin kullanımına yönelik kalifiye hizmetçi ve uşak kullanma talebi giderek daha da artmıştır. “Modern endüstri toplumlarında günlük hayatı rahatlatacak olan mekanik olanaklar oldukça geliştirilmiştir. Zenginler artık eskisi kadar çok uşak hizmetçi kullanmıyor sadece eski geleneklere bağlı olan bazı insanlar hala bunu yapıyor... Günümüzde hizmetkar kullanan zengin ailelerin bunu yapmalarının nedeni ev halkının modern bir evin gündelik işlerinin yapmamlarının nedeni de çok fazla sosyal görevleri olması ve evde yapılması gereken işlerin çok fazla ve zor olmasıdır” (Veblen, 2014: 55). Sanayinin her alana yayılması ve çalışma hayatının gündelik hayatı şekillendiren en önemli unsur olması uşak ve hizmetçi kullanımının daha da profesyonel hale gelmesine sebep olmuştur. Çağın gereklerine uygun eğitilmiş hizmetçiler, uşaklar, dadı ve bakıcılar modern sanayi toplumunda yer alan zengin ailelerin temel ihtiyacı haline gelmiştir.

Zenginlik kültürünün gündelik hayata yansıyan göstergelerinden en önemlisi gündelik hayatın temel belirleyici unsuru haline gelen zenginlerin tüketim davranışlarıdır. Tarihsel süreç içerisinde zenginlerin tüketime yönelik eylemleri oldukça önemli olmuştur. Zenginlik ile tüketmek ve satın almak arasında her daim doğrudan bir ilişki söz konusudur. Tüketim ve zenginlik birbiri ile örtüşen ve birbirini tamamlayan iki önemli kavramdır. Bu bağlamda yaşam tarzı ile gelir düzeyi ve tüketim arasında yoğun bir ilişki vardır (Eke, 1980: 93). Tüketim zenginlik olmadan bireyin temel ihtiyaçları doğrultusunda gerçekleşmekte ve tüketimi artırıcı maddi unsur olmadan çok tüketmek söz konusu olmamakta, zenginlikte tüketim olmadan diğerlerine gösterilememektedir. Zenginliği teşhir etmenin ve ötekine göstermenin en temel yolu tüketimdir.

Zenginler temel ihtiyaçları dışında zenginliklerini belirgin hale getirecek metaların tükertilmesine de meyillidirler. Kendi beğenileri ve zevkleri doğrultusunda gerçekleştirdikleri tüketimi teşhir ederek zenginliklerini kanıtlamakta ve bir tatmin sağlamaktadırlar. Veblen tüketimi zenginliğin en belirgin işareti olarak tanımlamaktadır. “Zengin ve bol zamanlı insanların (endüstriyel olmayan ama mal mülk sahibi) ekonomik süreçle ilişkisi parasal ilişkidir- üretimle değil, kazanımla ilgilidir, onlar hizmet vermekle değil, kullanmakla yararlanmakla ve tüketmekle ilgilenirler” (Veblen, 2014: 161). Zenginlerin gerçekleştirdiği tüketim dışa dönük olup diğer gruplar arasında kendisini belli eden nitelikler taşımaktadır. Özellikle şehirlerde tüketimin daha açık ve gösteriş temelli yapıldığını ifade edebiliriz.

Zenginliğin tüketim ile doğrudan ilişkisine büyük önem veren Veblen’e göre şehirlerde insanlar birbirine aşına değillerdir ve bir araya geldikleri ortamlarda zenginliklerini kanıtlamanın yolu tüketim davranışlarından geçmektedir. Bundan dolayı zenginler kamusal alanda daha bonkörler ve dış görünüşleri ile ilgili daha dikkatlidirler. Genel olarak giyim kuşam, çok harcama ve içerisinde yaşadıkları mekanlar ile zengin olduklarını ötekine belli etmekte ve servetlerinin varlığından ziyade servetlerini tüketerek zengin olduklarını kanıtlamaktadırlar. Zenginler ve zenginlerin aileleri tarafından gerçekleşen tüketimde temel kıstasın tüketimin zenginlik ölçütünde olması ve pahalı olması şeklinde belirler. “Lükse dayalı, pahalı tüketim ürünleri zenginliğin en temel göstergesiydi. Zenginliğe saygıyı arttırıyordu. Kalitesiz ürün kullanmak ise bunu tam tersi anlamına geliyordu. Zenginliğin adını kötölüyordu” (Veblen, 2014: 62). Zenginler pahalı ürünler kullanarak ve bu ürünleri tükettiğini göstererek etrafındaki herkesi zengin olduklarına ikna etmektedirler. Çünkü modern gündelik hayat tüketim odaklı kurgulanmıştır. Bu noktada zenginlerin gösteriş amaçlı tüketime önem verme ve bu tüketimin içine dahil olabilmek adına birbirleri ile yarış halinde olma durumlarını anlayabilmemiz mümkündür.

Daha küçük çaplı bireysel iyilik yapmak, bir fakirin her an maddi ihtiyaçlarını karşılamak, toplum adına daha faydalı işler yapmak yerine yüksek kültüre karşılık gelen, her tabakadan bireyin dahil olamayacağı sanatsal ve kültürel organizasyonlara ev sahipliği yapmak veya bu organizasyonlara sponsor olmak, herhangi bir toplantı için çok fazla maddi harcama yapmak ve toplantı yemeklerini lüks ve şatafatlı mekanlarda seçmek gibi zenginler arasında sıkça tercih edilen eylemlerin altında tanıdık olmayan zenginlere karşı kendilerini zenginlikleri ile tanıtmak isteme motivasyonu vardır. Örneğin; zengin bir ailenin içinde bulunduğu muhite yakın olan yerlerdeki maddi durumu yetersiz birçok aileye istihdam sağlama, onlara maddi açıdan hayatlarını idame ettirebilecek düzenliliğe eriştirme veya

ihtiyaç sahibi birçok ailenin düzenli ihtiyaçlarını karşılama gibi alternatifleri varken birçok zengin iş adamı kendi çevresindeki zenginleri bulunduğu ülkenin dışında beş yıldızlı bir otelde bir hafta ağırlamayı tercih etmektedir. Yapmış oldukları bu tercih ile maddi gücünü diğer zenginlere ispat etmekte ve zenginliği ile elde etmiş olduğu konumu sağlamlaştırmaktadır. Zenginlerin kendi arasında elde etmiş olduğu bu kazanım zengin bireye ihtiyaç sahibi ailelere yardım etme ile elde edeceği kazanımdan daha cazip gelmektedir. Zenginlik kültürü içinde yaygın olan ve zenginler ile özdeşleşen bu durum ise elde edilen maddi zenginliğin getirilerinin zengin sınıf arasında paylaşılmasına ve toplumun diğer kesimlerin zenginliğin getirilerinden faydalanmamasına neden olmaktadır. Böylece zenginlik kültürü daha da ayrıksı toplumla bütünleşemeyen ve en az yoksulluk kültürü kadar istenmeyen bir durum olarak anılmaktadır.

Sosyal ve kültürel hayatın merkezinde tüketim pratikleri vardır. Tüketimin yaygınlaşması ise modanın gelişmesi ile doğrudan orantılıdır. Simmel'in de işaret ettiği üzere moda şehir kültürünün ürünüdür. Büyük şehirlerde moda çok daha yaygındır ve modern zihniyetin temsilcisi niteliğindedir. Başka bir deyişle moda tüketim kültürünün sürekliliğini ve kendi içinde döngüsünü sağlayacak bir olgudur. Kitlelerin yaşam yeri olan büyük şehirlerde tüketim kültürü içinde ekonomik sistemin yeniden üretimi moda ile mümkündür. Moda sadece tüketim konusunda değil zenginlik kültürünün takibi noktasında da anahtar rol üstlenmiştir (Simmel, 2009: 108). Chaney'e göre, modern öncesi toplumların ayrıcalıklı konumdaki elitlerinin en önemli lüksü, yeni orta sınıfın artık kendileri için de uygun olduğunu düşünmeye başladığı, boş zamanlar ve boş zamanları dolduran eğlencelerden alınan zevklerdi. On sekizinci yüzyılın başlarında, kültüre ve spora dayalı etkinlikler, elit sınıfa özgü etkinlikler olmaktan yavaş yavaş uzaklaşmış, giderek halkında gerçekleştirebildiği etkinlikler olmaya başlamış ve on dokuzuncu yüzyılda da 'boş vakitlerin ticarileştirilmesi' süreciyle gelişmeye devam etmiş ve böylelikle yaygınlaşmıştır (Chaney, 1999: 25-26). Artık halk içinde kültürel alan eğlence alanı ile ilişkili bir şekilde şekillenmiş ve boş zaman kavramı ortaya çıkmıştır.

Modern toplumlarda zengin olan bireyler tanımadıkları öteki ile daha çok karşılaşmaktadır bundan dolayı temsil ettiği zenginliği tüketim ile gösterebilmekte ve harcayarak zengin olduğunu ötekine kanıtlayabilmektedir. Gerçekleştirilen tüketim Veblen'in adlandırması ile gösterişçi tüketimdir. "Modern toplumlarda kalabalık büyük yerleşim bölgelerinde yaşayan insanların günlük yaşantısının bilmek takip etmek zordur. Onların kiliselerde tiyatro sinema gibi eğlence yerlerinde müzikli toplantılarda otellerde parklarda alışveriş yaparken ve benzeri yerlerde nasıl ne kadar harcama yaptığını bilmek mümkün

değildir. Bu nedenle etrafını zengin olduğu konusunda ikna etmek isteyen kişi herkesin daha doğrusu kendisini tanıyan kişilerin içinde bol para harcamak durumunda kalabilir” (Veblen, 2014: 71). İhtiyacın ötesinde statü ve gösterişe dayalı olan bu tüketim biçimi zenginler arasında yaygın olan bir tüketim biçimidir. Sadece pahalı ürünlerin yüksek maliyetler eşliğinde tüketilmesi bu tüketimi gerçekleştiren zengin birey için bir statü göstergesidir. “Pahalı eşyaların sahiplerine faydası ise genelde bunların hakiki güzelliğinden çok, sahip olunmalarından ve tüketilmelerinden sağlanan onurdan ya da önlediği tenkitlerden kaynaklanmaktadır” (Gürhan, 2015: 81). Toplum içinde belirli bir kesimin sahip olabildiği pahalı ve seçkin eşyalara sahip olabilmek aynı zamanda herkes gibi olmamanın bir diğer adıdır.

Gündelik hayat içerisinde gösterişçi tüketim ile kendisini gerçekleştiren zenginlerin en önemli düsturu tükettikleri metanın pahalı olmasıdır. Belirli bir dönem sonrasında ucuz olana itibarsızlaşma toplum arasında yaygınlaşmıştır. Metanın değeri ona biçilen maddi değer ile ölçülmüş estetik ve emekten önce metanın pahalı olup olmadığı aranan kriter olmuştur. Pahalı olanın tercih edilebilir olduğu algısı toplum içinde öylesine çok kabul görmüştür ki kendi kişisel zevklerimizi de bu ölçüt ile değerlendirmeye başlamışızdır.

Pahalı olanın onaylanıp ucuz olanın reddedilmesi alışkanlığı düşüncemiz içerisinde öylesine kök salmıştır ki içgüdüsel olarak bütün tüketimimizde hatta sıkı mahremiyet içerisinde tükettiğimiz şeylerde ve en ufak bir gösteri düşüncesi olmadığı durumda bile en azından bir miktar müsrif pahalılık üzerinde ısrar ederiz. Günlük yemeğimizi kendi evimizin gizliliği içerisinde bile olsa el yapımı gümüş takımlarla pahalı masa örtüsü üzerine serilmiş el boyaması porselenden yemenin ruhumuzu yücelttiğini samimiyetle ve kuşkusuz bir biçimde hissederiz (Veblen, 2005: 108-109).

Sadece zenginlerin satın alabilecekleri lüks tüketim malzemeleri gündelik hayatın içinde kullanılan her araç ve gereci kapsamaktadır. Zenginler bu lüks tüketim malzemelerine sahip olarak sosyal ve psikolojik bir doyum elde etmektedirler. Zenginler lüks tüketim ve rahat yaşam koşullarını oluşturabilecek zamana ve sermayeye sahip sınıfı temsil etmekteydi. Lüks tüketime ulaşılabilir olmanın ortaya çıkardığı zenginlik algısı zenginlerin kendi aralarındaki rekabeti arttırmak gibi bir sonucunu da doğurmaktadır. Lüks tüketimin yaygınlaşmasının sosyal çevrede varlık göstermek ile doğrudan ilişkisi bulunmaktadır. “Komşun kadar zengin olmak deyimi çok fazla zengin komşu olmasından dolayı çok sert bir rekabete neden olmaktaydı” (Frank, 2009: 102). Bu tüketim biçimindeki temel motivasyon daha iyisine ya da en iyisine komşudan daha önce sahip olmak ve sahip olunan meta üzerinden bir değer görüp

bu meta üzerinden anılmaktır. Sadece harcama ve tüketime dair bu yaklaşım zenginlerin kendilerini harcayabiliyor olmak ile tanımlamasının nedenidir. Gösterişçi tüketim olarak kavramsallaştırılan bu eylemin zenginlerin harcayabildiklerini ispat edebilmekten başka bir gayesi bulunmamaktadır.

Zengin kesimin harcayabilmesinin yolu üst tüketim metaların var olmasına bağlıdır. Lüks tüketim metaları zengin kesimin harcayabilme gösterişine bağlı olarak üretilen herkesin satın alamayacağı metaplardır. Dünya üzerinde birçok firma bu talebi karşılayabilmek adına varlıklarını sürdürmektedir. Gucci, Vakko, Burberry, Porsche, Ferrari, Guess bu firmalardan en çok bilinenleridir. Bu firmaların ürettiği her ürün kitlesel bir üretime tabi değildir. Sayıları az ve fiyatları oldukça yüksek olan ürünler sayılı zenginler için üretilmiş özel ürünlerdir. Ancak sanayi sonrası çalışmaya dayalı zenginliğin artması, son zamanlarda medya ve iletişim teknolojisinin yükselmesi bu firmaların ürünlerinin her kitle tarafından bilinmesine ve parası olan birçok kişinin bu ürünlere daha kolay ulaşabilmesine neden olmuştur.

Zenginlik kültürü kapsamında gerçekleştirilen tüketimin birden fazla anlamı bulunmaktadır. Öncelikle yapılan tüketim ihtiyaç fazlasıdır. İhtiyaç fazlası gerçekleştirilen tüketim, zenginliğin en belirgin göstergelerindendir. Zenginlerin içerisine dahil oldukları tüketim örüntüsü başlı başına zenginliği diğerlerine ispat edebilmenin en temel şartıdır. Moda ve lüks kavramları ile ilişkilendirilen tüketimin simgesel değeri zenginlik kültürünün olmazsa olmazlarından. Ve zenginliğin simgesel değeri çoğu zaman maddi değerın sağladığı kazanımlar kadar elde edilmesi elzem kazanımlardır. Lüks kategorisi içerisine dahil olan her meta, zenginlerin elde edebileceği oranda yüksek fiyatlıdır. Yüksek fiyatlı metalara erişebilmek, içinde bulundukları konum ile doğrudan ilişkilidir. Herbir meta aynı zamanda zenginlerin konumlarını sağlamlaştıran varlığı ile zengin bireyi diğer toplumsal tabakalardan ayıran, böylece zenginliğini her toplumsal tabakadan bireye kanıtlayan oldukça önemli eşyalardır. Her bir meta zengin kesimin alabilme ihtimali göz önünde bulundurularak piyasaya sürülmektedir. Zenginlerin elde etmesi ile de zenginlerin alma ihtimaline karşılık piyasaya sürülen metalar birer meşruluk kazanmakta ve metanın devamlılığı zenginler arasında söz konusu olabilmektedir. Meta ile kurulan tüketim ve gösterişe dayalı bu ilişki koskoca bir ekonomik sistemin işlerliğine de neden olmaktadır. Bu durum basitçe zenginlerin belirlenen talepleri üzerine almak ve vermek üzerine kurulan bir sistem değildir.

Lüks tüketim metalarına sahip olan asıl zenginlerin karşısında, aslında zengin olarak tanımlanamayan sadece kısıtlı parası ile bu lüks tüketime tabii olan taklitçi yeni bir sınıf çıkmıştır. Lüks mallar satan bu firmalarda daha çok sayıda ve orijinal olmayan ürünlerin

piyasada varlığını kabul etmiş hatta birçoğu taklit ürünlerini piyasaya sürmüşlerdir. “Gucci gözlükler, Louis Vitton çantalar, Burberry ceketler şimdi her yerde bulunuyor. Özel bir uçak sahibi olmak için ödenecek otuz milyon dolar yerine küçük uçak şirketlerinden birkaç bin dolara özel jet kiralanabiliyor. Gitgide sayıları artan otomobil kulüplerinden Ferrari ya da Porsche kiralayabilir, sekiz rakamlı bir para ödeyerek bir mega yat sahibi olacağınıza bir haftalığına altı rakamlı bir para ödeyerek kiralayabilirsiniz” (Frank, 2009: 103). Kapitalizm ile birlikte çalışma ile elde edilen zenginlik, zenginlik kültürüne has nesnelerinde bir şekilde elde edilebilmesi sonucunu beraberinde getirmiştir. Rekabetçi ekonomik zemin ve tüketici yelpazesinin genişliği zenginler için özel tüketim nesnelerinin yaygınlaşmasına neden olmuştur.

Bir dönem sadece zenginler için üretim yapan firmalar artan talebe karşılık ya ürettikleri metaların kalitesini düşürmüş herkesin ulaşabileceği üretimler yapmaya başlamış ya da taklitlerinin üreticisi olma yolunu seçmişlerdir. Bu durum taklitçi zenginlerin zenginlik kültürü içinde istenmemesi ile sonuçlanmıştır. Zenginlik kültürünün temel belirleyici unsuru olan ayrıksılık giyim kuşam ya da mekân ile değil başka konularda tüketim ile kendisini göstermeye devam ettirmiştir. Bütün bu ulaşılabilirlik zengin güruhun, yeni arayışlar içine girmesine sebep olmuş ve lüks tüketimin boyutları gündelik hayatın her alanında daha çok vurgulanır bir nitelik kazanmıştır.

Lüks tüketim malzemeleri içerisine dâhil edilen en önemli malzemeler yiyecek ve içeceklerdir. Geçmişten günümüze yiyecek ve içecekler her sınıfa mensup olan kişilerin her istediklerinde ulaşabilecekleri kadar ucuz ve yaygın değildir. Özellikle bazı yiyecek ve içecekler sadece zengin olan kesimlerin ulaşabilecekleri kadar pahalı ve çok olmayan yiyecek ve içecek olma özelliğine sahiptir. “Tabu olayı geçerliydi ve bazı yiyecek ve içecekleri sadece üst sınıf insanlar tüketebiliyordu. Özellikle uyuşturucu ve sarhoş edici madde ve içeceklerde bu farklılık çok daha belirgindi. Bu madde ve içecekler pahalı oldukları için zengin asil sınıfa ait tüketim maddeleri olarak kabul edildi” (Veblen, 2014: 59). Bu yiyecek ve içecekleri tüketebilmek maddi olarak onlara erişebilme olgunluğuna sahip olabilmenin bir göstergesidir.

Toplumsal yapıdaki yoksul ve işçi kesim günlük hayatlarını idame ettirecek kadar tüketim sahibidirler. Oysa üst sınıf lüks tüketim ve rahat yaşam şartlarına sahip olabilen sınıftır. Lüks tüketim dahili içinde yer alan ve zenginlik kültürün de önemli bir yeri olan belli başlı içecekler sadece bu sınıfın tüketime açık olma özelliği taşımaktadır. Çünkü tabiattaki bütün güzel ve özel olan her şey toplumsal olarak üst kesimde yer alan tabakalara aittir. Seçilmiş yemekler ve özel içecekler sadece üst sınıfın kullanımına ayrılmıştır. Bu durum en

iyi ifadesini alkollü içki ve uyuşturucuların kullanımında görünür hale gelir. Eğer bu tüketim maddeleri pahalı ise asil ve şerefli sayılır. Eğer ucuz ise herkesin kullanabildiği alalade bir tüketim maddesi olarak düşünülür. Özellikle uyuşturucular, sarhoş edici maddeler ve içeceklerde bu durum daha çok kendisini gösterir. Bu madde ve içecekler pahalı oldukları için üst sınıfı betimleyen zenginlere ait tüketim maddeleri olarak kabul edilir (Veblen, 2014: 61). Ulaşılması çok zor olan bu madde ve içecekler rafine bir kültüre dahil olmanın da temel kriterleridir.

Sahip oldukları lüks yeme içme maddelerini, sadece zenginlerin kendi aralarında tüketmeleri yetmemekte bunları her davette ikram ederek onları alabildiklerini diğerleri arasında göstermektedirler. “Zengin ve bol zamanlı insan pahalı tüketim maddelerini açık ve dikkat çekecek şekilde tüketerek saygınlığını korumak ister. Ama servetini dışarıya göstermek kanıtlamak için bunu yapmak yeterli olmaz. Bu nedenle dostlarını, arkadaşlarını ve rakiplerini evine davet ederek onlara ziyafetler, hediyeler verir, onları müzikli danslı partilerle eğlendirir, dostları bir yana özellikle rakipleri hiç kuşkusuz onun bu zengin ikramları, hediyeleri ve tabii nazik davranışları ve misafirperverliği ile etkilenecektir” (Veblen, 2014: 63). Böylece zenginliğini rakiplerine ispatlamış ve bu kültüre dahil olduğunu tüm misafirlere kanıtlamış olacaktır.

Sadece yiyecek ve içeceklerde değil giyim kuşam cemiyet için de davranış biçimlerinin de zenginlik kültürü içinde tanımlanan belirli ölçüleri bulunmaktadır. Toplumsal yapı içinde zenginlerin, diğer tabakalardan ayrılmasının en temel kriteri çok uzun bir dönem giyim kuşam ile farklılaşma biçiminde kendisini göstermiştir. Tüketim konusunda harcamaları göstermek için elbiselere, kıyafetlere, giyime harcanan paralar oldukça fazladır. Bu açıdan zenginlik kültürü içerisinde giyim kuşamın içerisinde yer aldığı modanın ayrı bir önemi vardır. Bu durum sadece zengin sınıfına özgü bir durum değildir. Esasında her toplumsal kesimden insan için giyim ve kuşam oldukça önemlidir. Her toplumsal kesim giyim kuşam için sermayesini tüketirken kendisini doğa koşullarında korumaktan çok, güzel görünmeyi düşünmektedir. Bir insan yaşadığı sosyal ortamda kabul gören kıyafetleri giymediğinde kendisini dışlanmış hisseder. İçinde bulunduğu toplumsal kesime uygun giyinmediğini düşünür. Hatta kendisini giyinmemiş olarak hisseder ve tüm gözlerin kendisine baktığı düşüncesine kapılır.

Giyim ve kuşam üzerinden gündelik hayatta bir benlik sunumu gerçekleşir. Bu sunumun kusursuz olması gündelik hayatın değişmeyen yargılarından biridir. Tarihsel süreçte giyim ve kuşama öylesine büyük bir anlam yüklenmiştir ki giyim kuşam sadece ihtiyaç doğrultusunda ulaşılan bir kriter olmaktan çıkmış sosyal statülerin en belirgin göstergesi haline gelmiştir.

Ucuz olanın işe yaramayacağına değersiz olduğuna dair kanaat yaygın olan kanaattir. Kıyafetlerle ilgili olarak, ‘ucuz paltoyu ucuz adam giyer’ ya da ‘ucuz ve çirkin’ ifadeleri yaygın kullanılan sözlerdir. Kıyafetlerin pahalılık derecesi arttıkça kalitesinin de arttığına dair olan inanç kıyafetlerin kullanışlılık ve yarar kriterinden çok estetik kaygısını ön plana çıkartılarak değerlendirilmektedir. Pahalı kıyafetler satın alan ve giyen kişi bu giysiyi sadece çok kullanışlı ya da bedenine tam uyduğu için almaz.

İnsanlar pahalı giysilere çok fazla paralar harcarken esasında toplumsal konumlarını ön plana çıkarmaktadırlar. Giyinmeye yönelik ayırdıkları bütçe ile zengin olduklarını ve toplumsal hayatta iyi bir konuma sahip olduklarını belirtirler. Bu anlamda kılık kıyafetin maddi değeri aynı zamanda zenginlik kültüründeki konumu belirler. Zengin sınıf her daim şık bir tarza sahip olmalı ve her daim zenginlik kültürünün taşıyıcılarına uygun bir nitelikte olmalıdır. Gündelik hayat içinde diğerlerinden farklı bir biçimde şık ve ulaşılması herkes için kolay olmayan giyinme biçimi, aynı zamanda bunları alabilecek kadar maddi imkânın olduğunun bir göstergesidir. Şık, güzel ve gösterişli kıyafet sadece giysilerin pahalı olduğunu değil aynı zamanda onu giyenin de bol parası ve zamanı olduğunu gösterir. Böyle giyinen bir kişi üretmeye emek ve zaman harcamadan, tüketebiliyor demektir. Bu zenginlik kültürünün yaşandığının delili niteliğindedir. Günümüzde bu durum bu kadar keskin göstergeler ile ayrılmıyor olsa da geçmişte bir dönem zengin olmanın, satın alabilmenin ve çalışmıyor olup para harcayabiliyor olabilmenin en belirgin kriteri giyim kuşamıdır.

Gün içerisinde ütülü kıyafet ve kolalı gömlek ile park ve bahçelerde gezebilen bir centilmen gezerken aynı zamanda çalışmadığını, çalışmayarak da üzerindeki alabildiğini ötekine göstermekteydi. Böylece günlük hayatını çalışarak emeği karşılığında sürdürebilen giyim kuşamı kir pas içinde olan diğer sosyal sınıflar için giyim kuşamının şıklığı, temizliği ve ulaşılabilirliği bir sosyal sınıf göstergesi haline gelmektedir. “İnsanlar pahalı giysilere israfa varan harcamalar yaparken bir yandan da zenginliklerini sosyal yerlerini belirlemeyi amaçlarlar” (Veblen, 2014: 132). Giyim ve kuşamın biçimi toplum içinde hangi statüde olduğunun bir göstergesidir. Sosyal hayatın katmanlı yapısı içinde giyim kuşamının biçimi ve fiyatı üst katmanda yer aldığına yönelik içeriği, diğer katmanlarda var olan insanlara bildiriminin en şekilsel boyutudur.

Sahip oldukları giyim kuşam tarzı ile giyim ve kuşama göstergesel bir anlam yükleyen zenginler, sosyal hayat içinde belli başlı giyim kuşam araçlarının da taşıyıcısı olarak topluma ön ayak olmuşlardır. Yemek yeme, duruş, giyim kuşam ve sosyal çevre içindeki davranışlar zenginlik kültürünün belirttiği ve dayattığı biçimde sergilenmektedir. Bir sınıfın ve bu sınıfa

ait kültürün temsilcileri ait oldukları sınıfta ve kültürdeki yerlerini sergiledikleri davranışlar ile belirlemektedir. Geçmişten günümüze giyim kuşamın bir sosyal sınıf belirleyicisi olma özelliği hala korumaktadır.

Özellikle belirli giyim, kuşam dahilinde sayabileceğimiz araç ve gereçler herkesin ulaşabileceği, araç gereçler olmaması hasebiyle sadece zengin sınıf ile özdeşleşmiş bir niteliğe sahiptir. Tarihsel süreçte bu araç ve gereçler toplumsal yapının değişim ve dönüşümüne göre içerik ve biçim değiştirmiştir. Bir dönemin zenginleri arasında rekabet nedeni olan diğer sınıflar arasında ulaşılması hiç mümkün olmayan giyim kuşam nesnesi şapkalar ve şapkalar üzerinde kullanılan tüylerdir.

Şapka ve şapkaların üzerinde kullanılan tüyler batı toplumsal yapısı içinde zengin sınıfın kullanarak ayrıştığı en temel nesnelerdendir. Şapkalar üzerinde kadınların özenle kullanmayı tercih ettiği tüylerin büyüklüğü ve orijinalliğinin batı dünyasında zengin ailelerin birbirleri ile rekabet haline geldikleri en önemli nesnelerdendir. Tüyler Asya veya Afrika ülkelerinden getirilir ve getirilmesi için harcanan maliyet oldukça yüksek olurdu. Orijinal bir kuşun tüyünü şapkada taşımak demek ender bulunan bir eşyaya sahip olabilecek maddi güce sahip olmak ve bunu gösterebilmek anlamına gelmektedir. Tüylerin içerisinde yaşanan ülkeye ait olmaması ayrı bir statü göstergesidir. Yine sahip olunan şapkanın tasarımının orijinalliği ve kullanılan tüyün büyüklüğü de zenginliğin en temel kriterlerindendir. Gündelik hayatta bu tüylerden herhangi birisini kullanarak şapka takan birinin sosyal yapıda üst düzey bir konuma ve zenginliğe sahip olduğu anlaşılmaktaydı (bkz. Sombart, 2015).

Giyim kuşam kategorisindeki bir diğer nesne, kullanılan tarlatan ve korselerdir. Geçmişte kadınların eteklerinin genişliği ve bu genişlik içinde rahat hareket edebilecek kıyafetlerin özel dikimi oldukça önemli meselelerdendir. “Modern bir toplumda giyim eşyaları ticari açıdan giyeni hava koşullarına göre koruma derecesinden ziyade moda uygun olup olmadığına göre değerlendirilir. Elbise ihtiyacı daha çok bir daha yüksek ya da ruhsal bir ihtiyaçtır” (Veblen, 2014: 131). Zengin ve statüsü olan eşini temsil eden kadın, en özel kıyafet dikimi içinde rahat ve cazibe sahibi olmalıdır. Geniş etekleri ile rahat hareket edebilmeli ve korse ile en ince beden ölçülerini yakalamalıdır. Çok uzun bir dönem kadınların kullandığı bu nesneler zenginliğin en belirgin göstergelerinden olmuştur.

Zengin ve centilmen erkekler arasında ise yüksek topuk ve peruk kullanımı yaygındır. Peruk sahibi olmak ve yüksek topuklu ayakkabı kullanmak oldukça moda ve ulaşılması zor giyim kuşam nesnelerindendir. Özel toplantılar dışında gündelik hayatın her aşamasında

zengin erkekler peruk kullanımına ve yüksek topuklu ayakkabı giymeye özen gösterirlerdi. Sahip oldukları bu tarz ile diğer sosyal sınıflardan ayrılırlardı. “Herkesin bildiği ve açıkça kabul ettiği gibi her sınıfın insanları giysiler için para harcarken kendisini korumaktan ziyade düzgün, güzel görünmeyi düşünür. Bir insan yaşadığı sosyal ortama göre yeterince güzel giyinmediği zaman kendisini güzel hissetmez çevresine göre kıyafetsiz olduğunu düşünür” (Veblen, 2014: 130). Peruk ve topuklu ayakkabı, zenginlik ile birlikte siyasi olarak elde edilen statünün de bir göstergesidir. Daha ziyade erkeklerin toplumsal konumuna göre değişen peruğun uzunluğu ve büyüklüğü bu güç ve statünün diğer toplumsal tabakalardan ayrıştığı temel belirleyici unsurlardır. Bu durum Goffman’ın ifadesiyle benliğin sunumudur. Toplumsal hayatın bir sahne gibi düşünülmesinde olduğu gibi zenginlerde bu sahnede belirli roller alırlar ve bu rollerini sergilerken aslında benliklerini başkalarının algıları için tasarlarlar. Bu tasarım aslında benliğin sunumudur (bkz. Goffman, 2020).

Giyim kuşam ile sosyal konumlarını belirleyen zenginler, aynı zamanda psikolojik bir tatminde elde etmektedir. Zenginliklerine dair yaptıkları vurgu ile sosyal açıdan bir tatmin sağlayan zenginler aynı zamanda diğerlerinden en iyi olmak adına giyinerek psikolojik olarak da rahatlamaktadırlar. “Modern bir toplumda insanların büyük çoğunluğundan fiziksel rahatlık içi gerekenin dışında harcama yapmak, görünen tüketimlerinin ötesine geçmek, aşırı harcama yapmak bilinçli yapılan bir davranış olmaz, insanlar yaşam standartlarına göre giyinip davranmakla tüketmekle mutlu olurlar” (Veblen, 2014: 82). Belirli bir yaşam standardı olan insan bunu değiştirmeyi pek fazla düşlemeyebilir. Standart esnektir ve uzatılabilir tabii ama standardı arttırmak için hiç kuşkusuz insanın daha çok para kazanması ve böylece daha fazla harcama yapabilme gücüne ulaşması gerekmektedir. İnsanın alışagelmış olduğu yaşam düzeyinden harcama alışkanlığından geriye doğru gitmesi harcamalarını kısması daha çok para kazanıp zengin olma çabasından daha zordur.

Zenginlik kültürünün gündelik hayat içindeki en önemli göstergelerinden bir tanesi de düzenlenen toplantılar, balolar veya partilerdir. Geçmişten günümüze en önemli zenginlik göstergesi organizasyonlarından sayılan bu birlikteliklerde, zenginler bir araya gelir önemli meseleler konuşulur ve eğlenceler tertip edilir. Özellikle yemekli olan bu organizasyonlar, organizasyon tertip eden zenginin mal varlığının ve zenginliğinin bir ölçütü niteliğindedir. Bu organizasyonların varlığı zengin ailelerin kendilerinin ve zenginliğinin vitrine çıktığı yerlerdir. “Zengin ve bol zamanlı insan pahalı tüketim maddelerini açık ve dikkat çekecek şekilde tüketerek saygınlığını korumak ister. Ama servetini dışarıya göstermek kanıtlamak için bunu yapmak yeterli olmaz. Bu nedenle dostlarını, arkadaşlarını ve rakiplerini evine

davet ederek onlara ziyafetler hediyeler verir onları müzikli danslı partilerle eğlendirir” (Veblen, 2014: 63). Bundan ötürü bu organizasyonları düzenlemek, düzenlenen organizasyonlara katılmak, zengin aileler için oldukça önemli bir durumdur. Yapılan organizasyonlar gündelik hayatın bir parçasıdır.

Gerçekleştirilen organizasyonların çok çeşitli sebepleri söz konusudur. Sosyal içerikli toplantılar olduğu gibi din temalı veya eğlence temalı toplantılarda gerçekleştirilmektedir. Bir kutlama veya bir taziyede toplanma nedenlerinden birkaç tanesidir. Bu türden birlikteliklerin zenginler için asıl amaçlarının dışında zenginliklerini göstermek ve diğerlerine kanıtlamak gibi bir diğer amacı da bulunmaktadır ve bu amaç; birincil amaç kadar önemli ve güdüleyicidir. Büyük toplantılarda zenginler arasında hediyeleşmede zenginlik kültürü içerisinde yer alan önemli göstergelerdendir. Hediyeğin mahiyeti zenginliğin oranında artmakta ve azalmaktadır. Toplantılarda zenginlerin tercih ettiği giyim kuşam toplantılara giderken kullandıkları araç gereç ve toplantılarda tercih edilen aksesuarlar göstergesel değeri olan zenginlik kültürü olmazsa olmazlarındandır.

Toplantılarda ziyafet ve büyük organizasyonlarda zenginlik kültürünün taşıyıcısı erkeklerden çok kadınlardır. Kadınların lüks tüketime konu olan eşyaları üzerlerinde taşımaları Veblen için kadına ailenin zenginliğini gösterme sorumluluğunu vermiştir. Mücevherat ve giyim kuşamın gösterişi ve şatafatı ile eşini temsil eden kadının en önemli misyonu zenginliği teşhir edebilme misyonudur. Bundan dolayı zenginlik kültürü içerisinde zengin kadınların ayrı bir önemi bulunmaktadır. “Zengin ailelerin yaşamında açıkça görüldüğü gibi bu sınıf insanlar için geçerli olan ideal yaşam tarzında kadının tek ekonomik fonksiyonu açıkça görülecek dikkat çekecek tarzda israf sayılacak harcamalar yapmaktır” (Veblen, 2014: 139). Bu noktada aslında kadının üstlendiği misyonun temelinde zengin erkeğin ne kadar çok ödeme gücünün olduğunu diğerlerine kabul ettirmek vardır.

Zenginlik kültürünün gündelik hayata yansıdığı bir diğer belirleyici unsur zenginlerin hayvan sahibi olmalarıdır. Sahip oldukları hayvanlar gündelik hayatta yanlarında tuttukları, öğleden sonra toplantılarına hayvanları ile eşlik ettikleri ve ev toplantılarında hayvanları ile gösteriş yaptıkları zenginliklerinin en önemli göstergeleridir. Her hayvan zenginlik kültüründe kendine yer bulamamaktadır. Zenginlerin yanında tuttıkları hayvanlar dönemin şartlarına bağlı bir biçimde tek, pahalı ve ulaşılmaz olmalıdır.

Çiftlikleri olan ve çiftliğin bakımından sorumlu hizmetçilerin yer aldığı at ve inek gibi bir geliri olan hayvanların dışında sadece zevk için ve bir zenginlik göstergesi

sayabileceğimiz hayvanlar da bulunmaktadır. Bu hayvanlar zenginlerin kendilerine ait olup gündelik hayatlarının ayrılmaz birer parçasıdır. “Güvercin papağan diğer kafes kuşları kediler, köpekler ve yarış atları benzer hayvanlar için durum farklıdır. Bunlar zevk için beslenen hayvanlardır, bunlar için yapılan harcamalar lüks tüketim sayılabilir ve bu hayvanlara açıkça güzel denebilir... Kediler konusunda nadir bir hayvan olan ve bir istisna olarak kabul edilen Ankara kedisinde durum biraz farklıdır, bu kedi diğerlerine kıyasla oldukça değerlidir, pahalıdır ve bu yüzden de diğerlerinden ayrı tutulur daha çok sevilir” (Veblen, 2014: 113). Zenginler bilhassa bu hayvanların varlığı ile sosyal bir yere sahiptirler. Özellikle bir dönem Ankara kedisi ulaşılması zor ve oldukça pahalı bir hayvandı. İran kedisine sahip olmak halen bir prestij göstergesidir. Günümüz zenginleri açısından da hayvanlar ve hayvanların sahip oldukları cinsler, statüyü belli eden unsurlardır. At sahibi olmak ya da büyük çiftlikleri işletmek dışında evde beslenen kedi, köpek tarzı hayvanlar bugünün zenginleri içinde statüyü belirleyen temel öğelerdir. Her bir zengin sosyalleşme mekanlarına ya bir kedi ya da bir köpek ile gelmekte ve sahip oldukları hayvanlar ile varlıklarını göstermektedirler.

Gündelik hayatta lüks tüketim, hizmetçi kullanımı giyim kuşam yeme içme ve hayvan sahibi olma dışında özellikle sahip oldukları eşyalar ile de zengin sınıf diğer sınıflardan ayrılmaktadır. Eşyanın kullanım değerinin çokluğu dışında gösterge değeri zenginler için eşyaya sahip olma nedenlerinin başında gelmektedirler. Gündelik hayatta tükettikleri kadar varlık gösteren zengin sınıf, buna en başta kullandıkları eşyalardan başlamaktadırlar. Kullandıkları eşyaların maddi değeri eşyanın işlevselliğinden çok daha fazla önemlidir. Eşya dediğimizde çok geniş bir alan karşımıza çıkmaktadır.

Gündelik hayatta oturulan mekândan bu mekânın tasarımından kullanılan eşyalara kadar her unsurun simgesel bir içeriği bulunmaktadır. Eşyaların ne kadar güzel ve değerli olduğunu görünüş ve parasal değerleri belirlemektedir. Eşyalar güzel olsa bile pahalı değil ise gerçekte güzel olduğu kabul edilmez. Hatta çok güzel ama parasal değeri olmayan çiçeklerin yabani otlar gibi görüldüğü belirtilmektedir. Yabani otlar gibi görülen çiçeklere, güzel değerinin verilmesi onun maddi olarak öteki çiçeklerden daha çok bir karşılığının olmasından kaynaklanmaktadır. Herhangi bir objenin hoşla gitmesi ve değerli görünmesi için hem güzel hem de pahalı olması gerekir (Veblen, 2014: 105-106). İşlevi dışında göstergesel değeri olan her eşyanın zenginlik kültürü içinde bir karşılığı bulunmaktadır. Maddi olarak değeri çok olan bir eşyaya sahip olmak, aynı zamanda ona sahip olabilecek maddi yeterliliğe ulaşmış olmanın bir diğer adıdır. Bu yüzden sadece zenginlik kültürü içinde yer alan eşyaların varlığı söz

konusudur. Örneğin; Lamborghini Reventon markalı arabanın günümüzde satış fiyatı 1,5 milyon dolardır ve sadece 21 tane üretimi mevcuttur¹⁶. Panerai PAM 317 marka saati dünyada sadece 400 adet üretilmiştir ve belirli ülkelere sadece sınırlı sayıda gönderilmektedir¹⁷. Örneklerini çoğaltabileceğimiz her bir eşyanın aynı zamanda bir statüye karşılık geldiği bilinen bir gerçekliktir. Zenginlik kültürü içerisinde yer alan her bir zengin, sınırlı sayıda zenginin alabileceği bu eşyalar için rekabet halindedir. Göstergesel değeri yüksek olan eşyalara sahip olan zenginlerde sosyal ve gündelik hayatları içinde sahip oldukları bu eşyalar ile var olmakta ve bu eşyalar ile zengin olduklarını ötekine gösterebilmektedir. Zenginliğin maddi değerinin yansıtıldığı en belirgin eşyaların başında otomobiller gelmektedir. “Özellikle dünya genelinde ticaretin yaygınlaşması ve ithalatın daha kolay olması ile birlikte zenginlik kültürü içerisinde lüks otomobiller kendisine önemli bir yer buldu. ‘Lüks’ ve ‘statü’ kavramları, yıllar boyunca ‘zenginlik’ kavramıyla özdeşleşen Mercedes ve BMW tarafından temsil edilmeye başlanmıştır. Bu iki marka önceleri ‘sonradan görme’lerin yani yeni zenginlerin birer simgesi idi” (Bali, 2019: 155-156). Her yeni zengin içerisinde bulunduğu sınıftan daha üst sınıfa atlamayı sahip olabildiği arabalar ile somutlaştırmaya çalışmıştır. BMW veya Mercedes sahibi olarak ekonomik açıdan diğerleri ile aynı olmadığını ispatlamak, yeni zengin olanlarda görülen en yaygın satın alma davranışıdır.

Zenginlik kültürü aktarılan bir kültürdür. Bu kültüre sahip olanlar sahip oldukları kültürün kodlarını gelecek nesillere aktarmakta ve böylece kültürün devamlılığı sağlanmaktadır. Tüketim kodları eşyanın mekânın ve zamanın göstergesel değeri de aktarılan unsurlar arasındadır. Zenginler aktarılan kültürel kodlar etrafında gündelik hayatlarını inşa etmektedirler. Maddi olarak her şeyi satın alabilecek özgürlüğe sahip zengin kesimin, gündelik hayatını sınırlayan ve belirleyen kuralların varlığı onlar için aynı zamanda bazı özgürlüklerin kısıtlanması anlamına da gelmektedir. Bu kültür içinde var olabilmenin yolu bu kurallara uyum sağlamaktan geçmektedir. “Zenginlerdeki bu gösterişsel para harcama ve israf tutkusu, hayatlarının şeklini belirlediği gibi onların en mahrem konuları olan çocuk sahibi olma veya çocuk sayısında da etkili olduğu belirtilebilir. Çünkü bu sınıflardaki düşük doğum oranlarının nedenini gösterişsel israfa dayalı yaşam standardının zaruretlerine kadar götürebiliriz. Bu bakımdan bir çocuğun itibarlı bir şekilde bakımı için gereken gösterişsel tüketim ve sonuçta artan masrafın doğum kontrolünde güçlü bir engelleyici rol oynadığını söylemek mümkündür” (Veblen, 2014: 83). Bir çocuğun doğumundan yetişkin olmasına

¹⁶ webtekno.com Erişim Tarihi: 27.10.2023

¹⁷ ntv.com Erişim Tarihi: 27.10.2023

kadar geçen sürede çocuğa dair yapılan harcamalar, özellikle zengin ailelerin çok çocuk sahibi olmasına yönelik isteğin azalmasına neden olmaktadır.

2.6.3 Zenginlik Kültürü ve Mekân

Mekân; insanların sadece barınma ihtiyacını karşılayan, temel ihtiyaçlar doğrultusunda ortaya çıkan bir unsur değildir. İnsanın anlam yüklediği ve sahip olduğu anlamları aktardığı mekân içeriğinde, bireye dair izler taşımaktadır. Bireyin içinde yaşadığı toplumsal düzende var olan mekân toplumsal ilişkileri ve toplumsal yapıları belirleyerek düzenin oluşmasında ve düzenin devamlılığında önemli bir rol üstlenmektedir. Çok uzun bir dönem mekânın sahip olduğu toplumsallık ihmal edilmiş bir alan olsa da son dönemlerde bu eksik konuya yönelik çalışmaların giderek arttığını görmekteyiz. Sosyal bilimlerde mekânın insan ile etkileşimini farklı boyutlarıyla irdeleyen ciddi bir literatürle karşılaşmak mümkündür. Lüks, zenginlik, sermaye ve mekân arasındaki ilişki bu literatürün önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Türkiye özelinde son yirmi yılda elde edilen zenginliklerle birlikte ortaya çıkan yeni mekân organizasyonları, konut projeleri hatta mahalleler ve kentler üzerine yapılan çalışmalar dikkat çekmektedir.

Mekân ve zenginlik kültürü arasındaki ilişki kompleks ve çok katmanlıdır. Bu ilişki, bir toplumun veya kültürün zenginlik algısıyla mekanların kullanımı ve düzenlenmesi arasındaki etkileşimi kapsar. İşte bu ilişkiyi anlamak için bazı temel hususların altını çizmek gerekir. Bunlardan ilki gösteriş ve prestijdir. Mekanların tasarımı, dekorasyonu ve kullanımı genellikle zenginlik ve prestijin bir göstergesi olarak algılanabilir. Zenginlik kültürü, bireylerin veya toplumların sosyal statülerini belirtmek ve göstermek amacıyla mekanları nasıl kullanacaklarına yönlendirir. Lüks malzemeler, özel tasarımlar ve geniş, konforlu alanlar genellikle zenginlik kültürüyle ilişkilendirilir. Bir diğer husus yerleşim yeri ve toplumsal statüdür. Zenginlik, genellikle belirli yerleşim bölgeleri veya mahallelerle ilişkilendirilir.

Belirli coğrafi bölgelerdeki konutlar veya iş mekanları, zenginliğin sembolü olarak görülebilir. Bu durum, belirli bölgelerin sosyal statü ve prestijle ilişkilendirilmesine yol açabilir. Bir şehrin kendisi veya kentin bir muhiti veya bir mahalle sadece zenginlerin yaşamayı tercih ettiği bir yer olabilmektedir. Bunun dışında kentin bir bölümü zenginlerin yaşamak için tercih edebilecekleri bir yer olarak dizayn edilebilmektedir. Zenginlerin tercih ettiği bu yerler diğer kesimlerden olan insanların ekonomik olarak elde edemeyecekleri yerler olduğundan sadece zenginler için olan yerler olabilmektedirler. Bu tarz yerler kapitalist

sistemin kendisini çokça hissettirdiği hemen hemen bütün yerleşim yerlerinde var olan bir durumdur. Mekân aynı zamanda tüketim alışkanlıkları açısından da zenginlik kültürü içerisinde kendisine bir anlam bulmaktadır. Zenginlik kültürü ile tüketim alışkanlıkları arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır. Sadece mekanın tüketimine yönelik zenginlik kültürü içerisinde yer bulan anlam kodları, mekanı zenginlik ile doğrudan ilişkili hale getirmektedir. Lüks mağazalar, restoranlar, oteller ve diğer mekânlar, zenginlik kültürü içindeki bireylerin tercih ettiği yerler olabilir. Bu mekânların hepsi ayrı ayrı birer mekan olmanın ötesinde tüketim nesnesidirler ve genellikle kaliteli hizmet, özel deneyimler ve üst düzey tasarım sunarak zenginlik algısını pekiştirmektedirler. Zenginlik kültürü, aynı zamanda belirli topluluklara veya gruplara aidiyeti vurgular. Zenginlikle ilişkilendirilen mekanlar, belirli bir topluluğun veya sosyal sınıfın üyeleri arasında etkileşimi artırabilir. Bu mekanlar, belirli bir zenginlik seviyesine ulaşmış bireyler arasında benzer deneyimlere sahip olmanın bir yolunu oluşturabilir.

Zenginlik kültürü sosyal bir gerçeklik olarak mekân üzerinde yansımaları bulunan bir olgudur. Zenginlik kültürü içerisinde yer alan zenginlerin mekâna yansıttıkları üzerinden, zenginlik kültürünün tarihsel süreç içerisinde geçirdiği değişimi ve yaşanan dönüşümü anlayabilmemiz mümkündür. Geçmişten bugüne zenginlik kültürünün temel motivasyonu olan zenginliği gösterme ve var olan zenginliği paylaşarak ötekini zenginliklerinden haberdar etme durumu, mekân üzerinden kendisini aksettirmektedir. İnsanlığın ilk dönemlerinden itibaren mekâna aksettirilen bu durum modern kapitalist toplumların temel ilişki düzeyi tüketim ve gösteriş temelli değiştikten sonra daha belirgin hale gelmiştir. Zenginlik kültürü içinde zenginlerin inşa ettiği ve tercih ettiği mekanlar gösteriş, lüks ve şatafatın merkezi haline gelmiştir. Mekâna yüklenen sosyal içerik zenginlik kültürü içinde daha çok yer kaplamaya başlamışlardır.

Zenginlik kültürü içerisinde bir anlamı olan ve zenginler için en önemli göstergesel değeri olan bir diğer unsur zenginlerin ikamet ettikleri ve gündelik hayatlarını geçirdikleri mekanlardır. Zenginlerin sahip oldukları mekânlar büyüklükleri ve gösterişi ile toplumsal yapı içinde yer alan diğer sınıfların mekânlarından ayrılmaktadırlar.

Geçmişten günümüze mekân zenginlerin, zenginliklerini sergiledikleri bir alan olarak var olagelmiştir. Sahip oldukları ve günlerini geçirdikleri her bir mekân bir statünün ve zenginliğin göstergesi olan yerlerdir. “Saraylar, şatolar, köşkler şeklinde zenginlerin ikamet ettiği ve büyük bir ihtişamla zenginliğin gösterildiği bu alanlar insanlık tarihinde insanın var olduğu her yerleşim yerinde istisnasız görülen bir durumdur. Hatta günümüzde zenginlerin

ikamet ettiği güvenli sitelerin kapıları ve duvarlarının eskinin saraylarının ve şatolarının surları, büyük kapıları ve hatta su dolu hendeklerinden ilham alınarak yoksullarla aradaki sınırı koymak için yapıldığını da söyleyebiliriz” (Gürhan, 2015: 123). Sanayinin olmadığı toprağa bağlı geçimin yaygın olduğu dönemlerde çiftlikleri ve toprakları olan zenginler şato, malikane gibi büyük mekanlarda yaşamakta ve bu mekanlar ile sahip oldukları zenginliklerini sergilemekteydi. Büyük malikânelerde verilen büyük davetler ile sahip olunan mekân, öteki zenginlere takdim edilmekte ve içindeki şatafat ile zenginlik kültürü birleştirilmekteydi. İhtiyaçtan fazla odanın, kütüphanenin, balo salonunun ve onlarca yatak odasının yer aldığı bu büyük malikâneler gösterişin ve şatafatın sembolü olan büyük vitrinler gümüş veya altın aksesuarlar günlük ihtiyaçtan daha büyük yemek masaları ve mobilyalar ile bezenmiştir.

Sanayinin gelişmesi ile birlikte kentlerin cazibe merkezi haline gelmesi birçok zenginin kentlerde kendilerine bir yaşam kurmaya başlamasına sebep olmuştur. Bir önceki dönemin toprağa bağlı zenginlerinin yerini, bu yeni dönemde ticaret ve sanayide söz sahibi olan kentli zenginler almıştır. Kentlerin zenginler için cazibe merkezi haline gelmesi zenginlerin gündelik hayatındaki mekânları kentlerde var olan mekanlar olarak değiştirmiştir. Şöyle ki kentlerin içinde var olan mekânlar zenginlerin, zenginliklerini gösterdiği mekanlar haline gelmiştir. Böylece sanayileşme ile birlikte zenginlerin mekân ile ilgili tasavvurları kent üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Kentin zenginlerin mekânı olduğunu ifade eden Ritzer, zenginlerin toplumun farklı kesimlerden farkını mekân üzerinden vurguladığını ifade etmektedir. Lüks konutlar, golf ve tenis kulüpleri, spor merkezleri, fitness salonları, lüks restoranlar ve eğlence merkezleri gibi mekânlar bu farkın vurgulandığı alanlarıdır. Bunların yanı sıra müzeler, galeriler, konser ve tiyatro salonları gibi sanatsal aktivitelerin gerçekleştirildiği daha pek çok mekân aslında zenginliğin, statüsel farklılığın ve lüks yaşamın gerçekleştiği ve sunulduğu yerlerdir. Başka bir deyişle tüketim katedralleridir Yollar genişlemiş, yapılar yükselmiştir. Kentsel arazi kullanımında artan yoğunlukta ihtisaslaşma söz konusudur. Konut ve işyerleri arasında kesin bir ayrım vardır (Ritzer, 2011: 29-48). Modern öncesi dönemin büyük şatafatlı malikâne ve şatolarının yerini modern toplumun zenginleri için kentlerde yer alan yaşam merkezleri almıştır. Gündelik hayatlarını geçirdikleri evleri ultra lüks villalar, yalılar şeklinde inşa etmişler ve dönemin ruhuna uygun bir biçimde yaşadıkları mekânı dönüştürmüşlerdir.

Kimi zaman kentin merkezinde kentin avantajlarından doğrudan istifade edecek şekilde yapılar inşa etmişler kimi zamanda kentin karmaşasından rahatsız olup kent merkezlerinden uzaklaşmışlardır. İster kent merkezinde olsun ister kentin dışında bir yerde olsun zenginlerin

yaşamayı tercih ettiği mekanlar çoğu zaman ekonomik gelirleri ile orantılı olarak dönemin ihtiyacına yönelik çoğunluğu yaşadığı yerlerden farklı lüks, gösterişli ve büyük mekanlardır (Bkz. Harvey, 2019). Her iki alternatif göz önünde bulundurularak zenginlerin talepleri doğrultusunda binalar zenginlerin taleplerine sunulmuş ve zenginlerin kentten beklentileri bir şekilde karşılanmaya çalışılmıştır. Özellikle modern dönemde kent merkezindeki rezidanslar ve siteler bunun en belirgin örneklerindendir. Modern dönemlerin güvenli sitele zenginlerin yüksek beklentilerini karşılayacak biçimde konforlu ve güvenli olmaları ile ön plana çıkmaktadır. Güvenli sitele ve rezidansların en belirgin özellikleri mekân olarak ve hayat tarzı olarak kent içinde yaşayan diğerleri ile oluşturmuş oldukları mesafedir.

Var olan mesafe Köksal Alver'in de üzerinde durduğu gibi hem çok somut göstergeler ile anlaşılan bir mesafedir hem de hiç fark edilmeden hissettirilen bir mesafedir. Artık evin kendisi gibi evin bölümleri ve ev eşyaları da birer tüketim nesnesi haline dönüşmüştür. Aynı süreç, gündelik hayatın her alanında, yaşam merkezlerinde ötekine karşı inşa edilen benliğin tüm somut unsurlarında kendisini göstermektedir (Alver, 2010a: 113). Kente ve kentin içindekilere karşı duvar, kapı ve güvenlik ile belirginleştirdikleri mesafeler dışında aynı ekonomik ve sosyal sermayeye sahip olanların sahip oldukları sermaye noktasında bir araya gelip ötekilere karşı hissettirdikleri bir mesafe vardır. Kapı, duvar, güvenlik görevlileri ve site sakinlerinin aynı sosyal, ekonomik sermayeye sahip olması ile var olan zenginlikler korunmaya çalışılmaktadır. Bauman bu mekanları *asabi mekanlar* olarak tanımlar. Yanına kimsenin yaklaşmadığı isteyen kimsenin istediği zaman erişip mekân sahibi olamadığı, sahiplerinin ayıklandığı bu sitele Bauman için asabi sitelelerdir (Bauman, 1999: 29). Asabi sitelelerde yaşayan bireylerde toplumdan ayrışması, kendisinden daha düşük yaşam standartlarına sahip olanlar ile iletişim kurmak istemeyen, daha düşük statüdeki insanlarla karşılaşmamak için kendi gibi olanların tercih ettiğı bu sitelelerde yaşamayı tercih eden kimselerdir.

Zenginlerin diğer tabakalardan farklı olduklarını kanıtlama biçimine dönüşen güvenli sitele kentin sunduğı imkanları da zenginlere sunarak zenginlerin tercih ettiğı mekanlar arasındaki yerini günümüze değin koruya gelmiştir. Bu sitele aracılığı ile üst tabakanın kentin imkanlarından yararlanan fakat karmaşasından uzak duran rahat, konforlu ve güvenli mekân talepleri karşılanmıştır. Kentin çok sınıflı yapısı içinde ayrıcalıklı imkanlara sahip üst tabaka ayrıcalıklı hizmetin ve konforun var olduğu siteleleri tercih ederek diğer sınıflardan ayrıcalıklı olduklarını hissetmekte ve diğer sınıflara hissettirmektedir. Böylece mekân ihtiyaç olmaktan öte bir prestij ve statü göstergesi haline gelmektedir. Kent içinde her bir mekân bir yaşam tarzına karşılık gelmektedir. Bundan dolayı kentin çok sınıflı yapısı mekân üzerinden

okunabilmekte ve mekân sınıf, tabaka gibi temel sosyal konuların merkezi olma özelliği kazanmaktadır.

Barınma ihtiyacının karşılanmasından öte anlamlar barındıran siteler ve diğer mekanlar kapitalist düzende yer alan üst ve üst orta sınıfın mekândan çok yönlü taleplerinin karşılanması ile ekonomik döngüye dahil olmuştur. Giderek büyüyen ve karmaşıklaşan kent hayatı içinde zenginler daha steril mekanlar tercih etmeye başlamışlardır. Büyüyen kentlerdeki kaos, kozmopolit insan profili ve her sınıfın ihtiyacına yönelik kentin barındırdığı mekanlar zengin kesimin, kentin merkezinden uzak güvenli ve konforlu mekân arayışı içerisine girmesi sonucunu doğurmuştur. Vaat edilen yeni konutlar güvenlik, yalıtılmış lüks yaşam, spor, eğlence ve sağlık gibi birçok ihtiyacı karşılamaya yöneliktir.

Güvenlikli siteler, başka hayat tarzlarından kendini ayıran bakış açısıyla dışlayıcı düşünme biçiminin mekânsal ifadesi olarak görülebilir (Alver, 2010a: 64) Modern kentlerde ekonomik olarak üst tabakaya hizmet eden mekanlar aynı zamanda kültürel ve sosyal açıdan kentin heterojenliğinden rahatsız olan zenginler için elit bir homojenlik elde etmek gibi amaca hizmet etmektedir. Sistemin karşıladığı bu isteklerin çoğu ile ev ve mekân geleneksel anlamının dışında tüketim merkezli bir anlama bürünmektedir. Bu mekânlar esasında piyasaya göre düşünülmektedir. Başka bir deyişle alıcısı önceden belirlenen, tüketim nesneleri olarak anlamlandırılmaktadır. Müşterilere sunulmakta ve satılmaktadır. Bu sitelerdeki yaşayanların mekâna yönelik tüketim talebi bu mekânların varlığı ile bir anlam ve karşılık bulmaktadır. Tükettikçe var olabilmektedirler (Alver, 2010b: 111-113). Ekonomik olarak belli seviyede yer alan mekân sahipleri, aynı zamanda sosyal ve kültürel olarak da üst ve üst orta tabakaya mensup olmaları gerekmektedir. Mekânsal ve ekonomik bir ayrışma ve farklılık sosyal ve kültürel alanlarda da söz konusu olmaktadır.

Modern kentin modern mekânlarında amfi, tiyatro, sergi ve sinema salonu gibi üst tabakanın kültürel ve sosyal ihtiyaçlarına yönelik faaliyetler gerçekleştirilmektedir. Böylece zengin sınıf kentin karmaşası ve kendi kültürel sınıfı dışında bir sınıf ile karşılaşmadan steril bir biçimde sosyal kültürel faaliyetlerini gerçekleştirmektedir. “Güvenlik, lüks, zenginlik temellerinde yükselen güvenlikli siteler, villa, konak ve apartmanları barındıran orta, orta-üst ve üst sınıflara hitap eden lüks konutlarıyla zenginliğin ve lüksün olağandışı baskınlığını ve abartısını temsil etmektedir” (Alver, 2010a: 83-84). Maddi imkânların çok olması ile sahip olunan bu mekanlar yeni dönem zenginleri için bir statü artırma aracı olarak tanımlanmaya başlanmıştır. Zenginler gelirleri aracılığı ile sadece bir mekân değil, aynı zamanda bir sosyal

statü, yaşam tarzı ve prestij satın almaktadır. Böylece mekân zenginliğin en temel göstergelerinden biri haline gelmektedir.

Modern kent mekanlarında kendi mekanlarına hapsolan zenginler kendi yaşam standartlarını korumak uğruna, kentin gerçekliğinden uzak bir yaşam ile baş başa kalmaktadırlar. Gelirleri ile satın aldıkları lüks mekanlarda ayrıştırılmış gündelik hayat örüntüleri inşa etmektedirler. Büyük kentlerin sosyal şartlarını ayrıştırılmış mekanlarda tüketen zenginler böylece kendi kültürüne uygun rutin ve ritüellerini yine kendi tabakalarından olanlar ile paylaşmaktadırlar. Lüks konutlara sahip olma arzusu ve şatafatlı bir hayat sürme talebi, güvenlik kaygısını da beraberinde getirmiştir. Bu orta ve alt sınıftan ayrılmayı zorunlu kılmıştır. Zenginlerin sahip olduğu tüketim nesneleri maddi olarak öylesine değerlidir ki bu nesnelerin içerisinde hayat bulunduğu mekanlar güvenli mekanlar olmak durumundadırlar. Bundan dolayı zenginlerin tercih ettiği mekanlar, toplumsal tabakalaşmanın üst kısmında yer alan kesimlere hitap etmektedir. Güvenli, doğaya uygun, hijyenik ve akıllı evler aynı beğenilere, statülere sahip komşuları vaat etmektedir (Kuppinger, 2012: 11). Bu ayrıcalık ve ayrılmışlık kent içinde yaşayan diğer gruplar ile zenginler arasındaki uçurumu arttırmaktadır.

Mekânsal olarak birbirinden ayrılan ve birbirine yabancılaşan kentli gruplar, yaşam tarzları tüketim normları ve davranış kalıpları ile de birbirinden ayrılmakta ve birbirine yabancılaşmaktadır. Özellikle büyük kent merkezlerinde, farklı her bir tabakanın gündelik hayatını idame ettirdiği mekânlar bulunmaktadır. Her bir ekonomik sınıfın dahil olduğu çalışma, tüketme ve yaşama alanlarının varlığı mekanlar aracılığı ile tabakaların birbirine dokunmadığı ve birbirinden bir haber grupların varlığı sonucunu doğurmaktadır.

Modern kentlerde zenginler evleri dışında kamusal alanda yer alan mekânlarda da gündelik hayatlarını idame ettirmektedirler. Sadece zengin kesime hitap eden lüks otel ve restoranlar, kafeler, steak houselar, ithal ürünlerin satıldığı dükkânlar, butik giyim ve mağazalar, sergi salonları, özel kurslar, spor, eğitim ve güzellik merkezleri zenginlere yönelik hizmetler vererek, zenginlerin mekânsal ihtiyaçların giderilmesine yardımcı olmaktadır. Zenginlerin ihtiyaçları göz önünde bulundurularak sadece zengin kesim düşünülerek inşa edilmiş bu mekanlar kentin bir bölgesinde veya kentin farklı bölgelerinde varlık gösterebilmektedirler. Kentin farklı bölgelerinde diğer sınıflara ait mekanlar ile birlikte var olsalar da gelen müşteri potansiyeli ve mekânın dizaynı ile diğer mekanlardan ayrılmaktadırlar. Zenginlere mahsus dizayn edilen bu mekanları diğer mekanlardan ayıran

en önemli husus, bu mekanların doğrudan tüketimin nesnesi olma özelliğidir. Tüketimin ve sistemin vazgeçilmez unsuru olarak var olmuşlardır ve sadece bu amaca hizmet etmektedirler.

Modern kentin çok çeşitliliği içerisinde zenginler kendiliklerini belli etmenin yollarını aramaktadırlar. Kendi gibi olan mekanları tüketmekte kendilerini yansıtacak eşyaları, sahip oldukları mekanlarda sergilemektedirler. Bu durum aslında zenginliği ile zengin bireyin sahip olduğu beğenisinin birleştirilebilmesinin bir sonucudur. Ev, evi düzenleyen mobilyalar ve tercih ettikleri eğlence mekânları ile bir beğeni ortaya koymakta ve böylece diğerlerinden ayrılmaktadır.

Her beğeni unsuru bir statü ve bir hayat tarzı ile bütünleşmiş bir kimlik göstergesidir. Bir beğeni sonucu oluşturdıkları, dahil oldukları ya da tercih edip tükettikleri mekanlar kendi kurallarını zenginlik kültürüne enjekte etmekte ve bu kuralların varlığı ile zenginler bu mekanlarda var olabilmektedir. Mekanlar zenginleri dönüştürmekte zenginlerde kendilerinden olanı mekâna aktararak mekânda bir dönüşümün yaşanmasına neden olmaktadır (Mağgönül, 2006: 94). Statü prestij ve kimlik merkezli mekanların varlığı mekânın birincil işlevi olan barınma dışında bir beğeni ve tasarım unsurudur artık. Bir mekânı planlamaktan öte mekânı kişisel beğeniler göz önünde bulundurarak tasarlamak göze ve sosyal statüye yönelik ihtiyacın karşılanması biçiminde yorumlanabilir.

Bireysel tercihler, beğeniler ve zevkler mekâna yüklenen temel anlamlardır. Böylece mekân son dönemlerde tarihsel misyonunun dışında yeni bir misyon kazanarak yeni bir hal almıştır. “Tasarım ve görsellik ögesinin ön plana çıktığı kentsel mekânlar, kentlerin rekabete dayalı bir piyasa mekanizması tarafından biçimlendirildiğini göstermektedir. Bu pazar mekanizması ise, bölgesel geleneklere, yerel tarihçilere, tikel istek, ihtiyaç ve fantezilere duyarlı olmayı amaçlamakta ve müşterinin zevkine göre biçimlenmiş mimari biçimler yaratmayı hedeflemektedir” (Harvey, 2010: 84). Beğeni, zevk ve fanteziyi içerisinde barındıran mekanlar bu talepleri göz önünde bulunduran müşteriler tarafından tercih edilmektedir.

Toplumsal tabakalar içerisinde zengin sınıf modayı takip eden ve onu uygulayıp sosyal hayatın gerçekliği içerisine aktaran sınıf olarak giyim kuşam, eşya ve mekân konusunda yeniliğin öncüsüdürler. Tüketim konusunda zenginlerin arasında var olan rekabet en yeni ve en son model tüketim nesnelerinin zenginler tarafından bilinmesi sonucunu doğurmaktadır. Bu açıdan yeni tüketim nesnelerinin taşıyıcısı olan zenginler saygı ve nezaket kurallarının da belirleyicisidir. Yer aldıkları özel toplantılarda kendi sınıfını ve zenginliğini temsil eden

zengin sınıfına mensup insanlar toplumsal hayatta nezaket ve saygı kurallarını ortaya koyma ve bu kurallara sıkı sıkıya bağı olma durumları açısından diğer sınıflardan ayrılmaktadırlar. “Sınıfsal farklılıkların belirsiz olduğu toplumlarda tüm saygınlık yasaları ve tüketim standartları farkına varılmadan en yüksek sosyal ve paralı sınıfın kullanım ve derecesine göre belirlenir” (Veblen, 2014: 84). Bu durum mekân içinde söz konusudur. Mekâna yönelik zenginlerin ihtiyaç ve talepleri, zamanla tüm toplumun ihtiyaç ve taleplerine dönüşmekte ve toplumun genelinin mekana yönelik beğeni ölçütü, zenginlerin mekana yönelik ölçütü şeklinde belirlenmektedir.

3. BÖLÜM: OSMANLIDAN CUMHURİYETE ZENGİNLİK KÜLTÜRÜ

Geçmişten günümüze tüm toplumlarda var olan zengin ve yoksul dikotomisi eski Türk'lerden Osmanlı'ya, Osmanlı'dan günümüz Türkiye'sine her dönem geçerliliğini koruyan bir dikotomidir. Tarihsel süreç içerisinde zenginliğe dair zihniyet dünyası sürekli değişerek yeniden biçimlense de zengin ve yoksulların toplum içindeki varlıkları ve sahip oldukları konumları, kesintisiz bir biçimde devam ederek günümüze kadar gelmiştir.

Eski Türklerin konargöçer yaşam biçimi, zenginliğin ölçütünün sahip olunan hayvanlar ve çadırların büyüklüğüne göre belirlenmesine neden olmuştur. Eski Türk'lerin birlik ve beraberlik içerisinde topluluk olarak hareket etme algısı, yoksullarında topluluk içerisinde zenginlerin gözetiminde yaşamlarını devam ettirmelerini sağlamaktadır. “Eski Türkler’in ve Asya’nın diğer kandaş topluluklarının davranış türü ‘toplu eylem’ e dayanır. Birlikte üreten, savaşı, tören yapan, şölen veren Eski Türklerdeki düşünce de kamusal ve kolektiftir ve toplu eylem mantığıyla bütünleşir” (Falay, 2017: 17). Bu kamusal ve kolektif hareket etme tarzı eski Türk'lerde toplulukların orta ekonomik seviyeyi koruması sonucunu beraberinde getirmiştir. Çok zengin olup devletin karşısında bir güç olmama durumları, çok fakir olup devlet için bir problem kaynağı olarak görülmemesi halleri bizzat devlet yöneticilerinin istediği bir durumdur.

Türkler İslamiyet'i kabul ettikten sonra yaşam biçimleri, yerleşik hayata geçmek şeklinde değişse de sahip oldukları dayanışmacı topluluk olma modelini İslam'ın emir ve yasakları ile de birleştirerek bir yapı inşa etmeye çalışmışlardır. Karahanlı Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig adlı eserinde yönetici ile halkı arasındaki ilişkiler o dönem toplumunun sahip olduğu, toplumcu felsefeyi yansıtmaktadır. ‘Yoksullara mal ile iyilik et, yedir, içir’, ‘Onlardan karşılık olarak mal bekleme, buna karşılık Tanrı sana cenneti nasip eder’ şeklindeki vurgular Türk'lerin o dönem toplum tasavvurunun birer kanıtı niteliğindedir. (Türkdoğan'dan akt. Kaleli, 2017: 15). Kaleli yapmış olduğu çalışmasında Türk tarihinin önemli kaynaklarından olan Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig adlı eserinden hareketle, Türkler'in toplumsal yapısında var olan sınıfların ekonomik temele dayanmadığının altını çizmektedir. Yusuf Has Hacib Türk toplum yapısının zengin, fakir ve orta olarak ayrıldığını ve bu üç sınıfta kendi ekonomik düzeyleri doğrultusunda devlete karşı yükümlülüklerini yerine getirmişlerdir (Kaleli, 2017: 17). Kaleli çalışmasında Türk devletlerinin, toplumun

refah seviyesini belli bir seviyede tesis ettiklerini halkın bir arada bulunmasının yolunun da bu refah düzeyini yakalamak olduğunun altını çizmiştir.

Bunu yine Kutagdu Bilig'in "Fakir gözetilse orta hal olur, orta toparlansa zenginlik bulur, fakir orta olsa, orta bay (zengin) olur, Zengin olsa orta, ülke bay olur" beyitlerine dayandırarak aktarmıştır. Bu beyitlerin her biri o dönemdeki Türk'lerin ekonomik anlayışının birer yansıması olarak görülmektedir. Dayanışmacı ve toplumun genelini gözeten toplumcu anlayış hakim olan zihniyetin en somut göstergelerindendir. Sahip oldukları zihniyetin toplumun genelinin hakim olduğu zihniyet olarak belirlenmesinde, Türk'lerin beylik şeklinde siyasal oluşum içinde olmalarının etkisi büyüktür. Beylik için öngörülen ve devam ettirilmeye çalışılan dayanışmacı ve toplumcu anlayış, devlet olarak örgütlendiklerinde de sahip oldukları ve asla bırakmak istemedikleri bir anlayış olarak var olmuştur.

Selçuklu döneminde de sosyal adaletin sağlanması adına hem üst sınıflar için hem de alt sınıflar için orta seviye temel hedef olarak belirlenmiştir. Orta sınıfın orta ekonomik düzeyi tüm toplumda yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda vakıflar tımarlar ve ahilik kurumu oluşturulmuş bu kurumlar aracılığı toplumun ekonomik düzeyi belli bir seviyede tutulmuştur. Selçuklu'nun sahip olduğu ekonomik seviyenin yüksekliği ve buna bağlı olarak halkın refah düzeyinin seviyesi, dönemin diğer toplumları içinde oldukça önemlidir. Sahip olunan zenginliğin halkın refah düzeyine yansıması var olan vakıflar ve tımarlar aracılığı ile mümkün olabilmıştır. "Önemli bir İslami müesseseleşme olan vakıflar sadece Anadolu'da değil, Atlantik'ten Pasifik'e, yani Fas ve Cezayir'den, İran, Orta Asya ve Hindistan'a, Malezya ve Endonezya'ya kadar, İslam coğrafyasının her yanına yayılmıştı. Bütün bu adı geçen yerleri, 14. yüzyılda seyahat ederek bizzat Müslümanların tesis ettikleri hayır kurumlarından istifade etmiş ve izlenimlerini yazmış olan İbn Battûta Seyahatnâmesi'nde bizlere aktarmaktadır" (Kaleli, 2017: 19). Selçuklu Devlet'inin sahip olduğu ekonomik zenginlik sadece yönetici eşrafının zenginliği olarak görülmemiş, halka camiler, çeşmeler, kervansaraylar ve ribatlar şeklinde geri dönmektedir. Bu yapılar aracılığı ile halkın ihtiyaçları ekonomik gelire uygun bir şekilde karşılanmakta ve sosyal hizmetler aracılığı halkın birlik ve beraberliği sağlanmaktadır. Selçuklu döneminde, Anadolu'nun birçok kentinde inşa edilen kervansaraylar bugün hala o döneme dair veriler olarak önemini korumaktadır.

Hem Selçuklular hem de Osmanlılarda sosyal devlet anlayışı hâkimdi. Halkın temel ihtiyaçlarının karşılanması devlet politikası olarak kabul ediliyordu. Günümüzde bazıları halen kullanılan; halka yönelik tarihi yapılar, camiler, medreseler, kervansaraylar, şifahaneler,

yetim mektepleri, imaretler, hamamlar, kütüphaneler, köprüler, suyuolları vs. bu anlayışın yaygın kanıtlarıdır (Tabakoğlu, 2000: 101). Bu unsurlar üzerinde yaşadığımız coğrafyada zenginliği anlayabilmek için Osmanlı toplum yapısını anlamayı ve analiz etmeyi gerekli kılmaktadır.

Osmanlı toplum yapısı; üzerinde farklı alanlardan araştırmacıların çalışmalar yaptığı, hakkında sayısız makale ve eserin olduğu oldukça önemli bir alandır. Özellikle yeni Cumhuriyetin Osmanlı İmparatorluğu mirası üzerinde kurulması, bu alanda çalışmalar yapmak isteyen birçok araştırmacıyı Osmanlı ve Osmanlı toplum yapısı ile karşı karşıya bırakmaktadır. Günümüz mevcut toplumsal yapısı, üzerinde çalışmalar yapmak da Osmanlı toplum yapısının nasıl olduğuna ilişkin ön bilgi vermeyi gerektirmektedir. Bugünkü manada Türk toplum yapısı içinde var olan zenginliği ve zenginlik kültürünü anlayabilmenin yolu da Türk toplum yapısı içinde zenginlik ve zenginlik kültürünün tarihsel kökenlerine inmekten geçmektedir. Bu yüzden Osmanlı toplum yapısı içinde zenginlik ve zenginlik kültürünün olup olmadığına dair iz sürmek çalışmanın devamlılığı açısından oldukça önemlidir.

Osmanlı Devleti'nin 623 yıllık saltanatı döneminde devletin kendisi ile bütünleşen birtakım özellikleri barındırmaktadır. Bu özellikler Osmanlı Devleti'nin temel kuruluş felsefesi olmuştur. Osmanlı Devleti yıkılıp yeni Cumhuriyet kurulana kadar birçok gelişme söz konusu olsa da söz konusu özellikler devlet ile bütünleşen temel özellikler, olarak kalmaya devam etmiştir. İmparatorluğun sahip olduğu yönetim biçimi, ardındaki zihniyet ve bu zihniyetin halka sirayet etmesi imparatorluğun bünyesindeki Osmanlı toplum yapısının en temel özellikleridir. Bu özellikler aynı zamanda Türkiye toplum yapısının şekillenmesine imkân veren önemli bir zihniyet havzasını temsil etmektedir.

3.1 Osmanlı Devlet ve Toplum Yapısı

Osmanlı deyince akıllara gelen ve adeta Osmanlı ile bütünleşip devletin kimliği haline gelen özellikler; Devlet içinde 19. yüzyıla kadar zengin bir sınıfın oluşmasına engel olmuştur. Böylece Osmanlı Devleti içinde gelenekli ve aktarılabılır özellikleri olan bir zenginliğin varlığından ve zenginlik kültüründen söz etmek 19. yüzyıla kadar mümkün değildir. Osmanlı Devleti'nde bir zenginlik kültürünün çok uzun bir dönem var olmaması ve batı tarzında köklü ve gelenekli bir zenginliğin olmayışı Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan beri sahip olduğu temel kriterler, yönetim biçimi ve Osmanlı toplum yapısı ile birlikte açıklanmalıdır.

Çalışmanın bu kısmında öncelikle Osmanlı toplum yapısı hakkında kısa bir bilgi verilecektir. Osmanlı toplum yapısında 19. yüzyılda meydana gelen değişimler aktarıldıktan sonra Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu temel özellikler üç ana tema üzerinden açıklanacaktır. Bu temalar: *i)* Merkezi otorite, *ii)* ekonomik sistemin denge esasına dayanması ve *iii)* İslam'ın devlet üzerindeki etkisidir. Bu temalar etrafında köklü devlet geleneği ele alınacak ve bu özellikler çerçevesinde uzun bir dönem Osmanlı toplum yapısı içinde oluşmayan ya da zenginlik kültürüne değinilecektir. Bahsedilen üç tema Osmanlı'nın sahip olduğu toplumsal yapının niteliğinden bağımsız temalar olmadığından, öncelikle Osmanlı toplumsal yapısının nasıl olduğuna dair kısa bir açıklama yapmak gerekmektedir. Sonrasında Osmanlı toplum yapısının sahip olduğu temel niteliklerinin; neden zenginlik kültürünün oluşmasına imkan tanımayan bir zihniyet ürettiğinin izlerini sürmek çalışmamız açısından elzemdir. Bu aynı zamanda zenginlik kültürünün batı menşeli olması sebebiyle Osmanlı'nın batılılaşma ile ilişkisinin odak bir tartışmasını ihtiva etmektedir.

Osmanlı Devleti'nin en önemli özelliklerinden bir tanesi, bambaşka coğrafya, iklim, kültür, din, dil, liderlik yapısı vb. nitelikler taşıyan bölgeleri, birbirleriyle organik bağlar kurmalarına izin vermeden bir arada yaşatabilmiş ve yüzyıllarca yönetebilmiş olmasıdır. Osmanlı yönetim sistemi bir taraftan fethettiği topraklardaki sosyal yapıların temel özelliklerini muhafaza etmiş diğer taraftan onları kendi sistemine adapte edecek şekilde/derecede dönüştürmüştür. Dolayısıyla Osmanlı yüksek derecede bir muhafazakârlıkla değişimi bir arada içeren çift yönlü bir işleyiş mekanizmasına imkân veren köklü bir devlet geleneğini inşa etmiştir (Karpas, 2019: 23,33). Osmanlı Devleti'nin köklü geleneği içerisinde var olan tabakalar Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu özellikler doğrultusunda oluşmuştur.

Osmanlı toplumunda bir tarafta reayanın olduğu; diğer tarafta hanedan temelinde ilmiye, seyfiye ve kalemiyenin olduğu bir toplumsal tabakalaşma yapısı söz konusudur. Osmanlı toplum yapısı içinde üst ve alt toplumsal tabakalarda kendi arasında belirli katmanlara ayrılmaktadır. Ancak temelde iki ana toplumsal tabaka vardır. Bunlar reaya yani yönetilenler ve askeri (ilmiye, seyfiye, kalemiye) yani yönetenlerdir. Burada asıl önemli olan husus ara ve ana katmanlar dahil kimlerin ne zaman ve hangi şartlarda hangi katmana dahil olacağının devlet tarafından belirleniyor ve sıkı denetim altında tutuluyor olmasıdır. Yani devletin, toplumun tabakalaşma sistemindeki müdahale kapasitesi ve etkinliğidir. İnalçık'a (1996) göre Osmanlı'da kendiliğinden ortaya çıkan bir toplum düzeni değil devletin ağır bastığı bir sınıflandırma düzen ortaya çıkmaktadır.

Osmanlı yönetiminin en önemli görevlerinden biri, her bir toplumsal grubun devletin kendisine uygun gördüğü konumda kalmasını sağlamaktır. Toplumsal tabakaları birbirinden ayrı ve mevcut konumlarında tutmaya yönelik olan bu politika ‘Raiyyet oğlu raiyyettir’ sloganında ifadesini bulmuştur (Karpaz, 2008: 28). Bu slogan ile toplum içinde mevcut tabakalar kendi konumlarını bilmekte ve diğer tabakalar ile ayrılmış bir şekilde hayatlarını, idame ettirebilmektedir. Var olan ayırım Batı’nın ekonomik temelli sınıf ayırımından farklı bir ayırımdır. Her şeyden önce toplum içinde mevcut tabakalar, ekonomi gibi temelinde geçim derdi olan bir kurum ile ayrılmadığından içinde bulunulan konuma razı bir üst tabakanın yaşam tarzına ulaşmak için çaba sarfetmeyen bir reayanın varlığı söz konusudur. Sınırlar keskin ve yaşam biçiminin konfora yönelik varlığından kaynaklanmadığından reaya daha üst tabakaya geçişi farklı kulvarlarda aramaktadır. Bu da Osmanlı Devleti için çok uzun bir süre reaya ile sorun yaşamaması sonucunu beraberinde getirmiştir. Devlet söz konusu politikayı, geliştirdiği yönetsel mekanizmalarla etkin bir şekilde 18. yüzyılın son yarısına kadar uygulamayı başarmıştır.

Toplumun %95’inden daha büyük bir oranını oluşturan reaya kesimi üretim yapan ve vergi veren kesimdir. Köylü, esnaf ve tüccarlar reaya içindeki alt katmanlardır. Devlet reaya kesimi arasında eşitlikçi bir yapının devam ettirilmesi ilkesi çerçevesinde hareket etmiştir. Böylece hem üretimi sürekli kılmayı hem de geniş halk kesimlerinin asgari refahını garanti altına almayı amaçlar. Bu çerçevede küçük üretimi teşvik etmiş, üretim faktörlerini kontrol edebileceği mekanizmalar oluşturmuş böylece reaya içindeki kesimlerden herhangi birinin bir diğeri aleyhine zenginleşmesine ve güçlenmesine izin vermemiştir. Osmanlı, askeri zümrenin denetimini hareketliliği önlemek adına üst seviyede tutmuş, var olan mekanizmayı ise eşitlik değil hiyerarşiye dayalı bir anlayış çerçevesinde uygulamaya koymuştur (Genç, 2014: 13-14). Bu hiyerarşi bağlamında Osmanlı bürokrasisini de oluşturan ilmiye, seyfiye ve kalemiye padişah tarafından atanmaktadır. Zekâ, yetenek ve çalışma kabiliyetine göre sıkı bir eğitimden geçirilen bu zümrenin üyeleri, yönetici tabakanın hiyerarşisinde en yüksek makamlara kadar yükselme imkanlarına sahiptir.

Kendilerine hiyerarşideki mevkilerine göre çok yüksek miktarlara varan gelirler de tahsis edilmektedir. Gelirlerini tasarruf ederek özel servete dönüştürmenin yolu da açıktır. Ancak özel servet de güvence altında değildir. Zira devlet bu servete müdahale etme hakkını elinde bulundurmaktadır (Genç, 2014: 14). Diğer taraftan hiçbir makam ve makama bağlı gelir ve mülkün miras yoluyla bir sonraki kuşağa aktarılması da söz konusu değildir. Görev süresiyle sınırlanan gelirler ve mülkler görevden azil ya da ölüm durumunda devletin

tasarrufuna geçmektedir (Karpas, 2019: 57). Dolayısıyla devlet toplumsal tabakalaşma sistemini sıkı kontrolü altında bulundurmakta ve geniş ölçülerde etkili olabilecek hiçbir gelişmeye izin vermemektedir. Bu durum Osmanlı yönetim sistemi açısından bir zorunluluk olarak telakki edilebilir. Zira toplumsal tabakalaşma sistemi içinde ortaya çıkabilecek büyük alt-üst oluşumlar, Osmanlı'nın hüküm sürdüğü toprakların heterojen yapısı nedeniyle bizzat devletin varlığını tehdit edecek bir potansiyele sahiptir.

Yöneten (askeri) ve yönetilen(reaya) olarak iki temelde ele alabileceğimiz yapılanmanın en temel ayrım noktası merkezi otoriteye yakın olup olmama ile ilgilidir. Yöneten sınıf hanedanın da dahil olduğu merkez ve merkeze en yakın sınıf, yönetilen sınıf ise merkeze uzak yönetime dahil olmayan ya da olamayan sınıftır. Yöneten sınıf kategorisi içerisine dahil edebileceğimiz ilmiye, seyfiye ve kalemiye; “hanedan dışı bir kimliğe sahip değildir. Bu tabakaların hepsi, bir memuriyet esprisi içerisinde sistemle bütünleşir. Seyfiye, askeri-idari teşkilat; İlmiye, islami-dini örgütlenme; Kalemiye ise sivil bürokrasi veya kâtiplik hizmetidir. Yönetici sınıf; siyasal güç, zenginlik ve yüksek statüyü ellerinde tutmaları nedeniyle Osmanlı toplum dinamiğinin temel unsurunu oluşturur” (Karadaş, 2017: 8). Osmanlı toplum yapısı içerisinde seyfiye sınıfının ayrıca bir yeri ve önemi vardır. “Yönetenler, askerlikle doğrudan ya da dolaylı bir ilgileri olmasa da, (örneğin, ulema) askerî sayılmış, bunlara yönetilenlere oranla yüksek bir yaşama düzeyi sağlanmıştır. Kural olarak ülkenin en zengini padişah, ikinci en zengini sadrazam olmuş, tüccardan çok zenginleşen biri olursa, müsadere¹⁸ yoluyla duruma müdahale edilmiştir. Yönetenlerin ikinci bir ayrıcalıkları, vergi ödemekle yükümlü olmamaları olmuştur” (Karadaş, 2017: 8). Başta padişah olmak üzere askeri başarılarla dayalı bir ekonomik sistemin varlığı siyasi anlamda bir istikrarın sürekli olması gereken bir unsur olarak gözetilmesine neden olmuştur. Osmanlı'nın temel geçim kaynağının toprağa bağlı olması ve askeri sistem ile toprak sisteminin birbiri ile doğrudan ilişkili olması toplumsal yapı içinde seyfiye sınıfının öneminin artmasına neden olmuştur. Yanı sıra müsadere sistemi, Osmanlı devlet anlayışının zenginlere ve zenginlik kültürüne bakış açısını yansıtmaya açısından oldukça önemlidir.

Osmanlı'da padişahın başında bulunduğu askerî sınıfa, ulema ile icraî (yürütme ile ilgili yönetim ve askerlik işleri) işler gören ve kul statüsünde olan askerler de dâhildir. “Bunların kul statüsünde olmaları boyunlarının kıldan ince olması ve muhakeme edilmeden

¹⁸ Müsadere işlenen bir suç ya da haksız kazanç sonrasında bazı kazanç ve eşyaların devlet bütçesine aktarılması anlamına gelmektedir. Bu anlamda Osmanlı toplum yapısından belirli tabakalardan daha zengin olmanın suç olarak algılanabildiğini ifade etmek gerekmektedir.

padişahın buyruğu ile siyasetten alıkoyulmaları anlamına gelmektedir. Kul olmanın ikinci bir sonucu, ölümlerinde miraslarına el konmasıdır. Kulların ölümlerinden sonra varislerini gelir sahibi yapabilmelerinin yolu cami, medrese vb. gibi hayır işleri yapıp, bunların sürdürülmesi için vakıf kurmaları ve varislerini vakıf mütevellisi atayıp onları bu yoldan gelir sahibi yapmalarındır” (Karadaş; 2017: 8). Mardin (2012: 41-42), bu zümrenin ülkenin en önde gelen tüccarlarından bile daha zengin olduğunu, ancak kul statüleri dolayısıyla en temel medeni haklardan dahi yoksun olduklarını vurgulamaktadır. Dolayısıyla kul statüsünde olan askeri zümre mensupları daha önce de belirtildiği üzere görev süreleri boyunca Osmanlı’nın en zengin ve güçlü tabakasını oluşturmaktadır. Ancak bu zümrenin en önemli handikabı, sahip oldukları güç ve servetin kul statüleri dolayısıyla her an risk altında olması, onu gelecek kuşaklara aktaramamalarıdır. Bu durum Osmanlı’da kuşaktan kuşağa aktarılan bir zenginlik kültürünün ortaya çıkmayışının temel nedenlerinden biri olarak yorumlanabilir.

Ulema sınıfı alimlerin yer aldığı kategoridir. Alimler devletin eğitim, din ve yargı işleri ile ilgilenmekte ve yönetenler sınıfına dahil olmaları sebebi ile askeri sınıfın sahip olduğu ayrıcalıklardan yararlanmaktadırlar. Sahip oldukları ayrıcalıklar toplumun reaya sınıfına nazaran daha yüksek yaşam tarzına sahip olmaları, vergi ödememeleri ve merkeze yakın olmalarıdır. Karpat (2008: 30)’a göre ortalama bir Müslüman için ulema sınıfına dahil olmak ana yükselme kanalıdır. En basit köylü bile medrese eğitimi görerek müderris olma ve böylece kadılık yapma imkanına sahiptir. Bu özelliğiyle alimlerden oluşan ulema tabakası bir anlamda devlet ve onun temsilcisi olan askeri sınıfla reaya arasındaki bağ kuran, iki kesim arasında geçişin mümkün olduğu bir toplumsal tabakaya tekabül etmesiyle önemli bir işlev üstlenmektedir.

Âlimler, mahalle mektebinden sonra medreselerde okuyarak yetişen Müslüman çocuklarıydı. Oysa kullar, çok kez devşirme idiler, yani çocukken Hristiyan olan kişilerdi. Yüksek ulema büyük servet sahibi olabildiği gibi, bu serveti çocuklarına intikal ettirebiliyorlardı. Yüksek ulemanın da çocukları ulema oldukları takdirde ki genellikle ortaya bir ulema aristokrasisi ya da soyluluğu (zadegânlık) ortaya çıkmaktaydı (Karadaş; 2017: 22).

Dolayısıyla Osmanlı’da iki farklı ulema tipinden bahsetmek mümkündür. Bunlardan biri halkla birlikte yaşayan alt tabaka uleması ve üst tabaka uleması yani resmi ulema. Bu durum yönetici/askeri zümre içinde yer alan ulemanın, medeni haklar açısından kul statüsünde olmamasından başka bir ifadeyle temel medeni haklara sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Böylece ulema zümresi hem statülerini hem de servetlerini gelecek kuşaklara aktarabilme imkanına sahip olmuşlardır (Mardin, 2012, 27: 93). Sahip oldukları bu

haklar ulema zümresinin Osmanlı toplum yapısında ayrıcalıklı bir sınıf olarak anılmasına neden olmuştur.

Osmanlı toplum yapısının alt kategorisini oluşturan sınıf ise, yönetilenlerin olduğu Reaya Sınıfıdır. Reaya, Osmanlı toplum yapısında merkeze uzak olma, yönetimde söz sahibi olmama özellikleri ile bilinmektedir. Osmanlı ekonomik sistemi içinde üretim reaya aittir. Üretim yapan reaya aynı zamanda devlete vergi vermek durumundadır. Kırdaki yaşayan ve tımar sistemi içinde önemli bir role sahip olan reaya, aynı zamanda herhangi bir askeri durum söz konusu olduğunda askeri doyurma ve geçimini sağlamak ile de mükelleftir.

Tımar sistemi, hem askeri hem de sosyo-ekonomik düzen açısından merkezi bir role sahiptir. Buna göre tımar arazileri, tasarruf hakkı devlet tarafından sipahiye verilen miri toprak parçalarıdır. Bu toprak parçalarının idaresi ve arazilerde üretimin devamından sorumlu olan ve bizzat devlet tarafından atanan sipahiler, bu toprak parçalarında üretilen tarımsal ürünler üzerinden alınan vergilerin toplanması hakkına sahiptir. Bunun karşılığında devlete - arazinin vergi gelirine göre- belli sayıda silahlı adam, binek hayvanı ve hayvan yemi sağlamakla mükelleftir. Sipahilerin tımar olarak kendilerine verilen arazileri mülk edinme ve miras bırakma hakları yoktur (Karpas, 2008: 22). Askeri zümrenin bir üyesi olan tımarlı sipahilerin hakları tamamen padişahın kontrolündedir. Padişah fermanıyla her an görevden alınmaları ya da yerlerinin değişmesi ya da mallarına el konması mümkündür.

Devlet, kırdaki önemli bir güç olma potansiyeline sahip sipahilerin imtiyazlı bir sosyal tabaka haline dönüşmelerini bu tür uygulamalarla engellemiş ve mevcut toplumsal tabakalaşma sistemine karşı bir risk olma potansiyellerini ortadan kaldırmıştır (Tabakoğlu, 1986: 213-214). Tımar olarak verilen miri araziler, tüm tarım topraklarını değil yalnızca hububat üretiminin gerçekleştirildiği arazilerdir. Çünkü büyük kitlelerin, ordunun ve şehirlerin iâşesi esas olarak hububat ekimine dayalıdır. Bu tarlaların bağ ya da bahçeye dönüştürülmesi yasaktır. Üretimi yapan reaya aile ünitesi şeklinde örgütlenmiştir. Buna göre her aileye bir çift öküzün işleyebileceği büyüklükte bir tarla tahsis edilir. Bu nedenle her bir ailenin üretim yaptığı alan çiftlik olarak adlandırılır. Çiftlikler Osmanlı tarım ekonomisinin temel ünitesini oluşturur. Çiftlikler babadan oğula geçer ve köylü çiftlik arazisini işlemekle yükümlüdür.

Köylünün emeği ve özgürlüğü devletin garantisi altındandır. Köylünün emeği, hiç kimse tarafından karşılıksız olarak sömürülemez (İnalçık, 1996: 3-4). Devlet, sipahi ve köylülerin hak ve sorumlulukları kanunlarla belirlenmiş ve sık sık yapılan teftişler aracılığıyla

sıkı bir denetime tabi tutulmuştur. Köylüye sipahiden gelecek haksız muameleler karşısında direnmesi ve hatta kuvvetle karşı koyma hakkı tanınmıştır. (Tabakoğlu, 1986: 341). Devletin sıkı kontrolünün söz konusu olduğu tımar sisteminde bir çiftliğin diğerleri aleyhine büyümesine büyük çiftliklerin ortaya çıkmasına imkân verilmez (İnalcık, 1996: 9). Dolayısıyla devletin reaya tabakası için benimsediği eşitlikçiliğe dayalı olarak tabakalaşma politikası, kırdaki tımar sisteminin ürettiği sosyo-ekonomik yapı üzerinden hayata geçirilmiştir. Genç (2005:100)'e göre tımar sahibinin kendisine tahsis edilen vergi gelirinin sadece görevi süresince sınırlı olması, tımarın bir gelir kaynağı olarak bakımı, ıslahı ve gelişmesinin tımar sahibinin de menfaatine işlemesi kırdaki parazit bir zümrenin ortaya çıkışını engelleyen bir mekanizmanın işleyişiyle sonuçlanmıştır.

Tımar sistemi, kamusal, askeri ve ekonomik ihtiyaçların karşılanmasında oldukça etkili bir sistem olmasına rağmen, tüm toplumsal ihtiyaçların bu sistem çerçevesinde karşılanması imkânı da mevcut değildir (Batmaz, 1996: 39). İmparatorluğun kuruluşundan itibaren tımar sistemi içine yerleştirilmesi mümkün olmayan faaliyetlerin önemli bir bölümü, gerek kırdaki gerekse şehirde, benzer ekonomik şartlara sahip tüm devletlerde farklı şekillerde de olsa uygulanan iltizam sistemi ile karşılanmaya çalışılmıştır. Vergi gelirlerinin tımar sisteminin aksine nakdî olarak devlete aktarılmasına imkân veren bu sistem, bir taraftan onunla çatışma içindedir ancak bir taraftan da onu tamamlayan bir nitelik de taşımaktadır. Hem tımar sistemi hem de iltizam sistemi Osmanlı'nın kuruluşundan itibaren bir arada uygulamaya konulmuştur.

Ancak imparatorluğun değişen ihtiyaçlarıyla birlikte iltizam sistemi tımar sistemi aleyhine genişlemiştir (Genç, 2005: 100-102). 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren devletin nakit ihtiyacının artmasıyla birlikte tımar düzeninin bir parçası olan vergi kaynakları da iltizam sistemi içine dahil olmaya başlamıştır (Pamuk, 2011: 148). İltizam sistemi devlete ait ekonomik kaynaklar olan mukataaların belli süreler içinde özel kişilere kiralanmasına dayalıdır. Özel teşebbüs niteliği taşıyan bu uygulama aynı zamanda İslam dinine uygun olarak devletin sıkı kontrolüne tabidir ve sosyal hayat içinde -tıpkı tımar sistemi gibi- düzenleyici bir role sahiptir (Yardımcı vd., 2020: 63). İltizam sistemi, mukataaların devlet tarafından açık arttırma yoluyla en yüksek teklifi veren mültezim adı verilen kişilere kiralanması yoluyla işlenmesi nedeniyle, özel teşebbüs olarak faaliyet gösteren bir toplumsal zümrenin ortaya çıkışını da beraberinde getirmiştir. Mültezimler başlangıçta askeri zümreden oluşurken zaman içinde, bu kesim İstanbul'da ya da taşrada oturan sermaye sahiplerine/tüccarlara, ulemaya, sarraf olarak adlandırılan büyük tefecilere kadar genişlemiştir. Böylece taşradan merkeze

uzanan bir mültezim hiyerarşisi oluşmuştur (Genç, 2005: 101; Pamuk, 2011: 148). Bu süreçte iltizam sisteminin malikane sistemine evrilmesi de oldukça etkilidir. İki sistemin işleyiş mantığı esas olarak aynıdır. Aradaki en temel fark iltizam sisteminde mukataaların birkaç yıllığına malikane sisteminde ise ömür boyu (kayd- hayat şartı) tahsis edilmesidir.¹⁹ Genç (2005: 105,113), malikane sistemini, değişen ekonomik şartlara uyum sağlamak üzere -nakdi ekonomi- tımar sistemi ile iltizam sisteminin reayayı korumaya yönelik olarak terkip edilmesi olarak görür. Ona göre 18. yüzyıla gelindiğinde tüm bu gelişmelerden zaferle çıkan toplumsal kesim ise ayanlar olmuştur.

16. yüzyılın ilk yıllarından itibaren adli divan üyesi olarak bilinen ayanlar, cemiyet içerisinde bir yeri simgelemiş, 17. yüzyıldan itibaren giderek güçlenen bir toplumsal kesimi oluşturmuşlardır. Bu anlamda, Osmanlı toplumsal tabakalaşma sistemi açısından özel bir öneme de sahiplerdir. 18. yüzyıl sonrasında ise merkezi iktidardan pay talep edecek kadar güçlenen bu kesim, taşradaki reayanın temsilcisi olarak da önemli bir rol ifa etmiştir. Sadece valilik, mültezimlik gibi devlet makamlarını ellerinde tutmamışlar özellikle 18. yüzyıl ve sonrasında ekonomik başarı ve zenginlikleri ile Müslüman orta sınıf niteliğini kazanmışlardır (Karpat, 2019: 115, 2006: 18). 17. yüzyıldan itibaren belirginleşmeye başlayan bir sosyal tabaka olan ayanlar, esas olarak reaya statüsündedir. Ancak, askeri zümre, bunların emeklileri ve çocukları, yerel halktan zenginleşenler de ayanlarla iç içe geçmiştir. Ayanların giderek güçlenmesi feodalimsi bir eğilimi temsil etmiş olsa da Osmanlı'nın aristokratik bir yapının ortaya çıkışına yönelik olarak geliştirdiği mekanizmalar bu kesimin diğerleri aleyhine imtiyazlı bir sınıf -burjuvazi- oluşturmalarını engellemiştir (Tabakoğlu, 2017: 32-33). Kentte yer alan reaya ise satıcı ve imalatçı olan bazen de hem satıcı hem de imalatçı olan kesimdir. Bu kesim devlet tarafından çok sıkı bir biçimde kontrol edilmiş ekonomik olarak büyümelerinin önü loncalar aracılığı kapatılmıştır.

Genç (2005: 302)'e göre loncalar Osmanlı ekonomisinde servetin belli ellerde toplanması ve bu yolla sosyal ve ekonomik düzende özellikle reaya açısından ortaya çıkabilecek dengesizliklerin önlenmesini sağlayan esnaf örgütlenmeleridir. Ana amacı üyelerinin çıkarlarını korumaktır. Kentli zanaat ve ticaret erbabının ana örgütlenmesi olan loncalar, Osmanlı kentlerindeki ekonomik hayatın ana eksenini oluşturmuşlardır. Devletin sıkı kontrolü altında olan Osmanlı loncaları kentli reaya içinde eşitsizliklerin ortaya çıkmasına

¹⁹ İltizam sisteminden malikane sistemine geçişin nedenleri ve malikane sisteminin işleyişi için bkz. Genç, Mehmet (2005). Osmanlı Maliyesinde Malikane Sistemi, Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi içinde, İstanbul: Ötüken Yayınları.

engel olan bir örgütlenme biçimi olarak 19. yüzyıla kadar devlet tarafından desteklenmiş ve şehir ekonomisindeki gücünü ve etkinliğini korumuştur. Özellikle yüksek karların söz konusu olabildiği, uzun mesafeli ticaret üzerinden pastadaki payını artırmaya çalışan esnafların önündeki en önemli engel, devletten güçlü destek alan loncalardır (Pamuk, 2011: 59-61). Loncalar kendilerine tabi olan tüccar ve zanaatkarların sermaye biriktirme olanaklarını kısıtlayarak kentli tüccar ve zanaatkar kesiminde toplumsal hareketliliğin yatay bir seyir izlemesini garanti altına almıştır (Karpaz, 2019: 59-60). Dolayısıyla rekabeti sınırlayıcı önlemleri etkin bir şekilde alan loncalar kentlerde sermayenin belli ellerde toplanmasına ve buna bağlı olarak zenginleşen bir zümrenin ortaya çıkmasına engel olan bir mekanizma olarak işlemiştir.

Yukarıda anlatılan manzara Osmanlı şehirlerinde bir zengin zümrenin olmadığı anlamına da gelmez. “Loncaların dışında, büyük iş yapan sarraflar ve şehirlerarası ya da uluslararası ölçekte çalışan tüccarlar vardı. Bu servet sahiplerine izin verilmesi, yaptıkları işin lonca ölçeğinde yapılmasının olanaksız olmasından kaynaklanıyordu” (Akşin, 1997: 15-17). Şehirlerde bezirgân adı verilen, loncaların düzenlemelerinden muaf ve sermaye biriktirme imkanına sahip ikinci bir tüccar grubunu da mevcuttur. Bunlar yüksek mevki ve servet sahibi devlet seçkinleriyle hareket eden, başka bir ifadeyle askeri zümrenin servetini işleten tüccarlardır. Ancak askeri zümre bir taraftan bu tüccarlara ihtiyaç duyarken, aynı zamanda bu zengin tüccarların servetlerinin politik güce dönüşme ihtimalinin de varlığının farkındadır. Bu nedenle onların ticari girişimlerine karışmaktan da -risklerine rağmen- çekinmemiştir. Devlet bir taraftan bu servet biriktirme imkanına sahip zengin tüccarları himaye ederken, diğer taraftan onların siyasi güç alanının dışında tutmuştur (Karpaz, 2019: 59-60). Böylece şehirlerde görece zengin, servet biriktirme selahiyetine sahip kesimlerin toplumsal tabakalaşma sisteminde dikey bir hareketliliğin ortaya çıkmasına engel olunmuştur.

Dolayısıyla Osmanlı toplumsal tabakalaşma sisteminin oldukça karmaşık, hiyerarşik ilişkilerin bulunduğu bir sistem olduğunu söylemek mümkündür. Ancak bu sistemin varlığı ile, hızlı ve köklü değişimlerin ortaya çıkmasını engelleyecek mekanizmalarla donatılmış, bir toplumsal kesiminin diğerinin aleyhine bir şekilde gerek ekonomik gerekse politik açıdan güçlenmesine engel olunmuştur. Görece statik bir toplumsal tabakalaşma sistemi 19. Yüzyılın sonlarına kadar varlığını sürdürmüştür. Osmanlı zihniyet dünyası ve toplum sistemi üzerine çalışmalarıyla bilinen Sabri Ülgener; Osmanlı toplumunun üç ana kategoride tabakalaştığını vurgulamaktadır. Umera, ulema ve fukara olarak belirlediği sınıfların Osmanlı toplumunda var olan temel sınıflar olduğunu bunun dışında var olan sınıfların bu temel sınıflar etrafında

yapılandığını belirtmektedir. Sabri Ülgener belirlediği üç sınıf temelli Osmanlı toplum yapısının en temel özelliğini otoriteye ve geleneğe sınıksız bağlı olması olarak belirler (Ülgener, 2006a: 101). Yanı sıra Ülgener Osmanlı toplum yapısını *ortaçağlaşmış toplum* olarak tanımlar. Umera ve ulemanın emir adı altında birleştiğinden fukaranın ise emre itaat eden olarak var olduğundan bahsetmektedir. Üst tabakada siyasal iktidar sahipleri ordu ve idare erkânı; has sahipleri ve türlü isimler altında vazifeli olanlarla ruhani sınıf bulunmaktadır. Orta ve aşağı tabakalarda idari ve askeri teşkilatın orta ve vazife esbabı küçük memur ve müstahdem; tekke ve zaviyelerin mürid halkları esnaf ve zanaatkarlar; yerleşik veya gezginci ticaret erbabı; ziyaretçi, toprak işçileri bulunmaktadır (Ülgener, 2006b: 29-31). Mevcut toplumsal yapı Osmanlı Devlet’ine özgü ve devletin korumaya çalıştığı bir yapı olup uzun bir dönem varlığını devam ettirebilmiştir.

Osmanlı Devlet’inin toplumsal yapısı 19.yüzyılın son dönemlerine kadar köklü bir değişiklik arz etmeden merkezi otoritenin belirlediği ölçüde devamlılığını sürdürmüştür. Devlet içinde meydana gelen değişikliklerle birlikte toplumsal yapıda birtakım değişimler, meydana gelse de bunlar toplumsal yapı içinde çok büyük ve topyekün toplumu etkisi altına alan farklılıklar olarak somutlaşmamıştır. Ancak 19. yüzyılın sonlarına doğru yaşanan siyasal istikrarsızlık ve alınan askeri yenilgiler sonucu büyük toprak kayıplarının olması toplum yapısında da köklü değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Özellikle 20. yüzyılın başlarında devlet içinde siyasal istikrarsızlığın çok az etkilediği gelişmiş bölgelerde, yavaş yavaş Batı temelli ekonomik hamleler kendisini göstermeye başlamıştır (Savran, 2011: 41-42). 18. ve 19 yüzyılda alınan askeri yenilgiler sonrası Osmanlı’nın toplumsal yapısı köklü değişimler ile karşı karşıya kalmıştır. 18. yüzyılda alınan askeri yenilgiler sonrası batılı devletler ile imzalanan antlaşmalar Osmanlı toplumu üzerinde batılı devletlerin etkisini açık hale getirmiştir. Sanayileşmede önemli bir yol katetmiş, ekonomik olarak sanayi ve sömürgecilik ile zenginleşmiş batılı devletler ile yapılan antlaşmalar sonrası, Osmanlı Devlet’inde ekonomik ve siyasal manada batı ile bütünleşme çabaları görünür hale gelmiştir. Yapılan ticaret antlaşmaları ile Osmanlı’nın kırsal bölgelerinde tarımsal üretime dayalı ekonomisi dış pazara açık, meta üretiminin etkili olduğu bölgeler haline gelmiştir. Demiryolu ulaşımının artması da Osmanlı için üretim ve tüketimin boyut değiştirmesine, bölgesel üretimlerin diğer bölgeler için taşınabilirliğinin kolaylaşmasına ve tüketim odaklı ekonominin oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Ekonomik olarak yaşanan bu değişimin yanı sıra siyasal olarak Tanzimat sonrası azınlıkların elde ettiği haklar ve toplumun yeniden yapılandırılmasına yönelik devletin

değişen tavrı Osmanlı toplumu içinde yeni anlayış ve fikirlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yavaş yavaş toprak mülkiyeti devletin denetiminden çıkmış ve özel mülkiyet kavramı toplum içinde yerleşmeye başlamıştır. Batılı devletler ile yapılan ticari antlaşmalar toplum içinde gayrimüslimlerin bu antlaşmalar doğrultusunda birtakım ekonomik haklar ile zenginleşmesine neden olmuştur. Demiryolu hattının gelişmesi ve batılı devletler ile yapılan ticaretin artması ile Osmanlı pazarları, Avrupa malları ile dolmuş ve yerli küçük sanayi gelişmemiştir. Devlet içinde hızla büyüyen yabancı sermaye ve bu sermayeye olan talebin gün geçtikçe artması, yabancı tüccarların bir dönem vergiden muaf tutulması hazineyi güç durumda bırakmış ve toplum içinde Müslümanlar ve gayrimüslimler arasında sosyal dengesizlik meydana gelmiştir (Karpata, 2013: 58-59). Vergiler dışında kalan alanlarda var olan gayrimüslimler hızla zenginleşirken, Müslümanların teşkil ettiğı küçük esnaf ve tarımla uğraşanlar iyice fakirleşmişlerdir.

Tanzimat fermanı ile toplumsal anlamda birtakım hakların devlet tarafından güvence altına alınması da Osmanlı toplumunun dönüşümü açısından önemli bir unsurdur. Özellikle, özel mülkiyetin hukuksal anlamda sınırlarının belirlenmesi toplumsal yapıda ekonomik olarak bir zihniyet değişikliğı ile sonuçlanmıştır.

1839 Tanzimat Fermanı, çeşitli reform belgeleri ve 1858 tarihli Arazi Kanunnamesi özel mülkiyet açısından önemlidir. Tanzimat Fermanı ilk kez padişahın tebaasına (en başta kapitalist güçlerin koruması altındaki gayrimüslim ve yabancı tüccara) müsadereye karşı güvence vererek özel mülkiyeti garanti altına almıştır. Arazi Kanunnamesi ise, belirli sınırlamalara rağmen, toprakta özel mülkiyet hakkını tanıyarak, yüzyıllara yayılan bir süreç içinde fiilen oluşmuş olan özel mülklere yasal bir kılıf sağlamıştır. (Karadaş, 2007: 24).

Osmanlı'nın yaşadığı bu değişimler ile Osmanlı toplumunda yavaş yavaş bir ticaret burjuvazisi oluşmaya başlamıştır. Özellikle Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra modernleşme sürecinde devletin Avrupa ile olan askeri, kültürel ve iktisadi ilişkileri artmış ve yön değiştirmiştir. Toplum hızla değişmeye başlamış ve insanların yaşam tarzlarında ve dünyayı yorumlama biçimlerinde bir değişiklik meydana gelmiştir. Halk içinde yeni mesleki alanlar oluştukça (bankacılık, sigortacılık gibi) Osmanlı da şehir ve kasabalarda nüfus değişimi olmuş, şehirlerde nüfus artmaya başlamıştır. “Ancak bununla birlikte Tanzimat devri ile geçirdiğı siyasi ve idari değişiklikler Osmanlı devlet idaresinde istikrarsızlığı ana karakter haline getirmiştir” (Karpata, 2013: 54-56). Şehirlerde nüfusun artması Osmanlı Devleti'nin ekonomik düzeninin yeniden biçimlendirmesi ve uzun yıllardır mevcut toplumsal yapının hızla değişmesi sonucunu beraberinde getirmiştir. Kuruluşundan 18.yüzyıla kadar belli bir

dengede tuttuğu (askeri siyasi ve ekonomik bir birliktelik içerisinde kırsalın tarımsal üretimi ile ilişkili bir biçimde örgütlediği) ekonomik düzen, tamamıyla kökünden değişmeye başlamıştır.

Birinci dünya savaşının çıkması ile birlikte Osmanlı Devleti bir dağılma süreci ile karşı karşıya kalmış ekonomik olarak kendi kendisine yetemeyen bir ülke konumuna düşmüştür. Devlet içinde dış ticaretin bitmesi, ithalatın tamamıyla durması ve liberal politikaların Balkan savaşları sekteye uğraması İttihat ve Terakki yönetiminin Türk milliyetçiliğine yönelmesine neden olmuştur.

Bu dönemde liberal iktisat politikalarını bir kenara iterek, korumacı gümrük duvarları ardında tarımı ve sanayisiyle birlikte kendi yağıyla kavrulacak bir ekonomi oluşturmak, millî şirketler, millî bankalar kurmak ve Müslüman esnaf ve tüccar örgütlemek gibi fikirler, güçlenmeye başlayan Türk milliyetçiliği fikirleriyle uyum ve yayılım göstermiştir. 1913 yılının Aralık ayında yayınlanarak yürürlüğe giren Teşvik-i Sanayi Kanun-u Muvakkati bu doğrultudaki ilk adımlardan biri olmuş, bu geçici yasa yerli sanayiye çeşitli ayrıcalıklar ve devlet desteği sağlamıştır (Karadaş, 2007: 25).

Bütün bu gelişmelerden sonra var olan siyasi ve ekonomik istikrarsızlık, Osmanlı halkının fakirleşmesine ve mülksüzleşmesine neden olmuştur. Osmanlı devlet siteminin ve toplumsal yapısının çözülmesi beraberinde bir dizi iktisadi sorunları getirmiştir. Sürekli fiyat artışları, üretim süreçleri ile doğrudan ya da dolaylı ilişkisi olan toplumsal gruplar açısından kazançlı bir ortam sunmuştur. İktisadi istikrarın bozulması aynı zamanda belirli gruplar açısından sermaye birikimi için fırsat ortamı üretmiştir. Yeni şekillenen serbest piyasa ekonomisinde, son derece önemli olan pazar için üretim yapan orta ve büyük düzeydeki üretici sınıf, ürünleri pazar ortamına taşıyan tüccar sınıf, ürünün dağıtımını ve bugünkü anlamında lojistiğini sağlayan yani perakendecilik yapan esnaf sınıf giderek güçlenmiştir. Böylelikle Osmanlı toplumunda “yeni zengin” ya da “harp zengini” adında bir tip ortaya çıkmaya başlamıştır. Başka bir deyişle dönemi açısından yeni orta sınıf doğmuştur.

Osmanlı kendine özgü yöntemlerle belirli gruplar için, sermaye birikimine mücadele etmiş ve hatta bu birikimi desteklemiş ve böylelikle, Batı’da orta katmanlar diye adlandırılan “burjuvazi”yi kendi bünyesinde üretmiştir. İktisadi daralmayı gidermek için başvurulmuş karne, narh vb. yöntemler sermaye birikimine, istifçiliğe ve karaborsacılığa prim tanımıştır (Pamuk, 2007: 159-160/166; Toprak, 1995: 156-157). Osmanlı Devleti içinde yaşanan bu siyasi ve ekonomik gelişmelerin bir sonucu olarak toplumun ekonomi ile ilişki biçimi zihniyet temelinde bir dönüşüm geçirmiştir. Merkezi otoritenin şehir ve bölge planlaması yaparken

takınmış olduğu kontrolcü ve baskıcı tavrın yerini gayrimüslimler ile Müslümanları ortak bir noktada buluşturduğu liberal politikalara bırakmıştır. Ekonomi, artık yavaş yavaş devletin güdümünden çıkmış Osmanlı tebaasının metaya yüklediği içerik, değişime uğramıştır. Demiryollarının ve dış ticaretin devlet içinde yaygınlaşması Osmanlı mülkünü batıya açık hale getirmiş ve üretim ile tüketimin anlam kodları biçim değiştirmiştir. Üretilen maddelerin ve dış ticaret ile elde edilen malların demiryolu ile ulaşılabilirliğinin artması reayanın metaya yüklediği anlamı, tüketim temelinde değiştirmiştir. Böylece 18. yüzyıldan başlayarak ekonomide birey ile meta arasındaki anlam ilişkisi zihniyetin dönüşümü ile 20. yüzyılın başlarında tüketim temelinde yeni bir boyut kazanmıştır. Özel mülkiyet ve tüketim temelli ekonomi, zenginliğe dair yaklaşımlarında dönüşmesini sağlamıştır. Yavaş yavaş iktidara yakın olanlar, sahip oldukları maddi kazançları ve maddi eşyaları ile anılır olmuş ticaret zenginleri, harp zenginleri, ticaret burjuvaları adı altında zengin sınıflar reaya arasında fark edilir olmuştur²⁰.

Yukarıda çerçevelelendirmeye çalıştığımız Osmanlı devlet ve toplum yapısının temel özellikleri Osmanlı imparatorluğunun içinde farklı düzeylerde toplumsal tabakalaşmanın nedeni olmuştur. Bu düşünsel anlamda da bir dönüşümün başlamasına imkan sağlamıştır. Özellikle tüketime yaklaşım bu anlamda bütünüyle değişmiştir. “Artık sınıflar arasında lüks tüketmek ve gereğinden fazla tüketimde bulunmak bir gösterge haline gelmeye başlamıştır. Padişah ve saray çevresi, yüksek memurlar, zengin tabakalar lükse, israfa ve fazla tüketime yönelmiş, İstanbul başta olmak üzere, tüketimin artması önce şehir merkezlerinde ve sonra diğer yerleşim bölgelerinde görülmüştür” (Karadaş, 2017: 23). Yaşanan zihniyet dönüşümünün somut göstergelerinin belirmesi için Cumhuriyetin kurulmasından sonra yaklaşık elli yılın geçmesi gerekmiştir.

3.2 Osmanlı İktisadi Yapısı ve Zenginlik

623 yıl hüküm süren Osmanlı İmparatorluğu’nun en temel özelliği merkezi otoritenin hanedan ve sultana bağlı olarak kalmasıdır. Devlet içinde zaman zaman, saltanatın kime ait

²⁰ Burada bahsedilen savaş zenginleri, ticaret burjuvazisi ve zenginleşen enderuni kesim bir sonraki bölüm olan cumhuriyet dönemi zenginlik kültürü başlığı altında ayrıntılı bir biçimde ele alınacaktır. Bu kesimlerin oluşum aşaması Osmanlı’nın son dönemine denk geldiğinden bu kısımda yüzeysel olarak ele alınmıştır. 18 yüzyılda yavaş yavaş başlayan zihniyet dönüşümü çok uzun yıllar devlet içinde bir karmaşayı beraberinde getirmiş ve topyekün bir dönüşüm cumhuriyet ilan edildikten sonra bir seksen yıl içerisinde köklü bir değişim ile sonuçlanmıştır. Osmanlı’nın son döneminde yaşanan bu gelişmeler ve ortaya çıkan dönüşümler kaçınılmaz olarak Cumhuriyet dönemini de etkilemiştir.

olduğu hususunda değişiklikler yapılsa da yönetim, hanedan ve üyelerinin dışında bir mecraya verilmemiş böylece hep tek merkezde kalarak devam etmiştir. Taht kimi zaman hanedan üyelerinin ortak malı, kimi zaman padişah ve oğullarının ortak malı, kimi zamanda sadece padişahın malı, anlayışları etrafında merkezi güç sorgulanmaksızın tek bir elde toplanmıştır. Devlet bu gücü padişahın ellerine teslim ederken, bu gücün meşruluğunu ise iki temel kritere olan İslam’a ve Türk gelenek göreneklerine dayandırmaktaydı. Bu iki kriterden dolayı merkezde bulunan padişahın gücü, çevre tarafından sorgulanmaksızın kabul edilmekte ve Türk töresinden ve İslam’dan beslenerek var olan padişah birleştirici bir güç olarak varlığını devam ettirmekteydi.

Osmanlı Devlet’inde merkezi otoritenin padişahın elinde olmasının sorgulanamaz oluşu, toplumsal yapının da merkezi otorite etrafında siyaset odaklı belirlenmesine neden olmuştur. Osmanlı Devlet’inde siyaset odaklı toplumsal oluşum devlet içinde güç ve otoritenin merkezi olarak hükümdarın etrafında toplanmasına neden olmuştur. Hanedan etrafında bir olma fikri Osmanlı Devlet’inin kuruluş felsefelerindendir. “Osmanlı toplumunun kuruluş felsefesi kültür değerleri ve dünya görüşü bakımından farklılaşmaya ve merkezden kopmaya uyan bir sosyal modele yatkın değildir. Toplum düzeni bütünleşmeyi, kümeleşmeyi bir çekirdek etrafında toplanmayı gerektirir. Sosyal yapıyı besleyen normlar ve değerler sistemi bu amacı gerçekleştirmek için örgütlenmiştir” (Türkdoğan, 2015: 141). 19. yüzyıla kadar Osmanlı Devlet’inin sahip olduğu bu yönetim biçiminde birtakım gelişmeler olsa da bu yönetim tarzında bir değişiklik anlamına gelmemiştir. Kuruluştan Osmanlı Devlet’inin yıkılışına kadar mülk üzerinde hak sahibi olan yegâne otorite padişahın kendisidir. Padişahın yegâne otoritesi, etrafında şekillenen toplum ekonomiden hukuka, gündelik hayat ilişkilerinden siyasete, merkezi otoritenin sorgulanamazlığı ilkesi ile var olmuştur.

Osmanlı Devleti’nin iktisadi yapılanmasında merkezi otoritenin belirleyici etkisi ile oluşmuştur. Devlet özel mülkiyete ve özel ellerde servet ve sermaye birikimine sınırlamalar getirmiştir. Toprakta özel mülkiyet devlet eliyle sınırlandırılmış ve servet birikimi müsadere ile engellenmiştir (Türkdoğan, 2015: 83). Osmanlı mülkünün padişaha ait olması, iktisadi anlamda ferdiyetçiliğin önüne geçmiş, bireysel ekonomik girişimcilik, devletin kontrol etmediği ticaret ve mal biriktirme Osmanlı toplumu için söz konusu olmamıştır. Padişahın tahtın ve bütün Osmanlı mülkünün sahibi olması Osmanlı toprakları üzerinde tek tasarruf hakkını da padişaha vermektedir. “Padişah kendisine alternatif bir güç olacağı endişesi nedeniyle büyük servet birikimine karşıydı. Zaten bu serveti ancak devlet görevlileri ile sarraflar biriktirebiliyordu. Padişah dilediği takdirde bu serveti müsadere ederek servetin bir

anda ortadan kalkmasını sağlayabilirdi” (Doğru, 2008: 83). Hükümdarın gücünün dışında siyasal sistemin organizasyonu da zengin sınıfın oluşmamasını sağlamıştır. “Beratlar, yasak nameler ve pazara sürekli devlet tarafından yapılan müdahale servete dair bir birikimin önünde engel olarak görülmüştür. Öyle ki yeni pazarın açılması, pazardaki dükkân sayısı, dükkanların açılış ve kapanış saatleri kurallarla tespit edilmişti. Böylece hesap kitap peşinde koşan kar hırsı ile dolu bir girişimci kapitalist sınıfın oluşmasını engellemiştir. Devletin bu müdahale sistemi girişimcilik ruhunu da köreltmıştır” (Doğru, 2008: 83). Girişimcilik ruhunun olmaması reyanın verilen ile yetinme eyleminin temelinde yer alan unsurdur.

Sabri Ülgener Osmanlı toplumunda devletin ekonomiye hakim olduğunu, insanın ekonomiye dahilinin devletin izin verdiği ölçüde mümkün olduğunu yaptığı çalışmalarda altını çizmiştir. Ülgener’e göre toplumun üst tabakasında yani merkezde (iktidara yakın olan kesim) yer alan eşraf ve ayanların servetleri vardır²¹. Ancak bu üst tabakanın sahip olduğu servet, itibar ve güç olarak elde tutulmaktaydı. Zenginlik ve servet tüccarlarda değil siyasi erk ve nüfusa sahip olan kişilerin elinde birikmektedir (Ülgener, 2006a: 226-227). Her ne kadar üst tabaka olarak nitelendirebileceğimiz eşrafın ve ayanların, yüksek rütbeli memurların servet birikimleri olsa da bu servet birikiminin amacı kâr ve verimlilik hesabı değil hanedan mensuplarına yakın olmak böylece merkezden güç almak, itibar sahibi olmak, gösteriş, siyasi amaç, şeref kazanma ve unvan kazanma idi.

Başka bir deyişle merkezi otoriteden güç koparabilmenin bir yolu olarak servet biriktirmeye yönelik bir talep gerçekleşmiştir. Buna kısaca “ağalık ve efendilik şuuru” diyebiliriz (Ülgener, 2006a: 101). Üst sınıflarda güç ve iktidarın bir sembolü olarak görülen servet, orta sınıflar içinde özellikle ticaret ve sanat ile uğraşan kesim için de yine iktisadi kaygılardan uzak bir anlayışla var olmuştur. “Bir tüccarın sahip olması gereken rasyonel özelliklerin (düzenli defter tutma kar olasılığını hesaba katarak faaliyette bulunma) aksine yeni yerler görmenin beklenmedik servetlere kavuşmanın daha ağır bastığı görülmektedir”

²¹ Ülgener toplumsal yapının en temelde merkez ve taşa biçiminde ayrımını da merkezi otoritenin gücüne bağlı olarak açıklamıştır. Hanedanın gücü karşısında merkeze yakın olanlar ve merkezden uzak olanlar biçiminde yapılan sınıflama devlet gücünün toplumsal yapı üzerindeki etkisinin bir göstergesidir. Sabri Ülgener Osmanlı toplum yapısının sınıflara ayrılmasında merkez ve taşa ayrımının önemine dikkat çeker. Taşa sahip olduğu nitelikleri bakımından feodal bir yapıya sahiptir. Taşa içinde yükselmenin yolu dini faktörler ile açıklanmıştır. Bir uluya ya da pire dayalı soy, taşa içinde yükselmenin en belirgin yollarındandır. Merkeze yakın olan eşraf ve ayan grubu ise yarı feodal bir nitelik arz etmektedir. Bu sınıf merkeze yakın olmak durumunda merkezden nüfuz edinebildiği ölçüde merkeze kayabilme özelliği sergileyebilmektedir (Gedikli, 2021: 76). O’ na göre merkezde olabilmek toplumsal olarak gücün ihtişamın ve servetin bir göstergesidir. Merkezde yer almayı başaranlar padişahın belirlediği biçimde tabakalar halinde bürokrasi içindedirler. Bürokraside yer almak isteyen veya bir üst tabakaya geçmek isteyenler merkezin isteklerini dikkate almak, merkez ile ilişkilerini iyi tutmak merkezin karşısında bir güç olmamak durumundadırlar (Ülgener, 2006b: 31-32).

(Gedikli ve Gedikli, 2021: 77). Anadolu’da Osmanlı’ dan önce varlık gösteren ahiler için de durum aynıdır. Ahilerinde iktisadi özellikleri, ahlak ile birleştirerek bir geleneğin öncüsü olmaktan ziyade politik ve Osmanlı’ya özgü özellikler çerçevesinde varlıklarını sürdürebilmişlerdir.

Osmanlı toplum yapısında, toplumsal sınıflar arasında servet biriktirmeye ve zenginleşmeye yönelik bir talebin olmaması, toplumun zenginlik tahayyülü açısından oldukça önemlidir. Görünürlüğün günümüzdeki kadar yaygın olmadığı bir dönemde oldukça tabii olan bu tahayyülün gelişmemesinin Osmanlı devlet ve toplum yapısı ile de yakından ilişkisi vardır. Sınıfların farklı özelliklere sahip olması ve sahip oldukları bu özelliklerin kendine has zihniyet üretmesi söz konusu ilişkinin mihenk noktasıdır. Örneğin “Din ve tasavvuf ahlakının etkisinde olan esnaf ve loncaların ibadetlerine çokça zaman ayırmak için kanaatkarlığa sahip olduğu görülmektedir. Üst sınıflarda ise sayısız nimete sahip olmaktan kaynaklı olarak rızık için telaşlanmanın olumsuzlanması kanaatkarlığın esas unsur olması söz konusudur. Bir diğer örnek de geleneklere bağlılıkta karşımıza çıkmaktadır. Ülgener’e göre orta sınıflar birlik ve beraberliklerini dış unsurlara karşı korumak için pir veya aziz etrafında birleşerek geleneklerini korumaktadırlar. Üst sınıflar ise alt sınıfların üst mevkilere çıkmalarını engellemek için geleneklerini korumaktadırlar” (Gedikli ve Gedikli, 2021: 77, Ülgener 2006c: 60-68,118-120)

Merkezi otoritenin Osmanlı Devleti açısından padişahın elinde toplanması devletin sahip olduğu en temel özelliktir. Bu özelliğin varlığı, Osmanlı toplum yapısı içinde ayrı bir zengin sınıfın varlığının önünde en büyük engeldir. Mülkün tek bir elde toplanması ve toprağa dayalı ekonomik yapılanma, Osmanlı toplumunun bireysel olarak mülk üzerinde bir hak iddia etmesinin önünü kapatmıştır. Padişah Tanrı’dan aldığı yetki ile Osmanlı topraklarına sahip olmakta ve bu yetki ile devleti yönetmekte, halkına Osmanlı mülkü içinde yaşamayı bahşetmekte, halk da Tanrı’nın görevlendirdiği padişahı sorgulamaksızın onun bahşettiği kadarı ile gündelik hayatını inşa etmektedir. Gündelik hayat içinde servet edinme ve ekonomik zenginlik padişahın gücü karşısında bir güç olarak konumlandırılmakta ve servet edinme ile zenginlik bizzat padişahın sahip olduğu yetkiler ile sınırlandırılmaktadır. Toplumsal yapının merkez taşra çerçevesi içinde mevcut olması ve içindeki ekonomik düzlemin denge esasına dayalı olması, Osmanlı’nın en temel özelliklerinden bir diğeridir.

Osmanlı dönemi toplumsal yapısı içerisinde ekonomik sistem, denge esasına dayanmaktadır. Ekonomik sistemin denge esasına dayalı olması, Osmanlı toplum yapısı içinde yer alan tüm sınıfların bu denge esasına dayalı bir biçimde ekonomik kontrolünü

gerekli kılmıştır. Kuruluşundan topraklarını çokça genişlettiği yükseliş dönemine kadar ekonomik sistemin denge esasına dayanması, ekonomik gelire bağlı olarak oluşan sınıflı yapının Osmanlı toplum yapısı içerisinde bir karşılık bulamamasına neden olmuştur. Ekonomik sistemin denge temelli devam etmesini sağlamak siyasetin en birincil işlevlerinden bir tanesidir. Ulaşılması gereken hedef olarak da tanımlanan denge sisteminin bozulması durumunda iktidar gereken her türlü tedbir alma hakkını kendinde bulmaktadır. Devletin temel özellikleri aktarılırken en başta yönetim tarzının anlatılmasının altında yatan sebep de budur.

Osmanlı İmparatorluğunun toplumsal yapısı da dahil olmak üzere hemen hemen Osmanlı içinde her kurumun varlığının, siyasetin belirlemeciliği noktasında siyaset ile doğrudan ilişkisi bulunmaktadır. Çünkü devlet kuruluştan gerilediği dönemlere kadar merkezi otoritenin hanedan etrafında şekillendiği ve toplumsal yapının temel belirleyici motivasyonun bu yönetim biçimi olduğu bir tarzda, varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Osmanlı toplum yapısının, ekonomik temelli bir sınıflandırmadan ziyade siyaset merkezli sınıflara ayrılması Osmanlı'nın kuruluş felsefesi ile irtibatlı olarak merkezi otoritenin hanedan temelinde var olmasından kaynaklanmaktadır. Oluşturulan sistem toplumsal yapıya öylesine sirayet etmiştir ki siyasal yapılanma toplumun her kademesinde kendisini hissettirmiştir.

Reaya ve yöneticilerin oluşturduğu bu yapıda reaya için öngörülen ekonomik temel orta sınıfın mevcut şartlarına sahip olmaktır. Fetihler ile sürekli genişleyen devlette yer altı ve yer üstü kaynaklar devlet tarafından doğru finanse edilmekte, reayanın böylece devlet ve siyasete olan güveni artmakta ve reayanın geçinmeye yönelik gelecek kaygısı olmadığından reaya, devletin belirlediği standartlarda yaşamaya devam etmektedir²² (Doğru, 2008: 77). Devletin bünyesindeki kaynaklar reayanın ihtiyaçları ile örtüşmekte devlet ihtiyaç fazlası talebin önüne geçmektedir. Reaya orta sınıfın yaşam standartları ile ortalama bir yaşam sürdürmekte ve fazlası hem reaya için mümkün olmamakta hem de devlet tüketimi sürekli kontrol ederek tüketim çokluğunun önüne geçmektedir.

Reaya temel geçim kaynaklarına sorunsuz bir biçimde erişmekte, böylece gündelik hayatını sorunsuz bir biçimde idame ettirebilmektedir. İhtiyaç dışında bir talebi bulunmayan reaya için aşırı tüketim ve servet biriktirme de söz konusu olmamaktadır. Bu durum çalışma hayatının normatif yapısı ile yakından ilintilidir. Meslek ve sanat hayatının her aşamasında

²² Bu noktada yarını ve geleceği düşünmemenin sebepleri arasında çeşitlenmemiş ihtiyaçların olması, basit bir üretim tekniğinin olması ve uzun vaatler yapamayacak ölçüde savaşların olması sayılabilir. (Ülgener 2006a: 76-81)

alttan üste bağıllık zorunlu bir unsur olarak göze çarpmaktadır. Böylece bir ürünün üretilmesi süreci içinde bir akıl ve zekâ işletilmesine dayalı bir sistem görülmemektedir. Bu da Orta Çağ ahlakında bir teslimiyet anlayışının hâkim olduğunun göstergesidir. Bütün bu toplumsal yapıda teslimiyet anlayışının tüm faaliyetlere yansıdığını görmek mümkündür. (Ülgener, 2006c: 109-115). Osmanlı'nın merkezi otoritesi altında bireylerin girişimcilik temelli ekonomik faaliyetlerini şehrin etrafında kümelenen küçük büyük işletmeler ile tarım faaliyeti; şehrin içindeyse basit çarşı esnafı ve loncaları belli başlı yol kavşakları ve geçiş merkezleri haricinde sönük bir ticaret şeklidir (Ülgener, 2006a: 20-21). “Böyle bir siyasi ve ekonomik yapılanmanın hayat ve toplum anlayışı ise başta büyük toprak rejimine özgü “ağalık ve eşrafılık ruhu” olmak üzere, toprağa ve aile etrafında toplanan servet ve değer anlayışı, yavaşlık ve durgunluk içindeki bir lonca ahlâkı, geleneksel sanat ve meslek anlayışı olarak belirmiştir” (Türkislamoğlu, 2021: 271). Belirlenen bu durumlar Osmanlı toplumunun temel özellikleri olarak çok uzun bir dönem varlığını korumuştur.

Osmanlı ekonomik sistemi içinde üretimin azalması, bunun karşılığında tüketimin çokça artması durumunda bir kıtlığın meydana gelme ihtimali sürekli göz önünde tutulmuş ve toprağa bağlı ekonomik sistemin devamlılığı esas alınmıştır. Reayanın ihtiyaç dışında tüketimi bu kaygıdan dolayı engellenmiştir. Servet ve biriktirmenin yer almadığı ve tüketimin anlamının ihtiyaç temelinde olduğu Osmanlı ekonomik sisteminde, var olan ürünün sayı ve fiyatından çok kullanım değeri önemlidir. Ürünlerin mübadele değerinin bir öneminin olmaması, insanların daha fazlasını elde etme çabasını gereksiz kılmaktadır (Doğru, 2008: 78). Osmanlı devlet yapısında ekonomik sisteminin temelinde kazanç kişinin çok çalışmasına bağlı değildir. İnsanlar üretimi gerçekleştirirken, maliyet ve kar hesabı yapmamakta ve üzerinde emek harcanan mal, sahibinin kendine ait bir parçası olarak düşünülmektedir.

Osmanlı Devleti toplumsal yapısı içinde gelenekli Türk toplum yapısının temeli olan tabakalar arası denge politikası, çok uzun bir dönem devam ettirilmeye çalışılmıştır. Osmanlı düzeninde imparatorluğun sınırlarının genişlemesi ile daha heterojen bir toplumsal yapı içinde tebaa için öngörülen ekonomik düzey, denge hususu etrafında belirlenmekteydi. Bu denge topyekün toplumsal yapıda ulaşılması gereken bir hedef olarak görülmüştür. Halkın geneli bu denge ekonomisi içinde örgütlense de, zaman zaman belli düzeyde ekonomik denge dışında dönemin şartları doğrultusunda ekonomik geliri yüksek kimselerin sahip olduğu şatafatlı yaşam tarzına rastlamamız da mümkündür. Her ne kadar Batı türünde soya dayalı ve ekonomik sistemin ürettiği bir zenginlik örneği olmasa da, özellikle 1600'lü yıllarla birlikte ara ara konak hanlarına sahip bir kısım ayanların varlığı söz konusudur. “Osmanlı düzeninde zaman

zaman ayanlara rastlamamıza karşılık bunların batı türü bir sosyal evrim oluşumu olarak kabul edilmesi düşünülemez. 1750-1900 tarihleri arasında ortaya çıkan Çapanoğulları ve Caniklizadeler gibi büyük konak hanları yanında Köse Paşa hanedanlarının varlığından da haberdarız. Ancak bunlar istisnaların kuralları bozmayacağı tarzında gelişmeler olarak kabul edilmelidir” (Türkdoğan, 2015: 10). Batı tarzında kökleri birkaç yüzyıla dayanan köklü bir ailenin varlığı Osmanlı toplum yapısı için geçerli bir durum değildir.

3.3 Osmanlı Zihniyet Dünyasında Zenginlik

Her ne kadar Osmanlı toplum yapısı ve yönetim anlayışı, sermaye birikimine ve tabakalar arasındaki hareketliliğe asgari düzeyde imkân tanısa da belirli sınıflarda ve gruplarda kültüre dönüşmemiş olsa dahi bir zenginliğin var olduğunu ifade edebiliriz. Bu zenginliğin taşıyıcıları gündelik hayatın aktörleridir. Her bir aktör toplumsal hayatın kuruluşunda ve işleyişinde önemli rollere sahiptir. Osmanlı gündelik hayatında zenginliğe ve bu zenginliğin elit tasavvuruna odaklanırken, her şeyden önce yukarıdaki bölümlerde genel çerçevesi çizilen Osmanlı toplum ve devlet yapısı dikkate alınmalıdır.

3.3.1 Osmanlı’da Zenginlik Kültürü ve Zihniyet

İmparatorluk tebaa için zenginliği ve zenginleşmeyi bir tehdit olarak görmüş ve oluşumu söz konusu olmadan birtakım politikalarla zenginliği ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Orhan Türkdoğan reaya ve üst tabaka olarak belirlenen sosyal yapının on yedinci yüzyılla birlikte reaya ve enderun kökenli üst tabaka olarak ayrıldığını belirtmiştir. 17. yüzyılın başlarında Osmanlı siyasetinde, etkin bir rol oynayan enderun kökenli kesim üst tabaka içerisinde etkinliğini arttırmıştır. Bir yanda çevre de Osmanlı üretimine katkıda bulunan halk, diğer tarafta ise merkezde eğitim ile mevki elde etmiş, siyasete ve otoriteye yakın Enderun temelli kesim. Orhan Türkdoğan Enderun temelli kesimin Osmanlı Devleti içinde önemli bir yerinin olduğunu hükümete ve devlet hizmeti ile doğrudan bağlantılı olduklarını ve atama yolu ile maaş sağlayan kesim olduklarının altını çizmektedir²³.

²³17. yüzyıl Osmanlısında reaya toplumsal tabakasını değiştirmek istiyorsa, sadece Müslümanların olabileceği kadılık ya da müderrislik eğitimini tamamlaması gerekiyordu. Böyle bir tabakalar arası geçiş ise dönemi itibarıyla çok zordu. Fakat askeri sınıf açısından toplumsal hareketliliğin imkanları çok daha fazlaydı. (Türkdoğan, 2015: 79)

Osmanlı’da toplumsal tabakalaşma sisteminin tepesinde, devletin temsilcileri niteliğini taşıyan Türkdogan’ın Enderun temelli kesim olarak ifade ettiği ve temel görevi padişah adına devlet görevlerini yerine getiren askeri kesimdir. Bu görevler siyasal yönetim, savunma, vergi toplama ve adalet dağıtmadır. Söz konusu görevlerin her biri farklı bir kesimi oluştursa da ortak noktaları kapı halkını yani padişaha doğrudan bağlı olan bunun dışında hiçbir toplumsal bağdan güçlerini almayanlardan oluşmasıdır. Kendilerine özgü giysiler giyen, silahlar taşıyan bu kesim reaya kesiminden keskin bir şekilde ayrılmaktadır. Kapı halkına dahil olmak, göze çarpan bir meziyete sahip olmak ya da evlilik yoluyla mümkündür. Padişah devletle ilgili tüm işleri kendi kapı halkı aracılığıyla yönetirken, padişahın kapı halkı da taşrada kendi kapı halklarını oluşturmuştur. Sultan ve kapı halkı arasında hamiliğe dayalı güçlü bir bağ mevcuttur. Her bir askeri zümre sınıfı bu hamilik ilişkisine benzer bir bağ kendi kapı halkı ile kurmuştur. Hamilik kişisel bir ilişki niteliği taşımakta ve hamilik bağı görevin ihsanı, evlilik ve hediye sunma vb. yollarla kişisel bağların kurulmasıyla karakterize olmaktadır. Bu kişisellik ister istemez beraberinde verilen ihsanın aynı hızda geri alınmasını da getirmektedir (Göcek, 1999: 54-62). Dolayısıyla hamilik bağları ile elde edilen servet ve güç her an kaybolma riskini de taşımaktadır. Bu risk aynı zamanda zenginliğin ve gücün gelecek kuşaklara aktarma imkanını da önemli ölçüde ortadan kaldırmaktadır.

19.yüzyılda ise farklı görünürlülüğü ve misyonu olan bir enderun sınıfı ile karşı karşıya kalmaktayız. Gayrimüslimlerin Osmanlı topraklarından ayrılması enderuni sınıf içinde yerlilerin çokça yer almasını sağlamıştır. “1826’dan itibaren yerlilik kimliği güçlü olan ayan tabakasının kaldırılması ile gücünü ve etkisini arttıran bu enderuni kitle yalılardaki yaşantıları yanında nepotik eğilimlerini de ön plana alarak sosyal prestij ve unvan kazanma yollarını da açmışlardır. Saray kültürünün dışa taşınmasında yabancı ülkelerle olan iş birliği ve eğitsel faaliyetlerde bu grubun yeni statü ve roller yüklenmeleri bir yanda dış güçlerin ülkeye nüfuz etmelerine öte yanda ülke kalkınmasının belirli yörelere özellikle Makedonya, Balkanlar, Arnavutluk, Selanik ve İstanbul, İzmir gibi stratejik merkezlere doğru yayılmasına öncülük yapmışlardır” (Türkdogan, 2015: 157). Çok geniş bir coğrafyada hüküm süren hanedanlık için 19. yüzyıla kadar Batı tarzı zenginliği temsil eden enderun kökenli aileler veya askeri siyasi elitler değil Ermeni, Yahudi ve Rum gayri Müslimler olmuştur. Her ne kadar on yedinci yüzyılın sonunda gerçekleşen askeri ekonomik ve siyasal gelişmeler ile birtakım değişimler yaşansa da Sabri Ülgener yaşanan ilerlemenin sadece bir gelişme olduğunu feodal göçebe zihniyet için de bir değişim olmadığını altını çizmektedir.

Ülgener Osmanlı Devlet'inin padişah temelli yapılanması ile oluşan Osmanlı toplum yapısını, feodal bir zihniyetin somut göstergesi olarak temellendirir. Osmanlı'da 19. yüzyıla kadar mevcut olan büyük toprak mülkiyetini ve merkezi otorite aracılığı ile belirlenen toprağa dayalı hâkimiyet şeklini (çiftlik, malikâne), paranın ve genel olarak mülkiyetin padişaha ait olmasının değişmeyen bir zihniyetin sonucu olarak devam ettiğinin altını çizmektedir. Yanısıra Osmanlı toplumsal yapısı içerisindeki sınıfların, farklı özelliklerinin varlığı yanında ortak bir zihniyet yapısı üzerinde müşterek olduklarının altını çizmektedir. Onun bir netice olarak açıkladığı bu durum Allah'ın kendisine verdiği ile yetinmek, halinden, mevkiinden şikayetçi görünmemek ve gündelik hayatta kendisine sunulanın dışına çıkmamak şeklinde kendisini göstermektedir. Yani miskin ve kaderci zihniyetin topluma hâkim olmasıdır (Ülgener, 2006c: 120). Bu dönem merkezi otoritenin belirlediği iktisadi temel sadece küçük bireysel girişimlere izin vermekte ve sonuç olarak statik, durgun bir toplumsal yapının ürünü olarak çok fazla değişiklik arz etmeyen bir iktisadi hayatın varlığı mümkün olmaktadır (Ülgener, 2006a: 20-21). İktisadi yapının durağan seyri Osmanlı toplum yapısının dingin ve durağan yapısı hakkında da bilgiler barındırmaktadır.

Sabri Ülgener Osmanlı ekonomisinin denge sistemini durgun ve çok fazla değişiklik arz etmeyen bir özellikte kalması sonucunu, beraberinde getirdiğini ve denge usulünün varlığını feodal göçebe zihniyetin bir sonucu olarak görmektedir. Feodal göçebe zihniyet sadece üst tabakalarla sınırlı kalmamış alt ve orta tabakaların bu zihniyeti taklit etmesi ile birlikte tüm topluma yayılmıştır. Osmanlı devleti içinde zamanla sahip olunan feodal göçebe zihniyetin değişimine yönelik gelişmeler, gözlene de bu sadece sosyal yapının dış yüzeyi ile sınırlı kalmış tüm topluma sirayet etmemiştir. “Asırlık toprak rejimlerinin ve çiftlik ağalığının doğurduğu ruh bürokrat merkezlerde feodal dayanağını kaybettikçe başka bir zümrede memur sınıflarda yeniden hayata kavuşmanın sırrını elde etmiştir. Onun içindir ki idare eden sınıf ruh ve zihniyetçe feodal tabakadan kıl kadar farklı değildir” (Özgiraz, 2007: 45). Ülgener'e göre Osmanlı Devlet'inde 19.yüzyıla kadar mevcut olan bu zihniyet Osmanlı toplum yapısı içinde bir zengin sınıfının oluşmamasına neden olmuştur.

Osmanlı iktisat ve toplum anlayışının idari ve askeri alanda yükselişin en üst düzeye ulaştığı bir çağda bile, hala feodal zihniyete dayalı kalması servet biriktiren bir sınıfın olmaması sonucunu beraberinde getirmiştir. Bu feodal zihniyet toprağa dayalı ağır ve hantal bir zihniyettir. Servete dahi unvan asalet ve gösteriş uğruna bir değer verir. Bu yüzden Osmanlı da çalışma zahmeti büyük ölçüde gayrimüslim azınlıkların inhisarına terkedilmiştir (Özgiraz, 2007: 45). Feodal göçebe zihniyetin Osmanlı üzerinde en büyük etkisini Ülgener

belirli bir durumda donup kalma olarak özetlemektedir. Toplumsal yapı üzerinde etkili olan bu zihniyet yine toplumsal yapı içinde hâkim olan tüm kurumların durağanlaşmasına ve sahip olduğu özellikleri koruma noktasında stabil kalmasına neden olmuştur. Ülgener stabil kalmanın tek bir nedeninin olmadığını altını çizmektedir.

Ülgener Osmanlı toplumunu 19. yüzyıla kadar Orta Çağ ahlakına sahip bir toplum olarak nitelendirmektedir. Orta çağ ahlakına sahip olan bu toplumda, geleneksel yapı özelliklerini korumaya devam etmiştir. “İş hayatında esnaflaşma değer anlayışında da içe kapanma ve katılaşma meslek ve sanat hayatında herhangi bir yeniliğe tahammül edemeyen tutuculuğun feodal yaşamın getirdiği ağalık ve efendilik bilincinin öne çıktığı bu ortaçağlaşmada bol tüketimin, gösterişin ve kendini gündelik iktisadi kaygıların üstünde görmeye alışık üretimi ve değer yaratmayı kendinden başkalarının sırtına yüklemiş görmek isteyen zihniyetin hakim olduğunu vurgular. Bu zihniyet ve onun yansımaları 15. ve 16. yüzyıllardan itibaren Batı Avrupa’da silindiği halde Osmanlı’da neredeyse olduğu gibi yeni çağlara aktarılmıştır” (Türkislamoğlu, 2021: 271). Sabri Ülgener Orta Çağ ahlakına; durgun ve durağan bir anlayış, miskin ve kadercı bir zihniyet vurgulaması yaparken, hiçbir dinamizmin olmadığı anlayışının da yanlış olduğunun altını çizmektedir. Orta Çağ ahlakının hâkim olduğu toplumlar tamamen hareketsiz ve durağan toplumlar değildir.

Hareketlilik iş gücü etrafında gerçekleşmekte hatta kırdan kente hareketlilik bazen gereğinden fazla bile olabilmektedir. Böylesi toplumlarda yaşayan bireyler içinde kazanma ve kazanmaya bağlı olarak biriken servet ve zenginlik diğer her toplumda olduğu gibi istenen ve hedeflenen bir gerçeklik olarak vardır. Fakat gelenekçi toplumlar olarak tanımlayabileceğimiz bu toplumlarda zenginlik ve servet edinme merkezi otorite tarafından sıkı bir denetleme altında olduğundan bu arzuya sahip olan insanlar gayri meşru yollardan bu zenginliğe ulaşma gayreti içerisine girmişlerdir. Denetimin sıklığı ve otoritenin varlığı karşısında, bireyler kazanma ve zengin olma arzularını soygun ve definecilik aracılığı ile gidermeye çalışılmışlardır. Sabri Ülgener’in burada üzerinde durduğu nokta toplumsal yapı içinde, bireyin kazanma duygusunu tamamen bertaraf etmesi ile ya da devlet otoritesi altında bu isteğin tamamen kaldırılması ile ilgili değildir. Orta çağ zihniyetini aşmış toplumların, toplumsal yapı içinde dağınık halde bulunan servet edinme veya zengin olma arzuları ve buna yönelik çabalarının sistemli bir yönde kanalize edildiğinin altını çizmektedir. Feodal göçebe zihniyetin ürünü olan ekonomik yapı Sabri Ülgener’e göre kurumsallaşmamış ve rasyonelleşmemiştir (Ülgener, 2006b: 55-58). Dağınık halde bulunan kazanç arama yollarını Sabri Ülgener ilk kapitalist örnekler olarak tanımlamaktadır.

Her ne kadar kapitalist çabalar olarak tanımlansa da bu çabaların rasyonel bir temeli bulunmamaktadır. “Bu kazanç yollarından kaba ve zorlu olanları devlet otoritesini elinde tutanlarla bu otoritenin dışında kalanların ortaklaşa kullandıkları bir yoldur. Bazen yağma yol kesme soygun vb. gibi açık biçimlerde bazen de çiftçiye ve rant kaynaklarını azar azar soyma ve sömürme devlet mensuplarını para ile alıp satma para ayarını bozup düşürme gibi üstü örtük biçimlerde görünür” (Özgiraz, 2007: 45). Zengin tüketim merkezlerindeki saray ve konaklar etrafında göze girme, yanaşma, kapılanma vb. vasıtalarla geçim yollarını zorlayanlar da vardır. Bu kimseler iş hayatının ancak sabırlı ve temkinli bir çalışma ile verebileceği mütevazı kar haddine razı olmayanlar, yahut öylesini kendilerine yakışksız bulanlardan oluşur. Define merakı, simya, astroloji, dua, keramet vb. her ne kadar irrasyonel yollarla da olsa kapitalist bir çaba, Sabri Ülgener’e göre Osmanlı toplum yapısı içinde söz konusu olsa da var olan ekonomik zihniyette altın ve gümüş hala varlığını gösterememiştir.

Osmanlı iktisat zihniyetinde altın ve gümüş iptilas henüz normal iktisadi faaliyetlerin dışında ve ötesindedir. “Para da mal gibi henüz iktisadi rasyonel zihniyetin değil içtimai politik kıymetlerin bilhassa gösteriş ve ihtişam hevesinin emrindedir. Başka bir tabirle mutad manada emtia ve hizmet alışverişine vasıta olmaktan ziyade paye ve itibarın tedavülünü kolaylaştıran bir aletten ibarettir” (Özgiraz, 2007: 45). Altın ve gümüş iktisadi öneminden farklı olarak siyasi ve politik anlamı ile var olmuştur. “Bu yüzden altın ve gümüş iktisadi bir işlev ifa etmekten çok siyasi-politik işlevleriyle kullanılmışlardır. Bu durumun en önemli sebebi orta çağın müesseselerininin politik karakterinin, uzun bir müddet o müesseselerin iktisadi veçhesini arka planda bırakmasıdır. Altın ve gümüş yerine göre tahakküm veya intisap vasıtası olarak siyasetin emrinde yer almışlardır. Bu husus ticaretle ilişkisini kestikten sonra kıymet ölçülerini, sadece politik hayatın mansıp kademelerine göre ayarlayan imparatorluk dünyasında, altın ve gümüşün bugün anladığımız manada mal ve hizmetten ziyade izzet ve ikbal alım satımına alet olmasını rüşvet veya hediye şeklinde elden ele geçmesini tabii görmek lazım gelir. O kadar tabii ki sayılan şekiller paranın her günkü fonksiyonları arasında yer almış adeta onlarla beraber sayılır hale gelmişti” (Ülgener, 2015: 124). Altın ve gümüşün sahip olduğu siyasi ve politik anlam Osmanlı toplumu içinde uzun yıllar geçerliliğini koruyan bir anlam olarak varlığını korumuştur.

3.3.2 Osmanlı’da İslam, Tasavvuf ve Zenginlik

Osmanlı toplumunun yaşadığı coğrafyanın zorlu koşulları, toplumun geçirdiği askeri ve siyasi değişimler, devletin ekonomi ve toplum üzerindeki etkisini, kaçınılmaz bir sonuç

olarak ortaya çıkarmıştır. Devletin ekonomiye çok kapsamlı müdahalesi bireyin ekonomik faaliyetine bir alan açmamakta toplum içinde bireysel girişimciliğin önünü kapamaktadır. Toplumun aklının üzerinde her şeyi düzenleyen bir otoritenin varlığı toplumsal yapı içinde bireyin bir çaba içerisinde olmamasına, olsa da bunun gereksiz olduğuna inanmasına neden olmuştur. Yine belirtmek gerekir ki Ülgener maddi koşulların bütünüyle bilinçten, daha doğrusu zihniyetten, bağımsız olduğu fikrine itiraz ederken ‘iktisadi hayat ile zihniyet arasında paralellikler’ (Ülgener, 2015: 48) olduğunu da kabul etmektedir.

Osmanlı Devlet’inin sahip olduğu temel özelliklerden bir tanesi de devletin merkezi otoritesinin gücünü İslam’dan alıyor olmasıdır. Padişahın meşruluğunu din üzerinden sağlaması ile İslam’ın gücünün Osmanlı toplum yapısı üzerindeki etkisine dair iki farklı görüşün açığa çıkmasına neden olmuştur. Görüşlerden bir tanesi İslam’ın biçimlendirdiği insan prototipinin ve denge esasına dayalı ekonomik zihniyetin, Osmanlı ekonomisi üzerinde oldukça etkili olması sonucu bir zengin sınıfın ortaya çıkmamasını merkeze alan görüştür. Bir diğer yaklaşım ise Sabri Ülgener’in öncülüğünü yaptığı İslam’ın zenginleşmenin önünde engel olmadığı, devletin toplum içerisinde zenginleşme taleplerini doğru bir yere rasyonel bir biçimde kanalize edemediğine dair olan görüştür.

Merkezi otoritenin meşruluğunu İslam’a dayandırması Osmanlı toplum yapısı üzerinde dinin önemli ölçüde etkili olmasını sağlamıştır. Özellikle ekonomik zihniyetin biçimlenmesinde, İslam’ın önerdiği düşünme biçimi Osmanlı toplumu üzerinde etkili olmuştur. “İslamiyet’in öngördüğü dengeli toplumsal ekonomik yapı, zengin ve yoksul arasında çok sert uçurumların bulunmamasına neden olmuştur. Bu oluşumda devletin İslami normlara yönelik toplum felsefesi, iktisadi zihniyet üzerinde önemli bir rol oynamıştır. Kur’an servetin belirli ellerde toplanmasından ziyade, dengeli dağılımına taraftardır. Bu nedenle iktisat ideolojisi İslam ahlak ve normlarına dayalı bir yönetim biçimi belirli sınıfların zirveleşmesine ötekilerin sürünmesine izin veremezdi” (Türkdoğan, 2015: 10). Özellikle İslamiyet içerisinde diğergâm dünya görüşü, Osmanlı insanının öteki ile ilişkisinde temel belirleyici bir unsur olarak var olmuştur. İslamiyet’in temel kitabı olarak kabul edilen Kur’an da diğergâm dünya görüşünün temeli olarak kabul edilen ayetlerin varlığı, Osmanlı toplumu içinde öteki merkezli ilişkilerin kurulmasını sağlamıştır.

İslamiyet içinde zekât, sadaka ve hayrat imarı diğergam dünya görüşünün somut unsurları olarak kabul edilmektedir. Osmanlı toplumunda mal varlığı olan insanların zekât ve sadaka aracılığı ile mal varlıkları, topluma ve devlete geri dönmüştür. Böylece servet birikimi söz konusu olmamış vakıflar aracılığı ile imar edilen hayratlar ile servet birikiminin önüne

geçilmiştir. “Zekât sadaka ve diğer hayır harcamaları mekanizması ile toplumda zenginlerin ve devlet memurlarının elinde biriken mal ve mülk bu yolla topluma geri dönmüştür. Özellikle Osmanlı ahlakçıları ve mutasavvıfları edinilen malın toplum yararına harcanması gerekliliğini vurgulamıştır” (Doğru, 2008: 79). İslam bünyesinde çalışan insanın çalışma isteğine, helal kriteri getirilmiş ve helalinden olduğu sürece çalışmak teşvik edilmiştir. Bireyin kazanmaya dair isteği ise helalinden olsa bile, başıboş bırakılmamış zekat ve sadaka ile kazancın fazlası topluma geri kazandırılmıştır.

Kazancın fazlasını, fakir fukara ile paylaşan bir toplumda birlik ve beraberlik artmıştır. İslamiyet’te kazanmaya teşvik edilen insan, kazandığı maddiyatı nasıl harcayacağı konusunda, başıboş bırakılmamıştır. Birey, toplumun ihtiyacı olan kesimlerini göz önünde bulundurarak, infaka veya bölüşüme dayalı toplumsal dayanışmayı pekiştirmekte mükelleftir. İslamiyet özel mülkiyete ve maddi yeterliliğini ihtiyacı doğrultusunda kullanmaya karşı değildir. Ancak servete dayalı bir zenginlik, kibir ve gurur haline dönüştüğünde İslamiyet buna engel olacak düzenlemeler öngörmektedir. Bunun için herkesin kazancından sermayesinden zekât vermesi farz olarak görülmüştür ve bu farzın yerine getirilmesi teşvik edilmiştir. Bu, aynı zamanda toplumsal dayanışmayı arttıracaktır ve ihtiyacı olan kesimlerin ihtiyaçları giderilmiş olacaktır. Buna dayanarak İslamiyet’te ekonomik anlamda insana özgürlük verilse de, bu insanların ekonomik anlamda dilediğini yapabildiği bir serbesiyetçilik değildir (Doğru, 2008: 79). Toplumda dini temele dayalı ve ötekini koruyup kollayan, malının fazlasını bölüşebilen dayanışma biçimi, öylesine yaygınlaşmıştır ki bu dayanışmanın organizasyonu için devletin de desteklediği vakıflar kurulmuştur. Biriken servet toplumsal dayanışma ve toplumsal harcamaya konu edilmiştir. Bu vakıflar aracılığı ile Osmanlı toplumunda insanlar malın fazlasını, ihtiyaç sahiplerine ulaştırmışlardır. Aşırı zengin ve aşırı yoksul uçlar, vakıflar ve dinin gereklerini yerine getirmek adına zekât, sadaka gibi unsurlar ile törpülenmiş ve toplumda bu aşırı uçların oluşması engellenmiştir.

15. yüzyılın tanınmış ahlakçısı olan Eşrefoğlu’na göre “helalinden kazanılsa bile Allah yolunda harcanmayan mal, mülk ve servetler hayırlı değildir” (Nişancı, 2002: 108). Zengin kentlilerin ve özellikle de devlet görevlilerinin en önemli özelliklerinden biri de; sık sık dükkân, hamam, çarşı ve kervansaray gibi mülklerini bağışlama yoluna gitmeleridir. Bu kesimlerin kurucusu ve mütevellileri oldukları vakıflara ait dükkanlar, varislerine de geçmek üzere zanaatkarlara icara verilmiştir (Faroqhi, 2005: 50). Bu anlayışın Osmanlı toplum yapısında egemen olması sonucunda; servet sahibi insanların, bugün kamusal yatırımlar olarak kabul edebileceğimiz cami, çeşme yapımı, yoksulların korunması içinde sadaka ve

zekât verme gibi çeşitli yollardan servetlerini harcadıklarını görürüz. Vakıflar aracılığı ile eğitim, sağlık, bayındırlık yapıları yapıldığından, Osmanlı toplumunda sınıflar arası farklılık ve sınıf çatışması çok derin yaşanmamıştır. Osmanlı toplum yapısında çok zengin bir sınıfın çok uzun yıllar varlığından, bahsedemeyeceğimiz gibi Batı toplumsal yapısında sıkça karşılaşılan aşırı yoksul bir sınıfa da Osmanlı toplum yapısı içinde, rastlamak mümkün değildir (Doğru, 2008: 80). Osmanlı toplumsal yapısı halkın ihtiyaçlarının olabildiğince giderildiği, toplumsal tabakalaşmada orta sınıfın yaygın olduğu bir yapıya sahipti.

Vakıf kurmak, Osmanlı'da üst tabaka açısından sadece dayanışma güdüsüyle açıklanamaz. Faroqhi'ye göre vakıflar bir bölgenin ya da kentin gelişmesinde temel bir rol üstlenmektedirler. Dolayısıyla vakıf kurucusu olan Osmanlı yönetici kesimi -ki bunlar askeri zümre, Enderun kesimi, ayan vb. adlar alan, yüksek düzeyde siyasi ve ekonomik güce sahip, ellerindeki güç ve zenginliği her an kaybetme riski ile karşı karşıya olan toplumsal kesimlerdir- vakıfları kurarken sadece dini ve hayırseverlik duygularıyla hareket etmeleri beklenmez. Vakfin sunabileceği himaye ve istihdam olanakları onlar açısından oldukça önemli bir motivasyon kaynağı olarak görülmelidir. Çünkü devlet iyi işleyen bir vakıf karşılığında, bu kesimin sahip olduğu servet ve güce görece bir dokunulmazlık sağlamaya gönüllüdür (1993: 28). Bu durum vakıfların, Osmanlı yönetim sistemi ve maliyesi açısından vakıfların taşıdığı önemle de açıklanabilir. Vakıflar, devlet hazinesinden para çıkmadan reayanın ihtiyaçlarını karşılayan, kamu hizmetlerini sunan, şehir ekonomisinin canlılığında ve zanaat üretiminin devamında etkin rol oynayan örgütlenmeler, olmaları bakımından devletin varlığı ve bekası açısından özel bir önemi haizdirler. Sonuç olarak Osmanlı'da vakıflarla zenginlik ve toplumsal güç ilişkisine bakıldığında meselenin, sadece dini güdülerle açıklanması eksik kalacaktır. Dolayısıyla vakıfların dini temelleri, Osmanlı üst tabakasında servet biriktirme güdüsü önünde, engel teşkil ettiğini söylemek de zorlama bir yorum olacaktır. Mesele iktisadi sistemin özünde yatmaktadır. Zira Osmanlı 19. yüzyıla gelinceye kadar temel karakteristiği sermaye birikimi olan kapitalizme tam olarak eklemlenmemiştir.

Sabri Ülgener de Osmanlı toplum yapısı üzerinde, İslam'ın belirleyici bir rol oynadığını fakat bu rolün sanılanın aksine, servet biriktirmek ve zenginleşmenin önünde bir engel olmadığının altını çizmektedir. Çünkü İslam öğretilerinde, birey başıboş bırakılmamış çalışmaya teşvik edilmiştir. Gündelik hayatın ibadet ve rızık çerçevesinde şekillenmesi tavsiye edilmiş, helalinden olduğu sürece kazancın önü açılmıştır. Ülgener'e göre İslam'ı yorumlama biçimlerinden birisi olan tasavvufun Osmanlı toplumundaki yaygınlığı ve

Osmanlı insanı üzerindeki etkisi, devlet içinde bir zengin sınıfın oluşmamasının ve devletin kapitalizm ile geç tanışmasının nedendir.

Sabri Ülgener, Osmanlı toplum yapısı içerisinde tasavvufun halk tarafından neden bu kadar çok yayıldığıнын sebeplerini ararken, aynı zamanda Osmanlı toplum yapısına ilişkin sosyolojik bir analizi de gözler önüne sermektedir. Ülgener'e göre merkezi otoritenin padişah ve onun seçtiği devlet yöneticileri etrafında şekillenmesi, toplum içerisinde merkezi otoritenin dışında yeni otoritelerin varlığını mümkün kılmıştır. Şöyle ki toplumsal yapı içindeki tabakalar arası geçişin merkezi otorite tarafından belirlenen kuralları, halkın bu kurallar dışında sahip oldukları özellikler ile yeni geçiş yolları aramasına neden olmaktadır (Ülgener, 2006a: 127-130). Tasavvuf ve tarikatlar insanların soy ve ırk gibi özelliklerini, bertaraf ederek sadece Allah ile olan ilişkilerini dikkate alarak yeni bir sistem oluşturmuştur. Bu sistem içinde birey Allah'a olan sevgisi, ibadeti ve tarikata olan bağlılığı ile tabakalaşma sistemine dahil olmuştur.

Karşılıklı gönül rızasına dayanan, ibadete ve Allah'a olan sevgide önde olmayı gerektiren tasavvuf zihniyetinin en temel kaidesinin Allah sevgisi ile birlikte kişinin kendi nefsinin yok etmesidir. Sabri Ülgener, Müslümanlar arasında bu mertebeye tek başına ulaşamayanların bir şeyh ve bir pir etrafında toplanmaları gerektiğine dair inancın yaygınlığından bahsetmektedir (Ülgener, 2006a: 128). “Tasavvuf ve tarikatlar zikir ve çile yoluyla yokluk içindeki kesimlere asgari bir tokluk duygusu sağlayabilmiştir. Özellikle merkezi yerleşim alanlarından, büyük şehirlerden taşraya doğru açıldıkça tekke ve zaviyeler muhtaç ve dağınık yığınlar için güvenli bir doyum ve kısmet kapısı halini almıştır” (Türkislamoğlu, 2021: 278). Ülgener bu sistemi anlatırken tavan ve taban kavramlarını kullanmıştır. “Tavanda bulunanlar halk üzerinde manevi bir nüfuza sahiptirler ve çalışmadan geçimlik işlerden uzak bir halde tabandan elde ettikleri ile hayatlarını sürdürmektedirler. Taban ise tarikatlar aracılığıyla teslimiyet halinde hizmete hazır bir şekilde yetiştirilmekte tavanın ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Bu ise ilk dönem İslam'ın karşı çıktığı ruhban sınıfının ortaya çıkmasıdır” (Gedikli ve Gedikli, 2021: 81). Tavanın sunduğu imkanlar ile asgari doyum noktasına ulaşan taban için, tasavvuf ve tarikatlar toplumsal sistem içinde bir yer edinebilmenin en önemli aracı haline gelmişlerdir. Bu noktada da artık tabanın tavana yani ruhban sınıfına hizmet etmesinin nedeni sadece dini saikler olmaktan çıkmış, dünyalık elde etme, şeyhin etrafında olma sayesinde dünyada beylik elde etme şeklini almıştır.

Tasavvuf bir yandan kendi ritüelleri ile teslim olma bilincini tebaasına aktarıp teslim olan bir kitle yaratırken, diğer tarafta tarikat içinde yükselmenin ve böylece güç ile iktidar

elde etmenin yollarını, kitlelere aşlamıştır. Bir tarafta maddi kazancı alt tabakanın karşıladığı diğer tarafta bu maddi kazanç ile beslenen ve sadece ibadet ile uğraşan üst tabakalı bir kesim, sistemin en temel özelliği olmuştur. Sabri Ülgener İslam'ın sahip olduğu ve halk arasında yaygınlaştırmaya çalıştığı öğretinin, tasavvuf aracılığı ile bir anlam kaymasına uğradığının altını çizmektedir. İslam'da var olan gelip geçici dünya anlayışı içinde, çabalayıp Allah'a teslim olma düşüncesinin yerini tasavvuf ile birlikte hiçbir çaba sarf etmeden sadece dua ile Allah'tan çok şey beklemeye dönüştüğünü, bu durumda tebaasının geçim derdi olan yeni bir tabakalaşma modeli yarattığını vurgulamaktadır (Ülgener, 2006a: 128). Tarikatların Allah yolunda harcanan dünyalık malların birçoğuna sahip olma arzusu ve bunu kendilerinde hak olarak görmesi topyekûn şeyhin maddi gücünü ve iktidarını arttırmıştır.

Tasavvuf düşüncesinde dünyanın; nimetlerinden faydalanacak bir yer olarak görülmesinin altında yatan neden Ülgener'e göre tasavvufun içindeki tüketim kültürünün yaygınlığı değildir. Bu durumu, Ülgener merkezi otoritenin tartışılmaz kurallarının sistem içinde oluşturduğu bir boşluk ile açıklamaktadır. Zira ona göre tasavvuf ehli de olsa insanın yaratılıştan getirdiği bir maddi kazanç hırısı, bulunmaktadır. Ferah yaşama isteği, merkezi otoritenin sıkı denetimi altında sadece devlet yöneticilerinin elde ettiği bir ayrıcalıktır. Osmanlı toplum yapısı içinde, tasavvuf devletin sıkı denetimi karşısında halka ikinci bir yol sunmaktadır (Türkislamoğlu, 2021: 278). Tarikat içinde yükselebilmek ve güç elde etme ihtimali, halkın kendisini tasavvuf aracılığı ile ifade edebilmesinin önünü açmıştır. Böylece devletin sıkı denetimi ve koyduğu kaideler olmaksızın sadece tarikat içindeki din ile iletişim biçimine göre halk, yeni imtiyazlar elde edebilmenin yolunu bulmuştur.

Osmanlı imparatorluğunda zengin bir sınıfın oluşmaması ve toplumun çoğunluğunun denge esasına dayalı ekonomik sistemin varlığı, 12.yüzyıldan beri Anadolu'da varlık gösteren ve tasavvufi bir organizasyon olan ahilik teşkilatı ile de doğrudan ilgilidir. Anadolu'da yaygın olan bu gelenek şehrin ekonomisini elinde tutan esnaf topluluğudur. Anadolu'da birlik olmanın diğer adı olan ahilik, var olan siyasal kargaşalar karşısında ayakta kalabilmiş ve Anadolu'ya ait olan gelenekleri bir sonraki döneme aktarabilmiştir. Anadolu'da vücut bulan bu teşkilatın amacı iktisat ehli kimseleri disiplin ve ahlak öğretisi etrafında buluşturmak, devralınan geleneği bir sonraki dönemlere aktarabilmek, sahip olduğu kurallar ile keyfi iş değiştirmeye mâni olmak, yoksul ve fakirleri koruyup kollamak ve gerektiğinde birlikte hareket etmektir. Bu meslek gruplarının iş ahlâkının ve zihin yapılarının gerisinde ise tasavvuf önemli bir rol oynamaktadır (Ülgener, 2006a: 33-35, 45). Ahilik ve Lonca teşkilatının üzerinde tasavvufun etkili rol oynamasının ardında, Osmanlı merkezi yönetiminin oldukça

güçlü kontrol mekanizmasının olmasıdır. Bu teşkilata mensup olanlar da kendilerine toplumsal yapı içerisinde, alan açmanın ve toplumsal sistemde bir konum elde edebilmenin yolunu, tasavvuf ile öğretilerini birleştirerek bulmuşlardır.

Anadolu’da iktisat ehli esnaf teşkilatı üzerinde etkili olan tasavvuf, teşkilat üyeleri ahilerin İslam’ın farklı yorumlanması ile kazanmaya ve biriktirmeye karşı mesafeli bir duruş sergilemesine neden olmuştur. İslam düşüncesinde; cuma namazından sonra yeryüzüne dağılıp rızık aramayı emreden düşüncenin yerini, tasavvuftaki tekkeye kapanan ve dua ile gününü geçiren müridin alması ve bu zihniyetin ahiler üzerinde etkisinin artması, kazanmayı öteleyen bir dünya görüşünün esnaf ve ahiler üzerinde etkili olmasına neden olmuştur. Tasavvufta günün belli saatlerinde zikrin ve hizmetin önceleyip her türlü dünya işinin yarım bırakılması veya yapılmamasını öngören düşüncede tasavvuf ehli müritlerin; gündelik hayatın işlerine, çarşı ve pazar işlerine karşı mesafeli olmasını sağlamıştır. Zikir ve hizmet ile bireye ağır yükler yüklenmiş ve günün belli saatlerinden fazlasını çarşı pazar işine ayırmayı hoş karşılamamıştır. İslam düşüncesinde ve aynı şekilde esnaf topluluklarında artık “ben”in yerini “biz” almıştır. Pazar, çoğunluğun gözünde bir ihtiyacın giderileceği, alışverişin biter bitmez aceleyle dönüleceği “şeytan ve ehlinin takım takım kol gezdiği “yalan yemin, haset ve niza (kavga) yeridir. “Halbuki peygamberi tüccar olan İslam kazancın onda dokuzu ticarettedir diye buyururken tasavvufun teşvik ettiği gibi sadece öte dünyaya yönelik bir yaşamı değil bu dünyayı da boşlayan bir zihniyeti öngörmemiştir” (Türkislamoğlu, 2005: 279). Osmanlı’nın üretici kesimlerini oluşturan reaya (köylü, zanaatkar, esnaf) manzara buyken servet ve güç sahibi askeri kesim açısından durum farklılaşmaktadır.

Faroqhi’ye göre Osmanlı üst tabakasının içinde yer almanın belli koşulları mevcuttur. Bu koşullar, Müslüman olmak, yazılı ve sözlü Osmanlıcaya hâkim olmak ve belli davranış normlarına uymak olarak sıralanabilir (2005: 5). Benzer şekilde Mardin’de Osmanlı üst tabakasının ve merkezinin kültürel olarak kendisini çevreden ayırdığını, çevrenin kültürel çeşitliliğine karşın merkezin görece homojen bir kültüre sahip olduğunu, alt tabakaların bu üst kültürü taklit etme konusundaki ısrarlı olduğunu belirtir. Ancak Faroqhi’ye göre Osmanlı üst tabakasında temel kabuller açısından bir fikir birliği var olsa da, tamamen homojen bir yapıdan da bahsetmek mümkün değildir. İlk bakışta homojen gibi görünen bu yapı içinde birbirinden farklılaşan alt kültürler bulunmaktadır. Örneğin, ilmiye sınıfında saygın bir statüye sahip olmak isteyen ulemalar için Arapça okumak, fıkıhla ve şeriatla uğraşmak zorundayken kalemiye sınıfına mensup olanlar arasında görece dünyevi bir kültür hâkimdir. Çoğu üst tabakadan gelen Mevlevilik gibi bazı tarikatların tasavvufa dayalı yaşam tarzı ulema

kesimi tarafından, hiç de hoş karşılanmamaktadır (Mardin, 2005: 6). Diğer taraftan Kur'an'ın malların kullanımında tevazuu öğütlemesine rağmen İslam tarihi boyunca buna pek de riayet edilmemiştir. Benzer bir durum Osmanlı üst tabakası için de geçerlidir. Bir Osmanlı'nın askeri zümresinin statü sembolleri de üstün kaliteli kumaşlar, kürkler, mücevheratla süslü eşyalar, halı gümüş veya altından yapılma ev eşyaları, köleler, atlar vb. lüks tüketim malları olmuştur (Göcek, 1999: 91). Sahip olunan eşyalar ile toplum içinde elde edilen konumun doğrudan bir ilişkisi bulunmaktadır.

Sombart, lüks tüketiminin kapitalizm öncesi dönemde efendiler (soylular)'e ait bir faaliyet olduğunu ve soyluluğun zenginliğin temel göstergesinin buradan geçtiğini ifade eder. Toplumsal hareketliliğin oldukça yavaş olduğu bu dönemde, temel ilke herkesin toplumsal konumuna göre harcama yapmasıdır. Bu nedenle lüks tüketim soylu ve zengin tüccarlara ait bir ayrıcalık, bir haktır (2008: 22). Benzer bir vurguyu Veblen de gösterişçi tüketim kavramı üzerinden yapar. Ülgener'in ağalık ve derebeylik şuurı ile kast ettiği unsurlardan birini de bu durum oluşturur. Bu şuurun ana meselesi zenginleşmek, üretmek değil lüks/gösterişçi tüketim üzerinden nam ve şan sahibi olmaktır (2014: 190). Ancak Osmanlı zihniyeti açısından durum farklıdır. Osmanlı'da her toplumsal grubun/tabakanın kendi konumuna uygun bir yaşam tarzına sahip olması ilkesi, Osmanlılar için de geçerlidir. Ancak meseleyi Kur'an üzerinden yorumlayan Osmanlı açısından lüks harcamalar, bu izin verilen alanın dışında kalan bir alana tekabül eder. Çünkü Kur'an'a göre lüks her toplumsal kesimin hayat tarzı olması gerekenin üzerinde bir görüntü sergilediğinde ortaya çıkar. Kadife, altın işlemeli kumaşlar, kürkler, kıymetli taşlarla süslü eşyalar vb. ancak haşmetli devletlilerin tekelindedir (Göcek, 1999: 92-93). Ancak onların da safahatta ileri gitmemesi önemlidir. Bu nedenle Osmanlı'da üst tabakananın lüks harcamaları çoğunlukla bir şikayet konusudur ve toplumsal çöküntünün doğrudan ve somut bir göstergesi olarak kabul edilir.

Yukarıda ifade edilen lükse yönelik zihniyet kodlarının en somut göstergelerinden biri, Lale Devri olarak adlandırılan dönem ve bu dönemin sonunda ortaya çıkan Patrona Halil İsyan'ına Osmanlı aydınlarının bakış açısı gösterilebilir. Emecen'e göre, Osmanlı aydınları, altta yatan pek çok siyasi ve ekonomik faktörler neticesinde çıkan bu isyanın temel nedenlerinden biri olarak üst tabakanın safahatını gösterir. Osmanlı aydınları (özellikle de Tanzimat aydınları) Damat İbrahim Paşa'nın akıbetini 'israf, lüzumsuz harcamalar, zevk ü safa âlemleri, helva sohbetleri' gibi sözlerle meşrulaştırılmıştır. Hatta Lale Devri tanımlaması da esas olarak Batı'lı değil Doğu'lu anlam kodlarına tekabül etmektedir. Oysa 1730 isyanıyla sonuçlanan reform hareketlerini Osmanlı devlet adamlarının pratik uygulamalar peşinde

koşarak, daha önceki asırlarda olduğu gibi kendi meseleleri bağlamında “yeni zamanlara” karşı yeni çözümler bulma gayretleri olarak yorumlamak akla daha uygundur (2018: 82-86). Bu bakış açısı daha sonrasında genel kabul görmüştür. Örneğin Aktepe’ye göre Patrona Halil İsyanı’yla sonuçlanan dönem Osmanlı’nın değişen koşullara uyum sağlamak üzere gerçekleştirdikleri reform çabalarıyla karakterize olmasına rağmen, isyanın yaygınlığı ve etkinliğinin altında yatan temel sebep devlet adamlarının ‘sefihane hayat tarzına’ ekonomik zorlukla boğuşan halkın öfkesidir (Aktepe, 1958, akt. Mustafazade, 2018: 3).

3.3.3 Osmanlı’da Zürefa Sınıfı ve İşret Meclisi

Osmanlı’nın özellikle saray etrafında şekillenen bir elit sınıfı, her daim varlığını devam ettirmiştir. Halkın sahip olduğu kültürün dışında bir kültür benimseyen bu sınıf, özellikle Fars ve Arap kültürünün etkisi altında ince zevklere sahip olmuştur. Halil İnalıcık bu sınıfın sahip olduğu ince zevklerini, nezaket kurallarını ve sahip olduğu kültürel atmosferi tanımlamak adına zürefa kavramını kullanmaktadır. Zürefa zarif olanın çoğulunu karşılamaktadır. Yani zariflerin kolektif durumu zürefa sınıfını ifade eder. Rafine ve çok incelmış zevklere sahip olan bu sınıf edebiyatta, şiirde ve ahlakta kendisini mevcut toplumdan farklı bir yerde tanımlamaktadır. İnalıcık (2018) Şahname, Kabusname ve İskendername gibi eserlere dayanarak Osmanlı’nın bu elit kültürünü *Has-Bağçede ayş u tarab Nedimler Şairler Mutribler* adlı eserinde ayrıntılı bir şekilde incelemiştir.

Osmanlı’nın zürefa olarak adlandırılan elit kültürünün en görünür olduğu yerler işret meclisleridir. İşret meclisleri Osmanlı’nın elit sınıfının yer aldığı meclislerin adıdır. Söz konusu elit kültür; şeriatın tüm bağlayıcı kurallarına rağmen özellikle saray kültüründe kendisine yer bulmuştur. Arap ve İran kültürünün etkisiyle lükse ve eğlenceye dayalı bir hayatın sürülmesine imkân tanımıştır. Zürefa kültürü Osmanlı’da incelmış zevkleri olan, saray ve hanedan etrafında öbeklenmiş, yüksek kültüre sahip ayrıcalıklı bir sınıfın varlığına işaret etmektedir. Bu elit kültürün alametifarikası ise işret meclisleridir.

İşret Meclisi bir tür eğlence sofrasıdır. Yemek, içmek, şarkılar söyleyerek şiirler okumak ve sohbet etmek için bir araya gelinen toplantıları adlandırmak için bu kavram kullanılmaktadır. Bu meclisler meşk kültürünü yansıtmaktadır. İçilen içkilerin yanı sıra şarkılar söylenilerek eğlenilmesi üzerine kuruludur. Osmanlı’da işret meclisleri bir saray kurumudur. Padişahın huzurunda sanatçıların, şairlerin, toplumun ileri gelenlerinin toplanmasını ihtiva eder. Bu mecliste değerli takılar, son moda kıyafetler, nadir bulunan

yiyecekler lüks tüketimin göstergesi olarak kendisine yer bulur. Şarkıların söylenerek dansların edildiği bu meclis halkın hiç haberdar olmadığı inceltilmiş zevklerin ve yüksek kültürün sergilendiği bir ortamdır. İnalcık'a göre bu yüksek kültüre sahip zürafa sınıfı ahlaken ve dinen yasaklanmış şeylerden kendisini sakınmamıştır. Hatta bu mecliste gerçekleşen toplantılardan sonra tövbe etmek bir gelenek halini almıştır.

Osmanlı'daki İşret Meclisleri forma değiştirmek suretiyle Cumhuriyetin ilk yıllarında ve Anadolu'daki alem kültüründe varlığını devam ettirmiştir. Özellikle kurulan rakı sofraları ile ünlenen ve 'paşanın sofrası' tanımlamasıyla müstakil bir kültürü ifade eden Mustafa Kemal'in içki sofraları, bu kültürün devamlılığı olarak düşünülebilir. Yönetime ya da Mustafa Kemal'e yakın kişilerin bir araya gelerek şarkıların söylendiği, içkilerin içildiği, sohbetlerin edildiği bu sofralar yeni kurulan Cumhuriyetin yüksek kültürünün sofraları olarak düşünülmüştür. Osmanlı'da yer alan işret meclisi ve zürafa kültürü her ne kadar günümüz anlamında bir zengin sınıfı ya da kültürünü ifade etmese de inceltilmiş zevklerin ve lüks tüketimin saray etrafındaki görünümünü ifade etmesi açısından kıymetlidir. Bu kültür aynı zamanda sonraki bölümlerde ele alacağımız zenginlik kültürü ile mukayeseye imkân tanımaktadır. Osmanlı'nın inceltilmiş zevklerini ifade eden zürafa sınıfı ve kültürü de günümüz zenginlik kültürünün ritüellerinin tarihsel kökenlerini anlamak açısından kıymetlidir

3.3.4 Osmanlı'da Zenginlik ve Dışavurumu

Osmanlı'nın toplumsal tabakalaşma sisteminde büyük, alt, üst oluşumlara 19. yüzyıla kadar izin vermemiş olması ve maddi koşullar (ekonomi, teknoloji vb.) köklü dönüşümlerin ortaya çıkmadığı düşünüldüğünde, gündelik hayatın işleyişinde de radikal değişimlerin bulunmadığını söylemek yanlış olmayacaktır. Zenginliği ve üst tabakaların yaşam tarzının maddi boyutunu ise en somut haliyle gündelik hayatta gözlemek mümkündür. Özellikle ev, yeme, içme ve kadınların kıyafetleri gibi göstergeler zengin tabakanın gündelik hayatına dair veriler sunmaktadır. Osmanlı'da servet göstergesi olan billur, porselen, ayna, saat, kürk, dürbün gibi eşyalar da zengin sınıfın kullanabildiği eşyalar olması hasebiyle oldukça kıymetlidir. Bu eşyalar, aynı zamanda fertlerin dışa bakan yönünü ifade etmektedir. Belirli bir sosyal çevreye ait olmanın ve bu sosyal çevreye uyum sağlamanın göstergesi niteliğinde olan bu eşyalar aynı zamanda belirli anlamlandırma düzeylerini ve sembolleri ifade etmektedir. Bu anlamlandırma düzeyi, toplumsal yapı içindeki sıradan ya da çoğunluktan ayırt edilme ile yani bir üst sınıf oluşturabilecek kodlara sahip olmayla ilgilidir.

Osmanlı üst tabakasının hayat tarzını alt tabakalardan ayıran en önemli maddi unsur, yaşadıkları evler ve konaklardır. Faroqhi'ye göre bunların en dikkat çekici özelliği görkemli selamlık bölümleridir. Selamlık, sadece İstanbul zenginlerinin ya da taşradaki eşraf ailelerinin konaklarında bulunmaktadır. “Selamlıkta konuklar divanhane adı verilen büyük bir odada ağırlanır, burada bazen hizmetçilerin konuklara ikram etmek üzere kahve pişirdiği ocaklı bir köşe de olurdu. Yeterli yer varsa selamlık girişteki avluda ayrı bir yapı olarak inşa edilirdi; avluda ayrıca ahır ve hizmetkârlar dairesi de olurdu. Böyle konaklarda aileye ait ikinci bir avlu daha olur, buraya dışardan sadece kadın konuklar alınırdı. Zenginler bahçelerine fiskiyeli süs havuzları yaptırırlardı” (Faroqhi, 2005: 169-170). Selamlıkların bu özelliği aynı zamanda ev sahibinin kalabalık misafirleri, ağırlayabilecek durumda olduğunun göstergesidir. Özellikle bahçelerde bulunan fiskiyeler ve havuzlar misafirleri karşılayan ilk mekânsal yapılardan olması sebebiyle zenginler için ayırt edici bir unsura sahipti.

Ev ve konaklarda yerel üsluplar açıkça kendini göstermektedir. Örneğin Kayseri evleri genellikle iki katlı, düz örtülü, kapı ve pencerelerinin kenarları taş oymalarla bezeli yapılardır. Sadece 350 km uzaktaki Ankara evleri ise iki ya da üç katlı yapılardır. Oyma ve işleri dış cepheden çok iç hacimlerinde yer almaktadır. Alt katlar kiler ve hizmetçi odaları olarak kullanılmaktadır. İstanbul'un çok katlı konakları zengin taşra eşrafına çok çekici gelmektedir (bkz. İmamoğlu, 2001: 340). 17. yüzyıla gelindiğinde Ankara'da, İstanbul'daki ev yapısının etkisiyle, tek katlı yapılardan çok katlı yapılara geçilmiş, 18. yüzyılın ikinci yarısında sarayda ve yüksek devlet ricali arasında çok tutulan manzara resimleri, taşra eşrafının evlerinde de hızla yaygınlaşmıştır. Örneğin Kayseri'de zenginlerin evlerinde başodanın duvarlarından birisi boydan boya raflarla ve kapaklı dolaplarla kaplı olurdu. Rafların en tepesindeki büyük gözlere yatak yorgan kaldırılır, küçük raflara kitap, kutu ya da lamba konurdu. İçinde ufak tefeğin saklandığı çekmeceler de çok kullanılan eşyalar arasındaydı. Bir de sandıklar vardı ki, bunlar çift olarak yapıp satılırdı (Faroqhi, 2005: 169-170). Zenginliğin göstergelerinden sayılan eşyaların Taşra'da yaygınlaşması gösterişe dayalı tüketimin toplum içinde yavaş yavaş yayıldığına da bir göstergesidir.

Zengin sınıfın ev ve konak anlayışının yanı sıra, yeme içme alışkanlıklarıyla ilgili olarak orta halli bir çevrede dahi lezzetli ve çeşidi bol yemeklerin varlığından bahsedilebilir. Büyük bir ziyafet söz konusu olmasa bile, zengin bir hanede bir akşam yemeğinde 17 çeşit yemekten oluşan mönülere bile rastlanabilir. Yemeğin ardından tatlı ve kahve ikramı sadece zengin haneler için değil orta halliler için de bir gelenektir. Bu tür yemekler sadece düğün, dini bayram vb. özel günlere ait değildir (Bilgin, 2010: 170-175). Evde yenen yemekler çoğu

zaman ortadaki kaptan yenirdi; evlerde sadece kahve diğer fertlerden ayrı içilirdi, bunun için madeni kapların içine yerleştirilmiş fincanlar kullanılırdı. 18. yüzyıl başlarında çok yoksul görülen kimselerin terekesi arasında dahi, kahve fincanları ve cezvelerin bulunduğu görülmüştür. Zenginler porselenden yapılmış fincanlar kullanırlardı. Bütün 17. yüzyıl boyunca Çin'den o kadar çok porselen ithal edilmişti ki, bugün müzelerde gözlerimizi kamaştıran zarif İznik çinileri bu rekabete dayanamayarak piyasadan çekilmiştir. Müzelerde büyüklü küçüklü kaseler, leğen ve ibrikler ve kibar ailelerin kullandığı daha başka seramik eşya bulunmaktadır. Bazılarının üstünde çok ender olarak tarih, bazen de sahibinin adı yazılıdır. Zengin müşteriler için üretilmiş bu tür parçalar, açıkça görülebilen bir tarihsel gelişimi ortaya koyar: 15. yüzyılda Timur'un (1336-1405) saray üslubundan etkilenen soyut desenler ağır basmıştır. Buna karşılık 16. yüzyılda çiçek motiflerinin, özellikle de karanfil ve lalelerin daha çok tutulduğu görülmektedir.

Yüzyılın ortalarında kırmızı renk ilk kez kullanılmıştır; çok nitelikli parçalarda kırmızıya boyanmış desenlerin kabartma gibi olduğu göze çarpmaktadır. Doğal çiçek motifleriyle oluşturulmuş gösterişli kompozisyonlar sadece saray ve cami duvarlarını değil, görkemli sofra takımlarını da süslemektedir (Faroqhi, 2005: 175-176). “Zengin ailelerin çoğunun kent dışında bağları, bahçeleri vardı; eşkıya tehlikesinin fazla olmadığı zamanlarda, havalar ısınınca yazlık evlere taşınılırdı. Dükkan sahipleri ve zanaatkarların da yazlıklara gitmesiyle kentler epeyce boşalırdı. Bu mevsimde, özellikle kadınlar rahat ederdi. Ağaçlar, bahçelerin içinin dışardan görünmesini engellediği ve çevrede oturanlar akraba ya da tanıdık olduğu için, yabancı erkekler kadınları görmesinler diye kentteki gibi önlemler almak gerekmezdi” (Faroqhi, 2005: 170). Kadınların mahremiyetlerine yönelik istekleri bu bağ evlerinde de temel istek olarak göz önünde bulundurulmuştur.

Osmanlı'da zenginlik kültürünün bir diğer göstergesi, kadın ziynet eşyaları ve kıyafetleridir. Kadınların, giysilerini ve mücevherlerini en yakın aile bireyleri dışında başka kadınların da görmesini istedikleri ve bundan dolayı bu taleplerini, yerine getirmek adına yoğun bir çaba içinde olduklarını görebilmemiz mümkündür. (bkz. Argıt, 2015). “Lady Montagu gibi yabancı bir ziyaretçinin gittiği her toplantıda "tepeden tırnağa takıp takıştırmış" kadınlar tarafından karşılanması, bu konuya en azından üst tabaka arasında önem verildiğini gösteriyor. Bir kadının giyiminin dostları tarafından iffetlilik, zenginlik ve şıklık açısından değerlendirildiği ve bu tür haberlerin kadınlar arasındaki bağlantı ağlarıyla, yayıldığı varsayılabilir. Hali vakti yerinde kadınların giyimi, pamuklu ya da ipekten, bol biçilmiş ince bir iç gömlekle, beli bir kuşakla bağlanan yine bol bir şalvardan oluşurdu. Bunun üstüne

entari giyilirdi. Sadece üst tabakada kadınlar değil, zengin kentli kadınlar da entarilerini kadife ya da ipekten yaptırırlardı” (Faroqhi, 2005: 125). Hali vakti yerinde olan kadınların giysi tercihlerini ipek ya da kadifeden yana kullanmaları o dönem açısından ipek ve kadifenin toplumda statü açısından bir önemi olduğunun göstergesidir. Özellikle 18. yüzyıl ve sonrası zenginliğin gösterişe konu olması daha da yaygınlaşmıştır²⁴. Hatta bu durum zaman zaman abartılmış ve eşlerin rütbesine göre kadın kıyafetlerinin giyilmesi söz konusu olmuştur. Bu konudaki rahatsızlıklar birtakım fermanlara dahi yansımıştır (Argıt, 2015: 245-247). Kadınların rütbeleri olmamasına rağmen, toplum içinde saygın bir konumda olmaları rütbe ile elde edilen zenginliğe dair var olan algının bir göstergesidir.

Osmanlı’da zenginliğin görünümüne baktığımızda kürk önemli bir giyim malzemesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat kürk kullanımında dahi Osmanlı’da toplumsal hayatta erişim sorununun olmadığı, çalışmalara yansımıştır. Lüks tüketim malzemesi olarak kabul edilen ve zenginlerin kalitesine göre kendisini daha ayrıcalıklı hissettiği kürk giyimi Osmanlı’da kılık kıyafet üzerinden şekillenen toplumsal farklılaşmayı anlamak adına önemli bir örneklik teşkil etmektedir.

Kürk sahipliği ile servet arasında bu güne kadar pek çok çalışmada da dile getirildiği gibi sıkı bir ilişki vardır. Ancak mutlaka belirtilmelidir ki, en fakir kişinin bile çok düşük değerde de olsa kürkü bulunabilmektedir. Bu durumu incelenen defterdeki kürkü olmayanların sayısının 18 olması da gösterir... fakir kişilerin de kürk edinirken -kürkünün ona hediye ya da miras kalmış olabileceği ihtimalleri göz önünde bulundurularak- güzel görünme maksadını da taşıyabileceği söylenebilir (Oğuz, 2018: 116).

Osmanlı’da kürk kullanımı toplumsal tabakalaşmalar arasındaki mesafenin açılmaması zenginliğin dışavurumu açısından da önemszenmiştir. Elbette bir elit sınıfı ya da üst tabakayı temsil eden gruplar mevcuttur. Fakat bu guruplar ile sıradan halk arasındaki mesafenin çok açık olmadığı (Oğuz, 2018: 117) en azından bugünkü kadar açık olmadığı ifade edilebilir. Yanı sıra Osmanlı da zenginler ve fakirler arasında belirgin düzeyde mekânsal ayrışmanın olmadığını belirtmek gerekir. Zenginlerin konakları, eşyaları, kılık kıyafetleri güç de olsa halk tarafından da ulaşılabilir düzeydedir.

²⁴ Bu durum kuvvetle muhtemel zenginliğin kamusallaşması ile ilintilidir. Yeni bir zengin sınıfının ortaya çıkması ya da lüks tüketimin gelişmesinden ziyade saray hayatının kamusallaşması oradaki tüketim kültürünün farkına varılmasına neden olmuştur. Basın, yayın organlarının gelişmeye başlaması ve gazete kültürünün yaygınlaşması saray hayatına dair ilgiyi ve alakayı arttırmış olmalı ki 18. Yüzyıl sonrasında saray çevresinde yaşananlar çok daha dikkat çekici hale gelmiştir.

3.4 Cumhuriyet Döneminde Zenginlik ve Zenginlik Kültürü

Çok uzun süren savaşların ve mağlubiyetlerin ardından, yenilen ve yıkılan bir imparatorluğun mirası olarak yeni cumhuriyet, hem yenilgilerin getirdiği sosyal ve ekonomik buhranı hem de yeniden oluşturulmaya çalışılan bir düzenin beraberinde getirdiği sıkıntıları devralmıştır. Üç kıtaya hüküm süren ve sınırları içinde birçok millete ev sahipliği yapmış olan imparatorluğun yıkılması, toplumsal yapı içinde oluşan düzenin dağılması anlamına da gelmektedir. Yıllardır gücü elinde bulunduran tabakaların yeni cumhuriyetin toplumsal yapısı içindeki konumunun karmaşıklığı, bu düzenin dağıldığının en temel göstergelerindendir. Var olan toplumsal düzen yeni devlet ile yeniden inşa edilmesi gereken bir unsur olarak algılanmıştır. Bunda hem Osmanlı'nın dağılması ile yaşanan siyasal krizlerin ve yeni devletin oluşmasından doğan sancıların hem de savaşlarla beraber gelen ekonomik istikrarsızlığın etkisi büyüktür. Özellikle ekonomik olarak Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde uzun süre zenginliği ve ticareti elinde bulunduran gayrimüslimlerin imparatorluktan ayrılması ve yeni cumhuriyetin, ulus devlet merkezli yeniden inşası toplumsal yapının kökeninde köklü değişikliklerin yaşanmasına neden olmuştur. Bu sadece pratikte görünür sonuçları beraberinde getirmemiş devletin kurucu kadrolarının, toplumsal yapı içindeki bireyleri bir zihniyet değişikliği ile karşı karşıya bırakmasına neden olmuştur²⁵.

Yeni cumhuriyet kurulduğunda, imparatorluğun dağılma nedenleri üzerinden, bir devlet sisteminin varlığı hedeflenmiş, cumhuriyetin temelleri bu noktada sağlam atılmaya çalışılmıştır. Modernleşme, batılılaşma ve ulus-devlet olarak kalabilme yaklaşımıyla toplumsal yapı yeniden oluşturulmuştur. İmparatorluğun dağılmasından çıkarılan dersler modern ve Batı'ya yakın bir toplum oluşturabilme temelinde şekillenmiştir. Bu doğrultuda yeni kurulan cumhuriyet için eskinin köhne ve geride kalmış, her türlü yenilikten uzak zihin dünyası, yeniden biçimlendirilmiş ve bu zihin dünyasının ürettiği sistem devlet düzeni haline getirilmeye çalışılmıştır. Modernleşme amacı ile Batı'yı bir model olarak benimseyen zihniyet bu dönüşümü düşüncede ve eylemde toplumsal yapıyı biçimlendirmek için kullanmıştır.

²⁵ Genç cumhuriyetin ilk dönemlerinde toplumun bir zihniyet değişikliği ile karşı karşıya bırakılmasının ardında yatan neden Osmanlı'nın dağılmasının ardında devletin Batılılaşmaya ve modernleşmeye yönelik tutucu zihniyetinin olduğuna inanılmasıdır. Bu yüzden genç cumhuriyetin ilk yıllarında batılılaşma çabaları çokça görülmüş, ekonomik olarak kapitalist bir devlet olabilmek adına önemli adımlar atılmıştır. Fakat batılılaşma ve modernleşmeye dönük devletin kurucu kadrosunun baskıcı tutumuna rağmen özellikle ekonomik anlamda tam bir kapitalist zihniyetin oluşması hayli zaman almıştır. Bunun nedeni ise iktidarı elinde bulunduran yapının devletçi gelenekten bir türlü kopamayışındır. Bu sebeple de Osmanlı ve Cumhuriyet arasındaki ilişkiyi keskin bir kopuştan ziyade belirli süreklilikler ve kırılmalar ekseninde incelemek gerekmektedir (bkz. Hanioğlu, 2006).

Modernleşme ve batılılaşma yolunda atılan adımlar devletçi bir yapılanma temelinde, halka aksettirilmiş ve düzen kurulana kadar toplumsal yapı içinde bir belirsizlik hâkim olmuştur.

Özellikle İmparatorluğun dağılmasının ardından Anadolu toprakları üzerinde ulus-devlet modeline göre şekillenen Türkiye Cumhuriyeti Osmanlı'nın yönetim biçiminde hâkim olan devletçi zihniyeti devam ettirmiştir. Osmanlı Devleti'nin coğrafi sınırları içinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti aynı zamanda üzerine kurulduğu coğrafyanın toplumsal yapısını da devralmıştır. Dolayısıyla Osmanlı toplum yapısının zihniyet dünyası, değer sistemi, inanç kalıpları Cumhuriyet döneminde de varlığını devam ettirmiştir. Yani sosyo kültürel gerçeklik açısından baktığımızda maddi kültür, normatif dünya ve manevi kültür Cumhuriyete toplumsal olarak devredilmiştir. Her ne kadar yönetim biçimi değişse de toplumsal hayatın özellikleri varlığını devam ettirmiştir.

Osmanlı'nın merkezi otorite konusundaki katı uygulamalarının birçoğunu Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerinin atıldığı ilk dönemde de görmemiz mümkündür. Devlet yeni bir düzen oluşturmak adına katı uygulamaları kendisinde hak olarak görmüş ve toplumsal düzenin istikrarı adına hemen hemen her alanda devletin müdahalesi söz konusu olmuştur. “1923 yılında ilan edilen cumhuriyet Osmanlı'dan devraldığı mirası yani geleneksel idari ve kurumsal yapıyı, aynen muhafaza ederek merkezi iktidar anlayışını daha katı bir biçimde uygulamaya koymuştur. Bu yıllarda Türkiye’de milli bir burjuvazi yaratma projesi sanıldığı gibi milli sermayeyi artıran özel teşebbüsü harekete geçiren ve ulusal kökenli ekonomik bir düzenin alt yapısını oluşturan kamusal hedeflerden ziyade asker ve sivil bürokrasinin palazlanmasını sağlayacak türden özel girişimlere sahne olmuştur” (Duman 2007: 43). Devletin milli burjuvazi oluşturma fikri asker kökenli bir burjuva sınıfının oluşmasını da sağlamıştır.

Burada esas üzerinde durulması gereken husus, Osmanlı'nın bir devamı olarak yeni Cumhuriyetin hem bu mirası reddetmek sureti ile Osmanlı toplum yapısını reddederek yeni bir yapı oluşturmaya çalışması, hem de yeniden oluşturulmak istenen düzenin Osmanlı kodlarından kopamıyor oluşudur. Bu durum temel bir çelişki olarak Cumhuriyet modernleşmesinin her anında kendisini hissettirmiştir. Yeni bir iddia ile kurulmuş olsa da yeni cumhuriyetin düzen kurma aşamasında, devletçi ekonomik yapılanma ve ekonomik dengeyi gözeterek kapitalistleşme çabalarının varlığı, Osmanlı'dan devralınan mirasın bir göstergesidir. İmparatorluğun yıkılmasındaki nedenler arasında sayılan ve yeni cumhuriyetin kurulma aşamasında üzerinde önemle durulan modernleşme çabalarının varlığı bir yana Osmanlı'dan devralınan veraset sistemine dayalı, pür devletçi ekonomik ilerlemeci zihniyet

yeni cumhuriyetin ilk elli yılında uyguladığı politikaların zeminini oluşturmuştur. Yeni cumhuriyetin ilk zenginleri de devletin belirleyici zemini ile karşı karşıya kalmış ve bu belirleme etrafında var olma çabaları içerisinde olmuşlardır.

Yeni cumhuriyetin zihniyet temelinde bir değişimi hedeflemesinin ardında sosyal ve ekonomik anlamda yorgun düşen bir toplumun devralınması ve son yüzyılda yaşanan problemlerin ardında Osmanlı Devleti'nin geleneksel tavrının bulunduğu düşünülmesi yatmaktadır. Bu durum aslında hem devralan yeni zihniyet açısından hem de o topraklarda yaşayan toplum açısından çok önemli problemleri de beraberinde getirmiştir. Devleti devralan kurucular bu mirastan hareketle yeni bir düzen oluşturma çabası içerisinde, topyekûn yenilenmeyi ve hatta yeniden inşa etmeyi bir amaç olarak benimsemiş ve bununla örtüşen atılımlarda bulunmuşlardır. “Türkiye Cumhuriyeti’ni kuranlar kültürel ve ekonomik açıdan geri buldukları toplumu dönüştürmek için batılı hukuk, toplumsal ve ekonomik kurumlardan ilham alarak topyekûn bir ulus inşasına giriştiler. Sekülerleşme bu projenin merkezi unsurlarından biriydi ve hiç kuşkusuz cumhuriyetin Osmanlı toplumsal düzeniyle kopuşunun en radikal veçhesiydi” (Buğra ve Savaşkan, 2015: 59). Özellikle çok uzun süre dini argümanların yönetime dahil edildiği bir durumdan, laikleşme merkeze alınarak dinin devlet yönetiminde devre dışı bırakılması, toplumun yabancı olduğu bir durumdur. İmparatorluğun son üç yüzyılında Batı ile savaşların bir yıkıma neden olduğu düşünülürse yeni kurulan cumhuriyet için batılılaşma çabaları halk nezdinde kabulü zor bir sonuç ortaya çıkarmaktadır.

Cumhuriyetin 1923’ de ilan edilmesinden sonra toplumsal yapının değiştirilmesine ve yeni bir toplum oluşturulmasına yönelik atılan adımların temelinde kendisini batılı kültüre enjekte eden, elitist, jakoben ve bir o kadar da iyileştirmeye namzet yüksek kültürlü zihniyetin etkisi büyüktür. Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucu kadrosunun birçoğunda hâkim olan zihniyet, Osmanlı’dan devralınan Anadolu insanının dini argümanları merkeze koyarak birçok konuda geleneksel ve dini davrandığını ve bu zihniyet biçiminin kültürsüz olduğuna dair olan kanaattir. Bu doğrultuda halk bir an önce yüksek batılı kültür unsurları doğrultusunda eğitilmeli ve böylece muasır medeniyetin ölçüsü yakalanmalıdır.

Elitistlerin beraberlerinde getirdikleri yüksek batılı kültürün öncesindekiler dışında kalanlar kısacası anlamlandıramadıkları bir diğer ifade ile kendi anlam dünyalarının içine çekerek anlamlandırmaya çalıştıkları farklılıklar öteki olanlar kötü bayağı ve kültürsüz olmak zorunda kalmışlardır. Batılı kültürle eşleştirilen kültürlülerin karşısında batılı kültüre sahip olmayanlara kültürsüz olmaktan başka bir seçenek bırakılmamıştır. Tek parti iktidarının gerçeği yok sayarak yoktan var etmeye çalıştığı batılı kültürün dışında kalanlar uzun yıllar süren bu süreç sonunda

kendilerini farklı şekillerde ifade etmeye başlamışlardır. Bu durum toplumsal farklılıkları arttırdığı gibi toplumsal farklılıkları ya da toplumun zaaflarını iktidar sahiplerinin kendi çıkarları doğrultusunda kullanmalarına da neden olmuştur. İktidarın el değiştirmesinden sonra DP iktidarının popülist politikalarının da katkısıyla bastırılan toplumsal beklentiler karşılanmaya başlamıştır. Uzun yıllar süren müdahalenin devamlılığın yitilmesi anlam karmaşaları ve ikiliklerin çeşitlenmesinden başka bir sonucu olmadığı DP iktidarı yıllarında ortaya çıkmıştır (Yurtöğren, 2007: 30-31).

Cumhuriyetin ilk elli yılında yaşanan bu toplumsal istikrarsızlık ve anlam karmaşası sonraki süreçlerde Türkiye'nin çok daha ağır bedeller ödemesi ile sonuçlanacaktır. Bu süreç Türk modernleşmesinin devamlılığı içinde zikredilen Cumhuriyet modernleşmesi²⁶ olarak düşünüldüğünde önemli toplumsal travmaları da beraberinde getirmiştir. Bu siyasal, toplumsal ve iktisadi dönüşümde zenginlik kültürü de kendi payına düşeni almıştır.

İmparatorluğun son dönemlerindeki siyasal istikrarsızlık; ekonomik çöküşü ve dışa bağımlılığı beraberinde getirmiştir. Ekonomik olarak bağımsızlaşma ve dışa bağımlılığın azaltılması çabası yeni cumhuriyet için ulaşılması gereken en temel hedeflerden birisidir. Özellikle kapitülasyonlar ve savaşlar ile daha da artan ekonomideki dışa bağımlılık yeni Türkiye açısından, ekonomik ulusal bağımsızlık yönündeki çabaların artmasını sağlamıştır. Sınırların daralması ve gayrimüslimlerin çoğunun ulusal bağımsızlığını elde etmesi ekonomi ve ticaretteki oluşan boşluğun ulusal olarak yeniden doldurulması gerektiğine yönelik inancı beraberinde getirmiştir. Zaten gayrimüslimlerin imparatorluktan kopuşları, Osmanlı halkında gayrimüslimlere yönelik bir hoşnutsuzluk ve düşmanlığı da beraberinde getirmişti. Bu arka plan bağımsızlık vurgusunun merkezi bir tema olarak belirmesinin önemli sebeplerinden biridir.

Ayrıca savaşın tarihsel sonuçları gayrimüslim yurttaşları içermeyen bir Türk ulusal kimliği anlayışının doğuşuna zemin hazırladı. Bu koşullar altında eşit ölçüde önem taşıyan seküler modernleşme ve ekonomik bağımsızlık hedefleri arasındaki ilişki gerilimlerle yüklü bir hal aldı. Yeni cumhuriyetin İslami reaksiyonerliğe karşı korunması gerektiğini düşünen modernleşmeciler benzer şekilde gayrimüslim azınlıklara karşı da ciddi bir güvensizlik hissediyordu. Bu ortamda sermaye birikimi sürecinin ve iş dünyasının oluşumunun ilk safhalarında yeni Türk burjuvazisinin oluşumunda Müslüman kimliği merkezi bir unsur oldu (Buğra ve Savaşkan, 2015: 59).

²⁶ Bu konu doğrudan çalışmamız ile ilgili olmadığı için ayrıntılı bir şekilde ele alınmayacaktır. Fakat konuya ilişkin ciddi bir literatürün var olduğunu ifade etmek gerekir. Konuyla ilgili temel tartışmalar için bkz, (Zürcher, 2008, Mardin, 2004, Ahmed, 2015, Akın, 2022, Karaarslan, 2021).

Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılması aşamasında meydana gelen olaylar, yeni cumhuriyetin söz konusu olayları göz önünde bulundurarak inşa edilmesinin nedeni olmuştur. Bu durum yeni cumhuriyetin kurucu kadrolarının ve yönetici kesiminin siyasal hedefler ile toplumsal gerçeklikler arasında bir uyum yakalamasını zorunlu kılmıştır. Bu zaruriyet Türk modernleşmesi sürecinde de bir dizi çelişkiyi beraberinde getirmiştir.

Cumhuriyet dönemi yeni Türkiye'nin temellerinin atıldığı hem siyasi hem de iktisadi anlamda sınırlarının belirlenmeye çalışıldığı bir dönemdir. İmparatorluk sonrası birçok cephede savaş veren halkın ekonomik olarak tamamen bitap düştüğü bu dönemde var olan ve sürdürülmeye çalışılan bir zenginlik kültüründen ziyade, yeni kurulan düzende ekonomik olarak kendi kendisini toparlamaya çalışan bir halkın varlığından söz etmek daha doğru bir yaklaşım olacaktır. En azından baskın unsur uzun yıllarını savaşlarla geçirmiş, yeni bir devletin kurulmasının bütün sancılarını üstlenmiş ve kurtuluş mücadelesi vermiş bir halkın var olma mücadelesinin ürettiği kültürel ortamdır. Zenginliğin sosyokültürel tarihini ele almaya çalıştığımızda, Cumhuriyet döneminin sosyolojisinin genel çerçevesi bu anlamda oldukça önemlidir. Bu çerçeve aynı zamanda Türkiye toplumu için dönemin ruhunu ifade etmektedir. Çalışmanın bundan sonraki bölümleri bu zeminden hareketle değerlendirilecek ve kademe kademe zenginlik kültürünün ortaya çıkışının izi sürülmeye çalışılacaktır. Bu bölümde ise yeni cumhuriyetin kuruluş aşamasından 1980'lere kadar olan kısım değerlendirilecektir. Cumhuriyet dönemi zenginlik kültürü aktarılırken yeni kurulan devletin ekonomik hamleleri üzerinde durulacak ve özellikle cumhuriyetin ilk dönemlerinde oldukça önemli olan yeni düzene ayak uydurmanın yolu olarak görülen zenginleşme çabaları üzerinden bir zenginlik kültürü aktarılmaya çalışılacaktır. Yine zenginlik kültürünün tarihsel arka planı tarihsel perspektif eşliğinde işlenecek, zenginlik kültürünün gündelik hayat yansımalarına alıntılarla yer verilecektir. Özellikle siyasal boşluğun ve karmaşanın hâkim olduğu ilk dönemde ortaya çıkan savaş zenginleri ve devletin oluşmasına katkıda bulunduğu milli burjuvazi, enderuni zenginler ve Anadolu zenginleri dönemin zenginlik temsilleri olarak ele alınacaktır.

3.4.1 Erken Dönem Cumhuriyet Dönemi Zenginleşme Politikaları

Cumhuriyetin ilanı ile yeni Türkiye için siyasi, sosyal ve ekonomik olarak yeniden yapılanma süreci başlamıştır. Yeni Türkiye'de zenginlerin sayıca çoğalması ve buna istinaden zenginlik kültürünün yavaş yavaş oluşması, devletin ekonomik atılımları doğrultusunda

mümkün olmuştur. Bu ekonomik atılımlar ve ekonomi temelinde yapılan yenilikler ile birlikte devlet kontrolünde zenginleşen bir sınıf oluşmaya başlamıştır.

Yeni cumhuriyetin kurucu kadrosu toplumsal tabaka içerisinde yüksek kültürlü ve elitist tavrı ile en üst kategoride şekillenirken sosyo-ekonomik yapılanmayı “İstanbul tüccarı, Anadolu eşrafı ve toprak ağaları milli mücadeleye katılan subaylardan sonraları memleketi kalkındırmaya soyunanlar, mebuslar ve bürokrasinin üst kademeleri oluşturmuştur” (Küçükcan ve Fidan 2013: 261). Cumhuriyetin ilk dönemlerinde, bu kemikleşmiş yapının toplumsal hayatı belirlemeye dönük tavrı çok uzun bir dönem devam etmiş. Nitekim Cumhuriyetin ilk yıllarında siyasi, bürokratik, askeri ve ekonomik yapı bütünlüklü ve sistematik bir şekilde uzun yıllar boyunca iktidar erkini oluşturmuştur²⁷.

Toplumun iktidar yapısının kemikleşmiş kadrosu ve bütüncül görünümü toplumsal hayata ilişkin her meselede olduğu gibi, zengin sınıfın oluşmasında da yekpare bir politika ön görmüştür. Modernleşme sürecimizin temel karakteristiği olan tepeden inme inşaa etme çabası, ekonomik yapının şekillenmesinde de etkili olmuştur. Böylelikle zenginliğin ve zengin sınıfın üretiminin de yekpare bir görünümü olan iktidar anlayışı tarafından belirlenmeye çalışıldığını ifade edebiliriz. Bütün bu yapılanmanın dışında gayrimüslimlerden devralınan ticaretin devletin kontrolünde ve ulusal kimliğin oluşturulması merkeze alınarak yapılması bu yeni zenginleşen sınıfın ‘milli’ olarak anılmasına neden olmuştur. Aslında gayrimüslimlerin boş bıraktığı ticari ve ekonomik alanlara Müslüman Türklerin konumlandırılması cumhuriyetin kurucu kadrosu adına ulus-devlet olabilmenin en önemli adımlarındandır. Milli iktisat politikaları başlığı ile üzerinde durulan bu husus devletin bilinçli bir biçimde desteklediği konulardandır. “Bu süreçte 1923-1929 arası dönem iktisat politikaları ve resmi iktisat görüşleri bakımından 1908-1922 dönemiyle benzerlik ve hatta süreklilik göstermiştir. Meşrutiyet sonrasında var olan ve savaş yıllarında da sürdürülen milli iktisat görüşü 1923 sonrasında da büyük ölçüde egemen olmuştur” (Boratav, 2012: 39-40). Milli bir devlet oluşturmaının en temel koşulu milli bir ekonomi oluşturmaktan geçmektedir.

II. Meşrutiyet yıllarında gündeme gelen Milli İktisat anlayışı Osmanlı milletini oluşturmaya amaçlayan Osmanlı liberalizminin, hedeflerinden bambaşka sonuçlar doğurmasının bir neticesi olarak benimsenmiştir. Meşrutiyetin ilk döneminde 1908-1912

²⁷ Cumhuriyetin ilk yirmi yılında zenginlik kültürü içerisine dahil edebileceğimiz kesim ‘dönemin iş aleminin kalburüstü tüccar ve sanayicileri siyaset ve devlet adamları ve matbuat aleminin önde gelen isimleri idi. Bunların büyük kısmı İstanbul’da diğer kısmı ise Ankara’da idiler. İstanbul’da yerleşik iş aleminin içinde yer alan gayrimüslimler Selanikliler ve levantenler oldukça görünür idiler. Gayrimüslimler, Selanikliler ve Levantenlerin cemiyet hayatındaki görünürlükleri 1942-1943 yıllarında uygulanan varlık vergisi ile intikaya uğrayacak ve DP’nin iktidara gelmesinden sonra 1950’li yıllarda eski canlılığına kavuşacaktı’ (Bali, 2023: 59).

yılları arasında liberal politikalar uygulanmış ancak söz konusu politikalar tam bir hayal kırıklığı ile sonuçlanmıştır. Osmanlı milletini oluşturmayı amaçlayan Osmanlı liberalizmi, umulanın tam aksi sonuçlar vermiş, ayrılıkçı akımları güçlendirmiş, yabancı ve Gayrimüslim kesimlerin giderek zenginleşmesi ve Müslüman tüccar ve zanaatkarların piyasadan çekilmesiyle sonuçlanmıştır. Bu durum ittihatçıların Alman tarihçi okulundan etkilenen milli iktisat anlayışını benimsemelerine yol açmıştır. Buna göre liberal iktisat, bireye odaklanıp ulus gerçeğini yadsımakta, olana değil olması gerekene yönelik bir bakış açısıyla meseleleri açıklamakta dolayısıyla Osmanlı için uygun iktisadi politikaların oluşturulması önünde temel bir engel oluşturmaktadır.

Öyleyse temel hedef genel çıkarın kişisel çıkara üstün geleceği bir ahlak düsturuyla hareket etmek, bireyciliği değil halkçılık düsturunu benimsemek, Osmanlı'nın yabancılara muhtaç olmaksızın kendi yağıyla kavrulabileceği bir milli iktisat anlayışını geliştirmek ve uygulamaya koymaktır. Böylece Birinci Dünya Savaşı yıllarında liberal iktisadi yadsıyan ve devletin iktisadi yaşama doğrudan dahil olduğu iktisat politikaları bizzat İttihat ve Terakki tarafından uygulamaya konulmaya başlandı (Toprak, 1995: 145-154). Keyder'e göre bu dönemde yaşanan gelişmelerin İttihatçılar açısından en önemli sonuçlarından birisi Müslüman Türk'lerin İmparatorluğun sadece en büyük değil yegâne sadık etnik gurubu oluşturduklarının ortaya çıkmış olmasıdır (Keyder, 2008: 81). Tam da bu nedenle İttihatçılar açısından Osmanlı'nın kapitalist sistem dahilinde iktisadi bağımsızlığını elde edebilmesinin yolu Müslüman Türkler'den oluşan milli bir burjuvazinin oluşturulmasından geçmekteydi. Devlet desteğiyle yerli bir sanayi kurulmalı, bu oluşumun ana aktörleri ise yine taşradaki Müslüman Türk seçkinleri olmalıydı.

Bu doğrultuda İttihat ve Terakki özellikle Birinci Dünya Savaşı yıllarında sanayi ve yatırım fonlarını, gerek İstanbul gerekse Anadolu'da Müslüman Türklere aktarma yoluna gitmişlerdir. Bu süreçte kamu ve özel girişim arasında ilginç bir ortaklık doğmuş, devlet bürokrasisi ile kurulmaya çalışılan milli burjuvazinin üyeleri iç içe geçmiştir. İttihatçılar bu dönemde oluşturulmaya çalışılan Türk burjuvazisinin en ön safında yerlerini almışlardır. (Buğra, 2005: 71-75). Diğer taraftan Jön Türklerin kendileri de taşra seçkinlerinden oluşmakta ve İstanbul gibi bir kozmopolit merkeze güven duymamaktadır. Bu güvensizlik ileride Mustafa Kemal Atatürk ve Cumhuriyetçi seçkinler tarafından da paylaşılacaktır (Göle, 1998: 80-81). Dolayısıyla Cumhuriyetin kurulması sonrasında da devletin bir Türk burjuvazisi kurma yönündeki çabaları devam etmiş, politik bağların özel sermaye birikimindeki etkin rolü varlığını sürdürmüştür. Cumhuriyet dönemi boyunca devletin

ekonomiye doğrudan müdahalesi devam etmiş, kamu ve özel firmaların ortak girişimleri sürmüştür (Buğra, 2005: 75). Özel girişimlerin ardında da devletin belirlemeci tavrı o dönem için ekonomik anlayışın temelini oluşturmaktadır.

Her iki dönemde de (II. Meşrutiyet ve Cumhuriyetin kuruluş dönemi), Osmanlı'da ekonominin ana aktörlerinin yabancı ve gayrimüslimlerden oluşmasının Müslüman Türklerin iktisadi hayattan dışlanması altında yatan nedenin iktisadi ve siyasi nedenlerden değil toplumsal nedenlerden kaynaklandığı düşüncesi hakimdir. Bu nedenle asıl yapılması gereken şey iktisadi dinamizme sahip bir ulus inşa etmektir ki bu da devlet ve devlet seçkinleri eliyle gerçekleştirilebilecektir. Bu bakış açısı İttihat ve Terakki ile başlayan ve Cumhuriyete de intikal eden halkçılık ilkesinin benimsenmesindeki temel faktörlerden birini oluşturmaktadır.

²⁸ Böylece milli burjuvazinin gelişmesine engel olmayacak ancak kamu çıkarı ve millet adına hareket eden devlet anlayışı hem Osmanlı'nın son döneminin hem de Cumhuriyet'in kuruluş yılların ana paradigmalarından birini oluşturmuştur (Göle, 1998: 81). Devlet seçkinleri zenginleşmenin yolunu açarak, devlete faydalı olan bir zenginleşme modelini uygulamaya koymuşlardır. Amaç devletin ekonomik gelişimine destek veren bir zenginleşmeye teşvik ederek devletin de kalkınmasını sağlamaktır.

Yeni devlet ile; Osmanlı ile var olan göbek bağı aşılmaya çalışılmış Osmanlı'nın toplumsal kodları bertaraf edilmek sureti ile bir dönüşüm hedeflenmiştir. Özellikle Osmanlı'nın toprağa bağlı fakat zenginleşmeyen kapalı toplumsal yapısının değişmesi hedeflenmiş alt tabakadaki halk dikkate alınmaya başlanmıştır. Bunda en önemli sebep Avrupa'da ortaya çıkan kamusal alanın iktidarın meşruiyetini belirleyecek öneme erişmesidir. Cumhuriyetin beraberinde ikame edilmeye çalışılan demokrasi, halkı önemli bir parametre haline getirmiştir. Bu büyük çoğunluğu köylerde yaşayan Türkiye için köylünün ve halkın önemsenmesi anlamına gelmektedir. Zenginlik kültüründe de bu zemin işlerliğini devam ettirmiştir. Fakat modernleşme talebi halkın talebinden ziyade devletin gördüğü, ihtiyaçlar doğrultusunda şekillendiği için halk için 'en uygun' ve 'en iyi' olan sistematik bir bütünlüğe sahip olan iktidar tarafından belirlenmiştir.

Cumhuriyetin tepeden inme modernleşme ihtiyacı Osmanlı mirası olsa da çok daha keskin hatlara sahip bir modernleşme anlayışıdır. Cumhuriyet, topyekûn bir modernleşme projesini hedeflemiş, Osmanlıda olduğu gibi bunu aydın bürokratlar eliyle uygulamaya koymuştur. Cumhuriyetin aydın bürokratları, Osmanlı'ya göre çok daha güçlüdür. Zira artık Osmanlı'da olduğu gibi onları engelleyebilecek geleneksel makamlar ortadan kalkmış, vakıf

²⁸ (Bkz. Göle, 1998, 68-96), (Toprak, 1995, 154), (Buğra, 2005, 63-74).

ve lonca gibi geleneksel örgütlenmeler etkinliğini yitirmiştir (Kömeçoğlu, 2014: 93). Dolayısıyla aydın bürokratlar ve onlara hemen her açıdan bağımlı ve iç içe geçmiş zengin sınıfın oluşturduğu kemikleşmiş bir toplumsal tabaka, zenginlik kültürünün ana aktörleri olacaktır.

Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde yönetimde kurumsallaşmış olan kemikleşmiş sınıf 300 yıllık uzun bir süre içinde gerek iktidar alanında gerekse iktisadi açıdan önemli haklara sahip olmuştur. Bu kitlenin zaman zaman ulus-devlet ile örtüşmemesi, etnik olarak farklı olan unsurların gerektiğinde ülkeyi terk edecek güçlerinin olması, gayrimüslim tebaanın Batılı devletler tarafından desteklenmesi -gerektiğinde gayrimüslimlere müdahale başlığı altında batılı devletlerin iç işlerine müdahale hakkını kendilerinde görmesi- ve Müslüman halkın çoğunlukla yoksulluğu temsil etmesi, yönetici kadronun milli ve zengin bir sınıf oluşturmaya yönelik çalışmalarını arttırmıştır. Ekonomi ve sermayede millileşmek adına ilk olarak tarım ve ticaret sermayesinin geliştirilmesi odaklı 1923 de birinci İzmir İktisat Kongresi yapılmıştır. “Bu toplantının amacı yerli müteşebbislerin zenginleşmesiyle memleketi devletçilik ilkesi etrafında toplayarak yabancı müteşebbisi saf dışı bırakmaktır” (Küçükcan ve Fidan 2013, 261). Kongreye katılanlar çoğunlukla çiftçi, sanayici, tüccar ve işçi sınıfını temsil etmiş kapitalist bir toplumsal örgütlenme modelinin ilk adımı atılmıştır. Kongre sonucunda tüccar grubunun önerileri dikkate alınmış ve bu sınıfın önerdiği düzlemde kararlar uygulamaya koyulmuştur. “Kongre sonucuna göre özel girişimciliğin canlandırılması ve bunun için kredi olanaklarının ve eğitim ulaştırma haberleşme gibi altyapı ve teknik hizmetlerin hükümetçe sağlanması gerekli yasal düzenlemelerin yapılması tavsiye edilmiştir” (Karadaş, 2017: 14).

İzmir İktisat Kongre’sinde alınan kararlar birtakım politikalar ile desteklense de tarım ve sermayenin ulusal olarak birikimine yönelik beklentiler gerçekleşmemiştir. “Kurtuluş savaşını müteakip ilk on yıl içerisinde Türkiye ekonomisinde yabancı sermayenin rolü azalmak bir yana aksine ciddi bir biçimde artış göstermiştir” (Küçükcan ve Fidan, 2013: 261). Cumhuriyet dönemi İzmir İktisat Kongresi dışında 1925 yılında aşar vergisinin kaldırılması ekonomik anlamda gerçekleştirilen en büyük adımlardan bir diğeridir. Tarım ile uğraşan köylünün üzerinden *aşar vergisinin* alınması köylünün bir nevi zenginleşmesine neden olmuştur. Köylünün ekonomik olarak rahatlaması ve İzmir İktisat Kongre’sinin tüccarlar lehine sonuçlanması yeni kurulan Türkiye açısından yeni, milli ve zenginleşen bir burjuva sınıfının doğmasında etkili olmuştur. Türkiye’ye Cumhuriyetin ilk döneminde Osmanlı mirası ve yeni kurulan cumhuriyetin iktisadi uygulamaları Türkiye’ye özgü -ve araştırılmaya muhtaç- ilişki ağlarına dayalı bir toplumsal tabakalaşma örüntüsünü üretmiştir

Bu ilişkiler ağından türeyen toplumsal sınıflar ise, işçi sınıfı ile burjuvazi, yarıcı-ortakçı köylü ile toprak ağası ve piyasaya dönük küçük üretici (köylü) ile tüccar, tefecidir. Dönemin bu temel sınıf yapısı dışında ona bağımlı tabakalar ve gruplar ise; sınai/tarımsal sermaye, mali sermaye, ticari sermaye ve rantiyeler olmak üzere burjuvazinin dört alt grubu ve serbest meslek sahipleri, bürokrasi ve kentsel marjinaler olmak üzere üç ara-tabakadan oluşmaktadır. Bu dönemde zengin az sayıda büyük toprak sahibi köylüydü (Karadaş, 2017: 15).

Cumhuriyetin ilk on yılında ekonomi politikalarını, İzmir İktisat Kongresi kararları ve Lozan'da belirlenen sınırlamalar belirlemiştir. Lozan anlaşmasının ekonomik hükümleri Cumhuriyete bazı açılardan önemli iktisadi kazanımlar vermiş olsa da, özellikle 1 Eylül 1916 gümrük tarifesinin beş yıl süreyle yürürlükte kalacak olması hükmü ihracat ve ithalat alanında devletin herhangi bir düzenlemeye gitmesini engellemiştir. Bu kısıtlamalar devleti görece daha liberal ekonomi politikaları uygulamaya zorlamıştır. Ancak bu durum devletin ekonomiye doğrudan karışmaması anlamına da gelmemektedir (Kepenek ve Yentürk, 2005: 35). Nitekim devletin yerli ve milli burjuvazi yetiştirme hedefinde Lozan Anlaşmasının hükümleri oldukça etkili bir şekilde kullanılmıştır. Anlaşma devlet tekelinde olan mallara - kamu gelirlerini arttırmak için- yüksek fiyatlamaya imkân verdiğinden söz konusu tekeller imtiyazlı şirketlerin en önemli faaliyet alanlarından birini oluşturmuştur (Boratav, 1999a: 25). Ancak yine de gümrük tarifesine ilişkin hüküm Cumhuriyetin Avrupa'nın ekonomik baskısı karşısında zayıf bırakmış ve bu durum İzmir'de alınan kararların başarısını olumsuz yönde etkilemiştir.

1924'te İş Bankası'nın kurulması Türkiye'de iktisadi gelişme açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Banka, özellikle kamu kaynaklarının bireylere aktarılmasında yani özel sermayenin kamu kaynaklı gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Boratav'a göre İş Bankası özel statüde olsa da bir nevi resmi ve politikacılar tarafından idare edilen bir banka hüviyetindedir. Kolay para kazanma peşinde olan, çıkarıcı sermayedarların devletin nüfuz ve imkanlarından diledikleri gibi faydalanabildiği bir banka olarak siyasi kadrolarla sermaye çevreleri arasındaki ortaklığın temel mekanizmalarından birini oluşturmuştur. Benzer bir durum yabancı sermaye ile ilişkilerde de kendini göstermekte eski Kuvayı Milliyecilerin yabancı şirketlerle kurdukları komisyon, acenta ve ortaklık ilişkileri İzmir İktisat kongresinin hedeflerinin dışında bir yapının doğmasına yol açmıştır. Ortaklığın yabancı unsuru sermayeyi sağlamış; yerli unsuru siyasi iktidarla yakınlığı üzerinden bu sermayeye devletin imkanlarını sunmuştur. Bu durum, yerli ve milli bir burjuvazi hedefinin yabancı sermayeye bağımlı bir

burjuvazi ile sonuçlanmasına yol açmıştır (Boratav, 1999a: 25-30). Yabancı sermayeye olan bağımlılık ise olumsuz sonuçları ile Türkiye ekonomisindeki etkisini devam ettirmiştir.

Cumhuriyet döneminin ekonomi politikalarında 1929 dünya ekonomik buhranının etkisi büyük olmuştur. “Ekonomik bunalımının etkisiyle dünya ticaret hacminin daralması ekonomide kendine yetme eğilimini doğurmuş, ekonomik bunalım Türkiye’de sürekli değer kaybı, ihraç malları fiyatlarında önemli düşüşler ve ihracat güçlüklerini ortaya çıkarmıştır” (Karadaş, 2017: 27). Devlet, ekonomik anlamda özel teşebbüsün alanını daraltmış ve devlet kontrolünde bir ekonomik düzlemin oluşmasına imkân tanımıştır. Yahya Tezel cumhuriyetin ilk on yılında, özellikle ithalata dayalı ticaretin yüksek karlarının peşine düşen ve karlarının önemli bölümünü yurtdışına aktaran yerli ticaret çevrelerinin bu süreçten olumsuz yönde etkilendiğini ifade etmektedir (1999: 77). Böylece cumhuriyetin ilk on yılında zengin tüccar sınıfın siyasal erke eklemlenme ihtimali de ortadan kalkmıştır. Devlet, ekonomik buhranın ardından ekonominin değişik alanlarına doğrudan yatırımlar yapmış, sanayi alanı başta olmak üzere ekonominin diğer tüm alanları üzerinde denetimlerini arttırmıştır. Boratav’a göre bu gelişmelerden esas olarak sanayi burjuvazisi faydalanmıştır. Zira devlet sanayisi lehine uygulanan ekonomi politikalarının beraberinde getirdiği elverişli ortam, sanayi alanında faaliyet gösteren özel sermaye için de geçerli olmuştur.

Diğer taraftan devlet yatırımlarındaki artış, devletle iş birliği içindeki müteahhit, tüccar ve küçük imalatçılar için önemli fırsat alanları oluşturmuştur. Bu durum söz konusu yıllarda özel sermaye birikiminde göreceli de olsa önemli bir artışa yol açmıştır. Nitekim daha sonraki yıllarda devlet ihalelerinden elde ettikleri karlara dayalı olarak büyüyen sermaye grupları, ortaya çıkmıştır (1999b: 73).

1929 dünya krizinin ardından 30’lu yıllarda Türkiye devlet eliyle bir milli sanayileşmeye gitmiştir. Ancak bu oluşum devletin yarattığı imkanlardan yararlanan aracı faaliyetlerin ve özellikle ithalata dönük bir ticari devlet kapitalizmin gelişmesinden öteye gidememiştir. Bunun anlamı şudur ki gerek Osmanlı gerekse cumhuriyetin erken dönemlerindeki iktidar seçkinleri kendi varlık alanlarından bağımsız geliştirebilecek her türlü sivil oluşumlara karşı durduğundan devletin dışında özerk bir girişimci sınıfın ortaya çıkmasını engellemiştir (Bali, 2023, 262).

1938’de Atatürk’ün ölümü ile yeni Türkiye için daha farklı sonuçları olan bir dönem başlamıştır. Devletin kuruluş gayesi olan devlet ile halkın her kesiminin bütünleşmesi düşüncesi bertaraf edilmiş, adaletsizlik ve haksızlığın hâkim olduğu bir kazanç dönemi başlamıştır. Atatürk’ün temel tezleri olan halkçılık ve köylücülük tezi bir kenara atılmış

kökünü enderuni olan kesimin zenginleşmesi ve toplumsal yapıda etkin rol oynaması yeniden söz konusu olmuştur.

Bir yandan Atatürk'ün halkçılık ve köylücülük tezinden uzaklaşma durumu diğer yandan Atatürk'ün ölümüne kadar bu doğrultuda atılan adımlar ile kırsal kesimde bir dönüşüm yaşanmaya başlamıştır. Yaşanan bu dönüşüm ile birlikte II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi üzerine hükümet, milli korunma kanunu çıkarmış böylelikle bir savaş ekonomisine geçiş başlamıştır (Karadaş, 2017: 32). Devlet tarafından belirli bir dönem fiyatlar denetim altında tutulmuş, fakat ithalatın olmaması bazı ürünlerin karaborsaya düşmesine neden olmuştur. Zaman zaman belli kanunların çıkarılması veya mevcut kanunların kaldırılması da tüccar, çiftçi ve sanayici kesimin zenginleşmesine neden olmuştur. İaşe müsteşarlığı biriminin ve buna bağlı örgütlerin kaldırılması bu durumu örnekler niteliktedir. 1942 yılında II. Dünya Savaşı ile oluşan olumsuz ekonomik değişimlerin önüne geçmek için çıkarılan varlık vergisi ile gayrimüslimlerin ekonomik faaliyetlerinde büyük aksamalar meydana gelmiştir. Varlık vergisi ile bir defaya mahsus gayrimüslimlerden talep edilen miktar ve ödemeyenlerin karşılaştığı yaptırımlar gayrimüslimlerin ülkeyi terk etmesine neden olmuştur.

Türkiye II. Dünya Savaşı'na girmemiş olsa da bu yıllarda olağanüstü ekonomik önlemler alma zorunluluğu ile karşılaşmış, kamu harcamaları özellikle ordunun ihtiyaçları doğrultusunda artmıştır. Bu durum piyasaya para arzının atışını da beraberinde getirmiş ve yüksek enflasyon nüfusun büyük çoğunluğunu yoksullaştırmıştır. Ancak bu süreç aynı zamanda sermaye sınıfının fırsatçı tutumlarını da tetiklemiş, karaborsacılık ve savaşın yol açtığı yüksek karlı üretim ve ticaret sektörlerinde ciddi bir özel sermaye birikimi oluşmuştur. İhracatın da bu dönemde artmış olması savaş sonrası yıllara büyük bir altın ve döviz birikimiyle girme imkanını da getirmiştir (Sönmez, 2011: 7). Dolayısıyla devletin ekonominin hemen hemen tamamını denetim altına aldığı bu ortamda, özel sektör için de yeni fırsatlar doğmuş, devletle ilişkileri güçlü olan sermaye sahiplerine yeni harp zenginleri de eklenmiştir.

Türkiye'nin savaş sırasında Almanya ile olan yakınlığı ve varlık vergisinin Batı nezdinde oluşturduğu olumsuz imaj, bir dönem uluslararası platformda Türkiye'nin yalnızlaşmasına neden olmuştur. Fakat bu dönem çok uzun sürmemiş zamanla ABD ile bir yakınlaşma söz konusu olmuştur. "Nisan 1946 başında Missouri zırhlısının İstanbul'a gelmesi, bu yakınlaşmanın simgesi olmuştur. 12 Mart 1947 günü ABD Başkanı Truman, Kongre'ye, Türkiye ve Yunanistan'ı Sovyet tehdidinden korumak üzere kendi adıyla anılan bir siyaset başlattığını bildirmiş, (Truman Doktrini) aynı yıl Türkiye- ABD Askeri Yardım Antlaşması yapılmıştır. 1948'de Avrupa'nın komünizme kaymaması için ABD'nin başlatmış olduğu

‘Marshall Yardımı’²⁹ çerçevesinde ABD ile bir iktisadi yardım antlaşması başlatılmıştır. Bu gelişmelerle birlikte 1949’da Türkiye’nin Avrupa Konseyi üyesi olmasıyla, bu ortamda İnönü çok partili siyasal yaşama geçme kararı almıştır” (Karataş, 2017: 30). Amerika ile olan yakınlık ekonomide ABD modelinin taklidi ile sonuçlanmıştır. ABD’den alınan Marshall Yardımı, ABD ordusunun İncirlikte kurduğu üs ve ABD’ye yönelik ticaretin gelişmesi sosyo kültürel olarak ABD ile ilişkilerin artmasına neden olmuştur.

Hızlı kapitalistleşme ve bu yolla zenginleşmenin belirtileri daha da çok artmış Türkiye için, kapitalist zenginleşme bir ideal olarak benimsenmeye başlamıştır. 1950’lere kadar dünya ekonomisi ile bütünleşme çabası ve ulusal bir zengin sınıf oluşturma projesi merkezinde, var olan ekonomik çabalar 1953 sonrası yavaş yavaş içerik değiştirmeye başlamıştır. Aynı dönemde Türkiye NATO (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü) ve BM (Birleşmiş Milletler) örgütlerine üye olarak hangi cephede yer alacağını da açıkça ilan etmiştir. Bu ekonomik modelin temeli kapitalizme dayanmaktadır. Bu organizasyonlarda Amerika özel bir yer işgal ediyordu. Washington Büyükelçisi Münir Ertegün’ün na’sını taşıyan Missouri Zırhlısının, 5 Nisan 1946 günü İstanbul’a gelmesinin simgesel anlamı, Türkiye’nin uzun yıllar boyunca NATO ve Amerika’nın sadık bir müttefiki olacağıydı. İstanbul’u ziyaret eden Missouri’nin denizcilerine gösterilen sevinç aynı zamanda Amerika’ya ve O’nun temsil ettiği hayat tarzına duyulan hayranlığında bir ifadesiydi. Bu ilgi yıllar içinde artmaya ve çeşitli şekillerde kendini belli etmeye başladı. NATO ortak savunma tesislerinin Türkiye’de kurulması ile birlikte sadece Amerikalı personelin alışveriş edebildiği mağazalardan, tanıdıklar vasıtası ile alışveriş yapabilmek bir ayrıcalık ve sosyal statü göstergesi haline geldi. Amerikalı bir albayın verdiği davete çağrılmak, itibar görmenin işaretiydi. O günleri yaşayan bir kişi izlenimlerini şöyle aktarmaktadır. “Bu Amerikalı aileler ülkelerine dönerken mezat yaparlar ve bizim varlıklı hanımlar gidip oradan reçel kavanozlarına varana kadar ne bulurlarsa alırlar” (Bali, 2019: 23 24). Amerika’nın zenginliğine ve yaşam tarzına olan hayranlık, Türkiye’de çok uzun bir dönem Amerika tarzı zenginleşme çabalarının hüküm sürmesine neden olmuştur.

Yeni cumhuriyetin temellerinin atıldığı 1920’ler ile 1960’lar arası dönem, genç cumhuriyetin kendisine bir kimlik arayışında olduğu bir dönemdir. Ulus-devlet olarak varlığını devam ettirme ve batılılaşma arasında bocalayan yeni cumhuriyet, bu bocalamanın

²⁹ Esasında Marshall Yardımı Türkiye’nin de içinde bulunduğu 16 ülkeyi kapsayan bir planlamanın adıdır. Turuman Doktrinini’nin ardından Temmuz 1947’de ilan edilen plan Amerika’nın Dünya savaşının ardından Avrupa ülkelerinin kalkınması için uygulamaya soktuğu bir dizi yardım programını kapsamaktadır. Toplanda 12 milyar 731 milyon dolar olan yardımdan Türkiye 137 milyonluk yardım almıştır. Bu yardımların çoğu kırsal alanda kalkınmak ve tarımda makineleşme için kullanılmıştır (bkz. Yüzbaşıoğlu, 2022).

beraberinde getirdiği problemlerle, bir dönem sonra yüzleşmiştir. Bu dönemde, birtakım politikalar ile sosyal ve ekonomik anlamda gerçekleştirilmeye çalışılan düzen ve istikrar arayışı, her zaman olumlu sonuçlar ortaya çıkarmamış kimi zamanda ulaşılmak istenen hedeflere ulaşılamamıştır. “Bu yeni ortamda cumhuriyet döneminde uygulanan politikalarda iki büyük kusur tespit edilmiştir. Ekonomiye yoğun devlet müdahalesi büyük bir sorun olarak sunuluyor bu müdahalenin ekonomide verimliliğe ve sağlıklı kalkınma sürecine tehdit oluşturduğu belirtiliyordu. Buna ek olarak seküler modernleşme Müslüman bir topluma uygun sosyo kültürel ilişkilere otoriter müdahalenin başını çektiği bir süreç olarak tartışılıyordu” (Savaşkan ve Buğra, 2015: 21). Devletin otoriter müdahalesi, ilerleyen zamanlarda siyasal yönetimin değişmesi ile sonuçlanmış ve bu durumda ekonomik zihniyetinde tamamen değişmesini beraberinde getirmiştir.

Kimi zaman Avrupa’ya olan yakınlığı kimi zaman Amerikan tarzı modernleşme ve zenginleşme çabaları bütün bunlar ile devletçi ve milli olma gayreti toplumu, büyük bir karmaşa ile karşı karşıya getirmiştir. Bu karmaşa ile toplumsal yapı içinde üst sınıflar; zenginleşmeyi Avrupa ve Amerika’yı taklit etme, Batı’nın yaşam biçimini Türkiye’de uygulama, şeklinde yorumlamıştır. Savaştan çıkan bir toplumda zenginlerin sayıca azlığı ve var olan zenginlerin de sonradan, zorlama bir biçimde edindikleri servet köklü, ayakları yere basan bir zenginlik kültüründen ziyade genel olarak sonradan görme ve görgüsüz zengin bir kitlenin varlığını mümkün kılmıştır.

Cumhuriyet’in ilk yılları bir taraftan ekonomik toparlanma, diğer taraftan modernleşmenin ön gördüğü tepeden inmece ekonomi anlayışıyla birlikte bir iktisadi sistemi devreye sokmuştur. Bu çalkantılı döneme, 1929 Ekonomik buhranın eşlik etmesi ile birlikte bir zenginleşme kültüründen ziyade ayakta durmaya odaklanılmıştır. Toplumsal hayatın her alanında yeni şekillenen devlet anlayışı görünür olurken, ekonomi alanında devletçi politikalar benimsenmiştir. Bu noktada savaştan çıkmış olan bir toplumda halkın ve köylünün kalkınmasını arzulayan Mustafa Kemal’in ekonomi anlayışı, ölümünden sonra kademe kademe terk edilmiştir. Devlet eliyle soylu ailelerin zenginleşmesine dönük bir zenginleşme politikası üretilmiştir. Böylelikle, Cumhuriyet döneminde toplumun ekonomik lokomotif olması beklenen zengin sınıfın üretilmesi arzulanmıştır. Bu sürecin belirli dönemler eşliğinde ayrıntılı bir şekilde ele alınması ve söz konusu dönemlerde, zenginlerin ve zenginlik kültürünün görünümüleri sonraki bölümlerde ele alınacaktır.

3.4.2 Tek Partili Yıllarda Zenginlik

Osmanlı'nın son dönemlerinde temelleri yavaş yavaş atılan ve 1950'li yıllardan günümüze değin, Türkiye toplumu içinde gözlemleyebileceğimiz bir zenginlik kültürü gündelik hayattaki yansımaları ile var olagelmıştır. Sahip olunan mal varlığının çokluğunun birleştiriciliği etrafında bir zihniyet ve gündelik yaşam pratiklerini içeren zenginlik kültürü, 1950'li yıllarda hâkim kültür içindeki ayrıksılığı ile fark edilir bir kültür haline gelmiştir. Yeni devletin kurulması başlı başına bir iktisadi süreci beraberinde getirirken, bir dizi uygulamalar Cumhuriyet'in ilk yıllarının iktisadi zihniyetini yansıtmaları ve üretmesi açısından önemlidir. Savaş yıllarından çıkmış ve yeni bir devlet kurmuş bir toplumun iktisadi kriz ile birlikte bu yılları geçirdiğini ifade etmek, gerekir. Bu duruma rağmen dönemin önemli iktisadi olaylarının altını çizmek gerekmektedir. Bunların başında Tek Parti Dönemi (1923-1946) gelmektedir. Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında tek parti yönetimi uygulanmıştır ve bu dönemde, devlet ekonomiyi daha fazla kontrol etmiştir. Bu dönemde, planlı ekonomi politikaları uygulanmış ve tarım reformları gerçekleştirilmiştir. Yanı sıra altyapı yatırımları ve sanayi gelişimi de teşvik edilmiştir (bkz. Yapıcı, 2019).

Tek parti döneminin bir uygulaması olarak Türk lirasının yeniden düzenlenmesi (1923) sağlanmıştır. Yeni Türk hükümeti, hiperenflasyonla mücadele etmek ve ekonomiyi dengelemek amacıyla yeni bir para birimi olan Türk Lirası'nı (TL) piyasaya sürerek, ekonomik istikrarın sağlanmasını amaçlamıştır. Bu aynı zamanda ulus olma yolunda, önemli bir iktisadi hamle olarak değerlendirilmektedir. Para biriminin yanı sıra bir değiş tokuş aracı olan altın konusunda da belirli düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde altın standardından ayrılma kararı alınmıştır (1930) ve Türkiye kendi para birimi olan Türk Lirası üzerinde tam kontrole sahip olmayı amaçlamıştır. Bu, para politikasını ve döviz kurlarını daha iyi kontrol etmeyi mümkün kılmıştır (Sarıçoban, 2020: 222-224). 1930'ların sonlarına gelindiğinde ise Türkiye'nin yeni kurulan ekonomisinin en önemli olayı İkinci Dünya Savaşı ve tarım ürünlerinin ihracatı (1939-1945) olmuştur. Türkiye, İkinci Dünya Savaşı sırasında tarım ürünleri ihracatını genişleterek, dış ticaret gelirlerini artırmıştır. Bu süreç, Türkiye'nin ekonomik büyümesi açısından oldukça önemlidir (Sönmez, 2011, 602). Çünkü yeni kurulan devletin zor iktisadi koşulları bu olayla birlikte bir nebze olsun rahatlamıştır. Bu süreç, aynı zamanda sonraki dönemlerde gelecek olan ekonomik atılımların dinamosu görevi görmüştür. Özellikle İlk Beş Yıllık Kalkınma Planı (1934-1938) ile birlikte Türkiye, 1934 yılında tarım, sanayi, altyapı ve eğitim alanlarında yatırımları teşvik etme imkanı bulmuştur. Bu kalkınma

planı önceki bölümde ifade edildiği üzere, dönemin iktisadi ortamı açısından devletin belirleyiciliğini ve zengin yetiştirme arzusunu da barındırmıştır.

Dönemin önemli iktisadi olaylarından birisi de 1933 yılında gerçekleşen Sümerbank'ın kuruluşudur. Türkiye'de büyük ölçekli tekstil ve dokuma sanayiini desteklenmesi amacıyla Sümerbank'ın kurulması, Türkiye'nin sanayileşmesi noktasında önemli bir adım atması anlamına gelmektedir. Sümerbank, aynı zamanda sanayileşmenin sembolik anlamını da yüklenerek kalkınma hamlelerinde ön plana çıkarılmıştır. Gerek tek partili hayatın ekonomi politikaları, gerek tarımsal üretimin ihracata etkisi, gerekse kalkınmaya dönük sanayi alanındaki atılımlar, yeni kurulan devletin ekonomi alanındaki ilk atılımlarını ifade etmektedir. Türkiye'nin zenginleri ve zenginlik kültürü böyle bir atılım ürünü olarak varlıklarını geliştirmiş ya da muhafaza etmiştir. İlerleyen dönemlerde ayrıntılı bir şekilde ele alacağımız üzere zenginlik ve zenginler açısından bu dönemin en önemli özelliği devlet eliyle zengin tipinin üretilme çabasıdır.

Türkiye'de ekonomik kalkınma arzusu ile birlikte şekillenen zenginlik kültürünü temsil edenlerin, gündelik yaşam pratiklerinin somut göstergeleri, zenginlik kültürünün içeriğinin açığa çıkması bakımından oldukça önemlidir. Başka bir deyişle, yukarıda ifade edilen makro düzenlemelerin zenginlerin hayatı açısından önemine ve bu hayat tarzına etkilerine odaklanmak gerekmektedir. Bu anlamda zenginlerin, toplumun çoğunluğunun ortalama hayat tarzının dışında bir hayat tarzı örneği sergilemeleri ve sahip oldukları hayat tarzı içindeki rutin ve ritüellerinin farklılığı, zenginlik kültürü içinde yeri olan unsurlardandır. 1923-1950 arasında Türkiye'de zenginlik kültürünün temsili mekânı İstanbul'dur. İstanbul'un geçmişten getirdiği siyasal, sosyal ve ekonomik potansiyel cumhuriyetin ilk yıllarında da İstanbul'un zengin aileler tarafından temsil edilen bir yer olmasının nedenidir.

Özellikle, İstanbul içinde dönemin nezih mekânlarının varlığı, eğlence kültürüne hizmet edecek aktivitelerin çokluğu ve sahip olduğu doğal güzellikler zenginlik kültürünün temsiliyetini arttırıcı faktörlerdir. Diğer bölgelerin bu faktörlerden yoksunluğu, İstanbul'un 1923-1950 yılları arasında tercih edilen tek yer olmasını sağlamıştır. Başkentin Ankara'ya taşınması ile bu misyon Ankara'ya devredilmek istense de cumhuriyetin ilk yıllarında Ankara bu misyon için yeterli görülmemiş, Ankara'da işi olan siyasiler dahil yaşamak için İstanbul'u tercih etmişlerdir (Tekeli, 2015: 182). 1923-1950 yılları arasında zengin aileler, İstanbul'un çeşitli semtlerindeki mekânlar aracılığı ile bir araya gelmekte ve zenginliklerinin birleştiriciliği ile bu mekânlarda hem yeni bir kültür inşa etmekte hem de sahip oldukları kültüre özgü davranış biçimleri geliştirmektedirler.

Zengin aileler bu kültüre ait olduklarını, bu mekanlar aracılığı ile birbirlerine ispat etmekte ve bu mekanlarda gerçekleştirilen sosyalleşmeler ile gündelik hayatlarında zenginlik kültürüne ait olduklarının bilincine varmaktadırlar. “1930’lu ve 1940 lı yılların İstanbul’unda cemiyet hayatının faal olduğu mekânlar, İstiklal Caddesi ve çevresindeki kulüpler, pastaneler ve dönemin en lüks otelleri olan Pera Palas, Park Otel ve Tokatlıyan Oteli iken sosyalleşme ve eğlence mekanları ise Taksim Belediye Gazinosu, Moda Deniz Kulübü, Anadolu Kulübü, Büyükkada Şubesi, Büyük Kulüp gibi mekanlardı” (Bali, 2023: 85). Kulüpler, eğlence mekânları ve otellerde çay saatleri, önemli günler ve açılışları kutlamak adına parti ve balolar, özel davetler, sergiler, müzayedeler, düğün ve yemekler; Türkiye’de zenginlik kültürünün en belirgin temsiliyetlerindendir. Bu alanlar isteyen herkesin giremediği, belli bir bedel ödenerek girilebilen, maddi ve sembolik sermaye gerektiren mekânlardır. (King, 2019: 22). Giriş ücretinin çokluğu, geniş halk kesimleri için caydırıcı bir faktör olmaktadır. Giriş ücretini karşılayarak mekâna dahil olanlarda karşılarında içinde seçkin, yüksek ve elitist unsurların yer aldığı kemikleşmiş bir zümre ile karşılaşmaktadırlar. Bu mekânların her biri müşterisi önceden belirlenmiş ve sadece belirlenmiş müşteriler için var olmuş mekânlardır. Bundan dolayı mekanların yöneticileri herkes tarafından bilinmeyi ve tercih edilmeyi istememekte zenginlik kültürüne dahil olanlar ile yetinmektedirler³⁰.

Genç Cumhuriyetin ilk zamanlarında üst tabakada yer alan zengin sınıfın sahip olduğu yaşam tarzı devletin içinde bulunduğu şartlardan bağımsız kendisine özgü yanları bulunan bir niteliktedir. İstanbul’un gözde semtlerinde toplumun geri kalanından farklı yaşam tarzlarına sahip olan bu kesim eğlencenin lüksün ve tüketiminde birer sembolü olarak varlıklarını devam ettirmektedir. Parmakla gösterilecek kadar az sayıda yer alan bu kesim yüksek yaşam standartları ile bulundukları mekânlar ve eğlence sektöründeki varlıkları ile kendisine has bir kültürün pratiklerini sergilemektedir. Zenginliklerinin kaynakları ya o dönem açısından uğraştıkları işten ya da geçmişten gelen mal varlıklarından kaynaklanmaktadır. “Türkiye’nin zenginleri o yıllar çok azdı. Parmakla gösterilecek kadar az. Tek bir sektör vardı sanki tek bir

³⁰ Zenginlik mekanı olması açısından Pera Palace’ın hikayesi oldukça ilgi çekicidir. Bu hikâye aynı zamanda dönemin zenginlik kültürünü anlamak açısından kritik bir öneme sahiptir. Ünlü Orient Express’in Paris İstanbul seferine başlaması ile bu lüks trenin zengin yolcularının alışkın oldukları lükste İstanbul’da bir otel ihtiyacı ortaya çıkar. Bu tren yolcularının alışkın olduğu ölçüde bir otel İstanbul’da yoktur. Bunun üzerine İstanbul’da 1888 yılında Pera Palace otelinin yapımına başlanır. 1895 yılında otelin açılışı yapılır. Mustafa Kemal Atatürk, II. Elizabeth, Şah Rıza Pehlevi, Josip Broz Tito, Pierre Lotti gibi isimler burada konaklar. Bu otel aynı zamanda ilk çay adetlerinin başladığı ve Saray dışında ilk elektriğin kullanıldığı bir oteldir. Sıcak su, banyo, elektrik, kalorifer, asansör gibi modern hizmetleri, mermer cephesi ve güzel manzarasıyla Pera Palas’ın, “Şark’a giden yolda Garb’ın son fısıltısı” olması amaçlanmıştır” (İnan, 2016: 6).

meslek zenginlerin hepsi armatördü. Zengini de armatördü. Sosyetesini de. Neden dersiniz. Türkiye'nin bütçesi 1942 de 185 milyon bu bütçeyi İnönü Varlık Vergisiyle 900 milyona çıkardı. Türkiye'de para yok ki zengin olsun. Ya babadan kalma evi arsası var ya da gemileri var. Evleri olanlara zadeler denirdi. Nemlizadeler, Tatariler bunlar hep soyadları ile anılırdı. Bunlar hep sülaleden kalma zenginlerdi” (Bali, 2023: 103). Nemlizadeler ve Tatariler gibi zenginlikleri bir kuşak öncesine dayanan aileler, kendilerini yerli zengin olarak tanımlamakta ve sonradan zengin olmuş aileleri sahip oldukları kültür dışında tanımlamaktadırlar.

Öğleden sonra verilen çay partileri siyaset, ekonomi ve gündemin önemli konularının değerlendirildiği zamanlar olarak algılanmaktadır. Zengin iş adamları günün yoğunluğu içerisinde çay partilerini birer mola olarak tanımlamakta ve çay partilerinde var olmaya ayrı bir önem atfetmektedirler. Zengin erkeklerin eşleri çay partilerinde bir temsil kaygısı taşımakta ve en güzel temsil biçiminin yollarını, aramaktadırlar. Zengin ailelerin sosyalleşme ortamlarında mal varlıklarını temsil eden giyim kuşam ve sahip oldukları araçlar en kolay yoldan gösterilen temsil biçimleridir. Bundan dolayı özellikle zenginlik kültürü içerisinde kadınlar giyim kuşam ve takı gibi unsurlara ayrıca önem vermekte ve bunlarla zenginliklerini temsil ettiklerinin farkında olarak, gündem ve moda da dair tutkulu bir bakış açısı geliştirmektedirler.

Çay partilerinde gündüz kuşağına uygun son moda Avrupa menşeli markaların kıyafetleri tercih edilmekte, kıyafetler ya da kıyafetlerin kumaşlarının Avrupa menşeli olmasına ayrıca önem atfedilmekte ve bu hassasiyet her zengin eşin sahip olduğu bir hassasiyet olarak belirlenmektedir. Kadınlar kendi aralarında, yaptıkları seyahatler ve alışverişler dışında katıldıkları organizasyonlar ve katkı sağladıkları yardım kuruluşları temel gündem konularını oluşturmaktadır. Çay saatlerinin caz veya piyano eşliğinde yapılması ve kökleri İngiltere'ye dayanan çay saati ritüellerinin eksiksiz uygulanması aranan en temel özelliklerdendir. Örneğin: Bali Hilton otelinin çay saatlerinin moda olmasından ve akşam dörtle yedi arasında bütün İstanbul'un oradan geçtiğini görmek mümkün olduğundan bahseder. Ona göre bütün İstanbul bu çay saatlerini görmek için sıra beklemektedir. Kadınlar kendi süslerini boşaltacak bir alan bulmuşlardır. Yeni açıldığı günlerde otele kravatsız gitmenin yasak olduğunu ve biraz mübalağa yaparak Hilton'un müzikli çaylarına vizonsuz girmenin yasak olacağını ifade etmektedir (Bali, 2023: 121). Bu seçkin bir kültür olmanın yanı sıra zenginliğin dışı vurumu olarak değerlendirilmektedir.

Mekanların çay saatleri dışında, otel veya kulüplerin açılış törenleri veya otel ve kulüplerde verilen davetler de zengin ailelerin, zenginlik kültürü içerisine dahil ettikleri önemli rutinlerden biridir. Bali eserinde bu durumu şöyle özetlemektedir:

Yazın gelişini müjdeleyen yazlık kulüp açılışları birbirini takip etti. Moda kulübünün açılışı daima büyük bir sosyal olay olur. Bunu iyi bilen kulüp idaresi açılış gecesine gelmek için müracaat edenlerin hepsini kabul ettiğinden çok kalabalık olur. Nitekim bu yıl değil iğne atılacak yer nefes alacak hava yoktu. Mamafih bu durum birbirini seyretmeye veya o gece için yaptırdıkları cicileri göstermek üzere moda kulübünün açılışına gelen hanımları rahatsız etmedi. Yalnız Paris'teki olaylardan uzaklaşmak için İstanbul'a gelen Paris Başkonsolosumuz Berduk Olgaçay'ın eşi Ferial Olgaçay epey şaşırdı: şimdiye kadar bunca yıl Paris'te hiçbir saray ve opera resepsiyonunda bu kadar ağır işli gece elbisesini bir arada seyretmedim dedi. Bir uzun etek ile sadece şömizye bluz giyerek modaya giden Ferial Olgaçayın fikrine o gece orada bulunan bazı yabancı hanımlarda katıldı. (Bali, 2023: 88).³¹

Zenginlik kültürü içinde sosyalleşmenin gerçekleştiği mekanlar dışında zengin ailelerin yaşadıkları evlerde ve yaşadıkları evlerin bulunduğu semtler de önemli bir yer tutmaktadır. 1920'li yıllarda İstanbul'da Nişantaşı, Teşvikiye, Maçka ve Beyoğlu'nda müstakil evler ve apartman daireleri ile yazlık olarak tercih edilen Adalar bölgesinde yer alan evler, zenginlerin yaşamlarını sürdürdükleri mekânlardır. Sahip oldukları evlerin büyüklüğü ve ev içinde kullanılan eşyaların niteliği zenginlik ile doğrudan ilişkilidir. Bu mekanlar aynı zamanda zenginliğin gösteriş alanları olması açısından oldukça önemlidir. Yanı sıra zengin ailelerin dışarıda görünmekten kaçındığı dönemlerde evler ve yaşanan evlerde verilen davetler, zenginlik kültürünün en önemli unsurlarındandır. Bu ev ortamları ve davetler aynı zamanda zenginlerin belirli bir toplumsal tabakanın içinde sosyalleşmelerini sağlamaktadır.

Zenginlik kültürü içerisinde yer alan diğer belirleyici unsur ise yurtdışına seyahat etmek ve çocuklarının eğitim ihtiyaçlarını yurtdışından karşılamaktır. Dönemin zenginlerinin

³¹ Bali'nin böyle bir düşünceye kitabında yer vermesinin nedeni zenginleşmenin ve burjuvazinin batılılaşma olarak yorumlanıp Türkiye'deki tezahürünün bir taklitten öteye gidemiyor oluşundaki vurgulamadır. Batı birçok konuda taklit edilmekte ancak eğlence ve gösteriş Türkiye toplumunda çok daha farklı bir biçimde yorumlanmaktadır. Aşırı abartılı ve lüks kıyafetler ile gösterişli takılar ile zenginlik ifşa edilerek zenginlik kültürünün içeriğine birazda görgüsüzlük eklenmektedir. Türkiye'de batı tarzı bir zenginlik kültürü oluşmadığından batının sahip olduğu aristokratik duruşu Türkiye'deki zenginlerden veya zenginlik kültürü içindeki rutinlerden beklemek oldukça hatalı bir tutumdur. Zira Türkiye'de saray terbiyesi almış saray etrafında olan birkaç zengin dışında asil ve bir duruşu olan zenginlik kültüründen bahsetmemiz imkansızdır.

önemli bir ayırıcı vasfı olan bu durum seyahati ve eğitimi yüksek kültürün göstergesi olarak sunmuştur. “Avrupa’ya hiç değilse Atina’ya kadar gitmiş olmak bunun nişanesi olarak da uçak şirketlerinin yolculara verdikleri mavi plastik çantayı Beyoğlu’nda sallaya sallaya gezdirmek... Atina’ya bile gidemeyenler de bunlardan bir tane edip gitmiş gibi görünebilmek için başvurmadıkları yer bırakmıyorlar. Nihayet açıkgozün biri bunların taklitlerini imal etmeye başladı. Üzerine dünya havayolları manasına gelen mevhum bir hava şirketinin damgasını vurdu. Uzaktan renk ve biçim aynı. Şimdi herkesin elinde bundan bir tane...çok daha güzel ve kullanışlı olan diğer çantalara rağbet eden kalmadı” (Bali, 2023: 95). Cümleleri Bali’nin seyahat ve zenginlik kültürü arasındaki ilişkiyi ortaya koyması açısından oldukça önemlidir. Seyahatin yurtdışına tatil amaçlı yapılması ve yapılan seyahatlerin zenginler arasında sohbet konusu olması seyahatlerin zenginlerin seyahatlere verdikleri önemin bir göstergesidir. Seyahatlerin yanı sıra çocuklarını kolejlere göndermek ya da yurt dışında okutabilmek, önemli bir zenginlik göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Dönemin roman tiplerinde çokça karşımıza çıkan bu hayat pratiği aynı zamanda, ülkenin zor zamanlarında dahi eğitime para harcayabilecek ekonomik güçte olmanın, bir zenginlik göstergesi olarak sunulmasının en yaygın yoludur.

Cumhuriyetin yeni kurulduğu yıllarda dönemin zenginlerinin gündelik hayat pratiklerine bakıldığında alışveriş, semt, eğitim, giyim kuşam, seyahat gibi pratikler dönemin zenginlik göstergeleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Dönemin zihniyet dünyasını yansıtan bu göstergelerin bir kısmı bugün zenginlik kültürü açısından anlamını yitirmiş görünmektedir. Örneğin seyahat etmek bugün bir iş ya da eğitim gezisi anlamına gelmektedir. Ya da lüks restoranlara gidebilmek orta üstü bir sınıf için mümkün hale gelmiştir. Fakat bu pratikler dönemi itibarıyla düşündüğümüzde önemli bir zenginlik göstergesi olarak karşımızda durmaktadır. Türkiye’de zenginlik kültürünün izini sürme çabasında söz konusu dönemin günümüz zenginlik kültürünün kökenlerini ifade etmesi açısından kıymetli olduğunu ifade etmek gerekir.

3.4.3 Çok Partili Yıllarda Zenginler ve Zenginlik Kültürü

1950 ve 1980 arası Türkiye açısından çalkantılı ekonomik ve siyasi olayların sahnesi niteliğindedir. Bu dönemin hemen başlangıcında Türkiye’de çok partili siyasi sisteme geçişin başladığı önemli bir dönem olan 1950 seçimleri, Adalet Partisi’nin zaferi ile sonuçlanmış ve Adnan Menderes başbakan olmuştur. Bu başbakanlık 27 Mayıs 1960 Darbesi ile sona ermiştir. Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından gerçekleştirilen bu askeri darbe, dönemin

hükümetini devirerek, Demokrat Parti'yi sona erdirmiştir. Ardından askeri yönetim kurulmuş, bu süreçte Adnan Menderes ve yakın arkadaşları idam edilmiştir. Hemen ardından 1961 Anayasa Referandumu ile 1961 Anayasası hazırlanmış ve referanduma sunulmuştur. Bu anayasa, Türkiye Cumhuriyeti'nin temel hukuki belgesi olarak kabul edilmiş, böylelikle uzun yıllar tartışılacak olan ve etkileri oldukça uzun süre devam eden darbe anayasası, yürürlüğe girmiştir.

Adalet Partisi, iktidarda kalmaya devam etmiş, 12 Mart 1971'e gelindiğinde ise Türkiye bir askeri muhtıraya sahne olmuştur. Türk Silahlı Kuvvetleri, hükümete karşı bir müdahalede bulunmuş ve siyasi partilerin faaliyetlerini kısıtlamıştır. Bu dönemde siyasi istikrarsızlığın artmasının yanı sıra, birçok ideolojik tutuklanmalar ve çatışmalar gerçekleşmiştir³². Takip eden yıllarda 1974 Kıbrıs Harekâtı yapılmış bu hareket ile Türkiye, Kıbrıs'a askeri müdahalede bulunmuştur. Kıbrıs Harekâtı, Türkiye'nin sınır ötesi operasyonu olması açısından oldukça önemlidir. 70'lerin sonuna gelindiğinde Türk Silahlı Kuvvetleri yönetime bir kez daha el koymuş, 12 Eylül 1980 Askeri Darbe ile bütün siyasi partiler feshedilmiştir. Darbe yönetimi Anayasa ve kanunları değiştirmiş yeni bir yönetim biçimi Türkiye için söz konusu olmuştur. Tüm bu çalkantılı siyasi olaylar aynı zamanda çalkantılı bir ekonomik hayatın varlığını da beraberinde getirmiştir³³.

Türkiye İkinci Dünya Savaşı sonrasında iki kutuplu küresel sistem içinde yerini alırken 'tercihini' Batı bloğundan yana kullanmıştır. Türkiye'nin bu tarihten sonraki ekonomik serüveni artık kalkınma politikaları çerçevesinde ilerleyecektir. 1980'e kadar olan süreç bu bağlamda ithal ikameci kalkınma politikalarının uygulanmasıyla karakterize olacaktır. İthal ikamecilik, kısaca daha önce dışarıdan ithal edilen malların ülke içinde üretilmesine dayanır. Söz konusu politikanın ilk aşamasını temel tüketim mallarının ülke içinde üretilmesidir. İkinci Dünya Savaşının ayak sesleri yaklaştıkça ve savaş süreci boyunca ekonomi politikaları devletin/ordunun ihtiyaçları doğrultusunda düzenlenmiş ve bu süreçte devlet ekonomik hayatın hemen tüm veçhelerinde hemen hemen tek belirleyici güç haline gelmiştir. Diğer taraftan savaş yılları daha önce de belirtildiği üzere eklenen yeni savaş zenginleriyle beraber güçlü bir özel sermaye birikiminin doğuşuna da zemin hazırlamıştır. Bu dönemde ortaya çıkan ve hızla gelişen Yapı Kredi Bankası, Garanti Bankası ve Akbank'ın sahiplerinin ticari sermayedarlardan oluşmasının söz konusu özel sermaye birikimindeki artışın bir kanıtıdır (Yılmaz, 2005: 226). Özel sermayeye yönelik bu atılımlar ekonomik anlayışın içerik değiştirmesi sonucunu beraberinde getirmiştir.

³² Dönemin toplumsal hayattaki yansımaları için (bkz. Özdemir: 2023)

³³ Dönemin önemli siyasi olaylarının ayrıntıları için (bkz. Demirel, 2021a, Demirel, 2021b, Demirel, 2023)

Ortaya çıkan bu özel sermaye birikimi 1980’li yıllara kadar sürecek ithal ikameci kalkınma politikalarının uygulanması sürecinde özel sermayenin etkinliğini belirleyen temel faktörlerden birini oluşturmuştur. Bu çerçevede 1950’li yılların ilk yarısında serbest piyasa koşullarına dayalı, liberal bir kalkınma stratejisiyle hızlı bir ekonomik büyüme gerçekleşmiştir. Ancak bu yılların ikinci yarısında küresel koşulların da değişmesiyle birlikte bu strateji ciddi sorunlarla karşılaşmış, enflasyon hızla artmaya başlamış, ödemeler dengesi bozulmuştur. Bu durum, liberal dolayısıyla plansız kalkınma çabalarının başarısızlığı olarak kabul edilmiştir. Sonuçta 1960 darbesi ve ardından yeni bir ekonomi politikası olmuştur. Bu süreçte Sovyetler Birliği’nde planlı kalkınmaya dayalı politikaların başarısı örnek alınarak 1960 sonrasında yeniden büyük ölçüde devlet kontrolüne dayanan bir planlı kalkınma modeline geçişi beraberinde getirmiştir.

1970’li yıllara kadar devam eden süreçte, yeniden bir ekonomik büyüme ivmesi içine girilmiş olsa da yine küresel konjonktür devreye girmiş, özellikle petrol krizinin de etkisiyle Türkiye ekonomisi yeni bir kriz evresine adım atmıştır. 70’li yılların sonunda kriz o derece ağırlaşmıştır ki ülke klasik bir deyimle ‘70 sente muhtaç’ duruma gelmiştir. Türkiye bu sürecin sonunda yeni bir siyasi darbeye sahne olmuştur. 12 Eylül 1980 darbesiyle birlikte ülke yeni, liberal bir kalkınma modeline geçmiştir. 1980’den sonra uygulanan ihraç ikameci liberal kalkınma modeli, Türkiye’nin çehresini de önemli ölçüde değiştirmiştir (Gençoğlu, 2012, 192-194). Bu bölümde 1950’li yıllardan 1980’li yıllara kadar yaşanan ekonomik ve siyasi dönüşümler ve bu çerçevede şekillenen zenginlik kültürü analiz edilmeye çalışılacaktır.

Yeni cumhuriyetin ilk yıllarından 1950’li yıllara kadar devletin, devletçi bir ekonomik anlayış ile atılımlarda bulunduğunu, büyümeyi ve zenginleşmeyi devletçi bir bakış açısı ile gerçekleştirdiğini söyleyebilmemiz mümkündür. Devletin kurucu kadrosu her ne kadar modernleşmek adına batılı bir ekonomi anlayışı uygulamak istese de 1950’li yıllara kadar devletin gözetiminde bir ekonomi anlayışının dışında bir sistemin var olmasına izin verilmemiştir. 1940’lı yılların sonlarına doğru gerek toplum gerekse de topluma öncülük edecek olan kesim devletin müdahaleci tavrını eleştiren birtakım eylemlerde bulunmaya başlamıştır. 1947 yılında Türkiye iktisat mecmuasında yayınlanan bir yazıda; devletçilik ilkesinin cumhuriyetin kuruluş yıllarında dört elle sarılan bir ilke olduğunu bugünden itibaren bu ilkenin iktisadi gelişmeye engel teşkil ettiğini belirten bir ibare yer almıştır (Bali, 2019: 199). Savaş yıllarının özellikle geniş toplumsal kesimler açısından çok zorlu bir dönem olmasının, yaşanan kıtlık ve yoksulluğun halkın büyük kısmında ciddi hoşnutsuzluklar doğurması da kaçınılmazdır. Bu durum savaş sonrası dönemde, savaş sırasında yaşanan

sıkıntılarının ana kaynağının devletin ekonomideki belirleyiciliği olduğu görüşünün halk arasında yaygınlaşmasıyla sonuçlanmıştır.

1938-1950 yılları arasındaki dönem, II. Dünya Savaşı sürecinin ekonomik alanda büyük tahribatlar yarattığı bir dönem olarak tarihe geçmiştir. Ortaya çıkan ağır ekonomik durgunluk, yetersiz ihracat, işsizlik ve diğer ekonomik sorunlar, 1944'ten itibaren tek partili rejimden çok partili rejime geçme mücadeleleri ile daha da ağırlaştırmıştır. Çok partili hayata geçiş süreciyle birlikte ekonomik alanda liberal politikalara ağırlık verilmesi yönünde bir akım ortaya çıkmıştır (Çelebi, 2002: 34). 1950'de iktidara gelen Demokrat Parti ekonomide devletçi politikaları yoğun bir biçimde eleştirerek liberal politikalar üzerinden bir kalkınma hamlesine girişmiştir (Takım, 2012: 159). Böylece iktisadi eylemlerin temelinde 1950'li yıllara kadar devam eden düzen yavaş yavaş yerini farklı bir düzene bırakmıştır. İktisadi eylemlerde özel teşebbüsün önü açılmış, girişim özel sermaye, özel sektör gibi kavramlar Türk iktisadında yerini almaya başlamıştır. “1948-1955 yılları arasında yatırımların yüzde 58.9'u özel sektöre ve yüzde 41,1' i ise devlet sektöründe gerçekleşmiştir. Ekonomik sistemin el değiştirmesinde bu süre önemli bir başlangıcı teşkil etmiştir” (Bali,2023: 199). Bu ihtiyaca uygun olarak 1950 yılında kurulmuş olan Türkiye Sınai ve Kalkınma Banka'sının sağladığı orta ve uzun vadeli kredilerle özel ve sınai kuruluşlar büyük yardım görmüş, liberal ekonomi ve özelleştirmenin yolları açılmış ve devletçi iktisadi sistemden özel sektöre dayalı bir liberal zihniyete geçilmiştir. Türkiye'nin iktisadi tavrı 1950 lerle birlikte özel sermaye temelli ulusal ve uluslararası arenada belirlendiği önemli yıllardır.

1950'li yıllar ile Türkiye'nin bugüne kadar sahip olduğu anlayışın dışında siyasal ve toplumsal gelişmeler meydana gelmiştir. 1950'li yıllarda yaşanan en önemli siyasal gelişme tek parti iktidarının sona ermiş olması ve devletin çok partili sisteme geçmesidir. Böylece Tek parti iktidarının belirleyici katı ve devletçi tavrı siyaset, ekonomi ve toplum üzerinde etkisini yavaş yavaş yitirmeye başlamıştır. Devletin korumacı etkisi ekonomik girişimler üzerinde azalınca toplumun zenginleşmeye ve buna bağlı olarak girişimde bulunmaya yönelik talebi de artmıştır. Özellikle Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi ile siyasal ve toplumsal söylemler içerik değiştirmiştir. Demokrat Parti'nin her mahallede bir milyoner sloganı ile başa geçmesi ekonomik anlamda zenginleşmenin ve toplum içinde zenginliğin öneminin artmasına neden olmuştur. Demokrat partinin seçim meydanlarında sarf ettiği sloganlar Türkiye halkının zengin olma ve özgürlüklerin olduğu, herhangi bir kısıtlamanın olmadığı bir ülkede yaşama arzusunun bir ifadesidir. DP'nin özel teşebbüsü arttırma ve serbest piyasa ekonomisini canlandırma eylemlerinin temelinde de halkın yıllarca hayalini kurduğu bu ihtiyaç

yatmaktadır. DP'nin iktisadi atılımları önceleyen politikalar ile iktidara gelmesinin ardında uzun bir dönemin ekonomik olarak kısıtlanmış zihniyetinin etkisi büyüktür³⁴.

II. Dünya Savaşı sonrasında tercihini Batı'dan yana kullanan Türkiye, IMF, Dünya Bankası, OECD ve Marshall Yardımı Programına dahil olmuştur (Buluş, 2015: 52). Bu durum beraberinde yabancı sermayeye özellikle Amerika'ya bağımlı bir ekonomik büyümeyi getirmiştir. Marshall Yardım Planından alınan destek, ülkenin %80'inin kırdan yaşaması ve tarımsal teknolojinin geri olması nedeniyle büyük ölçüde tarım sektöründe kullanılmıştır. 1955 yılına kadar bu çerçevede alınan desteklerin değeri 76,5 milyon dolardır. Yardımların %39'u tarımsal alet ve ekipmanlara, %23'ü tarım makinalarına yapılmıştır. Bu süreçte tarımsal gayri safi milli hasılda büyük sıçramalar gerçekleşmiştir. 1952 yılında tarımsal gayri safi milli hasıla %25,7, 1956'da %35,6 oranında artmıştır (Karaman ve Yavuz, 2016: 4-5). Bu durum kırsal bölgelerde de gösterişçi bir tüketim sürecine girişin yolunu açmıştır. Sabri Ülgener 1955 yılında yayınlanmış olan bir makalesinde bu duruma ilişkin rahatsızlığını ifade etmeye çalışmıştır. Ona göre üretim amaçlı olarak ithal edilen tarımsal ekipmanların bizzat kendileri bile gösterişçi tüketimin bir sembolü haline gelmiştir. Traktör ve benzeri araçlar üretimde kullanılmak yerine çiftliklerin kapısında bir zenginlik ve güç göstergesi olarak sergilenmeye başlanmış, bir üretim aracı olarak değil şehir ve kasaba otellerinde geceleyenler, düğün ve oyunlarda eğlenenler, hatta sinemaya gidenlerin bir binek aracı olarak kullanılmıştır (2006, 203). Aslında bu husus Türk modernleşme anlayışının somut bir örneği niteliğindedir. İthal edilen birçok metanın Türkiye toplumuna katkı sunmak yerine gösteriş, lüks ve gücün bir sembolü olarak algılanması toplum olarak Türkiye'yi ileriye götürmemiş aksine karmaşık bir sürecin içerisine dahil edilmesine neden olmuştur.

1950-54 yılları arası benimsenen politika özel teşebbüs ve dış ticaretin önünün açılmasını hedefleyen liberal uygulamalarla karakterize olmuştur. Kore Savaşı'ı nedeniyle artan dış talep bu açıdan oldukça elverişli bir ortam hazırlamıştır. Bu nedenle Demokrat Parti söz konusu yıllar arasında bir taraftan tarımda mekanizasyonu desteklemiş, bir taraftan da özel sermayenin önünü açacak altyapı yatırımlarına öncelik vermiştir. Böylece tarım ve dış ticarete dayalı hızlı bir büyüme süreci ortaya çıkmıştır. Ancak Kore Savaşı'nın olumlu konjonktürünün son bulduğu 1954'te süreç tıkanmış ve devletçi uygulamalara geri dönmüştür (Buluş, 2012: 116-117.) Tarıma ve dış ticarete ağırlık veren modelin bunalıma girmesi, tarım ve ticaretin yerine sanayiye yönelik politikalara ağırlık verilmesiyle sonuçlanmıştır. Bu süreçte KİT'leri kullanıldığı ancak özel sektör denetiminde bir ithal

³⁴ Literatürde konuyla ilgili bir çok kaynak bulmak mümkündür. Bunlardan bazıları için bkz. Takım 2012; Ahmad, 1994, Taş, 2004

ikameci kalkınma modeli benimsenmiştir (Pamuk, 2012: 251). Böylece dönem sonunda ithal ikameciliğin ilk aşaması olan temel/dayanıksız tüketim mallarının ülke içinde üretimi, büyük ölçüde tamamlanmıştır. Bu dönemde her ne kadar liberal politikalar vurgulanmış olsa da özellikle sanayi alanında kamu yatırımlarının hızla arttığı ve kamu iktisadi teşekküllerinin sanayi alanındaki payının giderek büyüdüğü görülmektedir.

Kitlelerden kamu-özel ortaklıkları yoluyla özel kesime sermaye aktarma çabası mevcut olsa da bu çaba başarılı olmamış, sanayide kamusal yatırımlar genişlemeye devam etmiştir. Ancak bu durum sanayide özel kesimde büyüme olmadığı anlamına gelmemektedir. Artan iç talep özel kesimde de ciddi bir büyümeyi beraberinde getirmiştir (Yentürk ve Kepenek, 2009: 112-113). Büyük firmalar ve holdinglerin büyük çoğunluğu bu dönemde kurulmuştur. 1940'lı yıllarda kurulan büyük özel firma sayısı dört iken bu sayı 1950'lerde 14'e çıkmıştır (Buğra, 2005: 89). Buğra (2005: 91)'nin verdiği tabloda 1951-60 yılları arasında kurulan toplam özel firma sayısı 465'tir. Bu sayı 1941-50 arasında 154, 1961-1969 arasında 283'tür. Aynı çizelgede firma sahiplerinin kökenlerinin oranlarına bakıldığında toplam meslek sayısı içinde %44,73'ünün çeşitli mesleklere dağıldığı, ticaret ve devlet bürokrasisinden gelenlerin oranlarının %19'lar civarında olduğu görülmektedir.³⁵ Söz konusu oranlar bir önceki ve bir sonraki döneme göre oldukça düşük düzeydedir. Bu durum Demokrat Parti döneminde özel teşebbüste daha yaygın bir büyümenin gerçekleştiğinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Zira Demokrat Parti'nin dayandığı kesim devlet bürokrasisi ve iktidara geldiği döneme kadar gelişme kaydetmiş olan ticaret burjuvazisi değil genel olarak halktır. Nitekim Kemal Karpas, Demokrat Parti döneminde Anadolu kökenli orta sınıfın çok hızlı bir şekilde geliştiğini vurgulamaktadır (2013: 185). Sonuç olarak bu dönemde de, devlet destekli bir burjuvazi üretme politikasının devamlılığının esas alındığı görülmektedir. Ancak daha önceki dönemler açısından bakıldığında bu dönemin temel farklılığı sürecin Anadolu'ya da yayılmış olmasıdır demek yanlış olmayacaktır.

1950'lerde başlayan süreç Kore Savaşı'nın yarattığı refah etkisiyle oldukça uygun bir şekilde başlasa da bu olumlu hava kısa süre içinde dağılmış, dönemin ikinci yarısında uygulanan sübvansiyonlar bütçe açıkları ve ödemeler dengesinin bozulmasıyla, devalüasyonlar ve yüksek enflasyonla karakterize olmuş, dönemin sonunda uygulanan ekonomi politikaları tıkanma ile karşı karşıya kalmıştır (Soyak, 1999: 170). Ekonomik sorunların çözümünün serbest piyasa ilkeleri doğrultusunda mı yoksa planlı kalkınmayla çözüleceği tartışmaları devam ederken 1960 ihtilali gerçekleşmiştir. Böylece Türkiye,

³⁵ Ayrıntılı analiz için (bkz. Buğra, 2005, 91).

tercihini planlı kalkınmadan yana kullanmıştır. Zira gücü yeniden ele geçiren devlet bürokrasisi için de en uygun yol bu olarak görülmüştür. Darbenin hemen ardından Devlet Planlama Teşkilatı kurulmuş, 1963 Kalkınma Planı'yla süreç keskin bir şekilde başlatılmıştır. Bu çerçevede, merkezi planlamaya dayalı bir ithal ikameci kalkınma politikası benimsenmiş ve uygulamaya konulmuştur. Karma ekonomik sistem olarak da adlandırılan bu yapı çerçevesinde özel sektör yine desteklenmeye devam etmiş, ancak kontrol yeniden devletin eline verilmiştir.

1963-1972 yıllarını kapsayan ilk iki kalkınma planının hedefi sanayi odaklı belli bir büyümeyi gerçekleştirmektir. Bu çerçevede özel sektörün dayanıklı tüketim mallarının üretiminde yoğunlaşması, devlet yatırımlarının ise ara ve yatırım mallarının üretimine odaklanması hedeflenmiştir. Bu hedeflere önemli ölçüde yaklaşılmış, ekonomik büyüme ve dayanıklı tüketim mallarının ikamesi sağlanmış olsa da planın kusurlu tarafları 1970'li yıllardan itibaren girilecek olan ekonomik darboğaza zemin hazırlamıştır. Buluş'a göre bu dönem uygulanan politikanın temel sorunu ithal ikamesinin başarısını garantileyecek olan niteliksel süreçlerden ziyade niceliğe önem verilmiş olması ve yatırımların ölçeği, teknolojisi, üretilecek malların kalitesi ve üretimde ithalat bağımlılığından kurtulmaya yönelik bir stratejinin izlenmemesidir. 1968 planında ithalatı finanse etmek için birtakım önlemler alınsa da bu önlemler yeterli olmamıştır. Tüm bu eksiklikler 1970 yıllarda ortaya çıkacak başarısızlığın kaynağını oluşturmuştur (2015: 125-126). İthal ikameci sanayileşme stratejisi bir montaj sanayi üretmenin ötesine geçememiştir. Hacer Ansal bu durumun ortaya çıkmasında üç temel faktörün etkili olduğunu belirtir. Bunlar ana montaj sanayisi ile eşgüdüm içinde bir yan sanayinin geliştirilmemesi, Sınırlı pazar büyüklüğüne rağmen büyük ölçekli üretime ağırlık verilmesi ve firma sayısına sınırlama getirilerek rekabetin önlenmesi ile teknolojik kapasitenin geliştirilmesine yönelik önlemlerin alınmamasıdır (2005:205).

Bu dönemde ortaya çıkan en önemli siyasi gelişme ise Türk demokrasisinin yeniden kesintiye uğramasıdır. 1960 darbesinin hemen ardından 1961'de çok partili siyasi hayata geri dönmüş yedi aylık bir CHP-AP koalisyonunun ardından YTP, CKMP ve bağımsızların oluşturduğu koalisyon onun ardından da CHP azınlık hükümeti kurulmuştur. Ancak bu hükümet Demirel'in çabalarıyla düşürülmüş yerini AP, YTP, CKMP, MP'den oluşan yeni bir koalisyon kurulmuştur. 1965 seçimlerinde ise Demirel liderliğindeki AP tek başına iktidara gelmiştir. Muhtıraya kadar Demirel devlet bürokrasisi ve asker ile iyi geçinme çabasında olmuş, tedbirli ve temkinli bir politika izlemiştir (Fedayi, 2019: 129,133). Ancak yine de 12 Mart Muhtırasına muhatap olmaktan kaçınamamıştır. Keskin'e göre Muhtıranın verilmesinin

ana nedenlerini biri askerin hükümete güven duymaması, Demirel hükümetinin uyguladığı ekonomi politikalarının Türkiye'deki hâkim çevrelerde yarattığı hoşnutsuzluk ve ABD ile ilişkilerde daha bağımsız bir dış politika izlenmesi çabaları oluşturmaktadır (Keskin, 2020: 2). Muhtıranın ardından uygulanmaya başlanan ekonomi politikalarındaki en önemli değişiklik ise ihracatın gelişmesine verilen önemin yeniden azalmasıdır. 1974 yılına gelindiğinde petrol şokuyla birlikte ihracat sınırlanmış, ödemeler dengesi alt üst olmuş, siyasi istikrarsızlığın yol açtığı popülist politikalar sorunları daha da derinleştirmiş, KİT'ler ekonomi için büyük bir yük haline gelmiştir (Buluş, 2015: 127). Siyasi istikrarsızlıklarla karakterize olan 1970'li yıllara 1974 petrol bunalımı da eklenince Türkiye kendisini giderek daha da derinleşecek siyasi ve ekonomik krizlerin ortasında bulmuştur. Böylece Türkiye tarihinin en büyük ekonomik bunalımlarından biriyle, 1980 ekonomik kriziyle karşı karşıya kalmıştır.

Demokrat Parti sonrasının ekonomik gelişmelerinin en önemli sonuçlarından biri kökleri Cumhuriyetin kuruluşuna dayanan burjuvazinin zaferidir. Bugün İstanbul sermayesi olarak anılan bu kesim, söz konusu yılları devletin koruması altında, düşük maliyetli kalitesiz ürünleri yüksek fiyatlar/büyük karlarla piyasaya sunma imkânı bulmuş ve giderek ekonomiye hâkim bir konuma gelmiştir. İstanbul sermayesinin temsilcisi olan TUSİAD'a bağlı ve 1920'den itibaren kurulmuş olan 305 firmanın 87'si 1960-1969, 150'si 1970-1979 yılları arasında kurulmuştur.³⁶ Pınarcıoğlu ve Işık'a göre, bu dönemde uygulanan kalkınma politikalarının en önemli eksikliği özel sermayenin sahip olduğu girişimcilik potansiyelinin devlet dışı bir örgütlenme dışında var olmasına izin vermemiş olmasıdır. Bu durum özel sermayede/girişimcide devletten pozisyon elde etme alışkanlığıdır. Diğer taraftan kırdan kente göç eden ve kentteki fırsatları değerlendirme konusunda oldukça başarılı olan köylülerin girişimcilik kapasitelerinin bir dönüştürücü güce dönüşmesi devlet planlamasına dayalı kalkınma modeli nedeniyle engellenmiştir (2004: 24-26). Dolayısıyla devlet eliyle üretilmeye çalışan burjuvazi bizzat devlete bağımlı olma niteliği ile karakterize olmaya 1950-1980 döneminde de devam etmiştir. 1950'li yıllarda görece nefes alma imkânı bularak ekonomik hayata dahil olan Anadolu sermayesi de, yine aynı alışkanlığı sürdürmüştür. Çok partili hayatın sürekli kesintiye uğraması bu sermayenin güç kazanmasına 1980'lere kadar ket vurmaya devam etmiştir. Ancak arada nefes alma imkânı bulan Anadolu sermayesi de bu süreçte Türk burjuvazisi içindeki yerini almaya başlamıştır.

1950-1980 arası Türkiye'nin iktisadi politikalarında ve siyasi yaşamında çok önemli dönüşümler yaşanmış olsa da zenginlik kültürünün örüntülerinin belirleyicisi 1950 ile

³⁶ (Bkz. Buğra, 2005)

başlayan ve tüm dünyada kendisini gösteren pazar genişlemesi ve tüketimin teşviki olmuştur. Batı Avrupa’da tüketim refah devleti politikalarıyla körüklenmiştir. Türkiye’de ise süreç farklı bir şekilde kendisini göstermiştir. İthal ikameci kalkınma politikaları dış yardım ve krediler yoluyla gelen bir sermaye birikimiyle uygulanmıştır. Bu sermayenin ihtiyaç duyduğu en önemli unsur ise iç piyasanın genişlemesidir. Ancak bu genişleme refah devleti gibi büyüyen bir orta sınıf ve ekonomik hayatta eşitsizliklerin azaltılması çerçevesinde değil, eşitsizliklerin derinleşmesi üzerinden gerçekleşmiştir. Bu nedenle bu durum, zenginlik kültürü açısından da önemli sonuçlar doğurmuştur. Burjuvazi artan göçle kentlere yığılan halktan kendisini ayırt edecek kültürel örüntüler geliştirirken, dönemin yeni zenginleri onlara ayak uydurma çabası içinde olsa da onlar tarafından pek de kabul görmemiş, o da kendi kültürel örüntülerini üretmiştir.

3.4.3.1 Zenginlik ve Zenginliğin Yeni Yüzleri

1950’li yıllarda yaşanan ve yukarıda ortaya konulmaya çalışılan gelişmeler, Demokrat Parti’nin Türkiye’yi küçük Amerika yapma vaadi merkezli politikaları çerçevesinde değerlendirilmelidir. Amerika ile gelişen ilişkiler ve Amerika’dan ithal edilen birçok düşünce ve alınan yardımlar Türkiye’nin yeni bir kalkınma süreci içerisinde olmasına neden olmuştur. Bu doğrultuda Demokrat Parti, ülke içinde çiftçiye ucuz kredi sağlama, Amerika’nın desteği ile otomobil kamyon ve traktörleri taşıyacak asfalt yollar inşa etme gibi girişimlerde bulunmuştur. Böylece Anadolu’nun birçok yerinde ulaşım ağının canlanması ile ihracatın boyutu artmış, birçok mal ve hizmetten Anadolu’da yaşayan insanlarda faydalanmaya başlamıştır. Ülke içinde tüketime yönelik talebin artması tüketime dahil olmayanlarında tüketilen mallardan haberdar olması sonucunu doğurmuştur. Bunda tüketimin ve zenginliğin magazinsel boyutunun etkisi büyüktür. Türkiye’nin kendisine rol model olarak Amerika’yı alması, uluslararası ilişkilerde Amerika’nın olduğu birçok platformda bulunması sonucunu da beraberinde getirmiştir. NATO ve BM üyeliği bunun en belirgin göstergelerindendir. Amerika’nın rol model alınarak kalkınmanın, bu doğrultuda gerçekleşmesi kalkınmaya yönelik düşünce biçiminin de değişmesi anlamına gelmektedir. 1950’lerle birlikte devlet ve iktidarın tasarruf kalkınma ve üretim odaklı düşünme biçimi yerini lüks eğlence ve gösteriş odaklı tüketime bırakmıştır. Bu durum Türkiye’nin toplumsal yapısında ilerleyen dönemler açısından büyük dönüşümleri beraberinde getirmiştir. Aynı zamanda zenginlerin ve zenginlik kültürünün görünümünün değişimi de söz konusu olmuştur.

Demokrat Parti'nin Türkiye'de gerçekleştirdiği politikaların toplumsal yapı üzerindeki en büyük etkisi toplumun iktisat anlayışındaki, zihniyet yapısının geçirmiş olduğu dönüşümdür. Ülkenin birçok yerinde yapılan yatırımların serbest piyasa ekonomisini destekler biçimdeki faaliyeti toplum açısından ekonomiye yüklenen anlamın değişimini beraberinde getirmiştir. Gerçekleştirilen yatırımlar ve iktidarın söylemleri sonrası zenginlik elde edilebilecek bir şey olarak tanımlanırken, kaynağı ne olursa olsun bu ideale ulaşma yolları toplumun gözünde meşru hale gelmiştir. Çalışıp üreterek elde edilen zenginliğin yeterli miktarda bir zenginlik olmadığı fikri Türkiye toplumu açısından çalışmadan kısa yoldan zengin olma düşüncesinin yerleşmesini sağlamıştır. Kolay yoldan para kazanmak ya da kolay yoldan zengin olmak bir arayış haline gelmiştir. Bu aynı zamanda ekonominin ahlaki değerlerden kopması anlamına gelmektedir. Çünkü kısa yoldan zengin olmak belirli ahlaki ve hukuki kuralları hiçe saymak anlamına gelmektedir (Demirel, 2023: 225). Demokrat Parti'nin Amerika merkezli politikaları, fırsatların ve girişimlerin zenginleşme kaynağı olarak görülmesini ve ülkenin birçok yerinde birçok kesimin kendisinde bu potansiyelleri görerek atılımlarda bulunmasını sağlamıştır. Özellikle iktidarın zenginleşmeyi vaat eden politikaları ve zenginlerin örnek yaşam biçimleri, toplumun zengin olmaya yönelik bir talebinin olmasını sağlamış ve buna yönelik eylemlerin artması sonucunu beraberinde getirmiştir.

Türkiye toplumu açısından yaşanan düşünsel dönüşümü Aydın (1997), şöyle özetlemektedir. “Kalkınan bir ülkenin eğitim ve aydınlanmaya dayanan felsefesinin yerini eğlence ve vakit öldürmeye dayalı bir felsefe aldı. Bilinç endüstrisinde sanat ve kültür konuları, sıradan okuyucuyu cezbedecek formatlarla basit ve yüzeysel tarzlarda sunulmaya başlanırken, toplumun her kesimi, bu kültürden kendine düşeni gerektiği gibi alıyordu. Devletin girişimciliği, fırsatçılığı ve zengin olmayı kışkırtan politikasından varsıl ve yoksul kesimlere farklı seçenekler düştü. Kentte yaşayan kesimler Amerikan Kültürü ile tanışırken, çarpık yöntemlerle uyumlanmaya çalıştıkları bu kültür ve yaşam tarzı önce popüler sonra magazinsel bir süreç izledi. Diğer tarafta köylerdeki kırsal nüfusun payına düşen ise kente göç etme seçeneği idi” (s.12).

1950'li yıllarda siyasal eylemlerin toplumsal yapı üzerindeki bir diğer etkisi ise, Türkiye'de demografik düzlemde yaşanan değişimdir. Büyük şehirlerin Anadolu şehirlerine oranla cazibe merkezi haline gelmesi, tüm dünyada yaşanan kentleşmenin bu dönemde Türkiye için geçerli olması, Türkiye'nin göç gerçekliği ile yüzleşmesine neden olmuştur. Göç olgusunun yaygınlaşmasında bugüne kadar gerçekleştirilen politikalar sonrası bir kesimin hızla zenginleşmesi ve bir diğer kesimin ise yoksulluğunun artması ile hızlı kentleşmenin

etkisi büyüktür. Köyünde tutunamayan köylü kendisine bir fırsat olarak kentte tutunabilmeyi görmüş ve kentte daha iyi yaşam şartlarına sahip olmak arzusu ile kente göç etmiştir. Göç ile büyük kentlerin sahip olduğu sosyal profil içerik değiştirmiş büyük kentler yeni problemler ile yüzleşmeye başlamışlardır. Büyük kentlerde demografik yapının değişmesinin zenginliği ilgilendiren tarafı ise; kırdan kente varlıklı olan ailelerin göç etmesi ile zenginliğin kendi içerisinde Anadolu soylu ve eski zenginler olarak kutuplaşmasıdır. Nergis Karadağ demografik yapının zenginliği etkileyen tarafı dışında siyasal olarak da kentlerde bir yapı değişimi olduğunu altını çizmiştir. Anadolu'dan kentlere göç edenler arasında Demokrat Parti için potansiyel oy tabanı oluşturacaklara verilen ekonomik destek ile kentlere gelenler arasında yeni bir 'türedi zengin' ya da 'semt zengini' tipi oluşmuştur (s.34).

Demografik yapının değişmesi ve zenginliğin gündelik hayattaki görünümünün dönüşümü, özellikle şehirlerde bireye alan açılması anlamına da gelmektedir. Birey lehine gelişen ve bireyi zenginleştiren bu durumun toplumsal birlik ve beraberlik adına aynı sonuçları doğurduğu söylenemez. Toplumun ekonomik düzlemde yüzyıllardır alışkın olduğu denge sisteminin, toplum için sağladığı orta gelire sahip olarak yaşamını devam etme ihtimali ve toplumun genelini orta seviyede tutarak olabilecek problemleri önleme ihtimali yavaş yavaş ortadan kalmaya başlamıştır. Toplumda kapitalist sistemde olduğu gibi iki uç ekonomik gelir seviyesi hâkim olmaya başlamış, serbest piyasa ekonomisi ile aşırı yoksullaşma ve aşırı zenginleşme Türkiye toplumu açısından söz konusu olmuştur. Sistemin ekonomik anlamda var olan boşluklarını değerlendirerek zenginleşmenin yolunu bulan zenginler, bireysel olarak zenginleşmenin önünü açmış ve bu durumda zenginleşmenin maddi boyutunun artmasına neden olmuştur. Toplum içinde paraya çokça tamah eden açgözlülükleri ile buldukları her fırsatı maddi olarak paraya ve yatırıma dönüştüren, harcama ve tüketim odaklı bir milyarder sınıf Türkiye'nin bir gerçekliği haline gelmiştir.

Rifat Bali Türkiye'de yüksek sosyete'yi anlattığı kitabında kırdan kente göç ile yaşanan değişimi şu şekilde aktarmaktadır: "Başlayan göç dalgası Türk toplumunda kentlerden, yaşam tarzlarına önemli değişimlerin ateşleyicisi olmuştur. DP'nin iktidarı ile başlayan bu değişim sürecinde Adnan Menderes'in ünlü imar planlarıyla sadece İstanbul'un cadde ve meydanları değil Türkiye'nin toplumsal profili de geniş ölçüde değişti. DP'nin uyguladığı liberal iktisat politikası sonucunda yeni zenginler türedi. Bu yeni zenginlerin çoğunluğu ikinci dünya savaşı yıllarının karaborsa koşulları altında ve varlık vergisi kanunun uygulanması sırasında gösterdikleri ticari becerileri sayesinde zaten zenginleşmişlerdi" (2023:164). Yaşanan hızlı zenginleşme beraberinde Anadolu'nun birçok yerinde hızlı yoksullaşmayı da beraberinde

getirmiştir. Türkiye açısından 1950'lerle birlikte zengin sınıfın yaşam biçimine ait kültürel örüntülerden bahsedebileceğimiz gibi, artık yoksullara ait bir kültürden ve yaşam biçiminden de bahsetmek mümkün hale gelmiştir.

Hızla zenginleşen bu tüccar sınıfın sahip olduğu nitelikler ve ellerinde bulunan servetleri harcama biçimleri, Osmanlı'nın son dönemleri ve cumhuriyetin ilk dönemlerinde zengin olan kesimlerden oldukça farklıdır. Bu yeni zengin tüccar ve esnaf sınıfının kentte yaşayan seçkin tabakaya nispeten daha eğitimsiz olması, kentte yaşayan seçkinlerin onları küçümseyici bir ifadeyle 'hacı ağa' olarak adlandırılmalarına neden olmuştur. Uzun yıllar bu adlandırma dizilere, filmlere ve mizah dergilerine konu olmuştur. Televizyon dizilerinden olan Kaynanalar, sonradan zengin olan bir aile üzerinden Türkiye gerçekliğini ekranlara yansıtan en önemli TV programı olarak hafızalarda yerini almıştır. İstanbul'a sonradan gelen ve zengin olan Nuri Kantar ve ailesinin geldikleri yerin kültürü ile doğuştan edindikleri alışkanlıkları arasında kalma halini ve ortaya çıkan çelişkileri, anlatan dizi Türk halkı tarafından uzun yıllar beğenilerek izlenmiştir. Zenginler arasında uzun yıllar devam edecek olan bu iki ucun bir tarafında kendisini seçkin ve yüksek kültüre mensup olarak tanımlayan zengin kesim diğer tarafında ise görgüsüz ve hacı ağa adlandırmaları ile istenmeyen ve hoş görülmeleyen fakat zenginlerin yaşam biçimine sahip olmak isteyen bir kesim bulunmaktadır. Bu iki uç arasında farklı yaşam biçimleri ve farklı kültürel örüntüler inşa edilmekte sahip oldukları maddi zenginlik dahil bu iki ucu aynı noktada birleştirmek için yeterli olmamaktadır. Şehirli zengin ve köylü zengin adlandırmaları ile farklı yaşam biçimi örnekleri sergileyen her iki kesimin sahip oldukları hayat tarzı 1950'lerde İstanbul merkezinde somutlaşarak günümüze kadar var olagelmiştir.

3.4.3.2 Şehirli Zengin ile Köylü Zengin

Yaşam tarzı, gündelik hayat pratikleri ve içinde bulundukları habitusun İstanbul'a sonradan göç eden zenginlerden olan farklılığı, kökleri en fazla yüz yıl öncesine dayanan ve kendilerini köklü İstanbul zengini olarak tanımlayan ailelerin kendi habituslarını koruma eğiliminin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Eski zengin tanımlaması içerisinde yer alan şehirli zenginler; saray ile bağlantılı olan aileler, gayrimüslim tüccar aileleri ve Anadolu'dan 1920-1940 arasında İstanbul'a göç eden Anadolu'nun varlıklı aileleridir. Bu aileler sahip oldukları maddi imkanlar ile İstanbul'da standartların üzerinde yeme içme, eğlence ve tüketim merkezli bir hayat yaşamakta ve bu yaşam biçimi ile diğer sınıflardan ayrılmaktadır. Sahip oldukları yaşam biçimine ilişkin birtakım kural, rutin ve ritüeller belirleyen bu aileler

kendileri dışında maddi yeterliliğe sahip olan zengin ailelerden belirledikleri kural rutin ve ritüeller ile ayrılmaktadır. Özellikle 1950'lerin siyasal atmosferinde Demokrat Parti tabanlı biraz da muhafazakâr diyebileceğimiz kesimin, İstanbul'a olan yoğun göçü karşısında eski zenginler kendi çevrelerinde sosyete veya yüksek sosyete olarak anılmaya başlamıştır. Kendi kuralları olan gündelik hayat örüntüsü içerisinde yer alan eski zenginler belirledikleri bu örüntünün dışına çıkmamaya ve bu örüntüye diğer zenginleri dahil etmemeye özen göstermişlerdir.

Tek partili yıllarda İstanbul'da tek tük rastladığımız zengin aileler, 1950'li yılların başında bir var olma mücadelesi ile İstanbul'un birçok yerinde varlık göstermişlerdir. Yaşam biçimleri, hayata bakış açıları ile bu aileler zengin ailelerden ayrılmaya başlamıştır. Bu dönemlerde yeni bir kavramın kökleri inşa edilmeye başlamıştır. Başka bir deyişle yeni bir toplumsal sınıf oluşmaya başlamıştır. Sosyete olarak tanımlanan bu sınıf için Güngör Uras “sosyete Batı ülkelerinde seçkinler topluluğuna verilen isimdir. Sosyetedeki paranın ötesinde köklü bir aile yapısı gelenek görenek kültür saygınlık vardır. Sosyete davranışı ile yaşamı ile halka örnek olur. Sosyete genelde kendi içinde kapalı yaşar. Dışarı çıktığında belli çizginin üzerindeki yerlere gider. Her gün sokakta dolanmaz” (Uras'tan Akt: Bali, 2023) şeklinde bir tanımlama yapmıştır. Aslında bizdeki zengin ailelerin sosyete olmadığını vurgulayan Uras, Türkiye'de oluşum aşamasındaki sosyete'yi de böyle bir tanımlama üzerinden anlamaya çalışmıştır. Yazının devamında “Bizde ise ‘sosyete’, ‘gecelik ama seviyeli beraberlikleriyle ün salan’ mankenler, onlara para yedirenler, nereden para bulduğu belli olmayanlardır. Geceleri ‘eller havada’ göbek atıp gündüzleri ‘uyuyanlar’dır. Tabii ki, bu ülkede böyle insanlar da olacak... Tabii ki, onlar da istedikleri gibi yaşayacak... Ama onlar bu ülkenin sosyetesini değil” (31.08.2003) şeklinde ifade etmiştir. Türkiye’de sosyete kavramını ayrıntılı bir şekilde irdeleyen Bali bunu şu şekilde aktarmaktadır:

Bir batılı bizim büyük şehirlerimizin pahalı lokallerinden birine gitse de üst sınıf insanlarımızın eğlenişini seyrete kendi memleketlerinde sanabilir. Dekor aynı dekor müzik aynı müzik danslar aynı danslar kılık-kıyafetler aynı kılık-kıyafetler hatta tavırlar aynı tavırlardır. Aslında büyük bir fark vardır ama görünmez. Batı merkezlerindeki zenginlerin çoğu kendi alanlarında yapımcı bizdekiler ise komisyonculardır. Onların hanımlarının giyimi kendi toplumlarının estetik geleneğinden süzölmüş bir modaya uygundur. Bizim hanımlarınki ise onların dergilerinden yürütölmüştür. Kısaca orada görölen asıl buradaki kopyadır. Hem de silik ve acemice bir kopya. Bizim sosyete'ye müsrif ahlaksız azgın falan denildikçe şaşarım. Dünya ölçöleriyle her bakımdan taşralıdır bizim sınıf. İsrafında ve skandallarında bile bir üsluba varamamıştır. Hep aynı dar çerçeve

aynı yavan konular ve küçük entrikalar içinde yuvarlanarak renksiz bir hayat yaşar. (s.193)

Türkiye’de özellikle Batı tarzı asil seçkin ve kuralları olan bir sosyetenin, hiç olmadığını düşünen birtakım köşe yazarları ve gazeteciler yüksek sosyete olarak adlandırılan ve Anadolu soylularının istilası ile kendi kabuklarına çekilen bu sınıfı Türkiye’ye özgü bir zenginliğin timsali olarak görmekte, sahip olduğu yerleşik bir kültürlerinin olmadığını düşünmektedir. Her ne kadar sosyete sınıfı yeni şekillenen bir orta sınıf zenginliği olsa dahi kökenleri olmayışı sebebiyle yerleşik zenginler olarak anılmamaktadır. Çünkü bizim toplumumuzda tarihi iki üç yüzyıla dayanan soylu bir burjuva sınıfı yoktur. Bu durum aynı zamanda Osmanlı’da sanayi devriminin gerçekleştirilememesinin nedenlerinden biri olarak kabul edilir. Söz konusu köklü zenginlerden ziyade, Avrupa’daki zengin sınıfa özenen bir zengin sınıfının varlığından bahsedilebilir. Avrupa’daki seyahatlerinde gördüklerini ya da duyduklarını Türkiye’de uygulamaya çalışan, kendine has ve kendi kültüründen neşet eden davranış kalıpları olmayan ‘görgüsüz’ ya da ‘türedi’ olarak kabul edilebilecek bir sınıf şekillenmiştir. Bu sınıf Türkiye’de tek partili iktidardan sonra daha da görünür hale gelmeye başlamıştır. Yeni şekillenen ve çoğunlukla sosyete tanımlaması ile özdeşleşen zengin sınıf, zaafları olan ve kendini toplumun her kesimine göstermeyi arzu eden bir sınıftır. Fakat bu sınıfın köklü olmayışı bazı çelişkili durumları ortaya çıkarmaktadır. Batı edebiyatını, tarihini, düşüncesini bilmeden operalarda kendisini göstermeye çalışan bir sınıftır.

Farklı kulvardaki köşe yazarları ve gazeteciler ise sayıları az da olsa yüksek sosyete olarak varlık gösteren kesimin Batı’ da olduğu gibi bir kültür inşa ettiğini Anadolu soylularının İstanbul sosyetesinde yer almaya başlaması ile bu grubun yalnızlaştığını ve kendi kabuklarına çekildiğini düşünmektedir. “Türk yüksek sosyetesini mensupları arasında soylu aileler ve gerçek değer sahipleri yok değildir. Fakat bunlar gittikçe azalmakta yerlerine sonradan görmeler vurgun zenginlerine hiçbir tarih kökü hiçbir milli ve beşeri ideali hiçbir mesuliyet şuuru ve duygusu olmayan soysuzlara terk etmektedirler” (Bali, 2023: 186). Sosyeteye olan bakış açılarının farklılığı sosyetenin Türkiye’deki varlığına yönelik düşüncelerinde farklılaşması anlamına gelmektedir. Bir kesim elit ve yüksek kültüre mensup olan kesimin Türkiye’deki varlığının altını çizirken diğer kesim var olan sosyetenin tümüyle ikameci batı taklidi bir sosyete olduğunu belirtmektedir. Esasında bu tartışmalar modernleşme tartışmaları ile son derece uyumludur. Temel soru ise kendi kültürümüzün Batı kültürü karşısında sınırlarının ne olacağıdır.

Sosyete veya yüksek sosyete adı altında bu zenginler sahip oldukları kültürel alışkanlıklar ve beğenileri ile sonradan zengin olan kesimlerden ayrılmaktadırlar. Başka bir deyişle sosyete olarak adlandırılan zenginler 1950'lerde veya 1960'larda Anadolu'nun farklı kesimlerinden gelen zenginleri aralarına almazlardı. Çünkü dönemin özellikleri sebebiyle zenginleşmeye başlayan yeni bir sınıf İstanbul'a göç etmeye başlamıştır. Bu zenginler Anadolu'nun farklı coğrafyalarından İstanbul'a doğru göç etmeye başlamış zenginlerdir. "Çukurova'nın ve Ege'nin pamuk zenginleri çiftçi aileleri İstanbul'a yeni yeni geliyordu. İstanbul sosyetesine ise servetinin kaynağı pek bilinmeyen soyadlarının arkasında zadeler benzeri ekler bulunan ailelerden oluşuyordu. Bunların genellikle İstanbul yakasında bir hanları, Şişli Beyoğlu Nişantaşı üçgeninde apartmanları olurdu. Koçlar Ankara'dan Sabancılar Adana'dan Eczacıbaşılar İzmir'den yeni yeni İstanbul'a gelme teşebbüsündeydiler. Varlık vergisi felaketini atlatan azınlık aileleri ticaret burjuvazisine hala hâkimdiler dönemin sosyetesine ne Laila'da ne Reina'da aranırdı. Büyük kulüp sipahi ocağı İstanbul kulübü benzeri kulüplerde bulunurdu sosyete ünlüleri. Öyle zırt pırt resimleri, aşk trafikleri de gazetelere yansımazdı" (Barlas, 2003: 53-55). Bu süreci ayrıntılı bir şekilde ele alan Bali'ye (2023) göre:

Türkiye'de ilk gece kulüpçülüğü yani hakiki gece kulübü terbiyeli beyefendilerin gittiği eski Tokatlıyan Hanın altındaki bir gece kulübüdür. Buraya Perez diye piyanist şantör bir adam geldi. İstanbul'un ilk gece hayatı bununla başladı. Gece hayatı başladı ama daha kimse viskinin tadını bile bilmiyordu. Bu Tokatlıyan gece kulübüne sosyete gelir miydi? Tabii çok modaydı başka kulüp yoktu ki. Kimlerdi 1946ların sosyetesine. Çobanoğulları, Meserretçiler var. Haldun Simavi'nin kayınpederi. Rahmetli oldu. Şimdi Sadıkoğulları var. Türkiye'nin zenginleri bunlardı. Neydi zenginlik ölçüleri o günler. Bakın Türkiye'de o günler yatın boyu 12,5 metreydi. Bir gün Çapaların oğlu Necmi Çapa alıp beni teknesine götürdü. Ben yatta salonu ilk orada gördüm. Bayağı bir salon bir 20 metrelik yat geldi olay oldu. Herkes görmeye gitti. Sadıkoğlu satın aldı bu yatı. Şimdi bakıyorum koyalarda 20 metre yat çok ufak kaldı. Ölçü oydu o zaman ama şimdi Türkiye bugünlere geldi. En ufağı 20 metre...Bu dönemin zenginleri nasıl eğlenirdi gece kulüplerinde Bundan önce şunu belirtmek istiyorum. Gece kulüpçülüğünün beşiği Taksim belediyesiydi. Oraya smokinsiz gidemezsiniz. Smokin ya da koyu elbise kravat. Balo filan olması şart değil her gece böyleydi. Viskiye sosyete ne zaman alıştı. 1950lerde Şampanya mı içiyorlardı ne şampanyası köpüklü şarap...cordon bleu'nun rengini bile bilmezlerdi. Şimdi ise ikinci sırada kaldı. Hey Allah'ım ne günlere geldik dönemde en çok hangi aileler gece hayatına düşkündü? Çiftçiler...çiftçilerin babası gece kulübünden çıkmazdı.

Sadıkogulları da gece kulübü müdavimlerindendi. Meseretçi krallarıydı bunların.
Türkiye’de şarap içmesini bu öğretmiştir, millete. Giyinmesini öğretmiştir.

Demokrat Parti’nin başlattığı zenginleşme hareketi ile zenginleşen Anadolu’daki zenginler ve İstanbul’da zenginleşmenin yollarını bulan kesimler, yaşam biçimi olarak yüksek sosyete’ye kendisine örnek almış ve bu sınıfa dahil olmanın yollarını aramışlardır. Zenginleşmenin kaynakları arttıkça- Türk parasının değeri düşmüş ve ithal malların fiyatları yükselmiştir. Ellerinde ithal malları bulunanlar birden zenginleşmiş ve zenginlerinde zenginlikleri daha da artmıştır- zenginlerin niceliği de artmış ve üst kesimin sahip olduğu yaşam biçimine dahil olmak, birincil hedefleri haline gelmiştir. Özellikle 6-7 Eylül 1955 olayları sırasında ticaretten çekilen gayrimüslim tüccarların yerini alan Müslüman zenginler, İstanbul için farklı bir zenginli profili çizmektedir. “Anadolu kökenli tüccarların özellikle eşleri dergilerde kaçamak izledikleri sosyete’ye girmek ister de kocalarına söylemezdi... İstanbul’un Osmanlı’dan gelen saray kökenli sosyetesinin girilmemiş görülmemiş masal denizine Anadolu’dan gelen feodal kökenli sosyetenin coşkun nehir suları akıvermişti” (Yener, 2010: 247-249). Eski zengin ve yeni zengin arasındaki kültürel farklılıkların bir ifadesi olarak köşe yazarları dönemin entelektüel kesimler ve bilhassa da eski zenginler sınıfını, yakından tanıyanların sonradan zengin olan kesimlere olan yaklaşımı iki zengin uç arasındaki problemlerin bir yansımasıdır.

Sosyetenin ve paranın merkezinin İstanbul olduğunu ifade eden Bali, bunu sanayinin ve ticaretin İstanbul merkezli olması ile açıklamıştır. Onun Yener (2010)’den aktararak ifade ettiğine göre dönemin zengin aileleri Burla’lar, Kavala’lar, Çikvaşvili’ler, Süreyya Paşalar gibi ailelerdir. Yani Rumlar, Yahudiler ve Ermenilerdir. Fakat bu durum 6-7 Eylül Olayları³⁷ sonrasında değişmiştir. 1955’te gerçekleşen bu olaylar gayrimüslimleri kaçırınca ticaret din değiştirmiştir. Zengin aileler, gayri Müslim olmaktan çok Müslümanlar olmaya başlamıştır. Bu anlamda 6-7 Eylül 1955 Türk insanının kaderinde önemli bir dönüm noktasıdır. Bu olaylar Anadolu tüccarını ve sanayicilerini birden büyümüştür. Başka bir deyişle, sermayenin el değiştirmesini hızlandırmıştır. Anadolu’dan birçok girişimcinin, tüccarın İstanbul’a göç

³⁷ 6-7 Eylül 1955 olayları, Türkiye’de yaşanan büyük çaplı etnik ve siyasi şiddet olaylarıdır. Bu olaylar, İstanbul’da Rum ve Ermeni azınlıklara yönelik kitlesel saldırılarla karakterize edilir. Olayların tetikleyicisi, 6 Eylül 1955’te İstanbul’daki Aziz Antuan Katolik Kilisesi’nin bombalanmasıdır. Bu bombalama olayı, Türkiye’nin azınlık toplulukları arasında büyük bir korku ve endişeye yol açmıştır. Olaylar hızla şiddetlenerek yayıldı ve şehir geneline yayılan kitlesel yağma, talan, yangınlar ve saldırılar gerçekleşmiştir. Yunanistan’a ait olduğu iddia edilen bir kahvehane bombalandı, ancak sonradan bu olayın aşırı milliyetçiler tarafından gerçekleştirildiği ortaya çıkmıştır. Bu olayların sonucunda İstanbul’daki Rum ve Ermeni nüfus büyük zarar gördü ve evleri yağmalandı, iş yerleri tahrip edildi ve birçok kişi yaralandı (bkz. Güven, 2022).

etmesine ve burada zenginleşmelerine neden olmuştur. “Onlar peyniri üreteni çok yakından tanırdı da gelecekte sosyetik olunca özellikle karıları bilmez gibi yapacaklardı. Neyse para gerçek anlamını kazanıyordu. İstanbullu ile Anadolu arasındaki toplumsal farklılığı para dengeleyecekti düzenleyecekti. 1955 yılını izleyen zamanlarda sosyete yani toplumun kaymak tabakası değişti. Önce yavaş sonra çok hızlı... Anadolu ile İstanbul kaynaştı. Kendisini aristokrat sayan İstanbullu zengin taşranın zengin toprak ağalarıyla besicileriyle ve sonra fabrikatörleriyle kentin cilalı yaşamını paylaşmak zorundaydı. Hilton yeni sosyetenin vazgeçilmez statü belirleme sarayı idi. Düğünler, nişanlar orada yapılmazsa olamazdı... Kıdemli sosyete ise Moda Kulübü ve Serkl Doryent’ten vazgeçmezdi. 1970’lerin başına kadar böyle sürdü. Sonra Türkiye hepten değişti. Saraylılar sislerde kayboldu” (Yenerden akt. Bali, 2023: 175). Böylelikle sonradan zengin olanların İstanbul’daki yerleşik zenginleri yerinden etme süreçleri başlamış oldu.

3.4.3.3 Zenginlerin Gündelik Hayatı

Türkiye’de yüzyıllar öncesine dayanan zenginliğin ötesinde cumhuriyetin ilanı ile de sayıları artış gösteren, oluşturulan ve zengin edilen kesimler vardır. Zaman zaman ekonomik, siyasal ve toplumsal şartların oluşturduğu modernleşme ve batılılaşma arasında bir yerde duran zengin bir hayat tarzının getirdikleri ile hâkim kültürden farklılaşan bir grubun yaşam tarzlarının oluşturduğu, kültürel örüntüler vardır. Bu örüntüler kalıplaşmış veya süreklilik arz eden, nesilden nesle aktarılan, hâkim kültürün elitist tavrından izler taşıyan rutin ve ritüeller barındırmamaktadır. Batılı bir hayat tarzının monte edildiği, batıdan ithal eğlence ve lüks yaşam tarzının kopyalandığı bu kültürde zenginler ne kadar batılı olabildikleri doğrultusunda bu kültüre eklenmektedir. Orhan Türkdoğan; bu zengin sınıfın hâkim milli kültürün genel belirleyici unsurlarını taşımadıklarını, icra ettikleri kültürün ikame bir kültür olduğunu söylemektedir. “Batı norm ve değerleriyle beslenen bu elitistler her şeyden önce kendi toplumlarına ait kültür ve inanç sistemlerine yabancılaştıkları için bir katalizör olarak Batı’dan aktardıkları yeniliklerin milli kültür standartlarıyla ne ölçüde uyum sağlayıp sağlamadığı hususunda köklü bir düşünceye sahip değillerdir” (Türkdoğan, 2010: 158). Böyle bir düşünce yoksunluğu, batıda model olarak benimsenen yaşam biçiminin hiçbir süzgeç olmaksızın doğrudan uygulanması anlamına gelmektedir.

Yüksek sosyete, sosyete ve sonradan zengin olanlar arasında var olan gerilim, zengin olan kesimlerin bir yaşam biçimi inşa etmesine engel olmamıştır. Tek bir kesime ait sınırları

net kuralları ve ritüelleri her daim geçerli olan içerisinde rafine zevkler, ince beğeniler ve yüksek kültürden izler barındıran bir yaşam biçiminden ziyade zamanın değişen ruhuna göre şekil alan, ithal ve ikameci bir algının hâkim olduğu lüks, tüketim ve gösterişten öteye gitmeyen bir tarz zenginler için var olmuştur. Bundan dolayı Türkiye’de zenginlik sanatsal ve kültürel faaliyetler-kültürel ve sanatsal faaliyetlerde seçici olan zenginlerin sayısı oldukça azdır- ile millete katkıda bulunan uluslararası yüksek kültür boyutu bulunan bir zenginlik değildir. Moda, yeme içme, eğlence ve tüketim boyutu ile ön plana çıkan zenginlerin gündelik hayatı, yaşam biçimlerinin de bu kavramlar etrafında inşa olmasına neden olmuştur.

Bu doğrultuda 1950- 1970’li yıllar arasında özellikle İstanbul’da yer alan zenginlerin gündelik yaşam pratikleri mevcut sınıflardan farklı özellikler göstermektedir. Bir önceki dönemde olduğu gibi 1950 ve 1960’lı yıllarda zenginlerin yaşamak için tercih ettiği yerler Beyoğlu, Maçka, Moda, Nişantaşı, Beşiktaş, Adalar gibi semtlerdir. Bu yerlerde kendi yaşam pratiklerini oluşturan zenginler, kendileri gibi olanlar ile lüks ve eğlence odaklı hayatlarına devam etmektedirler. Ancak 1955 ve sonrası yaşanan göçler ile İstanbul’un eski zenginlerinin yaşadığı mekanlarda, Anadolu’dan gelen zenginler ve sonradan zengin olanlar görünmeye başlamıştır.

Batılı değerler doğrultusunda, üst sınıfın inşa ettiği yaşam biçiminin en temel kavramları eğlence, lüks ve gösteriştir. Bu üç kavramı içerisinde barındıran her türlü eylem bu yaşam biçimi içerisinde kendisine bir yer bulmaktadır. 1923-1950 arası dönemde başlayan üst sınıfın otel ve kulüplerde eğlence anlayışı daha da genişleyerek 1950 sonrasında da devam etmiştir. Özellikle gece kulüpleri gibi eğlence merkezleri, zenginlerin uğrak yeri olmuştur. Gece kulüplerinin üst sınıf müdavimleri, her akşam ya da gün aşırı gece kulüplerini sosyalleşmek için tercih etmekte orda varlık göstererek zengin üst sınıfa dahil olmaktadır. Zengin üst sınıf için belirlenen eğlence kuralları, bu sınıfı bir arada tutan kurallardır. Zengin aileler eğlence kulüplerine veya otellerin eğlence salonlarına üye olmaktadır. Bu pahalı üyelikler sayesinde, bir taraftan her türlü davetten haberdar olunmakta, diğer taraftan zenginler birbirlerini takip edebilmektedir. 1960 öncesinde gece kulüplerinin merkezi Şişli ile Taksim arasındadır. Beyoğlu ise daha çok pavyon tarzı eğlence merkezlerinin mekanına dönüşmüştür. Tahmin edilebileceği üzere gece kulüplerinde insanlar şık kıyafetler giymekte, birbirlerine son derece saygılı davranmaktadır. As Kulüp, Çatı Kulüp, Çınar Kulüp, Batı Kulüp, Goldfinger Kulüp, Dağ Kulüp dönemin önemli gece kulüplerindendir. Bunlar içinde *Club X* dünyaca ünlü olanların geldiği ve Türkiye’den zenginlerin dünyaca ünlü kişileri görmek için sıraya girdiği kulüptür (İşmen, 2021, müzikevim.com)

Gece kulüplerinde, evlerde veya otellerde verilen davetler zengin üst sınıfın birbirlerine zenginliklerini kanıtlayacak önemli organizasyonlardır. Bu tür organizasyonlara davet edilebilmek veya bu tür organizasyonlara ev sahipliği yapabilmek, o dönem açısından oldukça prestijli bir durumdur. Herhangi bir organizasyon söz konusu olduğunda “Aylardan beri giyecekleri kıyafetleri hazırlanır, binlerce lira harcayarak ve sabahlara kadar oturarak yaptıkları icraat yetmiyormuş gibi başkalarının marifetlerini öğrenmek için giriştikleri casusluk faaliyetlerin de bulunurlardı. Gece kulüplerinde düzenlenen önemli geceler adeta zenginlerin gündelik hayatlarını aylarca meşgul ederdi” (Bali,2023). Dönemin zenginlerinin gündelik hayatını ve sosyetenin yaşam pratiklerini anlamak açısından Bali’nin (2023) Uğur Mumcu’dan iktibas ederek aktardığı yazı oldukça açıklayıcıdır.

Cevizzadelerin partisinde yüz bin liralık masraf yapılmıştır. Misafirler gecenin geç vaktine kadar eğlenmişler orkestranın tatlı nağmelerinde en son dansları yapmışlardır. Ev sahibi ve zarif kızının o gece için diktirdikleri mavi tuvaletler yirmi beşer bin liraya mal olmuştur. Kış aylarını İsviçre’de geçiren ithalatçının kızı partiye Fransız flörtü ile gelmiştir. Çiftler yanak yanağa dans ederek bir Paris gecesi yaşamışlardır. Bu arada bir köşede siyasiler ve diplomatlardan kurulu bir topluluk yurt sorunları üzerinde tartışmaktadırlar. Partiye vali ve savcı da gelmişler ev sahibi kapıda misafirlerini karşılayarak zarif bir ev sahibi örneği vermiştir. Bir de hepsinden güzeli ilkokulu İsviçre’de ortaokulu Almanya’da lise ve üniversiteyi İngiltere’de okuyup şu anda Fransa’da doktora yapan bir senatörün oğlu bir havuz başında sosyalizm tartışması yapmakta ay ışığı altında pastasını yerken ATÜT üzerinde keskin görüşler ileri sürmektedir. Bütün bunları her gün sosyete sütunlarında izleme mümkündür. Egemen sınıfların fraj-klı smokinli tuvaletli şallı viskili votkalı zarif temsilcileri boğazın serin rüzgarlarına karşı viskilerini yudumlayarak yorgunluklarını gidermeye çalışırlar. Çünkü bu toplumda en çok emek veren ve dinlenme hakkına sahip olanlar bunlardır. Yani ithalatçılar ve komisyoncular. Kumar köy kahvelerine yasak sosyete kulüplerinde serbesttir. Esrar İstanbul batakhanelerinde zehir sosyete partilerinde keyifti. Toplumun yasak bulduğu hangi yaşantı biçimi varsa sosyetenin vazgeçilmez alışkanlıklarıdır (s.196)

1950’li yıllarda zengin üst sınıfların eğlence mekanları arasında gece kulüplerinin yanı sıra gazinoları da görmek mümkündür. Fakat gazinolar daha çok Anadolu’dan göç etmiş zenginlerin eğlence mekânı olarak düşünülmüştür. Başka bir deyişle taşralı zenginlerin eğlence mekânı gazinolardır. Geçmişleri Abdülhamit’in son dönemine dayanan gazinolar 1950’li yıllardan sonra hızla yaygınlaşmaya başlamıştır (Şenyurt, 2021: 948). 1955’lerden sonra ise gazinolar bütün İstanbul’da hızla yayılmaya başlamıştır. Gerek gazinolarda gerekse

gece kulüplerinde verilen partiler, zenginlik gösterisine dönüşmektedir. Özellikle yıl başı partileri ve bu partilerde harcanan paralar adeta zenginlerin birbirleri ile yarıştığı eğlencelerdir. Hal böyle olunca gece kulüpleri ve gazinolar yeni sanatçılar getirerek müşteriyi memnun edebilme, yarışına girişmişlerdir. Dönemin sosyetesini ve zenginlerini mekanına çekmek isteyen patronlarda birbirleri ile yarışır hale gelmiştir.

Gece kulüplerinde, eğlence merkezlerinde otel davetleri ve açılışlarda 1950'li yıllardan sonra karşılaştığımız zengin üst sınıfa mensup aileler, çoğunlukla ekonominin işleyişine göre şekil alan, var olan istikrarsızlıkları kendi çıkarlarına doğru uyarlayıp kısa yoldan ve sonradan zengin olan ailelerdir. Kibir, teşhir ve gösteriş üzerinden bir yaşam biçimi inşa eden bu aileler gösteriş ve tüketim üzerinden birbirleri ile yarış halindedirler. Dönemin önemli mekanları ise lüks oteller, gece kulüpleri gazinolar gibi eğlence yerleridir. Her dönemde olduğu gibi 1950-1980 arasındaki yıllarda zenginler bu mekanlarda gösteriş yarışına girmişlerdir. Yanı sıra lüks arabalar, büyük partiler, kılık kıyafet lüksün ve zenginliğin gösterildiği yerlerdir. 1970 ve 1980 yılları arası ise iki darbe arası dönem olması hasebiyle nispeten toplumsal karışıklıkların olduğu yıllardır. Bu yıllarda yurt dışına çıkmak sakıncalı algılandığı için kayak merkezleri ve dağlardaki lüks oteller zenginlerin yeni mekanları haline gelmiştir. Bu durum söz konusu dönemde yükselişte olan yeşil çam sinemasına da sıklıkla yansımıştır. Sevgilisiyle özellikle Uludağ'daki lüks otellere giden zenginlerin sinemaya aksı dönemin zenginlerinin gündelik hayatını örneklendirmesi açısından son derece önemlidir³⁸.

3.4.4 Cumhuriyet Dönemi Zengin Tipleri

Yeni cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra topyekûn yeni bir devlet olma hareketleri, ekonomiden siyasete toplumun hemen hemen her alanında gözlenmiştir. Siyasal ve ekonomik anlamda, tam bağımsızlık hedefine uygun bir biçimde geliştirilen politikalar ile devletin bir an önce bir kimlik ekseninde kalkınması amaçlanmıştır. Bu kalkınma sırasında, ekonomik olarak kendi kendisine yetebilen ve gerektiğinde devlet ile iş birliği yapacak olan zengin bir sınıfın varlığı gerekli görülmüş ve ulusal olmak şartı ile böyle bir sınıfın oluşturulması, özellikle maddi açıdan desteklenmiştir. Yeni cumhuriyetin kuruluş aşamasında, mevcut birtakım sorunlar ve Osmanlı'dan kalan birtakım siyasal ve toplumsal problemlerin gölgesinde, zengin bir sınıfın, istenilen düzeyde oluşması oldukça uzun bir zaman almıştır. Yine de devletin yeni kurulduğu sıralarda az da olsa kalburüstü diyebileceğimiz zengin ve kendisini yaşam tarzı ile

³⁸ Küçük Hanımın Şöförü (1962), Satın Alınan Koca (1972), Aşkımın Oynama (1973), Şaşkın Damat (1975) bu türden filmlere örnek olarak gösterilebilir. Bu filmlerin ortak özelliği Dağ otellerindeki zenginlerin aşk hikayeleridir.

diğer sınıflardan farklı bir yerde konumlandiran elit ve yüksek kültüre sahip bir sınıfın varlığı, söz konusudur.

Tek partili hayattan sonra, zengin sınıfı daha da çeşitlenmeye başlamış ve görünür hale gelmiştir. Özellikle devletin kuruluş sancılarının yavaş yavaş geçmeye başladığı dönemlerde, iktisadi kalkınma ile zenginlerin varlığı da görünür hale gelmiştir. Zenginlerin yaşam tarzları, tüketim pratikleri ve daha birçok yönü dikkat çekmiştir. Elbette bu süreçte tek bir zengin tipinden bahsetmek mümkün değildir. Bu anlamda 1923-1980 arası dönemde var olan zenginleri belirli tasniflere tabii tutarak anlamak mümkündür. 1980 ve sonrası ise hem Türkiye ekonomisi hem de zenginlik kültürü açısından milat niteliğindedir. Bu sebeple müstakil bir inceleme konusudur. 1923-1980 arasındaki zengin tiplerini ise zenginlik kaynakları sebebiyle beş farklı kategoriye ayırmak mümkündür. Bu kategoriler: savaş zenginleri, milli burjuvazi, köklü enderuni zenginler ve Anadolu’da yer alan toprak zenginleri olarak kategorilere ayırmamız mümkündür. Bu kategorilerin her birisi döneminin zihniyet dünyasını somutlaştırması açısından önemlidir.

3.4.4.1 Milli Burjuvazi

Genç cumhuriyetin ilk dönemlerinde, devletin ekonomik olarak kalkınması hedeflenmiş ve milli burjuvazi oluşturmak adına önemli adımlar atılmıştır. Cumhuriyetin kurucu kadrosu, Osmanlı’nın son yüzyılında yaşanan siyasi istikrarsızlık ve karmaşayı da göz önünde bulundurarak Batı’nın emperyalist yayılmacı politikaları karşısında, ulus-devlet olarak sınırlarını koruyabilme çabası içerisinde olmuştur. Batı’nın emperyalist politikalarını kabul etmeyen bu zihniyet aynı hassasiyeti batıda hâkim olan kapitalist zihniyetli ekonomik anlayışa karşı göstermemiştir. Çağdaşlaşma ve modernleşme hedefleri altında Batı’nın yayılmacı, kapitalist ekonomik anlayışı, Türkiye Devleti’nin ekonomik anlayışı olarak benimsenmiştir.

Batı’da var olan kapitalist sistemin en önemli gereklerinden bir tanesi zengin bir sınıfın varlığıdır. Ancak Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş aşamasında mevcut nüfus, verilen askeri mücadeleler ve öncesinde yaşanan siyasal, toplumsal ve ekonomik krizler sonrasında işçi ve köylü sınıfından oluşmaktadır. Toplumsal yapının işçi ve köylü sınıfının fazlalığı ile şekillenmesi, hedefi bir an önce kalkınmak olan yeni Türkiye için yeterli değildir. Devletin kendisi ekonomik ve toplumsal olarak kalkınmak için zengin bir sınıfın varlığına, ihtiyaç duymuştur. Bu nedenle genç cumhuriyetin kurucu kadroları, ilk hedef olarak var olan boşluğu doldurmak adına, İstiklal Savaşı dönemi ve sonrasında milli ve zengin bir profil oluşturmaya çalışmıştır. Atatürk’ün bizzat kendisi “kaç milyonerimiz var? Hiç. Binanenaleyh biraz parası

olana da düşman olacak değiliz. Bilakis memleketimizde birçok milyonerin hatta milyarderin yetişmesini sağlayacağız” (Duman, 2007: 42) sözleri milli burjuvazi oluşturmaının altında yatan düşüncenin bir göstergesidir. Yine Atatürk’ün İzmir İktisat Kongre’sinde yapmış olduğu açılış konuşmasında, ülkede zengin sınıfın bir an önce oluşturulmasının gerekliliği önemli bir unsur olarak vurgulanmıştır. Atatürk bu konuşmasında ülkenin modern çağdaş ve huzurlu bir yer olmasını istemekte ve bunun yolunun da ekonomik eylemler ile olacağını, altını çizmektedir. Ekonomik eylemler ile belirli bir seviyeye gelen halkın zenginliğinin artması, aynı zamanda toplumun müreffeh bir seviyeye ulaşmasının da temelidir. Oluşturulan milli burjuvaziden beklenen, ülkenin kalkınmasına sağlayacakları faydadır. Böylece hem zengin bir sınıf varlığını devam ettirilecek hem de milli birlik ve beraberlik içinde ülke topyekûn kalkınacaktır.

Batı’nın kendi tarihsel süreci içerisinde yüzyıllarcailmekilmek ördüğü ve siyasal, toplumsal ve ekonomik olarak birçok tarihi olay ve olgunun ardından oluşturduğu Batı kapitalizmi; aynı toplumsal ve siyasal süreçlerden geçmeyen yeni cumhuriyetin ekonomik hedefi olarak belirlenmiştir. Fakat ulus devlet anlayışıyla birlikte şekillenen bu ekonomik hedef; yeni kurulan devletin bir an önce kalkınması, oluşturulan zengin sınıfın devlete sağlayacağı faydanın maksimum düzeyde olması ve ekonominin Türkleştirilmesi gayelerini de barındırmaktadır (bkz. Yapıcı, 2019).

Batı’nın kendi toplumsal gerçekliği içinde bir sonuç olarak doğmuş ve doğması hayli zaman almış kapitalist sistemin, yeni kurulan cumhuriyetin bir hedefi haline gelmesi yeni devletin kendi toplumsal gerçekliğini ya görmemesinin ya da inkâr edip bambaşka bir toplum ve devlet tahayyül etmesinin bir sonucudur. Buradaki asıl problem, Batı için tarihsel arka planı oldukça uzun olan ve doğrudan Batı’nın kendi toplumsal gerçekliği ile ilgili olarak ortaya çıkan bir sistemin tepeden inme ve tartışmasız biçimde, başka bir toplum için uygulanabilir olabileceğini düşünen zihniyettir. Hedef olarak belirlenen sistemin aceleci, üzerinde derinlikli çalışılmamış ve birçok gerçeğin göz ardı edildiği bir durum vardır. Nitekim hedeflenen sistem miras alınan ve Türkiye toplumu için, bir gerçeklik olarak kabul edeceğimiz devletçi tahayyülle örtüşmemiş milli burjuvazi oluşturma adına atılan ekonomik adımlardan istenilen verim alınamamıştır.

Çağdaşlaşma adına yenilikçi, modern ve aynı zamanda milli olan bir zengin sınıf oluşturulmak istenmiştir. Devlet, ekonomik girişimlere kendi çıkarları doğrultusunda izin vermiş ve zenginleşmenin yolunu açacak hamlelerde bulunmuştur. Devletin politikalar ile bizzat desteklediği bu yeni zengin sınıf -milli burjuva- Batı’da olduğu gibi yaşanan sosyal,

siyasal ve ekonomik gelişmelerin sonucunda kendiliğinden oluşan bir sınıf değil devletin bizzat isteyerek oluşturduğu bir sınıftır. Devletin kontrolünde oluşturulan bu sınıf için özel mülkiyetin alanı, sınırsız değildir. Özel mülkiyetin, devlet kontrolünde verilmesi ve özel teşebbüslerin oldukça az olması, batılı anlamda oluşturulması hedeflenen kapitalist sistemin zengin tabakası ile özdeşleşen bir durum değildir.

Devletin kurucu kadroları için zengin bir sınıf oluşturmak, dönemin şartları açısından devletin bekası adına oldukça önemli görülmüştür. Hedeflenen kapitalist ekonomik sistemin en temel faktörü zenginleşebilen bir sınıfın varlığından geçmektedir. Ancak ulus-devlet mantığı ile oluşturulmaya çalışılan bu sınıf hemen hemen her anlamda devletin müdahalesi ile karşı karşıya kalmıştır.

Cumhuriyetçi kadrolar Türk burjuvazisini desteklemek ve böylece devletten beslenen bürokrat, sivil, asker sınıf çıkarımı garanti altına almak için devletçilik politikasını bir araç olarak kullanmışlardır. Tekelci kapitalizmin çıkarıyla da uyuşan bu politika sonucu Türkiye’de kaba hatlarıyla üç farklı mülkiyet -Batı ve Güney Anadolu ile İç Anadolu’nun bazı kesimlerinde kapitalist mülkiyet, Orta ve Kuzey Anadolu’nun bazı kesimlerinde küçük özel mülkiyet, Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da feodal mülkiyet biçimi- ortaya çıkmıştır. (Duman, 2007: 42).

Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk dönemlerinde siyasal bir zeminde, kendisine destek bulan milli burjuvazi devletin en üst kademelerinde yer almayı başarmıştır. Devletten aldıkları destekle kalburüstü, zengin ve seçkin olabilen bu sınıf toplumun kaymak tabakası haline gelmiştir. Bu anlamda devletin imkânları sonuna kadar kullanılmıştır. Bu imkanlarla atadan zengin olmayan ya da herhangi bir mülkiyete ya da geniş toprak parçalarına sahip olmayan orta ve orta üst sınıf devlet memurları sınıfından gelen kişiler, burjuva üretme çabasından faydalanmıştır. Bu sınıf, büyük kentlerde yaşayan toplumun ortalamasını ifade eden ailelerden geliyordu. Orta sınıf memur kesimin zenginleşmesi, Osmanlı’dan devralınan az sayıda zengin kesimin sayıca da artmasını sağlamıştır. Sayıları artan zengin kesim, kendileri için beklenen misyonun dışında -Devlet ile zengin sınıfın birlikteliği ile ülkenin kalkınması hızlanacak ve böylece en başta üzerinde durulan ilkeler somut eylemlere dönüşecektir- devletin imkanlarını kullanmakla beraber, ülke ekonomisine üreterek katkıda bulunan bir sınıf olmamıştır. Batı’nın yaşam tarzını taklit eden ve bunun içinde tüketime gösteriş temelinde bir anlam yükleyen bir sınıf olup, birlik be beraberliği kamçılacak bir kültürden ziyade eğlence ve lüks odaklı bir zenginlik kültürünün yerleşmesine vesile olmuştur.

Cumhuriyetin “geniş devlet desteği ile sanayici yaratma politikası birçok zenginin yetişmesine katkı sunmasına rağmen büyük sanayiciler ve büyük sanayi tesislerinin ortaya çıkmasını sağlayamamıştır. Buna karşılık daha kolay ve garantili kazanç yolları tercih edilmiş üretilip satmaktansa alıp satmak yeni yetişen zengin tipi ya da daha doğru bir tabirle milli burjuvalar tarafından tercih edilmiştir. Bununla birlikte geleceğin iş adamları bu dönemde imal edilmiş ve özellikle Anadolu’da iş hayatını ellerinde tutan Rum ve Ermenilerin tasfiyesi milli müteşebbislere geniş imkanlar getirmiştir (Duman, 2007: 40-43). İttihatçıların ikinci döneminde uygulanan Türk ve Müslüman seçkinlerden oluşan bir burjuvazi kurma yolundaki politikaları, ülkedeki yabancı ve gayrimüslimlerden oluşan burjuvazi karşısında kayda değer bir başarı elde edememiştir. Ancak bu süreç milli bir burjuvazinin kurulması yönünde ilk adımı oluşturmuş, İttihat ve Terakki döneminde devlet desteği ile zenginleşen Müslüman Türk seçkinler Millî mücadeleyi desteklemiş ve bunun karşılığını da almışlardır.

Keyder’e göre, direniş hareketi, İttihat ve Terakki taşra teşkilatı ve Müslüman burjuvazinin desteğiyle güçlenmiştir. Cumhuriyetin kurulmasının ardından Osmanlı burjuvazisinin ana kolunu oluşturan gayrimüslim zenginler, Anadolu’dan tasfiye edilmiş, onların yerini Balkanlardan ve Kafkasya’dan göç edenlerden, Anadolu eşrafından ve toprak sahiplerinden oluşan yeni bir tabaka almıştır. Zira, Kurtuluş Savaşı sürecinde sadece İttihat ve Terakki’nin taşra seçkinleri değil, Müslüman tüccar ve toprak sahipleri de milli kurtuluş davasına sahip çıkmışlardır. Söz konusu kesimler, İttihat ve Terakki döneminde devlet destekli zengin sınıfı oluşturma gayretlerinin Cumhuriyetin kuruluş döneminde de devam etmesine ön ayak olmuşlardır. Bu süreçte devlet desteğiyle tasfiye edilen gayrimüslimlerin servetlerini de ele geçirmişlerdir (Keyder, 2008: 101-110). Sonrasında, Cumhuriyetin ilk yıllarında ticaret burjuvazisinin devlet eliyle oluşturulması, bunların yabancı sermayeye bağımlılığı, devletçi dönemin yeni ve yine devletle iç içe büyüyen sanayi sermayedarları, savaş yıllarının fırsatçı yeni zenginlerinden kurulu olan yapma burjuvazi, aynı zamanda özel teşebbüse dayalı rekabetçi bir girişimcilik kültürünün oluşmasının önündeki temel engellerden birini oluşturmuştur.

Devlet, bürokrasisi eliyle zenginleşen kesimler ve bizzat bürokrasi girişimcilik potansiyeline sahip ancak kendileri ile sosyal/fikri bağları olmayan Anadolu’nun tüccar, zanaatkar ve toprak sahiplerinden oluşan görece zengin kesimlerinin güçlenmesine ve milli burjuvaziye dahil olmasına, izin vermemişlerdir. Türkiye’de “...sanıldığı gibi milli sermayeyi artıran özel teşebbüsü harekete geçiren ve ulusal kökenli ekonomik bir düzenin alt yapısını oluşturan kamusal hedeflerden ziyade asker ve sivil palazlanmasını sağlayacak türden özel

girişimleri içeren...” bir zengin sınıf söz konusu olmuştur (Duman, 2007: 43). Böylece devlet içinde gelişmiş bir sanayi zenginleşmesinin varlığı dışında, büyük toprak sahiplerinin ve devletin kurucu kadrosunun ittifakı ile oluşan risk almayan ve devletle bütünleşmeyen bir ticaret burjuvazisi ortaya çıkmıştır. Devletin müreffeh medeniyetler seviyesine ulaşmak için bir araç olarak gördüğü milli burjuvazi, devletin sınırları içinde yeni ve sonradan edinilmiş bir zenginliğin varlığından öteye geçememiştir. Kapitalist sistemin oluşum aşamasındaki tarihi, siyasal ve toplumsal kodların, genç cumhuriyetin kurucuları tarafından yeteri kadar anlaşılamaması, milli burjuva için istenilen hedeflere ulaşılmamasının ardında yatan nedendir. Burada çok derin ve hesaplanmış bir ekonomik sistemin varlığını uygulamaktan ziyade, kısa vadeli ve üzerinde çokça çalışılmamış bir sisteme entegre olma gayretinin payı büyüktür. Devletin bizzat kendi eli ile oluşturduğu yeni zenginlerin, devlet tarafından kontrol edilen özel teşebbüs eylemi de ulaşılmak istenen hedeflere ulaşılamamasındaki bir diğer önemli faktördür.

Devlet içinde düzen sağlamak adına atılan adımların olumsuz sonuçları, daha farklı kesimler için başka olumsuz sonuçlarında ortaya çıkmasına neden olmuştur. Oluşturulmak istenen milli burjuvaziye yönelik atılan adımlar da beraberinde başka olumsuz sonuçları getiren unsurlardan bir tanesidir. Yeni cumhuriyetin batıya dönük yüzünün en belirgin göstergelerinden bir tanesi yenilikçi, modern ve batıcı bir prototipi devletin uluslararası yüzü olarak değiştirmektir. Bu anlamda milli burjuvazi oluşturma çabaları, ilk dönem genç cumhuriyet için oldukça önemli bir husustur. Genç cumhuriyet, milli burjuvazi oluşturma gayreti içinde önemli adımlar atsa da gerek Osmanlı Devleti açısından, gerekse de yeni Türkiye açısından devletçi zihniyet bunun ardında her daim var olmuştur. Türkiye toprakları içerisinde tarihin ve sürecin doğurduğu bir burjuva sınıfının varlığı söz konusu olmamıştır.

Devletin burjuva anlayışını topluma giydirmeye çalıştığı bir elbise olarak yorumlamak, o dönem açısından çok daha doğru olacaktır. Bali bu durumu “Türkiye’de ulus devletin kurucu kadroları, güçlerini burjuva sınıfından değil göbek bağıyla bağlandıkları bürokratik devlet geleneğinden almıştır. Bunun Türkiye’ye has açılımı şudur: burjuva devlet burjuva toplumdaki daha önce doğmuştur. Bir resmi ideoloji olarak devletçilik ise mevcut düzeni devam ettirmek şeklinde algılanmıştır” (Bali, 2023: 262) şeklinde ifade eder. Gerek yeni cumhuriyetin kurucu kadrosunun çabaları, gerekse de dönemin şartları açısından içinde bulunan durum, yeni Türkiye’de zengin bir üst sınıfın varlığını mümkün kılmıştır. Bu zengin üst sınıf sahip oldukları yaşam tarzı ve bu yaşam tarzının ardında bulunan zenginlik kültürünün beraberinde getirdiği zihniyet ile diğer toplumsal tabakalardan ayrılmaktadır.

Fakat bu zengin sınıf arzulanan iktisadi kalkınmayı, toplumsal zenginleşmeyi, sanayileşmeyi ve üretimi sağlayamamıştır. Bu anlamda Tek Parti döneminin iktisat anlayışının, tam anlamıyla başarılı olduğunu söylemek mümkün değildir.

Biçim çalışmamız açısından Batı'daki zenginlik kültüründen ve zenginlerinden farklı olarak tepeden inmeci bir zengin tipinin üretilme çabası, oldukça önemlidir. Bu çaba modernleşme anlayışımızın genel karakteri ile topluma yerleştirilmek istenen zenginler ile somutlaşmıştır. Bu anlamda modernleşmemizin zihni arka planı, zenginleşme anlayışında da görünür hale gelmiştir.

3.4.4.2 Enderun Kökenli Zenginler

1800'lü yılların sonlarına doğru İstanbul ve civarında hâkim kültürden ayrıksı yeni bir kültür, oluşmaya başlamıştır. Oluşmaya başlayan bu yeni kültürün öncüleri; saray çevresine yakın aileler, saray içinde görevli paşalar ve onların aileleri ile İstanbul ticareti içinde ön plana çıkan tüccarlardır. Osmanlı'nın son dönemine rast gelen bu seçkin kültür içinde yer alan ailelerin, saray ile doğrudan ya da dolaylı ilişkileri söz konusudur. Bu nedenle sahip oldukları kültür, saray kültüründen izler barındırmaktadır. Bu kültürü, saray kökenli olması sebebiyle Enderun zenginleri olarak ifade edebiliriz. Enderun, esasında mülki ve askeri idarecilerin yetiştiği bir mekteptir. Bu idareciler Osmanlı merkez ve taşra bürokrasisinde yer almak üzere yetiştirilir. Fakat “çalışma sistemi, programı ve işleyişi göz önünde tutulursa Enderun'un bir mektepten ziyade çeşitli hünelerinin, sanatların, idarî ve siyasî bilgilerin uygulamalı olarak öğretildiği, kabiliyetlerin tespit edildiği bir kurs ve staj yeri olduğu söylenebilir” (İşpirli, 1995: 186). Bu sebeple Enderun'dan yetişmiş bürokratlar Osmanlı Sarayı'nın yüksek kültürünü almıştır. Sarayın sahip olduğu ince zevklerin devamı mahiyetinde olan bu yüksek kültür, saray içinde yaşaması sebebiyle hâkim kültürden ayrılmaktadır. Devlet içinde elde edilen statü veya konumun beraberinde getirdiği zenginlik, aynı zamanda bu ailelere, toplumun genelinden ayrışma imkânı da vermektedir. Başka bir deyişle, bu aileler devlet soylu seçkinleri oluşturmuştur.

Toplumun genelinden farklı bir konumda olan bu zengin aileler, yeni Türkiye ile birlikte aynı seçkin ve yüksek kültürü sahip oldukları zenginlikleri nedeniyle devam ettirebilmişlerdir. Boğaz ve çevresinde yer alan yalı ve konaklarda özel hizmetçi, uşak ve yurtdışından getirdikleri mürebbiyeler ile farklı bir yaşam tarzı sergileyen bu kesim için, iktidara yakın olmak cumhuriyet döneminde de önemli olmuş ve iktidarda görev almanın maddi kazancı, sosyal hayatlarının biçimlenmesinde etkili olmuştur. Özel zevklere sahip, yalı

veya konak kültürüne mensup üst sınıfın, yaşam tarzının tüketim odaklı yavaş yavaş değişmesi de, cumhuriyetin ilk zamanlarına denk gelmektedir. Sahip oldukları saray kültürüne, tüketim, lüks ve eğlence kültürü de eklenince zenginlik kültürünü temsil eden bir sınıfın varlığı söz konusu olmaya başlamıştır.

Kendilerine özgü mekanlarda kendilerinden olanlar ile sürdürdükleri yaşam tarzının sınırlarını belirleyenlerde, bu kültürün failleri olan zenginler olmuştur. 1800'li yılların bir devamı niteliğinde Cumhuriyet Döneminde de Nişantaşı, Maçka Beyoğlu, Teşvikiye ve Pera'daki konak ve apartman dairelerini kendilerine mekân olarak tercih eden bu aileler, sahip oldukları seçkin kültürü bu mekânlarda sürdürme gayreti içinde olmuşlardır. Cumhuriyet döneminde yalı ve konaklardan ziyade, batılı tarzda ve batılı mimari ile inşa edilen apartmanları tercih eden zengin kesim buralarda batılı hayat tarzını devam ettiren eğlence ve gündelik hayatlarında batılı bir tarz geliştiren ayrıksı bir sınıf, olmaya devam etmişlerdir. Özellikle 1930'lu yıllarda Nişantaşı, Maçka, Beyoğlu gibi semtler modanın alışverişin ve zengin bir yaşam tarzının somut mekanlarından birileri haline gelmişlerdir.

3.4.4.3 Anadolu Zenginleri

Enderuni zenginlerin dışında bir de Anadolu'da yeni cumhuriyetin zenginleşme politikaları ile zengin olan, kent hayatının zenginlik ile ilgili ritüellerinden habersiz maddi olarak zenginleşmiş fakat kültürel olarak zenginliğin beraberinde getirdiği rutin ve ritüellerden haberdar olmayan bir kesim bulunmaktadır. Cumhuriyetin ilk zamanlarında tarım ve çiftçiliğe verilen değer ile maddi kapasitelerini arttıran, Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde yer alan bu zengin kesim 1930'lu yıllarla birlikte Anadolu'dan İstanbul'a göç etmeye başlamışlardır.

Enderun kökenli zenginlerin İstanbul'a dair olan yerleşik kültürleri ve İstanbul içinde kendileri gibi olanlarla geliştirdikleri yaşam tarzı, Anadolu'dan göç eden bu zengin kesimin farklı bir bakış açısı ile tanımlanmasına neden olmuştur. Şöyle ki İstanbul'da yaşayan ve kökleri en fazla bir yüzyıl öncesine dayanan, toplumun üst tabakasında yer alan zenginler kendi birliktelikleri içerisinde bir yaşam biçimi inşa etmişlerdir. Bu dayatılan veya gösterişe dayanan bir yaşam biçimi değildir. Mevcut sosyal ve siyasal şartlardan dolayı kimi zaman gizlenmesi gereken bir durum olarak da tanımlanan zenginlikleri kendi içinde birleştirici bir rol oynamaktadır. Ancak Anadolu'dan hızlı bir şekilde gelip İstanbul'un seçkin elit ve yüksek kültürüne dahil olmak isteyen zenginler söz konusu olduğunda kendilerini yerli zengin veya köklü zengin olarak tanımlayan başka bir sınıf var olmuştur. Yerli köklü veya enderuni

zenginler sahip oldukları maddi zenginlik dışında birleştikleri her unsuru diğer zenginler karşısında korunması icap eden bir durum olarak değerlendirmişlerdir. Böylece ötekileştirdikleri diğer zenginler karşısında sınırları net, her zenginin dahil olmadığı bir rutinler ve ritüeller bütünü yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlamıştır.

Anadolu'dan İstanbul'a göç eden zengin kesim ise enderuni zenginlerin belirlediği yaşam biçiminin kapsadığı rutin ve ritüellerin dışında davranış biçimi ve yaşam tarzı örnekleri sergilediklerinden köklü zenginler tarafından istenmeyen bir kesim olmuşlardır. Anadolu'da sahip oldukları topraklar ile zenginleşen ve bu zenginlikleri ile yaşadıkları bölgelerde saygınlık kazanan (Çukurova ve Ege bölgesindeki toprak ağaları) sonrasında yaşadıkları bölgeler ile yetinmeyip İstanbul'a göç eden Anadolu zenginleri İstanbul'un üst tabakasına dahil olmak çabası içerisinde olmuşlardır. Geldikleri yerlerin farklılığı İstanbul için bir kültürel çeşitliliğinde var olmasına neden olmuştur. Her bir bölgenin kendisine özel zengin ve zenginlik anlayışı İstanbul için de zenginliğin heterojen bir görünüme bürünmesi sonucunu doğurmuştur. Bu heterojenlik karşısında sınırlarını daraltıp homojen rutin ve ritüellere sahip çıkan köklü zenginler öteki olarak tanımladıkları zenginelere karşı kendi kültürlerine sahip çıkma kaygısı duymuşlardır.

Zenginliğin hem niceliksel hem de niteliksel anlamda çeşitliliğinin altında Anadolu'nun farklı yerlerindeki mülkiyet biçimlerinin farklılığı bulunmaktadır. Bu farklı mülkiyet biçimleri beraberinde farklı ekonomik düzeyleri ve buna uygun yaşam örüntülerini ortaya çıkarmıştır. Mülkiyet biçiminin farklılığı zenginlik biçimlerinde de bir farklılığa neden olmuştur. Farklı kültürel göstergelere sahip zenginlik biçimleri İstanbul merkezde bir araya geldiğinde zenginlik kültürü içerisinde bir sınıfın kendisini daha elitist, seçkin ve görgülü olarak tanımlayıp diğerlerini ötekileştirme durumunu açığa çıkarmıştır (Duman, 2007: 42). Köklü, soylu veya enderuni zenginler kendilerinden olmayan Anadolu zenginlerini 'Hacı Ağa' veya 'esmer zenginler' olarak tanımlamışlardır. Bu esasında merkez taşra ilişkisinin zenginlikler arasındaki yansıması olarak değerlendirilebilir.

Ötekileştirilen Anadolu zenginleri aynı zamanda Hacı Ağa adlandırması altında zenginlik kültürü içinde istenmeyen yadırganan ve görgüsüz olarak da yaftalanan bir kategoridedir. Hacıağa prototipine sıkıştırılan Anadolu zenginleri sadece zenginlik kültürü içerisinde değil mekânsal olarak İstanbulun kendisinde istenmeyen bir kategoridedir. İstanbul'un hemen hemen her bölgesinin Anadolu zenginleri tarafından zapt edildiğini düşünen enderuni zenginler bu kuşatıcılık karşısında kendi kabuklarına çekilmeyi ve zapt olan

her alanı onlara bırakmayı da göze almışlardır. Bu nokta da Hacı Ağa adlandırmasının üzerinde de özenle durmak gerekmektedir.

Normal şartlarda haç vazifesini yerine getirilenlere verilen bir isim olan Hacı tanımlaması Ağa kelimesi ile bir araya getirilerek, Cumhuriyet modernleşmesinin genel karakteristiğine uygun bir şekilde geri kalmışlığı imlemektedir. En iyi ihtimal ile ağa köylülüğe, geleneğe, örf ve adetlere sahip çıkana atıf yaparken, hacı dindarlığa atıf yapmaktadır. Bu anlamda kendisini seçkin ve elit olarak tanımlayan ve merkezde konumlanan bir zümrenin varlığından bahsetmek mümkündür. Bu merkezi her an tehdit eden ve farklı sermaye türleri ile elit olmasa dahi sermayedarlığı sağlayabilen bir kesimin de varlığından bahsedebiliriz. Farklı alanlarda takunyalı, yalınayak, taşralı gibi adlandırmaların kökenini de ifade eden bu ayrım günümüz zenginlik kültürünü anlamak açısından kilit bir rol oynamaktadır. Özellikle günümüz zenginlik kültürünün farklı komplekslerle ve gösterişçi yönüyle ilişkilendirerek yorumlamamız gerekirse; Cumhuriyetin ilk yıllarındaki zenginler arasındaki merkez taşra ikilemi günümüzde sürekli kendini kanıtlamaya ve her alanda gösterme yarışına giren ve taşralı karakterini kültürel kod olarak taşıyan bir kültürün varlığından bahsedebiliriz³⁹.

Anadolu’da özellikle 1950’lerde dönemin özelliklerine göre nitelik değiştiren zenginler türemeye başlamıştı. Çukurova’nın ve Ege’nin pamuk zenginleri çiftçi aileleri İstanbul’a yeni yeni geliyorlardı. İstanbul sosyetesine ise servetinin kaynağı pek bilinmeyen soyadlarının arkasında zadeler benzeri ekler bulunan ailelerden oluşuyordu. Bunların genellikle İstanbul yakasında bir hanları şişli Beyoğlu, Nişantaşı üçgeninde apartmanları olurdu. Koçlar Ankara’dan Sabancılar Adana’dan Eczacıbaşılar İzmir’den yeni yeni İstanbul’a gelme teşebbüsündeydiler (Bali, 2023: 100). Bali’nin özellikle röportajlar ve gazete yazılarından derleyerek oluşturduğu çalışmasında köklü ve soylu zenginlerin bu tabakaya yönelik bakış açısının somut örneklerini görebilmemiz mümkündür.

Krema biraz yana kaymıştı. Ortalarda karartma perdesinden milyonlar kazanmışlar vardı. Veya başka bir trafikten Hacıağa devrine girilmişti. Uzun homurtulu arabalarla kimyasal sarışın metreslerle sonradan hızlanacak bir alay çocukla dizlerine kadar dekoltelenecek henüz sıkı başörtülü eşlerle... Hacıağaların çocukları kolejlere akın etmişlerdi işte ‘biology’ ‘psychology’ diye göbeklerinde bebe salları gibi sallayanlar kitaplarını bu çevreye dahildiler... Hacıağalar bugün daha hacimli türediler... Eski zenginlerin çocukları artık

³⁹ Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde bu bahis daha da ayrıntılı analiz edileceği için bu bölümde sınırlı yoruma yer verilmiştir.

büyük batı üniversitelerinin mezunlarıdır...görgüsüzlük gibi soğuk bir kumaştı
(Bali; 2023: 85).

Bu alıntıdan da anlaşılacağı üzere Anadolu'dan göç ederek İstanbul'a gelen ve burada sahip oldukları maddi zenginliğin avantajlarından faydalanarak İstanbul'un üst tabakasında yer almak isteyen Anadolu zenginleri, köklü zenginler ile aralarındaki sosyo kültürel farkları kapatma yolları aramakta ve uyguladıkları her yöntem soylu zenginler tarafından iğreti olarak tanımlanmaktadır. Burada salt köklü zenginlerin olumsuz bakış açılarından kaynaklanan bir durumun varlığı söz konusu değildir. İstanbul'a göç edip hızlı bir kültürel değişime tabii olan Anadolu zenginleri de sergiledikleri yaşam biçimi bakımından bu eleştiriyi üzerlerine çekmektedir. Başka bir yerde ise yaşanan bir gezi şu şekilde aktarılmaktadır.

Hayata karşı tutumu gösteren bir gezintiyi unutmam mümkün değil. Gene İpar'daydık. O kez de hacığa çocukları doldurmuştu kotrayı. Yemek tabaklara ayrılmış uzun bir masanın üstünde duruyordu. Buyurun denince öyle bir saldırış oldu ki itişildi çarpışıldı. Kıtlıktan çıkmışçasına. Tabaklar eksik düzenlenmişti. Mürettebata yemek kalmadı. Altına hücum eder gibi saldırmayanlardan birkaç kişi yemeğini mürettebatla paylaştı. (Bali, 2023: 88).

Bu dönemin akıllarda yer eden ve toplumsal tarihe mal olan her mahalleye bir milyoner sloganı ise kısa zamanda bir zenginler sınıfı yaratma hedefi ve vaadi idi. Bu vaat de gerçekleşecekti. Gerçekleşmesiyle birlikte basında fırsatçı tüccar yerine Hacı Ağa tiplmesi belirecekti. Mizah dergilerinde Hacı Ağa altınlarını kuşağında saklayan İstanbul' a geldiğinde yeni açılan lüks otellerde kalan servetini pavyon dilberleriyle harcayan lüks arabaya binen sonradan görme kültürsüz bir figür olarak resmedilmekteydi.

İstanbul da yerli olmayan zenginlerin davranışlarının yerli zenginler tarafından bu şekilde tanımlanması, görgüsüz zenginler tabirinin de yavaş yavaş literatürde var olmasına neden olmuştur. Bu zenginler aynı zamanda 'sonradan görme', 'türedi' gibi tanımlamalarla sıklıkla ötekileştirilmekteydi.

Sonuç olarak Anadolu zenginleri, Anadolu'nun farklı coğrafyalarından İstanbul'a göç etmiş ve dönemin fırsatlarını değerlendirerek sermaye biriktirebilmiş zenginleri ifade eder. Fakat bu zenginler Osmanlı sarayının yüksek kültüründen ya da devlet müktesebatından geçmediği için zenginlik kültürünün gerekliliklerini yerine getirebilecek hayat tarzını üretememiştir. Bu sebeple daha eğitilmiş, devlet terbiyesi görmüş ve atadan zenginlikle karşılaşan sınıf açısından 'taşralı' tipler olarak anılmıştır. Bir taraftan kendisine ait olan

sermayenin ve ekonomideki alanın kaybedilmesi korkusu diğer taraftan yüksek kültüre sahip olmayan zenginlerin yükselişi tereddütlerle karşılanmıştır⁴⁰. Böylelikle günümüze kadar uzanan ve zenginlik kültürünün farklı formlarını üreten kültür kampları şekillenmiştir.

3.4.4.4 Savaş Zenginleri

Genç cumhuriyetin ilk dönemlerinde, Türkiye toplumunda yer alan bir diğer zengin kesim ‘savaş zenginleri’ olarak anılan ve hızlıca zenginleşen kesimdir. Birinci Dünya Savaşı sırasında, Osmanlı imparatorluğu siyasi ve ekonomik olarak bir dağılma süreci ile karşı karşıya kalmış ve yaşanan istikrarsızlıktan ötürü, reaya fakirleşmiş ve mülksüzleşmiştir. Var olan siyasi istikrarsızlık ve devletin dağılma süreci içerisinde bu durumdan faydalanıp, durumu ekonomik olarak kendi lehine çevirip zenginleşen bir kesim oluşmuştur.

Sonradan varlık sahibi olan bu kesim, savaşlar sonrası zengin olduğu için ‘savaş zengini’ ya da ‘harp zengini’ olarak anılmıştır. “Savaşın sonunda Osmanlı toplumunda ‘harp zengini’ adında bir sınıf ortaya çıkmıştı. ‘Harp tüccarı’, ‘spekülasyon erbabı’, ‘331, 332, 333 zengini’, ‘muhtekir’ gibi sıfatlarla tarif edilen türedi zenginler; toplumsal ahlak çöküntüsünün, açlığın, yolsuzluğun, sefaletin, fuhşun, kumar ve alkolün sorumlusu olarak görülmüştür. Birkaç ay içerisinde dev servetler kazanan unsurların ortaya çıkması diğer yandan İstanbul’u servet ve sefaletin aynı anda yaşandığı bir kent haline getirmişti” (Vural, 2016: 120). Devlet oluşan bu türedi zengin kesim ile mücadele eder gibi görünse de, gizliden gizliye harp zenginlerinin zenginliklerinin artmasına göz yummuştur. Dönemin Dâhiliye Nazırı Talat Paşa anılarında; savaşın son yıllarında subayların da içinde bulunduğu bir grup insanın, savaş ortamından yararlanarak suiistimallerde bulunarak, zenginleştiğini ifade etmiştir. Bu suiistimallerin meydana gelmesinin en önemli faktörünün başta Levazım Amiri İsmail Hakkı Paşa olmak üzere hükümetten bazı kişilere yakın olan şahısların büyük servetler elde ettiğini belirten nazır, bu durumun halk arasında büyük bir hoşnutsuzluğa sebep olmakla beraber halkın, devlete olan güvenini sarstığını dile getirmiştir (Vural, 2016: 24). İktidara yakın olanların arttırdığı servetler ekonomik istikrarsızlık içinde olan devlette bir tarafta lüks bir hayat süren zengin bir sınıfın oluşmasına, diğer taraftan ise açlık sınırında hayatına devam etmek zorunda olan yoksul bir kesimin oluşmasına sebep olmuştur.

⁴⁰ Bu dönemin Anadolu zenginleri ile Enderuni zenginler arasındaki kültürel mesafe bir taraftan Şerif Mardin’in merkez çevre teorisini, diğer taraftan İbni Haldun’un hadariyet anlayışını akıllara getirmektedir. Her iki yaklaşımda da temel olarak daha zor koşullardan gelenlerin gerek mücadelecilik yönü gerek dayanışma kalıpları daha konforlu alanda bulunanların yerinden edilmesinin temel nedeni olarak görülmektedir (bkz. Mardin 2006, Haldun, 2020)

Devletin harp zenginlerinin zenginliklerine göz yummasındaki temel neden, son dönem Osmanlı yönetiminin batılılaşma çabalarıdır. Osmanlı'nın çalkantılı dönemlerinde yönetimde yer alan İttihat ve Terakki'ciler devletin toplumsal yapısı içinde yer alan ve tarım ile uğraşan köylü, işçi ve memur kesimi ile çağdaş medeniyetler seviyesine ulaşmanın imkansızlığını düşünerek, zengin sınıf oluşturmak ve var olan zengin sınıfları desteklemek adına, harp zenginlerinin varlığından rahatsız olmamışlardır. Devlet zengin bir sınıf oluşturmak için harp zenginlerini desteklese de halkın yaşadığı yoksulluk karşısında, lüks hayatın ve israfın varlığı dönemin aydın kesimi tarafından eleştirilmiş ve basında üzerinde durulan önemli konulardan biri olmuştur. Özellikle savaş yıllarında bulgur, pirinç, yağ, şeker gibi halkın ihtiyaç duyduğu temel besin maddelerinin stoklanıp halkın tüketimine sunulmaması veya bunlar üzerinden bir zenginlik elde edilmesi halk ve halkı temsilen aydın kesim tarafından eleştirilen bir durum olmuştur. Savaş zenginlerinin toplum içindeki hal ve hareketleri, konum ve zenginlikleri dönemin roman ve gazetelerinde değinilen önemli konularından olmuştur (bkz. Van Het Hof, 2010). Yanı sıra Birinci Dünya Savaşı sırasında ortaya çıkmaya başlayan harp zenginleri dönemin basını tarafından çokça gündem edilmiştir.

Savaşın sonlarına doğru Fransız basınının 'yeni zengin', İngiliz basınının ise savaş vurguncusu olarak ifade ettiği bu türedi, yeni olumsuz zengin tipi için Türk basınında harp zengini ya da yeni zengin söylemleri kullanılmıştır. Ahmet Emin Yalman harp zenginlerini üç kısımda ele almıştır. Bunlardan ilki üreterek para kazananlardır. Bu kesim harp sürecinde ve sonrasında, ihtiyaç duyulan temel ürünleri üreterek zenginleşmiştir. İkinci kısımda bulunanlar servetlerini ihtikârlık⁴¹ yaparak ya da borsadan kazanıp, ellerindeki parayı akıllıca harcayanlardır. Üçüncü kısımda bulunanlar harp zenginleri ise hem ihtikârlık yaparak, hem de bu parayı zevk ve sefa içerisinde ahlak dışı alanlarda harcayanlardır. Yine yazara göre ilk iki kısımda bulunan zenginler, büyük ölçüde zararsızdır. Fakat üçüncü kısımda bulunan zenginler ise oldukça zararlıdır (Yalman, 1918: 1). Kazım Şinasi, harp zenginleri için bir yazısında 'savaştan doğan bir tip' tanımlaması yapmaktadır. Bunların halk içinde sonradan görme olduklarını yaşayışından, yürüyüşüne, bakışlarından tavırlarına toplum içinde bir şekilde kendilerini fark ettirdiklerinin altını çizmektedir. Vakıf, Sabah ve Tasvir-i Efkâr gazetelerinde, bu tipin yaşayış biçimi eleştirilmiş ve sahip oldukları yaşam tarzlarının dönemin ahlakını yozlaştırdığının üzerinde durulmuştur. Yalman'a göre ise; halkın büyük bir kısmı yokluk ve zorluk içinde ezilirken, devlet eliyle yetiştirilen harp zenginleri milletin sefaleti ve felaketiyle

⁴¹ İhtikar kelimesi ticaret mallarının pahalılaşması için bu malları istifleyip piyasaya sunmamak anlamına gelmektedir. Bu anlamda bir tür piyasa manipülasyonudur. Aynı kökten gelen *hükür* ve *hükre* kelimeleri de ihtikâr ile eş anlamlı olacak şekilde kullanılmaktadır. İhtikâr yapana *muhtekir* (hakîr, hakkâr) denir. (Kallek, 2000: 560).

alay eder gibi, israfın, sefahatin, ahlaksızlığın en aykırı derecelerine dalıyorlardı. Özellikle de siyasi nüfuzla veya rüşvetle vagon izni veya posta kolisi müsaadesi alanlar, açıktan bol para kazanıyorlardı (Yalman'dan akt. Demiryürek, 2015: 498). Birinci Dünya Savaş'ı sırasında toplum içindeki sayıları gittikçe artan harp zenginleri İstiklal Savaş'ı sırasında da aynı yolsuzluklar ile zenginliklerini devam ettirebilmişlerdir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında, toplum içinde sahip oldukları servetleri ile ayrılan bu kesim yaşam tarzları ile halktan ayrılmakta ve dönemin şartları gereğince lüks bir yaşam sürmektedirler. 1930'lu ve 1940'lı yıllarda İstanbul, Ankara gibi Anadolu'nun diğer illerine nazaran biraz daha gelişmiş illerinde yaşayan harp zenginleri, şehrin eğlence mekanlarında boy göstermekte ve gerçekleştirdikleri lüks tüketim ile, toplumun kalburüstü sınıfına dahil olmaktadır. Şehrin eğlence mekanlarını kendilerine mesken tutan harp zenginleri o dönem için israfi, lüksü ve har vurup harman savurmayı temsil etmektedir.

Devletin zengin üretmeye dair politikaları, Anadolu'da zenginleşmeye başlayan toplumsal kesimler ve savaş sonrası ortamı bir şekilde fırsata çevirerek zenginleşenler; yeni kurulan Cumhuriyetin Osmanlı'daki zenginleşme tiplerini belirli süreklilikler ve kırılmalar ekseninde devam ettirmiştir. Bu dönemin en temel karakteristiği; hangi yolla olursa olsun zenginlere duyulan ihtiyaçtır. Bu ihtiyacın belirleyeni, çağdaşlaşma ve batılılaşma politikalarıdır. Yani modernleşmenin bir parçası olarak sermayeye sahip bir kesimin oluşturulması arzu edilmiştir. Avrupa'da kapitalizmin dinamosu görevini gören burjuva sınıfının; toplumsal değişimin aslı aktörlerinden olması ve çağdaş Avrupa'nın ortaya çıkmasında önemli bir rol üstlenmesi, Cumhuriyet döneminde de böyle bir sınıf üretmenin temel motivasyonu olmuştur. Modernleşmenin yörüngesini teşkil eden batılılaşma arzusu burada da devreye girerek çok da sorgulanmadan ve usulünü önemsemeyip kaynağını sorgulamadan bir sermayedar sınıfını üretmeyi gerektirmiştir.

Dolayısıyla erken cumhuriyette modernleşme zihniyetinden bağımsız bir şekilde ele alınması imkânsız olan bir zenginleşme ortamının varlığından söz etmek mümkündür. Sonraki dönemlerde ise bu zemine dayalı olarak bir saçaklanmanın ve farklılaşan zenginleşme türlerinin ortaya çıktığını ifade edebiliriz. Bu sebeple çalışmanın sonraki kısımlarında dönemselleştirme yaparak zenginliğin, zengin sınıfının ve zenginlik kültürünün görünümelerini ele alma yoluna gidilecektir. Bu anlamda Türkiye'de zenginlik kültürünün varlığı zenginlerin yaşam biçimi üzerinden anlatılmaya çalışılacaktır. Kendilerini köklü zenginler olarak adlandıran kitle ile sonradan zengin olan kesimin arasındaki çatışma aracılığı ile olması gereken zenginlik kültürünün bir sınırı çizilmeye çalışılacaktır.

1980’li yıllar, hem Türkiye’nin ekonomisi hem de zenginlik kültürü açısından milat niteliğindedir. Bir taraftan günümüz zenginliğinin ve zenginlik kültürünün şekillenmeye başladığı yıllar olarak kabul edilebilir. Yukarıda ifade ettiğimiz zenginlik kategorileri 1980’li yıllarda varlığını devam ettirse de bu yıllardan sonra, yeni zenginlik tipleri ve zenginleşme yolları ortaya çıkmıştır. Bu sebeple söz konusu zenginlik tiplerinin yanı sıra 1980 ve sonrasını iki farklı dilimde ele almak gerekmektedir. Bunlardan ilki 1980’li yıllardan 2000’li yıllara kadar geçen dönemdir. 2000’li yıllardan yani AK Parti iktidarından günümüze kadar olan dönemi ise müstakil bir dönem olarak değerlendirmek gerekmektedir.

4. BÖLÜM: KÜRESELLEŞEN TÜRKİYE'DE ZENGİNLİK KÜLTÜRÜ

1980'ler; Türkiye'nin kuruluşundan itibaren, ekonomik olarak hedeflediği, ara ara geçmek için atılımlarda bulunduğu fakat devletçi paradigma ve sistemin tam olarak oturamayışından kaynaklı uygulamakta zorlandığı politikaların bir sonuca ulaştığı, toplumun hemen hemen her kesiminde bir değişimin yaşandığı, Türkiye siyasal ve ekonomik tarihinde önemli izler bırakan bir dönemdir. Genç cumhuriyetin kurulup, toplumsal yapının değişmesini öngören batıcı ve modern zihniyetin, seksenlere kadar yapmak istediği her türlü dönüşümün seksenli yıllar itibarıyla Türkiye'nin bir gerçekliği haline gelmesi durumu söz konusudur. Artık seksenler ile Türkiye'nin sahip olduğu yapı seksen öncesi dönemde kalmış, Türkiye açısından yeni bir dönem başlamıştır. Bu yeni dönemin başlamasında en etkili faktör, gelişim ve değişim ile birlikte bir zihniyet dönüşümünün Türkiye toplumu için söylenebilir olmasıdır.

Yaşanan zihniyet dönüşümünün önceki dönemlerle kıyaslandığında en belirgin farklılığı; yıllarca hedeflenen serbest piyasa ekonomisinin bireyi maruz bıraktığı serbestlik, zenginleşme ve bireysellik gibi kavramların toplumun her kesiminde istenen ve ulaşılması hedeflenen kavramlar haline gelmesidir. Az ile yetinen, üretimi önceleyen lüks ve gösterişli kültürel kodlarına aykırı gören anlayış yerini, tamamen maddi kültür unsurlarından sayabileceğimiz tüketim, zenginleşmenin her yolunu meşru ve özgürlüğü elzem olarak gören anlayışa bırakmıştır. Bu zihniyet dönüşümü, toplumsal olarak zenginliğe dair bakışı ve anlayışı Türkiye toplumu açısından kalıcı olarak değiştirmiştir. Türkiye halkının sahip olduğu geleneksel kodlarının arka planında yer alan ve seksenlere kadar bir türlü toplumu istenilen düzeye getirmeyen maddi kültür dışında unsurları içerisine alan zihniyet, seksenlerin siyasal ve ekonomik atmosferi karşısında kalıcı olarak değişmiştir. Artık başka bir Türkiye vardır. Bu başka Türkiye içinde, geçmişte oluşmaya başlayan zenginlik kültürünün kendine özgü bir biçimde olgunlaştığını ve toplumun gözleri önünde-iletişim ve medya aracılığı ile-yaygınlaştığını görmemiz mümkündür⁴².

Çalışmanın bu kısmında öncelikle seksenlerin ve doksanlı yılların siyasal, ekonomik ve teknolojik atmosferi içinde iki binli yıllara kadar zenginler, zenginlik ve zenginlik kültürü

⁴² 1980 dönemi ve sonrasında sosyal, siyasal hayatını anlamak ve bu sürecin getirilerini zenginlik açısından analiz etmek bizim çalışmamızın ana eksenlerinden birini oluşturmaktadır. Fakat dönemin siyasal ve sosyal hayatı bu ana eksen sebebiyle ayrıntıları ile ele alınmayacaktır. Bu dönemin ayrıntıları için bkz. Göle, 2006, Heper, 2011, Aydın ve Taşkın 2017, Kongar, 2000, Birand ve Yalçın 2001

ele alınmaya çalışılacaktır. Toplumsal yapıda meydana gelen değişimler ile zenginlerin değişen gündelik hayat örüntüleri etrafında, zenginlik kültürüne ait unsurlar belirlenecek örnekler aracılığı ile bir zenginlik kültürü sınırlandırılması yapılacaktır. Zenginlik kültürünün olmazsa olmazı diyebileceğimiz alanlar başlıklandırılacak böylece Türkiye’de zenginlik kültürünün içeriği hakkında bir çerçeve çizilecektir

4.1 Özal’lı Yıllarda Siyasal ve Ekonomik Durum

Cumhuriyetin kuruluşundan 1980’li yıllara kadar yeni kurulan devletin yöneticileri kendi kendisine yetebilen bir siyasal ve ekonomik düzen hedeflemişlerdir. Bu hedeflerinin yanı sıra devletin kurucu ve devleti devralan kadrolar batılılaşma ve modernleşme yolunda adımlar atmış, Türkiye’yi güçlü ülkelerin seviyesine çıkarmanın yolunu batılı yönetimlerin siyasal, ekonomik ve toplumsal sistemleri ile uyum içerisinde olmaktan geçtiğini düşünmüşlerdir. Bu doğrultuda batıyı rol model olarak ekonomik, siyasal ve toplumsal uygulamalarda bulunmuşlar, fakat devletin sahip olduğu karakteristik devletçi özelliğinden de kurtulamamışlardır. 1980’li yıllara kadar yer yer serbest piyasa ekonomisine geçme ve kapitalist sisteme uyum sağlama çabaları görülse de bu çabalar siyasal karmaşalar ve iç işlerindeki aksaklıklar yüzünden istenilen düzeyde gerçekleşmemiştir.

1960’lar ve 1970’lerin karmaşık siyasal ortamında, ekonomik hedefler sekteye uğramış Türkiye ekonomik bir darboğaz ile karşı karşıya kalmıştır. Yaşanan bu ekonomik ve siyasal darboğazda toplum sıkı bir denetim altında, bireysel hak ve özgürlüklerin kısıtlanması durumu söz konusu olmuş darbe yönetimi ile de var olan darboğaz toplum adına daha da belirginleşmiştir. Topluma dair uygulanan kısıtlamalar ve toplumun; bireysel hak ve özgürlüklerden mahrumiyeti, ekonomik olarak yaşanan sıkıntılar toplumun siyasal tercihlerinde temel hareket noktası olmuş ve özgürlüklerin hedeflendiği siyasal tercihler yönetime dâhil olmuştur. Askeri yönetim sonrası 1983’ te yapılan genel seçimler ile iktidara gelen Turgut Özal, sahip olduğu siyasal ve ekonomik anlayış ile baskı döneminin izlerini silmeye çalışmıştır. Bu anlamda 1983 seçimleri Türkiye toplumunun baskıcı askeri yönetime karşı özgürlük ve serbestliğe dair talebinin bir göstergesi olarak yorumlanabilmektedir. Askeri darbe ile ilgili olarak “Darbenin yapılma gerekçesi bir yana; darbe, ülkenin ekonomik ve siyasî yapısında liberalleşmenin önünü açar bir niteliktedir” (Sever, 2019: 4) diyebilmemiz mümkündür. Halkın bu talebinin iktidar tarafından siyasal olarak her alanda serbestlik ve ekonomik rahatlama isteği olarak algılanması, Türkiye’deki iktidarın 1983 sonrası ekonomi

ve siyasal anlayışında Amerika'yı rol model olarak daha liberal yaklaşımları uygulama eğilimini arttırmıştır (bkz. Dağı ve Sezal, 2016). Bu anlamda Özal'ın ekonomi politikaları devrim niteliğindedir ve Türkiye'nin iktisat anlayışının değişmesinde önemli bir mihenk taşıdır.

Turgut Özal'ın Türkiye Başbakanı ve sonrasında Cumhurbaşkanı olarak görev yaptığı dönem olan 1983-1993 yılları boyunca Türkiye'de bir dizi önemli ekonomik dönüşüm yaşanmıştır. Bu yıllar aynı zamanda Türkiye'nin ekonomiye ilişkin devlet politikasında önemli değişikliklerin yaşandığı dönemdir. Bu dönemin en önemli ekonomik olayı 1980 Darbesi Sonrası Ekonomik Reformlardır. 1980 yılında gerçekleşen askeri darbenin ardından Turgut Özal, ekonomik liberalizasyon ve serbest piyasa reformlarını benimseyerek, Türkiye'nin ekonomisini yeniden yapılandırmaya başlamıştır. Özal döneminde, özelleştirmeler, dış ticaret serbestleştirmeleri ve yabancı sermayenin ülkeye çekilmesi gibi önemli adımlar atılmış, böylelikle dışa açık bir ekonomi politikası geliştirilmiştir.

Turgut Özal döneminin bir diğer önemli ekonomik olayı 24 Ocak Kararlarıdır. Turgut Özal'ın hükümeti tarafından 24 Ocak 1980'de açıklanan bu kararlar, Türkiye'nin ekonomik politikalarını temelden değiştirdi.⁴³ Kur dalgalanmasına izin verilmesi, ithalatın serbestleştirilmesi ve kamu sektörünün özelleştirilmesi bu kararlar arasındaydı. Bu kararlarla birlikte yabancı ülkeler ile döviz ve ürün alışverişi yoğunlaştırılmış, dövizin bireyler bazında taşınması mümkün hale gelmiştir. Böylelikle Türk parasının karşısında daha değerli konumda olan paralar, kolayca taşınır hale gelmiştir. Bu durum ön görülebileceği üzere, yüksek miktarda para taşıyabilmenin ve garanti görülen sermaye birikiminin önü açmış ve bireysel zenginleşmeyi arttırmıştır.

İhraç ikamesine dayalı büyüme stratejisi küresel pazarlar için üretim yaparak kalkınmayı hedefler. Bu nedenle liberal ekonomi politikaları çerçevesinde ülke ekonomisini küresel ekonomik sistemle bütünleştirmeyi gerekli kılar. Az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerin küresel piyasalardaki en önemli rekabet avantajı ise ucuz iş gücüdür. 1980 darbesi ihraç, ikameci büyüme stratejisinin hayata geçirilebilmesi için ücretlerin düşürülmesine, iç pazarın daraltılmasına ve bu yolla yatırımcıyı ihracata yönlendirmeye imkân sağlamıştır.

⁴³ Özal'ın ekonomi politikaları ve 24 Ocak Kararları ile amaçladığı temel husus, ihracata dayalı büyümedir. Özal döneminde Türkiye, dış ticareti teşvik ederek ihracata dayalı bir büyüme stratejisine odaklandı. Bu dönemde ihracatın artırılması ve dış ticaret açığının kapatılması hedeflendi. Böylelikle ülke ekonomisinin büyümesine yönelik önemli bir adım atılmış old (Bayramoğlu, Tüleykan, 2016: 402).

Diğer taraftan 24 Ocak kararlarının uygulamaya konulmasıyla devlet koruması altında iç pazar için üretim yapan şirketler, küresel piyasalarla uyum sağlama zorunluluğuyla karşı karşıya kalmıştır. Bu süreçte Anadolu’da görece küçük ölçekli ekonomik faaliyetleri yürüten kesimler, yeni koşullar karşısında bir taraftan iç piyasayı kaybetmenin korkusunu yaşamışlar diğer taraftan küresel ekonomiye dahil olmanın kendilerine sunduğu fırsatları keşfetmişlerdir.

44

Yaşanan dönüşüm ekonominin kalbinin attığı merkezlerin de sayısının çoğalması sonucunu beraberinde getirmiştir. Daha önce İstanbul, Ankara, İzmir ve Bursa gibi bölgelerde yoğunlaşan sermaye ve üretim yavaş yavaş Anadolu’ya yayılmıştır. Anadolu’nun görece küçük sermayesi küresel ekonominin sunduğu fırsatları iyi değerlendirmiş ve ciddi atılımlar gerçekleştirmiştir. Buradaki en dikkat çekici husus, Anadolu sermayesinin ekonomik bir atılım gerçekleştirip, bunu kendi imkanları ve dinamikleriyle başarmış olmasıdır. Bu çerçevede Konya, Kayseri, Gaziantep, Denizli, Kahramanmaraş, Malatya vb. şehirler Anadolu sermayesinin temsilcisi haline gelmiş ve Anadolu Kaplanları adıyla anılmaya başlanmıştır (Eraydın, 2002: 61-62). Özal döneminin ekonomi politikalarıyla ortaya çıkan yeni fırsatlar, Özal’ın Anadolu’nun dışlanmış kesimlerinin temsilcisi olarak hareket etmesi, Menderes dönemine benzer şekilde Anadolu sermayesinin önünü önemli ölçüde açmıştır. 1980’li yıllarda hızla genişleyen bu yeni sermayenin en önemli özelliklerinden biri, Özal iktidarının kendilerine sunduğu fırsatlara rağmen devletle bağlarının görece zayıf ve devlete olan güvenlerinin asgari düzeyde olmasıdır. Devlete ve formel finansal kaynaklara güven duymayan bu kesim, informal bağlara dayalı ilişki ağları oluşturarak küresel rekabetle başa çıkmanın yeni mekanizmalarını oluşturmuşlardır.

80’li yıllarla başlayan neoliberal politikalarla birlikte gerek dünyada, gerekse Türkiye’de gelişmekte olan ülkelerde piyasalar giderek genişlemiş ve derinleşmiştir. Bu durum girişimcilere geniş hareket alanları sunmuştur. Böylece Türkiye ve benzeri ülkelerde informal ilişki ağlarıyla piyasayı takip eden, yeni durumlara hızla uyum sağlayan küçük ve orta ölçekli firmalar, büyük bir başarıya imza atmışlardır. Başlangıçta yeteri kadar eğitimi olmayan, piyasalarla nasıl ilişki kuracağını bilmeyen bu kesim, informal ilişkilerin güven ağı içinde yaratıcı çözüm mekanizmaları inşa etmiş, bu süreçte formelle olan ilişkilerini de güçlü tutmaya çalışmıştır. Böylece 1960 ve 70’li yıllarda iktisadi olarak önemli olmadığını düşünen devlet tarafından desteklenmeyen küçük ve orta büyüklükteki işletmeler, ekonomide kendi

⁴⁴ Söz konusu gelişmelerin Kayseri örneği için bkz. Gençoğlu, 2012.

yerlerini almaya başlamışlardır (Pınarcıoğlu ve Işık, 2004, 29-30). Anadolu sermayesi açısından güvene dayalı, informal ilişki ağlarının temelinde büyük ölçüde dini kimlik ve hemşehrilik yatmaktadır. Muhafazakâr toplumsal tabanın temsilcisi olan, 1980’li yıllarda giderek güçlenen yeni merkezlerdeki bu küçük ve orta büyüklükteki işletmeler, sermaye ihtiyaçlarını bankalardan değil, kendi öz sermayelerinden ve içinde oldukları informal toplumsal ağlardan karşılamışlar, 1990’lı yıllarda giderek derinleşen iktisadi krizlerden belki de bu nedenle güçlenerek çıkmışlardır (Pamuk, 2007: 278). Anadolu sermayesi gücünü yerel dinamikler, hemşerilik ve özellikle dini inanç temelinde oluşturulan güven ilişkileri üzerinden oluşturmuştur.

Böylece 1980’li yılların sonuna gelindiğinde büyük ölçüde devlet desteğiyle büyümüş, bürokrasiyle güçlü bağları olan İstanbul sermayesinin karşısına ilk defa bir rakip sermaye kesimi çıkmıştır. 1971’de kurulan TÜSİAD İstanbul sermayesinin temsilcisi iken karşısında 1990’da Anadolu sermayesinin temsilcisi olarak kabul edilen MÜSİAD yerini almıştır. Buğra ve Savaşkan’a göre 1960’lı yıllardan itibaren tamamen devlete bağımlı olan özel sermaye devlet arasındaki ilişkiler, tedricen değişmeye başlamıştır. 1970’li yıllarla birlikte TÜSİAD’ın temsil ettiği büyük şirketler devlete daha az bağımlı hale gelmiş ve devlete karşı eleştirel bir tutum sergilemeye başlamışlardır. Hükümet ve iş adamları arasındaki bu gerilim 1980 ve 90’larda da sürmüştür (2015: 35-36). Söz konusu gerilimin arasından devlete güvenmeyen ama onunla ilişkilerini iyi tutma çabası içinde olan yeni bir burjuvazi/zengin kesimi filizlenmiş ve giderek büyümüştür.

Özal döneminin ekonomi alanında devrim niteliğinde değerlendirilebilecek adımı, yabancı sermaye girişine imkân tanınmasıdır. Özal, yabancı sermayeyi Türkiye’ye çekmeye çalışmış, yabancı yatırımcılara teşvikler sağlamıştır. Nihayetinde ülkeye yabancı sermaye girişi artmıştır. Bu da ülkedeki sermaye birikiminin önemli sebeplerinden birisi olmuştur. Tabi tüm bu süreçler ve ekonomik yenilikler beraberinde bir dizi problem üretmiştir. Özellikle enflasyonla mücadele, dönemin önemli problemlerinden birisi olarak görülmüştür. Özal hükümeti, enflasyonu düşürmeye çalışmıştır, ancak bu sorun dönemin en büyük ekonomik zorluklarından biri olarak devam etmiştir.

Enflasyon sorununa rağmen Özal’ın İstanbul’u dünya finansının merkezlerinden birisi haline getirmeye dönük adımları dikkate değerdir. İstanbul Finans Merkezi Projesi, Turgut Özal döneminde, İstanbul’un ekonomik anlamda bir merkez haline getirilmesi ve Dünya

ekonomisinde de isminin duyulması amacıyla uygulamaya konulmuştur. Bunun yanı sıra bir dizi özelleştirme politikası ile bireysel sermaye geliştirmenin yolları açılmıştır (bkz. Dağı ve Sezal, 2016). Özal döneminde kamu sektörünün özelleştirilmesi ve özelleştirme politikaları önemli bir gündem maddesi haline gelmiştir. Böylelikle birçok kamu işletmesi özelleştirilmiş veya özelleştirme sürecine alınmıştır. Tüm bu süreçlere anayasal değişiklikler eşlik etmiştir. 1982 Anayasası'nın değiştirilmesi ve ekonomi politikalarını destekleyecek anayasa değişiklikleri yapılması, bu dönemin önemli olaylarından birisi olmuştur.

Turgut Özal'ın benimsemiş ve uygulamış olduğu politikalar; Türkiye'yi bulunduğu ekonomik ve toplumsal seviyeden daha üst seviyelere çıkarmak ve Türkiye'yi yurt dışı platformlarda modern ve refah seviyesi yüksek bir ülke olarak temsil etmek doğrultusunda şekillenmiştir. Uluslararası düzlemde, Türkiye'nin temsiline yönelik kaygıları olan hükümetin bu sorunu çözebilmesinin yolu Türkiye'nin ekonomik olarak rüştünü ispat etmesinden geçmektedir. Bu bağlamda “kamu bankaları denetim-dışı bırakılarak soyulmalarının kolaylaştırılması; servet beyanının kaldırılması; mevduat sertifikası, sırdaş hesap gibi isimsiz hesapların açılması, böylece kara para aklama işinin kolaylaştırılması, paranın kaynağının sorgulanması” (Sever, 2019: 5) gibi denetlemeyi gerektirecek eylemlerden uzak durulmuş ve toplumun hızlı zenginleşmesinin önü açılmıştır. Hızlı zenginleşmek adına, yönetim tarafından desteklenen birçok yöntem toplum içinde bireysel, açgözlü ve denetlenmesi zor kesimlerin varlığını mümkün kılmıştır. Aynı düzlemde bankerler ve karaborsacılık gibi kısa yoldan zenginleşme toplum içinde yaygınlaşmıştır. 1980 sonrası oluşturulan sosyal, ekonomik ve siyasal ortamda Türkiye'nin uluslararası platformda var olmasının bir yolu olarak, yurtdışı menşeli tüketim metalarının kullanımının yaygınlaştırılması görülmüştür. Devleti yöneten sınıf gerçekleştirdikleri yurt dışı seyahatlerde, bilhassa tükettikleri ve satın aldıkları ürünlerin bilgisini medya aracılığı ile topluma sunmuş ve bu ürünlerin tüketimini özendirmiştir.

Seksenlere damga vuran en önemli toplumsal değişimlerden bir diğeri ise yaşanan ekonomik ve toplumsal dönüşüm ile birlikte, kırdan kente olan göçün artmasıdır. Kırdan kente göç alan yerlerde gecekondulaşma, siyasal ve kültürel uyumsuzluklar gibi aşılması çok uzun zaman alan problemleri beraberinde getirmiştir. Bu durum dönem olarak, seksenlerin bir karmaşa ortamını da içerisinde barındırdığının göstergesidir. Aslında Türkiye toplumu açısından kır ile kent, şehirli ile köylü olma, fakir ile zengin olma, modern ile geri kalmış arasında bir arada kalmışlığın sembolü 1980'lerdir. 1980 öncesinde de başlayan fakat seksenlerle birlikte toplumsal yansımaları artan göçler, sinema ve roman gibi toplumun

problemlerini açığa çıkaran araçlar tarafından yansıtılınca daha bilinir ve görünür hale gelmiştir. Yoksul, köylü ve işçi kesimin yaşadığı sıkıntılar üzerinden bir dönem analizi yapılmış seksenler yaşanan problemlerin simgesi bir dönem olarak hafızalarda kalmıştır. Yaşanan göçler Türkiye'nin sosyo kültürel ve demografik yapısında, büyük değişimlerin meydana gelmesini sağlamıştır. 'Elbette göçler sadece köylerden şehirlere değil, şehirlerden büyük şehirlere, sözelimi Doğu'dan, Güneydoğu'dan İstanbul'a, İzmir'e, Antalya'ya, vd. doğru da olur; bu da şehir yapısında ekonomik, siyasî ve kültürel uyumsuzluklara, çatışmalara neden olur. Uyuşturucu ticareti, fuhuş, vd. gayr-ı meşru işler adeta işkolu durumuna gelir' (Sever, 2019: 7). Böylece büyük kentler özellikle İstanbul karmaşanın, uyuşturucunun ve fuhşun merkezi yerler olarak algılanmaya başlamıştır.

Uyuşturucu fuhuş ve terör dışında büyük kentler ile özdeşleşen en önemli olgu yoksulluk olmuştur. Artan yoksulluğun ve karmaşanın, kentte bıraktığı izler zengin kesimler tarafından istenmeyen bir durum olarak tanımlanmış ve zenginler kendilerini kentlerin işlek bölgelerinden ayırıştırarak marjinalleşmişlerdir. 1980'de uygulanmaya başlayan neoliberal politikalar toplumsal dengelerden kentleşmeye, tüketilen nesnelerden tüketim biçimlerine kadar geniş bir çerçevede değişime neden olmuştur (Karadaş, 2017: 27). Bu süreç kent sosyolojisi literatüründe kentsel soylulaşma olarak tanımlanmıştır. Zengin kesimin yoksul kesim ile bir arada yaşamamak adına bulundukları bölgenin tüketimini lükse çekerek bir soylulaşma stratejisi benimsenmiştir (Erkilet, 2017: 8). Bu dönem, söz konusu stratejinin kentlerde hâkim olmaya başlamıştır. Böylelikle zenginlerin mekânsal olarak belirli yerlerde toplanmış ve bulundukları yerleri lüks tüketim ile kendilerince soylu hale getirmiştir.

Seksenli yıllarda, toplumsal manada yaşanan bir diğer değişim ise liberal politikaların etkisi ile Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren kendisini ifade etmede problem yaşayan bir şekilde sistemin çoğunluğa taraf tutumundan dolayı azınlıkta kalarak bastırılmış birçok kimlik açığa çıkma imkânı bulmuştur. "1980'ler de kültürel alana damgasını vuran İslami yükseliş, Türkiye'nin kendi Kürtlerini keşfetmesi, taşranın kültürel yükselişi, aşağı kültür denilen alanda yaşanan patlama ya da o yıllarda yaşanan iştah, istek ve cinsellik patlaması gibi kimi dönüşümler bu duruma örnektir. Bu yıllarda Türkiye'de ilk kez hayat biçimleri sınıflandırılmış, 'yalnız yaşayan kadınlar', 'çocuksuz çiftler', '68'liler', 'marjinaller', 'biseksüeller', 'arabesk seven aydınlar' gibi kuşatıcı tipler oluşturulmuştur" (Karadaş, 2017: 29). Toplumsal yapıda ayrışmanın daha keskin sınırlar ile belirlendiği bu dönemde,

zenginlerde kendi kültürel alanlarında içerik üretmek istemiş ve bu konuda hâkim kültürden ayrılarak kendi özel alanını oluşturmuşlardır.

1980’li yılların siyasal ekonomik ve toplumsal gerçekliği sinema, sanat gibi toplumu ifade eden alanlara da yansımıştır. 1970’li yılların siyasal karmaşası ve 1980’li yılların yoksulluğundan türeyen arabesk kültür bu dönemde kitleleri ifade eden bir tarz haline gelmiştir. “Özelikle 1960 ve 1970’lerde kentlerin marjinalinde ve taşrada yaşayan alt gelir gruplarının hem hicranını hem de isyanını açığa vuran arabesk toplumsal düzlemde de başka bir kimlik ve statü edinme isteğinin feryadı olmuştur” (Karadaş, 2009: 27). Arabeskin en temel vurgusu ekonomik zenginleşmenin yoksullar üzerinde bıraktığı yoksunluk duygusudur.

1990’lı yıllar ise Türkiye siyaseti açısından bir önceki döneme nazaran siyasal istikrarın daha az olduğu, koalisyon hükümetlerinin gölgesinde bir bocalamanın yaşandığı ve siyasal olarak bir parçalanmışlığın kendisini gösterdiği yıllar olarak değerlendirilebilmektedir. Parlamentoda merkez partilerin varlığına yönelik zayıflama durumu, yeni siyasal eğilimlerin güçlenmesi ile sonuçlanmış bu da Türkiye siyasetinde merkez partiler açısından bir ilk olarak görülmüştür.⁴⁵ “1990’lara gelindiğindeyse küreselleşmenin yarattığı belirsizlikler, neoliberalizmin yarattığı güvencesizlik, kentleşme sürecinin tetiklediği beklentiler ve kentlerin bu beklentileri karşılayamamasından kaynaklanan gerilimlerle birlikte merkez sağ güçlü kılan sosyo-politik iklim de değişmeye başlamıştır” (Taşkın, 2008: 64). 1980’li yılların özgürleşme ve liberal temelli politikaları ile doksanlı yıllarda yeni eğilimler siyasal ifade imkânı bulmuş ve seçim barajının yüzde on olması ile parlamento çok çeşitliliğin olduğu bir içerik kazanmıştır.

Ayrıca Kürt ve İslamcı hareketler yoğunlaşmış ve siyasal olarak kendilerini ifade edebilecek bir düzeye ulaşmışlardır. “İslamcı bir parti olan Refah Partisi (RP) seçimlerin galip partisi olmuş, böylece RP, 1996-1997 yıllarında kurulan koalisyonun büyük ortağı olmuştur. Yine 1990’lı yıllarda gerçekleştirilen genel seçimler İslamcı ve milliyetçi taleplerin siyasette yükseldiğini ortaya koymuştur (Köroğlu, 2011: 73). Siyasal olarak Türkiye’de yer alan azınlıkların kendilerini mecliste ifade etme imkânı bulması ve merkez sağ ile merkez sol da yaşanan zayıflama, Türkiye’de siyasal olarak tek parti ve Özal’lı yıllardan sonra koalisyon hükümetlerinin varlığını gerekli kılmıştır. Bu durum ise bir siyasal parçalanmışlık ile

⁴⁵ Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk dönemlerinden doksanlı yıllara kadar merkez sağın elde ettiği siyasal başarılarının temelinde kentleşme ile birlikte toplumun kendi kültürlerini koruyarak ekonomik imkânları elde etmesi yatmaktadır.

istikrarsız politikaların varlığını beraberinde getirmiştir. “Seçim barajı olmasına rağmen, her üç seçimde de beş parti yüzde onluk seçim barajını aşmış; işin daha da ilginci, 1995 yılında kimileri çok az sandalyeye olmakla beraber on bir tane parti parlamentoda kendine yer bulmuştur” (Köroğlu, 2011: 73). Siyasal tercihlerin çokluğu, seçimde net bir ifade biçiminin tercihinin zorlaştırmış ve doksanlı yıllar uzun süreli yönetimlerin oluşmadığı dönemler olarak anılmıştır. Siyasal çeşitliliğin ardındaki en belirleyici etken seksenlerle birlikte uygulanan neo liberal politikalar ve özgürlük ve serbestliğe dair yapılan vurgudur.

Siyasal olarak İslam yükselişe geçince bu yükselişin ardındaki ekonomik taban da örgütlenmeye başlamıştır. Bu örgütlerden ilki, 1990’larda siyasal İslam’ın tek temsilcisi konumundaki RP ile yakın ilişkileri olan Müstakil Sanayici ve İş adamları Derneği’dir (MÜSİAD). Bundan sonraki süreçte Anadolu Aslanları İş adamları Derneği (ASKON) ve Türkiye İşadamları ve Sanayiciler Konfederasyonu (TUSKON) kurulmuştur. Bu örgütlerin üyeleri siyasal İslam’ın toplumsal tabanı içerisinde yer almıştır (Buğra ve Savaşkan, 2015: 39).⁴⁶ Bu siyasal çeşitlilik ve istikrarsızlık ortamında doksanlı yılların ekonomik politikaları da aynı istikrarsız bir temelde var olmuştur. Böylece doksanlı yıllar Türkiye’nin ekonomik olarak zor bir dönem geçirdiği ve sonuçlarının çok uzun yıllar toplumu olumsuz yönde etkilediği bir dönem olarak tanımlanmaktadır. 1980’li yılların özgürlük, serbestleşme ve liberal ekonomik anlayışının etkisinde uygulanan politikalar siyasal olarak bir dönüşüm geçiren Türkiye’de doksanlı yıllarda kendisini gösteren problemlerin varlığını, mümkün kılmıştır.

1980’li yıllarda uygulamaya konulan ihraç ikameci sanayileşme politikaları, bu on yılın sonuna kadar olumlu sonuçlar vermiş, İstanbul sermayesi önemli ölçüde büyümüş, yeni ortaya çıkan Anadolu sermayesi Buğra ve Savaşkan (2015)’in deyişiyle ‘muhafazakâr Müslüman burjuvazi’ ihraç ikameci liberal ekonomik sisteme hızla kendini uyarlamıştır. Ancak bu yıllarda gerçekleştirilen büyüme, daha çok mevcut kapasitenin kullanımı ve ucuz iş gücü üzerinden rekabet avantajı sağlamaya dayalı olarak gerçekleşmiştir. Bu sürecin sınırları vardır. 1980’lerin sonunda bu sınırlara gelinmiştir. Yeldan’a göre, 1980 sonrasında yaşanan ekonomik büyüme, gerekli sabit sermaye yatırımlarının yapılmaması nedeniyle sürdürülebilir olmaktan çıkmış, ihracata yönelik büyüme stratejisi ciddi yapısal sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. 1989 yılında uygulamaya konulan finansal serbestleşme politikaları sorunu daha da

⁴⁶ Anadolu sermayesinin doksanlı yıllardan itibaren büyümesi ve bu büyümenin en önemli sonuçlarından biri olan MÜSİAD’ın ayrıntılı analizi için bkz. Özdemir, 2006.

büyütmüş ve ülke bir ekonomik kriz döngüsüne girmiştir (2004: 48-49). Büyümeyi sürdürecektir yüksek katma değerli mal üretimini teşvik edecek ekonomi politikalarının uygulanmamasının yanı sıra mevcut burjuvazinin-özellikle bunu yapacak güce sahip İstanbul Sermayesinin- bu yönde yeni yatırımlara kendi inisiyatifiyle geçmeye gönüllü olmayışıyla 1990'lı yıllar ekonomik krizlerle karakterize olmuştur. Bu krizler döngüsünden ancak iki kesim güçlü çıkmıştır. Bunlardan biri zaten krizlerle başa çıkabilecek sermaye olanaklarına sahip olan İstanbul sermayesi, diğeri ise muhafazakâr Anadolu sermayesidir.

Anadolu sermayesi kendisini finansal krizlerle gösteren bu döngüden, özellikle bankalara ve devlete duyduğu güvensizlik nedeniyle informal ağlar ve yerel dinamikler üzerinden sergilediği dayanışma ile çıkmıştır. Zira aksi taktirde bu kesiminin söz konusu krizlerden iflas etmeden çıkmasını sağlayacak kadar güçlü bir sermayesi yoktur. Dolayısıyla Anadolu sermayesi informal dayanışma ağları ile 90'lı yılların krizlerinden her seferinde güçlenerek çıkmıştır. Bunun siyasi karşılığının da, onun temsilcisi olarak ifade edebileceğimiz Refah Partisi'nin güçlenmesi ve özellikle yerel yönetimlerde gösterdiği başarı olduğunu söylemek mümkündür. Bu süreçte güçlenen muhafazakâr burjuvazi 2001 krizinin ardından kendi siyasal temsilcisini iktidara taşıyacaktı.

1980'li yıllarda Türkiye'nin hızlı kalkınmasını hedefleyen anlayışın uyguladığı serbest ve denetimsiz ekonomik politikaların sonuçları, 1990'lı yıllarda hem ekonomik hem de siyasal ve toplumsal düzlemde kendisini göstermiştir. Siyasetin ön ayak olduğu özelleştirme çabaları, ekonomik olarak tanınan serbestlikler ve dış ticaret alanında yapılan uygulamalar beraberinde denetimsiz büyümeyi getirmiştir. Bu denetimsiz büyüme enflasyon dengesinde dalgalanmalar ve krizler ile sonuçlanmış, bu ekonomik problemlerin bedeli toplum için oldukça ağır olmuştur. Siyasal ve ekonomik parçalanmışlık, o dönemin toplumsal yapısı içinde toplumsal değerlerin bütünlüğünde de bir ayrışmayı ve parçalanmışlığı beraberinde getirmiştir. Özellikle kentleşmenin beraberinde getirdiği problemler, kırdan kente olan göçün artması, hem kentlerde yaşayanların hem de kırdan kente göç edenlerin sahip oldukları geleneksel yapılanmalarında bir aşınmanın meydana gelmesine neden olmuştur. Devletin, bu sorunların çözümüne yönelik herhangi bir strateji geliştirememesi sosyo ekonomik anlamda yeni krizlerin varlığını mümkün kılmıştır.

Türkiye'nin 1990'lı yıllarda ekonomik olarak yüzleştiği üç önemli problem bulunmaktadır. Bunlardan ilki yaşanan ekonomik krizleridir. Türkiye de 1994 ve 2001

yıllarında olmak üzere iki önemli ekonomik kriz meydana gelmiştir. Bu ekonomik krizler ile toplumsal ve ekonomik dengeler alt üst olmuş, Türkiye büyük bir kaos ile yüzleşmiştir. Krizlerin çözümüne yönelik Türkiye'nin Uluslararası Para Fonu (İMF) gibi kurumlara borçlanması, hem ulusal hem de uluslararası manada itibar kaybetmesine neden olmuştur. İMF' ye olan yüksek faizli borçların ödenememesi ve faizlerin ödenmesi için de yeni borçların altına girilmesi, siyasal ve ekonomik olarak Türkiye'nin büyük bir darboğaz ile karşı karşıya kalmasına neden olmuştur. Ekonomide yaşanan bu krizlerin, toplumsal yaşamda da ciddi yansımaları olmuştur. Bu dönemde birçok irili ufaklı iş yeri kapanmış, insanlar işlerini kaybetmiştir.

Daha da önemlisi neo-liberal iktisadi politikaların etkisiyle toplumda zenginler daha çok zenginleşmiş, fakirler ise daha çok fakirleşerek toplumsal tabakalar arasındaki mesafe açılmıştır. Ortaya çıkan yeni sorunlardan en önemlisi ödenmeyen borçların topluma vergiler olarak yansımalarıdır. 1990'lı yıllarda devlet, KDV ve özel tüketim vergisi gibi dolaylı vergileri ölçsüz derecelerde yükseltmiş ve borçlanmanın faturalarının bu şekilde karşılanması yoluna gidilmiştir (Koroğlu, 2011: 85). Böylelikle 1980'lerde başlayan KDV 1990'larda halkın kaldıramayacağı bir ekonomik yüke dönüşmüştür⁴⁷. Alınan yüksek faizli borçlar sonrası uygulanan vergi politikası, toplumun istemediği, her durumda şikâyet ettiği, bir durum olmuş sinema dergi ve gazetelerde vergileri eleştiren yazılara ve filmlere çokça yansımıştır.

Ekonomik ve siyasi istikrarsızlık, 1990'ların sonlarına yaklaşırken Refah Yol hükümetini ortaya çıkarmıştır. 1995 seçimlerinden birinci parti olarak çıkan Refah Partisi güvenoyu alamadığı için hükümet kuramamış, fakat sonraki yılda Tansu Çiller'in başkanlığını yaptığı Doğru Yol Partisi ile hükümet ortağı olmuştur. Fakat suni bir gündem ile günümüzde post modern olarak adlandırılan darbe⁴⁸ gerçekleşmiş ve istikrar ortaya koyma yolundaki adım sekteye uğratılmıştır. Sonrasında darbeyi gerçekleştiren kadronun tamamı yargılanmış fakat bu dönem, Türkiye'nin iktisadi ve siyasi olarak ilerleyişinin önüne geçmiştir. Bu dönemin kaotik ortamından sıyrılmayı başaran siyasi kadrolar ise sonraki dönemler AK Parti'nin kuruluşunu, gerçekleştirerek günümüze kadar devam eden siyasi iklimin belirleyicisi olmuşlardır.

⁴⁷ Bu süreç sonrasında Türk sinemasına da mizahi bir şekilde konu olmuştur. Kartal Tibet'in yönettiği ve Kemal Sunal'ın baş rolünü oynadığı *Katma Değer Şaban* filmi dönemin vergilerini mizahi bir şekilde beyaz perdeye yansıtmıştır.

⁴⁸ 28 Şubat 1997'de gerçekleştirilen darbenin ayrıntıları için (bkz. Birand, 2012, Kazan, 2014, Bayramoğlu, 2018)

Enflasyonun dalgalı seyri ve son zamanlarda sürekli artış göstermesi doksanların ekonomik problemlerinden bir diğeridir. “Enflasyon sorunu, Türkiye’nin 1990’lı yıllarda üstesinden gelmesi gereken en büyük problemlerden birisi olmuştur. Aslında bu sorun, Türkiye’de sadece 1990’ların bir sorunu değil; daha uzun yılların bir sorunu olarak varlığını korumuştur. Türkiye’de enflasyonunun seyrine baktığımızda ise, 1990’lı yıllara kadar ortalama %40’larda seyreden enflasyon 1990’lı yıllarda tavan yapmış ve 1994 krizi dönemi %120 seviyelerine ulaşarak o dönem için rekor bir seviyeye ulaşmış olduğunu görürüz” (Köroğlu, 2011: 83). Enflasyonda var olan dalgalı seyir ve enflasyonun sürekli artış göstermesi, toplumsal olarak işsizliğin artmasına, hayat pahalılığına ve geçim sıkıntısı gibi problemleri beraberinde getirmiştir.

Toplumsal olarak bir gerçeklik haline gelen geçim sıkıntısı, işsizlik ve hayat pahalılığının varlığı ise doksanlar dönemi siyasal partilerin bunları düzeltereğine yönelik söylemlerinin temeli olmuştur. Her ne kadar siyasiler bu içerikli söylemlerle vaatlerde bulunsalar da iki binli yılların başlarına kadar ekonomik kriz ve enflasyon artışına bağlı olarak meydana gelen problemler var olmaya devam etmişlerdir. Ekonomik krizler, enflasyon artışı dışında ekonominin fütursuzca büyümesi, toplumsal yapı içinde dengesizliklerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Zengin sınıflar ile yoksul sınıflar arasındaki gelir dengesizliği artmış ve bu durum kentlere yönelik göçleri ve kentlerinde kendi içinde çehrelerinin değişmesi sonucunu beraberinde getirmiştir. Çünkü kırsal ve kentsel bölgeler arasındaki ekonomik eşitsizlik ve dengesizlik özellikle Türkiye’nin doğu illeri ile batı illeri arasındaki farklılığın, toplumsal düzlemde artmasına neden olmuştur. Bu farklılık aynı zamanda belirli bölgelerin geri kalması ve dezavantajlı konumda olmasının nedeni olarak düşünülmüştür. Hatta bazı toplumsal meselelerin kaynağı olarak bu geri kalmışlık gösterilmiştir. Özellikle Türkiye’nin doğu bölgelerindeki yoksulluklar, doksanlı yılların Kürt sorununun kaynağı olarak görülmüş ve Kürt sorunu bir kimlik probleminden öte ekonomik bir problem olarak ele alınmıştır. Bu durum özellikle doğu bölgelerinden batıya doğru gerçekleşen iç göçünde sebebi olmuştur.

4.2 Küreselleşme Sürecinde Zenginler, Zenginleşme

1980’ler ekonomik ve siyasal politikaları, Türkiye’de zenginleşmeye yönelik algının değişmesine ve zengin sayısının hızla artmasına neden olmuştur. Türkiye 1980’ler ile birlikte tüketim, gösteriş ve zenginleşmeye yönelik bir dönüşüm geçirmiş ve yaşanan dönüşüm

toplumun hemen hemen her kesiminde bir değişimi beraberinde getirmiştir. Yaşanan değişimin devlet eli ile gerçekleşmesi, değişimin önündeki birçok engelin yine devlet eli ile bertaraf edilmesine neden olmuş, amaca ulaşma yönündeki tüm olumsuzluklar daha ortaya çıkmadan yok olmuştur. Devlet eli ile ulaşılmak istenen hedef, kapitalistleşme ve kapital sistemin gereklerini yerine getirmek olunca, toplumsal birçok unsurun arka planındaki zihniyet dünyasını inşa eden değerler maddi kültüre konu olmaya başlamıştır. Bu durum ise beraberinde arka planında maddi kültür olan yeni bir zihniyetin unsuru, yeni bir dünyanın inşa sürecini getirmiştir. Yaşanan değişimin devlet eliyle olması, değişimin her kesim tarafından istenmesi ve toplumun geçmişte serbestlik ve ekonomiye yönelik çok ciddi toplumsal travmalarının olması, değişimin hızını arttırmıştır. Bundan dolayı 1980’lerden sonra yaşanan dönüşümün bu denli hızlı ve yoğun olması 1990’lı yıllarda Türkiye’nin birçok problemle yüzleşmesine de neden olmuştur.

1960 ve 1970’li yılların kısıtlayıcı ekonomik ve siyasi eylemlerinin ardından 1983’de Turgut zal ile birlikte büyük bir toplumsal değişim yaşanmaya başlanmıştır. Toplumun hızla zenginleşmesi adına, uygulanan her bir politika zenginliği beraberinde getirmiştir. Zenginleşmeyle beraber, Türkiye ekonomisinde bir hareketlenme söz konusu olmuş ve tktim her kesim insanın arzuladığı bir unsur haline gelmiştir. Türkiye hem siyasi hem de ekonomik olarak dışa aılmaya başlamış, dış ülkeler ile ticaretin önündeki engeller kaldırılmıştır. Böylece 1980 öncesinde karaborsaya düşen, gizli saklı memlekete getirilen ürünler serbest bir şekilde ülkeye getirilebilmiştir. Özellikle kaçak yollarla ülkeye sokulan ve bavul ticareti ile temin edilebilen yabancı markaların sigaraları, içkiler, kahveler, kılık kıyafetler ve dönemin lüks sayılan ithal ürünleri serbest piyasa ekonomisine geçilmesiyle, kademe kademe insanların tktimine sunulmuştur. Batı menşeli bu ürünlere ulaşmanın kısıtlı ve zor olduğu dönemlerden, bu ürünlerin varlığından herkesin haberdar olduğu bir döneme geçişte tktimin çeşitliliği de bu oranda artmıştır. Elbette bunda kitle iletişim araçlarının gelişmesi ve televizyonun etkisi yadsınmamalıdır.

Dış dünyaya açılmayla, Türkiye’de bulunması zor olan bir önceki dönemde çok farklı yollarla temin edilen ve adeta zenginlik göstergesi olarak kabul edilen ithal ürünler, seksenlerde Türkiye’nin vitrinlerinde kendilerine yer bulmuştur. Seçkin ve elit insanların alım gücüne hitap eden bu ürünler, sosyetenin alışveriş yaptığı lüks şarkterilerde satılmıştır. Serbest piyasa ortamının sunduğu avantajlar doğrultusunda, ithal ürünlerin ülkeye girişinin kolaylaşması ile “caddelerde çoğunluğu Japon olmak üzere ithal arabalara rastlanmaya

başlanmış 1989 yılının sonuna gelindiğinde ise artan lüks araba merakına paralel olarak Mercedes ve BMW almak isteyenler 4-6 ay beklemek koşuluyla sıraya girerken Jaguar için Türkiye'ye ayrılan kontenjan hemen tükenmiştir" (Karadaş, 2019: 26). Yurtdışı menşeli ürünlerin Türkiye'deki varlığı ithalatın artmasına yönelik gerçekliğin ve bu ürünleri satın alabilecek zenginliğe erişmenin bir göstergesi olarak kabul edilmektedir.

Ekonomik olarak belli bir istikrarın ve düzenin dışında her türlü yollara başvurularak elde edilen zenginlik, Türkiye ekonomisi açısından yolsuzluk, kara para aklama, borçlanma ve enflasyon gibi olumsuz sonuçları da beraberinde getirse de, toplumun çoğunluğu zenginlikten ve onun getirdiği değişimden oldukça memnun olmuştur. Özellikle yönetimde olan zihniyetin zenginleşmenin meşruluğuna yönelik toplumu ikna edici tavrı, zenginleşmeyi istemeye yönelik engellerinde bertaraf edilmesine neden olmuştur. "Bu yeni dönemi en çok karakterize eden özellik zengin olmak özlemiydi. Zengin olmanın methiyesini yapmak bunu bir erdem olarak topluma sunmak da tabii ki başbakan Özal'a düşüyordu. Özal'ın Tunus ziyaretinde Kur'an'ı temele alarak Tunus başbakanına söylediği zengin bir Müslüman fakir bir Müslümandan iyidir sözleri bu dönemin felsefesi idi" (Bali, 2019: 33). Bu felsefe aynı zamanda bir dönemin sahip olduğu ve siyasal erkin herkesin yaygınlaşmasını istediği bir felsefeydi.

Türkiye'de zenginliğin yükselişe geçmesi ve zenginleşmeye yönelik talebin artması, zenginleşme yollarının çeşitlenmesine ve toplumun da bu çeşitliliği kabul etmesine neden olmuştur. "1980 öncesinde sermaye birikim süreçlerinin büyük oranda devlet müdahalesine bağlı olduğu korumacı ekonomik sistem 1980 sonrasında yerini dünya ekonomisiyle bütünleşmiş piyasa güdümlü bir sisteme bırakmıştır. İmalat faaliyeti ve mamul mal ihracatı artmıştır, küçük ve orta büyüklükteki işletmeler önem kazanmış, sanayileşmiş bölgelerde yeni bir sınai canlılık yaşanmaya başlamıştır. Türkiye'deki dönüşüm, değişim ekonomik politika ortamının ve ekonomik kurumların ötesine geçerek, siyasal rejimin kendisini etkilemiştir" (Buğra ve Savaşkan, 2015: 18-19). Bu durum ise her alanda ekonomik ilerlemeye yönelik uygulamaların var olmasına, tüketim harcama gibi eylemlerin ekonomik eylemin temeli olarak algılanmasına ve buna yönelik özendirici uygulamaların siyasal rejim ve devlet tarafından desteklenmesi sonucunu beraberinde getirmiştir.

Zenginlerin ve zenginliğin önemsendiği bir dönemde medya ve medya ile iş birliği halinde olan dönemin siyasileri ve üst tabaka seçkin iş adamları, zenginliğin tüm topluma

özendirilmesinde ve yaygınlaştırılmasında önemli roller üstlenmişlerdir. Seksenlerde tüketim, harcama ve zenginlik; devleti yönetenler tarafından doğrudan teşvik edilen bir durum olarak belirmiştir. Siyasetin önde gelen isimleri ABD'ye yaptıkları yolculuklarda gezilerini ve seyahat programlarına alışveriş alışkanlıklarını da eklemiş ve bunlar medya aracılığı ile halka sunulmuştur.

1988 yılında İstanbul'da ilk alışveriş merkezinin açılması da tüketimi özendirecek ve zenginleşmeyi arttıracak bir faktör olarak ortaya çıkmıştır⁴⁹. AVM'nin açılması ile tüketime yönelik önemli bir eşik atlanmış ve AVM sayısı her kentte arttıkça, her kent aynı zamanda bir tüketim merkezi haline de gelmiştir. Galleria'nın İstanbul'da açılması aynı zamanda tüketim alışkanlıklarının ve ihtiyaçların birbirlerine benzerliği ve AVM'lerin yaygınlaşması ise bu durumun tüm Türkiye'de yaygınlaşması anlamına da gelmektedir. Mc Donalds'ta yemek, Adidas, Converse, Gucci, Guess gibi markalardan alışveriş yapmak Türkiye için genel geçer davranış şekli haline gelmiştir (Sever, 2019: 7). AVM'lerin yaygınlaşması ile birlikte diğer taraftan dünyaca ünlü markalara erişim de artmıştır. Bu zenginliğin her yerde görünür hale gelmesinin önemli faktörlerinden biridir.

1980' li yıllarda Türkiye'de zenginleşmeyi ve buna bağlı olarak lüks yaşam, tüketim ve gösterişi özendiren bir diğer unsur kitle iletişim araçlarıdır. Özellikle televizyonun her evde yaygınlaşması ve seksenli yıllarda ilk özel kanalın yayın yapmasından sonra medya fazlası ile bu rolü üstlenmiştir⁵⁰. Toplumun hemen hemen her kesimi, bu içerikler doğrultusunda zenginliği ya elde etmeye ya da var olan zenginlikten haberdar olmaya başlamışlardır. Toplumsal tabaka içerisinde yer alan bütün sınıflar tüketim toplumuna ait değerlerden haberdar olup, bu değerleri elde etme girişiminde bulunmuşlardır. “Bu alt gelir grupları televizyon, radyo ve basın gibi kitle iletişim araçlarında düzenlenen reklam kampanyaları ile birçoğuna asla sahip olamayacakları ürünlerle kendilerinden geçirilmiş ve daha çok mülk edinme arzusuyla sistemin gönüllü ortakları haline getirilmişlerdir” (Karadaş, 2019: 28) Medyanın teşviki ile birlikte tüketime yönelik alternatiflerin çoğalması da tüketim metalarına ulaşmayı kolaylaştırmıştır. “Kredi kartları, taksitli satışlar, çeşitli kampanyalar tüketimin artmasını sağlayıcı araçlardır. 12 Eylül 1980 öncesi sokağa çıkamamaktan, tüp, yağ, akaryakıt, vb. kuyruklarından, yoğun politize oluştan bunalan insanlar, bu dönemde her şeyde

⁴⁹ İlk AVM'nin ayrıntılarını ver. (ilk AVM Galleria AVM İstanbul Ataköyde. Televizyonlardaki, gazetelerdeki, billboardlardaki reklamlar insanları tüketmeye, belli markaları kullanmaya yöneliktir. Her şey popüler hâle getirilir)

⁵⁰ Türkiye'ye televizyonun gelmesi ve televizyon yayıncılığının ikame edilmesi noktasında ayrıntılı bilgi için (bkz. İlaslan, 2019)

bolluğa erişir, kıt-kanaat yetinme, şükretme yerine tüketerek, lüks yaşayarak, eğlenerek yaşamaya başlar” (Sever, 2019: 7). 1980’lerin siyasal ve ekonomik düzeni toplumsal yapı içinde yer alan alt gelir mensuplarının daha çok gelir kaybetmesi, orta ve yüksek gelir sahibi kesimlerin ise daha çok gelirlerinin artması sonucunu beraberinde getirmiştir.

Türkiye’nin hemen hemen her bölgesinde yaşanan bu durum üst ve orta gelirli sınıfların gelirlerini arttırarak daha çok zenginleşmesine böylece Türkiye’de mevcut zenginlerin dışında yeni zenginlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Özellikle doksanlı yıllarda devletin ekonomiden el çekmesiyle, yeni zenginler büyümeye devam etmiştir. Toplumsal merdivenlerin basamaklarını oldukça hızlı tırmanan bu yeni zenginleri, önceki dönemin zenginlerinden ayıran noktalar arasında zenginliğin kaynağı ile elde ediliş hızı ve biçimidir. Dönemin en çarpıcı özelliklerinden birisi yüksek gelire sahip bir kesimin ortaya çıkmasıdır. Başka bir deyişle beyaz yakalı sınıfın şekillenişidir. “Batı’da ‘yuppiler’ olarak bilinen bu kesim 80’li yılların vahşi kapitalist ortamının genç, yetenekli şehir profesyonelleridir ve Özal’ın ithal mallı olarak çoğunlukla devletin bankalarında ve stratejik finans noktalarında görevlendirilmişlerdir. Yuppiler 1980 sonrasında yaşanan değişimler ve Türkiye’nin küresel ilişkiler içerisindeki konumuyla doğrudan ilişkilidir. Bu süreçte bir yandan Türkiye’nin dış bağlantılarında, diğer yandan da küresel tüketim kültürünün yerleşmesinde önemli rol oynamışlardır” (Karadaş, 2019: 26). Yuppiler, seksenler ile birlikte sonradan zenginleşen kesimler ve Türkiye’de seçkin kategorisine yükselen medya yöneticileri, köşe yazarları ve iş adamları Türkiye’de zenginliğin farklı bir biçimde gelişmesine neden olmuşlardır (bkz. Kozanoğlu, 1993). Toplumun her kesimi için farklı sonuçları mümkün kılan seksenli yılların siyasal ve ekonomik düzeni Türkiye’de üst tabakaya mensup kesimler içinde farklı sonuçları ortaya çıkaran bir dönem olmuştur.

Serbest piyasa ekonomisinin ve ekonomik yatırımların neticesinde, zenginler Türkiye’de hiçbir dönemde olmadığı kadar tüketim ve lükse yönelik harcamalar ile var olmuşlardır. Özellikle ithal ürünlerin serbestliği ithal ürün alan zenginler açısından, önemli bir avantaja dönüşmüştür. Tüketmek konusunda birbirleri ile yarış halinde olan zenginler tüketilen malların markalarına ve tüketilen ürünlerin fazlalığına göre kendi aralarında ayrılmışlardır. Özellikle dış ülke menşeli arabalar ve giyim markaları zenginliğin bir göstergesi haline gelmiş zenginler, sahip oldukları metalar aracılığı ile toplumda sınıf atlamışlardır. Zenginleşme göstergelerinden sayılan lüks bir yaşam tarzı, yönetenlerin ve

medyanın özendirdiği bir tarz haline gelmiş ve bu özendiricilik içinde toplumun lüks bir yaşama ulaşmaya yönelik talebi artmıştır.

Medya ve siyasal erkin zenginliğe yönelik talebi zenginliğin ve zenginlerin hiçbir dönemde olmadığı kadar toplumun gözü önünde olmasına neden olmuştur. Darbelerin, askeri yönetimlerin ve sağ sol çatışmalarının gölgesinde kendilerini saklamak zorunda kalan zenginler, seksenli yıllar ile birlikte ortaya çıkmışlar ve sahip oldukları yaşam biçimlerinden örnekler ile zenginliklerini ifşa edebilmişlerdir. “Sağ, sol çatışmalarının egemen olduğu 1970’li yıllarda kamuoyunda görünmemek servetlerini ve özel yaşamlarını sergilememek için azami gayret gösteren işadamları, 1980 sonrasında DİSK başkanı sanayici Halit Narin’in tarihe mal olan, şimdi gülme sırası bize geldi sözleriyle sadece şen şakrak kahkahalar atmakla yetinmeyecek 1980 öncesinde kayıplarını telafi edercesine kamuoyunda azami derecede görünmek içinde ellerinden geleni yapacaklardı” (Bali, 2019: 36). Medyanın odağında yer alan zenginler, yine medya aracılığı ile siyasal toplumsal ve ekonomik hemen hemen her konu ile ilgili görüşlerine başvurulanan toplumun önderleri konumuna yükselmişlerdir. “Bu yeni zenginler ‘Türkiye’yi bizler yönetiyoruz’ veya ‘her konuda tahlil yapabilecek bir entelektüel derinliğe sahibiz’ şeklinde özetlenebilecek bir ruh yapısına sahip bu elitler son yirmi yıl boyunca Türk toplumunu “aydınlatma” ve “yol gösterme” görevini üstlenmişlerdir” (Karadaş, 2019: 25). Toplum içinde zenginleşmeye yönelik devletin ve medyanın olağanüstü çabası Türkiye’de zenginliğe dair algının değişmesi ve zenginleşmeye yönelik çabaların artmasını sağlamakla birlikte zenginliği elde etmeye dair her yolun mubah görünmesi sonucunu da beraberinde getirmiştir.

Hukuksal anlamda var olan boşluklarda bir avantaj olarak görülmüş ve zenginleşmenin her yolu meşru olarak kabul edilmiştir. “İhracatı artırmak için yapılan roket kaçakçılıkla suçlanırken, suç dosyaları rafa kaldırılır ve zaman aşımına uğraması sağlanır” (Sever, 2019: 5). Böylece kara para aklama karaborsacılık, ithalat ve ihracat ile ilgili yapılan usulsüzlükler görmezden gelinmiş, adalet ve hukuka dair olan güven sarsılmıştır. Halk arasında köşeyi dönmek, iş bitirmek gibi tabirler yaygınlaşmış, toplumun temel gündemi kısa yoldan para kazanmak şeklinde değişmiştir. Sever bu durumu çalışmasında apolitik insan tipinin gelişimi olarak tanımlar ve tüketim endeksli bireyi “Kendi sorunlarından, ihtiyaçlarından ülkenin içinde bulunduğu şartlardan habersiz, apolitik bir insan tipi gelişir. Zahmetsiz her şeye sahip olma düşüncesinde, emeğe saygısız, üretmeyen, adeta düşünmekten kaçınan, topluma katkı sağlamayan bireylerin çoğunluğu oluşturduğu bir toplum yapısına

ulaşılır” şeklinde açıklar (Sever, 2019: 5). Daha çok kazanıp daha çok tüketmeye dayalı bir biçimde dönüşen zihniyet dünyası cumhuriyetin kuruluşundan itibaren mevcut olan prototipin içerik değiştirmesine neden olmuştur. Çünkü küreselleşmenin öngördüğü serbest piyasa ekonomisinde bireycilik, kültürsüz bencillik ve para hırsı (Kazgan, 2006: 124) bunu gerektirir ve toplumsal yaşamda tüketen, tükettikçe statüsünün yükseldiğini zanneden bir insan tipi yaygınlaştırılır.

1980’li ve hatta 1990’lı yıllar da, Türkiye’nin ekonomik alanda yüksek enflasyona ve borçlanmaya dayalı bir büyüme modeli seçmesi sonucunda alt sınıfların gelir kaybı pahasına, toplumsal piramidin orta ve üst katmanlarında yer alan kesimlerin gelirleri artmıştır. Orta ve üst sınıfların gelirlerinin artması Türkiye’de sınıflar arasındaki ekonomik uçurumun belirginleşmesine ve türedi zenginlerin sayısının artmasına neden olmuştur. Zenginlik, zenginler, zenginleşme tüketim ve para kazanma hırsı seksenlerde toplumu bir arada tutan değerlerin maddi kültür değerleri olarak içerik değiştirmesine neden olmuştur. Ekonomik sistemin kapitalist düzlemdeki temeli, toplum açısından geri dönülemez bir kültür inşası sonucunu beraberinde getirmiştir. Bu durum toplumsal yapıyı bir düzen içinde bir arada tutan unsurların zedelenmesine ve toplumun bir anomi üretmesine neden olmuştur.

Yetinmenin, biriktirmenin ve üretmenin bir değer olarak benimsenip korunduğu zamanlar geride kalmış kısa yoldan zengin olmak bir hedef haline gelmiştir. “Yaşanan asıl değişim günlük hayattaydı. İçine kapalı bir ekonomi ve yaşam tarzı on yıl gibi kısa bir süre içinde köklü bir değişime uğramıştı. İnsanlar birdenbire başta Amerika olmak üzere batıdaki yaşam tarzını görmüş kıt kanaat geçinmek ve azla yetinmek üstüne inşa edilmiş hayat felsefesinin artık geçerli olmadığını farkına varmışlardı. Başta gençler ve beyaz yakalılar olmak üzere herkes daha iyiyi elde etmeyi elde ettikten sonra daha çok harcamayı tüketmeyi en kaliteli ürünleri kullanmayı en nitelikli mekanlarda vakit geçirmeyi yurtdışına turistik geziler yapmayı hedefledi” (Bali, 2019: 61). Bundan dolayı seksenler oldukça kritik bir dönemdir. Geçmişte sahip olunan her türlü değerlerin bir kenara bırakılıp özgürleşmeye ve ekonomik rahatlamaya yönelik değer dönüşümü, toplumu geri dönülemez bir biçimde yeniden biçimlendirmiştir. Serbestlik ve özgürlüğün bir kısıtlama olmaksızın uygulanması aşırı uçların toplum içindeki görünürlüğünü arttırmıştır. Toplumsal yapının bir düzensizlikle karşı karşıya kaldığı bu dönemde artan terör eylemleri ve ekonomik duruma bağlı gerçekleşen intiharlar bu düzensizliğin bir sonucu olarak görülmektedir.

Doksanlı yıllarda ise artan siyasal ve ekonomik karmaşa karşısında Türkiye’deki zengin üst kesimler, büyük kentlerdeki varlıklarını sorgulamaya başlayıp kentin çirkinleşen yüzünden kentlerin yoğun ve karmaşık nüfusundan ve bu nüfusun getirdiği problemlerden uzaklaşmak istemişlerdir. Zenginler bu dönemde kent içerisinde kalmış boş arazileri sahiplenerek değerlendirmekte ya da yeni gelişmekte olan finans merkezlerine yakın ve bu sebeple steril konumda olan arazileri konut kullanımına açmaktadır. “1980’li yıllarda imar kısıtlamalarının gevşetilmesinin ardından Boğaz sırtlarında başlayan villa furyası ile Belgrad Ormanları’nın, Beykoz sırtlarının büyük ilgi görmesi bu duruma örnektir. Mekânsal ayrılmaya yönelen üst sınıflar kendi hayat tarzlarını daha kolay yaşamak adına korunaklı ve güvenli mekanlar inşa etmeye başlamışlardır. Özellikle kentin geri kalanından farklı bir hayat tarzı inşa etme isteği zenginlerin mekansal olarak ayrışmasının nedenidir” (Karadaş, 2019: 32). Çoğunlukla “country” veya “city” ile sona eren adlarla bu lüks konut projelerinde sıkı güvenlik önlemlerinin yanı sıra, tel örgüler ya da yüksek duvarlarla hem oralarda yaşayan toplumsal gruplar itibarıyla hem de fiziksel olarak dışarıdan yalıtılmış, içe kapalı dünyalar yaratılmıştır. Böylelikle steril hayatlar üretilmiştir (bkz. Alver, 2010a).

1980’ler ile birlikte Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren şekillenen zenginlik kültürü önemli bir dönemeç yaşamıştır. Bir taraftan serbest piyasa ekonomisi, diğer taraftan televizyon kanallarının kurulması ile birlikte dünya kültürünün her kesim tarafından takibi diğer taraftan ise Özal’ın özel bir vurgusu olması sebebiyle iş adamlarının yurt dışına açılması dönemin zenginlerinin atmosferine yön vermiştir. Bu dönemde medya patronları, arazi zenginleri, uluslararası ticaret yapan iş adamları ve 1990’ların sonlarına doğru Anadolu’dan yükselen muhafazakâr zenginler zenginliğin temsilcileri olarak rol almışlardır. Elbette bu durum önceki dönemlerde olduğu gibi eski zenginler ile yeni zenginler arasındaki gerilimin de temel sebebini teşkil etmektedir.

4.2.1 Eski Zengin ve Yeni Zengin

Cumhuriyetin kuruluşundan 1980’lere kadar Türkiye’de zenginleşmeye yönelik çabalar var olagelmış ve bu zenginleşme çabaları doğrultusunda sonradan zenginleşen bir kesim hep var olmuştur. Sonradan zengin olan bu kesimler Anadolu’nun çeşitli yerlerinde bulunmakla beraber artan kentleşme sonrasında Anadolu’dan İstanbul’a göç etmişlerdir. Aldığı göçler sonrası, çehresi değişen İstanbul içinde Osmanlı’nın son dönemlerinde İstanbul’a gelmiş ve uzun yıllar İstanbul da yaşayan zenginler ve Cumhuriyetin ilk dönem

zenginleri, Anadolu'dan gelen zenginler ve siyasi ekonomik politikalar ile sınıf atlayan zenginleri, sonradan zengin olan kesim olarak kendilerinden ayıştırmışlardır. Bu iki kutup arasında yaşanan gerilim, seksenli yıllardan önce söz konusu olsa da seksenlerin siyasi ve ekonomik atmosferi içerisinde görünürlükleri artan zenginler için, kutuplar arası gerilim sınırları daha net bir biçimde devam etmiştir.

1980'li yıllarla birlikte değişen siyasi anlayış o güne kadar Türkiye siyasetinde kemikleşen kadro tarafından, çok da arzulanan bir durum değildir. Halkın çoğunluğunun yönetici kadroların talebi ve yönlendirmesi dışında, Özal'ı desteklemesi kendilerini Türkiye'nin gerçek sahibi sanan kadrolar tarafından hoş karşılanmamıştır. Özal'ın ekonomik atılımları sonucunda, Anadolu'nun zenginleşmesi durumuna da aynı seçkin kadrolar oldukça eleştirel yaklaşmış ve Anadolu kökenli sonradan zengin olan kesimi, *eğreti zengin* veya *eğreti burjuva* olarak kategorilendirmişlerdir. Bu ötekileştirmenin altında yatan asıl neden, bilindik zümrelerin dışında zenginleşen güruhun, o güne kadar elde ettikleri sosyal konum ve statülerinin onlara sağladığı avantajlı durumun ellerinden alınma korkusudur. Bu unsurların niteliği ve niceliği eski zenginlerin gündelik yaşam örüntüleri bağlamında değişmekte, İstanbul dahil birçok unsurun yeni zenginlerin kullanımına açılmasından sıkıntı duyulmaktadır. Nitekim seksenli yıllar ile bir yapı ve düzen değişimi söz konusudur.

Ortaya çıkan sonuçlar ise bir düzen içinde o günlere tanıklık eden eski zenginler açısından, oldukça yeni ve alışılmadık bir tarzdır. Seksenli yıllarla birlikte yaşanan ekonomik gelişmeler ve 24 Ocak Kararları sonrası Anadolu'da yaşayan zengin kesimin, hızla İstanbul'a gelip İstanbul'un iş dünyasında yer edinmeye başlaması İstanbul'da yaşayan eski zenginlerin durumdan rahatsız olmasına neden olmuştur. Eski zenginlerin geleneksel ve muhafazakâr devlet temelli zenginlikleri, Özal'la birlikte içeriği farklılaşan bir nitelik olarak ortaya çıkmıştır. "Kökleri DP'li yıllara uzanan eski zenginler 24 Ocak Kararları ve Özal döneminden azami derecede istifade ederek kendilerine rakip olmaya başlayan Anadolu kökenli bu yeni sınıfa pek tahammül edemedi. Kendilerinin yeni zenginlerden çok daha kültürlü ve seçkin olduklarını vurgulamaya başladılar. Eski zenginlere göre 24 Ocak Kararları Cüneyt Ulusever'in deyimiyle o güne kadar İstanbul sermayesi karşısında boynu bükük gezen Anadolu girişimcilerin birdenbire dünya pazarlarına açılmalarına İstanbullu sanayicilere rakip olmalarına ve merkezlerini İstanbul'a taşımalarına yol açtı. Köklü aileler ve eski servetler yeni zenginler ve yeni servetler" (Bali, 2019: 39). Yaşanan göçler, eski zenginlerin İstanbul

merkezde zenginlikleri ile elde ettikleri maddi kültür unsurlarına sonradan zengin olan kesimlerin ulaşma sonucunda beraberinde getirmiştir.

Sonradan zengin olanların sahip oldukları ekonomik zenginlik ile ulaşabildikleri zenginlik kültürü unsurları, akıllara yeni zenginlerin bulundukları sosyal ve ekonomik konumda gerçekten bulunmaları gerekiyor mu sorusunu gündeme getirmiştir. Bu soruya birçok açıdan cevap aranırken, ortaya zenginliğin biçimsel farklılıklarına ilişkin kategoriler çıkmıştır. Bu kategoriler ise şu şekilde belirlenmiştir: “Birinci gruptakiler: birkaç lisan bilir kültürlüdür. Güzel sanatlara, klasik müziğe yatkındır. Türkiye’nin gelişmiş ülke imajına katkıda bulunur. Giyim ve görünüme çok önem verir. İlkbahar ve sonbaharda hafta sonlarını bodrumda geçirir. Diğer ülkelerin sosyete kulüpleriyle yakından ilişkilidir. Hoş sohbettir, nüktedandır. Fazla derin değildir. Çok hoş ama biraz da boştur. Üçüncü gruptakiler; yeni zengin olmuştur. Parasal kudret en önde gelir. Kültür eksikliğini cömert jestlerle bol para harcamayla dengelemeye çalışır. Çocuğunun sünnet düğününde kuş sütü hariç her şey bol miktarda bulunur. Siyah havyar çorba kaşığıyla verilir. Garsonlara haşın davranır, personeline sık sık hakaret eder. Saati kalın, bilezikli, altın ve parlak taşlıdır. Sık sık göğsü açık gömlekle gezer kalın altın zinciri görülür” (Bali, 2019: 41). Eski zenginler kendileri dışında bir kültüre sahip olan fakat eski zengin ve seçkin kategorisinde anılmak isteyen yeni zenginlerin istilası karşısında, birbirlerine daha çok kenetlenmiş ve gerektiğinde daha küçük topluluklarla evlerine çekilmişlerdir.

Bir başka alternatif olarak ise geçmişten getirdikleri kültür örüntüleri ve sahip oldukları seçkin statü, sonradan zengin olanlara karşı kullanabilecekleri önemli bir koz olarak var olmuş daha da burjuvallaşmanın yollarını uluslararası düzlemde zenginlik kültürüne dahil olmakta bulmuşlardır. Eski zenginlerin gündelik hayat örüntüleri içerisinde yer alan mekân, lüks tüketim, gezi, sağlık, eğitim ve sanatsal faaliyetler gibi unsurların birçoğuna ortak olan yeni zenginler, eski zenginler tarafından istenmeyen kesim olarak ilan edilmişlerdir. Eski zenginlerin yeni zenginelere karşı olan tutumu onlar için kullandıkları kavramlara da yansımıştır. “Özellikle seksenli yılların kitle iletişim araçlarının etkisi ve yaygınlığı öteki zenginler olarak da adlandırılan sonradan zengin olanlar için ağır bir dil kullanarak eleştirmeye başlamışlardır. ‘Maganda’, ‘zonta’, ‘kıro’ gibi sözcüklerin söyleme dahil edilmesi, ‘viski-lahmacun’, ‘arabesk yaşam tarzı’ gibi ifadelerin ortaya atılması bu çatışmanın sonucuydu. ‘Anadolu kökenli burjuvaları’ eleştirmek için kullanılan deyimler: ‘sonradan görme, Özal zenginleri, türedi zenginler’ gibi deyimlerdi” (Özşeker, 2013: 34). Bu

kavramların her birisi eski zenginlerin gözünden yeni zenginleri anlatan, onların sahip olduğu kültürü ötekileştiren ve içerisinde bir aşağılama ile birlikte kendilerinden olmadıklarını vurgulayan anlamlar içermektedir. Bali (2019) eserinde eski zenginlerin bu çabasının altında, kendilerini daha da soylulaştırma çabalarının olduğunu belirtir.

Soylulaştırmanın yolu ise batı burjuvazisinin sahip olduğu temel unsurlara sahip olmaktan geçmektedir. “İstanbul merkezli sanayici ve iş adamları iş adamı figürüne toplum içinde saygınlık kazandırmak için Amerikalı girişimcilerin davranışlarını örnek alıp sanat, kültür, eğitim ve hayır amaçlı tasarımları destekleyerek batılı anlamda gerçek bir burjuva sınıfının nihayet Türkiye’de yetiştiğini kanıtlamaya çalıştı. Bunu yaparken de hal ve gidiş dersinden sıfır not verdiği Anadolu’lu meslektaşlarını ayak bağı olarak gördü. Bu nedenle İstanbul merkezli iş adamları kendilerini bu kesimden tamamıyla soyutlamak istedi. Entelektüel oldukları konusunda kamuoyuna ikna etmeye başladı” (Bali, 2019: 62). “80’lerden itibaren bu söylemin üreticisi, bir tür yeni orta sınıf, entelektüel, eğitilmiş kitle ve onun sözcüsü olarak köşe yazarları, gazeteciler, haftalık dergilerin rol oynadığı görülmektedir. Bu noktada 'eski zenginler, eski elitler' olarak tanımladıkları kesimlerin sözcüsü ve temsilcisi gibi davranan, onların çıkarlarını savunan köşe yazarları, doğrudan parçası olmasalar bile, büyük, yerleşik burjuvazinin organik aydınlığını üstlenmişlerdir” (Özşeker, 2013: 37). Bu durum aynı zamanda zenginliğin temsiliyetinin içerik değiştirmesi anlamına da gelmektedir.

Doksanlı yıllarda ise, eski zenginlerin en seçkin ve en elit mekânı olarak kabul ettikleri İstanbul’un önce göçlerle istila edilmesi, sonrasında siyasal yöneticilerinin eski zenginlerin oldukça uzak durdukları siyasal anlayış tarafından yönetiliyor olması, İstanbul için de eski zenginlerin umutlarının bitmesine ve bunu her durumda dile getirmelerine neden olmuştur. Medya, gazete ve köşe yazıları aracılığı ile dile getirdikleri serzeniş aynı zamanda yeni zenginlere ve yeni zenginlerin temsil ettiği Anadolu halkına bir serzeniş sitem ve ötekileştirme içermektedir. Merkez taşra geriliminin zenginler nezdinde zirveye ulaştığı bu dönemin genel atmosferine bakıldığında, Anadolu’nun merkeze doğru hareketliliği söz konusudur. Bundan her alanda rahatsız olan ve statükoyu sürdürmeyi arzulayan zenginler, kalelerini örme girişiminde bulunmuşlar ve siyasetteki aşağılama ifadesi olan *takunyali* tabirini bu sefer Anadolu’da yükselen sermayeye dönük kullanmışlardır. Bu bir anlamda Bourdieu’cu anlamda farklı türden sermayeye sahip olan kesimin, sermayesini başka gruplarla paylaşmaması ve eski zenginlerin yeni zenginlerle arasına ayırım koyma çabasıdır (bkz. Bourdieu, 1984).

4.3 2000’li Yıllarda Türkiye’nin Siyasal ve Ekonomik Durumu

1990’lı yılların çalkantılı siyasi ve iktisadi atmosferi 2000’li yılların ilk başına kadar devam etmiştir. Bütün dünyanın milenyuma girme heyecanı yaşandığı bir dönemde, Türkiye 28 Şubat Darbe’sinin etkilerini ve ekonomik krizlerini üzerinden atmaya çalışıyordu. Bu sebeple güçlü bir siyasi otoritenin yeni bir söylem ile sahneye çıkması, çalkantılı yılların sona etmesi açısından oldukça önem teşkil ediyordu. Bu önem, aynı zamanda Türkiye’nin önemli bir dönemeçte bulunması açısından oldukça kıymetlidir. Çünkü siyasi istikrarsızlıkların ve ekonomik dalgalanmaların hat safhaya çıktığı, şeriat tehdidi ile suni gündemler ile toplumsal kutuplaşmaların yaşandığı bir dönemde, krizlerin artması ve derinleşmesi ile çözülmesi arasındaki yol ayrımı iyice keskinleşmiş görünüyordu. Hiç şüphesiz bu yol ayrımında verilen karar Türkiye Cumhuriyeti tarihinin en önemli hadiselerinden birisidir. 2000’li yılların başında kurulan ve günümüze kadar iktidarda olan AK Parti’nin iktidar olması dönemin en kayda değer siyasi olayıdır. 2002 yılında %34,4 oy alarak 365 milletvekili alan AK Parti bir önceki dönemin tereddütlerine mahal vermeden tek başına iktidar olmuştur⁵¹. Böylelikle 2002 yılından günümüze kadar devam eden bir siyasal ortam oluşmuştur.

Ak Parti’nin iktidara gelmesi ile birlikte, yeni bir sürece girilmiş ve Ak Parti Reformları olarak adlandırılabilir bir dizi yenileşme hareketleri gerçekleşmiştir. Özellikle ilk yıllarda Avrupa Birliği Uyum Yasaları çerçevesinde birçok çalışma yapılmıştır. Fakat söz konusu reformlara rağmen Avrupa Birliği ile ilişkilerde bir dizi sorunlar yaşanmıştır. Yine de bu reformlar toplumun çoğunluğu tarafından olumlu karşılanmıştır. Reformdan rahatsız olan kesimin 27 Nisan 2007’de e-muhtıra yayımlamasıyla birlikte Türkiye demokrasisinin travmatik hafızası canlanmış olsa dahi, Ak Parti yönetici kadrolarının e muhtıra karşısındaki net ve dirayetli duruşu yeni bir darbe girişiminin sonuçlanmasının önüne geçmiştir. Bu yıllara damgasını vuran önemli bir hadisede Türkiye’nin birçok şehrinde gerçekleşen Cumhuriyet Mitingleridir. Ak Parti yönetiminden rahatsız olan ve laiklik vurgusu ile 28 Şubat darbesini hatırlatan Cumhuriyet Mitingleri, aynı yılın temmuz ayında yapılan genel seçimlerde Ak Parti’nin %46 oranında oy alması ile dinmiştir. Böylelikle toplumun büyük bir çoğunluğu 27 Nisan E-muhtıraya ve Cumhuriyet Mitinglerine Ak Parti’nin yanında yer alarak konumlanmıştır.

⁵¹ Bu dönemde Ak Parti’nin kurucusu ve başkanı olan Recep Tayyip Erdoğan milletvekili olmadığı gerekçesi ile Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer tarafından hükümeti kurmak ile görevlendirilmemiştir. Ak Parti Başkan Yardımcısı olan Abdullah Gül bu görevi üstlenerek hükümeti kurmuştur. Sonrasında Siirt’te yenilen seçimler ile birlikte Recep Tayyip Erdoğan milletvekilliği mazbatasını almış ve geçici olarak başbakanlık görevini Abdullah Gül’den devralmıştır (bkz. Yavuz, 2010).

Neticede 2007 yılında yapılan seçimlerde Ak Parti %46'lık rekor bir oy alarak iktidara gelmiştir. Bu yılın bir diğer önemli olayı ise Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ilk defa cumhurbaşkanının halk tarafından referandum ile seçilmesidir. Sonraki sürecin önemli siyasi olaylarına baktığımızda Ergenekon ve Balyoz Operasyonları, Gezi Parkı Direnişi ve 15 Temmuz Darbe girişimleri karşımıza çıkmaktadır. Bu hadiselerin tamamı siyasal açıdan AK Partiyi zorlayan ve iktidarını tehdit eden hadiselerdir. Fakat neticede Ak Parti bu süreçlerin tamamından iktidar olarak ayrılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti tarihi açısından zikredilmesi gereken bir diğer önemli olay, başkanlık sistemine geçiştir. Bu sistem ile birlikte cumhurbaşkanı hem devletin hem de hükümetin başı olarak görev yapmaktadır.

Yukarıda çerçevesi çizilmeye çalışılan önemli siyasi olayların tamamı 2000'lerden günümüze kadar, yaşanan ekonomik atmosferin temel belirleyeni olmuştur ve dönemin tartışmalarını içermesi hasebiyle Türkiye toplumunun gündemini belirlemiştir. Başka bir deyişle 2000'lerin başının zihniyet ortamını şekillendiren ya da bu zihniyet ortamının ürünü olan hadiselerdir. Sonuç olarak Türkiye bu yıllarda önemli bir zihniyet dönüşümüne tanık olmuştur. Ak Parti'nin çoğunluğunu temsil ettiği muhafazakâr taban; Tek Partili iktidardan itibaren süregelen ve darbeler ile şekillenen devlet ve yönetim mantığı ile kendisi arasındaki, mesafeyi kapatmıştır. Bu bütünleşik bir toplumsal hayatı ortaya koyması açısından önemlidir. 2000'lerin ekonomik hayatı da bu siyasal atmosferin içinde şekillenmiştir.

Ak Parti 2002 yılında iktidara geldiğinde önündeki en önemli mesele ekonomik krizdi. Türkiye, 2000 yılında anayasa fırlatma⁵² eylemi ile karikatürize olmuş ciddi bir ekonomik krizle karşı karşıya kalmıştır. Mali sektörde yaşanan sorunlar, yüksek enflasyon ve döviz krizi gibi etkenlerle birleşince, Türkiye ekonomisi büyük bir çalkantı geçirmiştir. Bu durum, 2001 yılında alınan ekonomik tedbirlerle aşmaya çalışılmış. Bu doğrultuda IMF Uluslararası Para Fonu (IMF) ile Stand-By Anlaşması (2001): 2001 Ekonomik Krizi'nin ardından Türkiye, IMF ile bir Stand-By Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma, Türkiye'nin ekonomik istikrarını sağlamak ve yapısal reformları hayata geçirmek amacıyla yapılmıştır. Bu kriz aynı zamanda Ak Parti'nin siyaset sahneye çıkışının önemli sebeplerinden birisidir.

⁵² 23 Şubat 2001 tarihinde yapılan Milli Güvenlik Kurulu (MGK) toplantısında, dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in, Başbakan Bülent Ecevit'e anayasa kitapçığını fırlattığı olay gerçekleşti. Bu olay, Türk siyasi tarihinde önemli bir an olarak hatırlanır. O dönemde Türkiye, ekonomik kriz, siyasi istikrarsızlık ve toplumsal gerginlikle mücadele ediyordu. MGK toplantısında, gergin bir atmosferde, Ahmet Necdet Sezer ve Bülent Ecevit arasında anayasa konusundaki görüş ayrılıkları net bir şekilde ortaya çıkmıştı. Cumhurbaşkanı Sezer, anayasa kitapçığını masaya fırlatarak, bu eylemiyle görüş ayrılıklarını ifade etmiş ve kamuoyunda geniş yankı uyandırmıştı.

2000'lerin önemli iktisadi olaylarından birisi AB ile Gümrük Birliği ve Katılım Sürecinin başlatılmasıdır. 2000'lerde Türkiye, AB ile Gümrük Birliği'ni tam anlamıyla hayata geçirmiştir. Ayrıca, Türkiye'nin AB üyeliği için resmi müzakerelere başlanması da 2005 yılında gerçekleşmiştir. Bu aynı zamanda, Türkiye'nin Avrupa Birliğine uyum yasaları çerçevesinde bir dizi reform gerçekleştirmesi anlamına gelmektedir. 2005 yılı aynı zamanda enflasyonlu yıllardan kurtulmak adına, Türk parasından altı sıfırın atılması ve yeni Türk lirasına geçiş yılıdır⁵³.

Takip eden yıllarda tüm dünyayı çepe çevre saran ve Türkiye' de de etkileri çok derin olan Küresel Ekonomik Kriz gerçekleşmiştir. 2008'de dünya genelinde yaşanan küresel ekonomik kriz, Türkiye ekonomisini de etkilemiştir. Ancak, alınan ekonomik tedbirler ve mali politikalarla krizin etkileri sınırlı tutulmaya çalışılmış, bu döneme “teğet geçti” ifadesi damgasını vurmuş ve kriz bu ifadeler ile hafızalara kazınmıştır. Bu ekonomik krizden tedbirler sayesinde sıyrılan, Türkiye Yüksek Ekonomik Büyüme dönemine geçmiştir. 2010'lu yılların ortalarına doğru Türkiye, bir süre boyunca yüksek ekonomik büyüme oranlarına ulaşmıştır. Ancak bu dönemde cari açık, enflasyon ve dış borç gibi ekonomik sorunlar da ortaya çıkmıştır. Neticede ülke ekonomisi ciddi bir atılım sağlamış ve bu dönemde dolar 1,5 TL civarında seyretilmiştir.

2010 yılındaki ekonomik büyüme 2018 yıllarına kadar kesintili bir şekilde olsa da devam etmiştir. 2018 yılında yeni bir ekonomik kriz gerçekleşmiştir. Ekonomik kriz ve döviz kuru dalgalanmaları ile Türkiye ekonomisini önemli ölçüde etkilemiştir. Bu dönemde TL'nin değeri ciddi şekilde düşmüş, enflasyon artmış ve ekonomik büyüme hız kaybetmiştir. Hemen akabinde gelen Covid-19 Pandemisi 2020'de Türkiye ekonomisini olumsuz yönde, derinden etkilemiştir. Salgın, turizm sektöründeki daralmadan, işsizlik artışına kadar bir dizi ekonomik zorluğa neden olmuştur. Tüm dünya için yeni bir ekonomi dönemini ifade eden Pandemi var olan ekonomik krizi derinleştirmiştir. Bu süreçte Rusya Ukrayna arasında çıkan savaş küresel

⁵³ Türk lirasından altı sıfır atılma süreci, 1 Ocak 2005 tarihinde gerçekleştirilen "Yeni Türk lirası" (YTL) uygulamasıyla hayata geçti. Bu dönemde, Türk lirasındaki değer kaybı ve yüksek enflasyon nedeniyle, ekonomik istikrarsızlıkla mücadele etmek amacıyla bir dizi önlem alındı. Yeni Türk lirası (YTL), eski Türk Lirası'nın değeri üzerine konulan altı sıfırı temsil ediyordu. Yani, 1 yeni Türk lirası (YTL), 1.000.000 eski Türk Lirası'na eşitti. Bu uygulama, sıfırlama olarak adlandırıldı ve Türkiye'nin ekonomik istikrarını sağlamak ve enflasyonla mücadele etmek amacıyla gerçekleştirildi. Bu dönemde, halk bankalara ellerindeki eski paraları yeni paralarla değiştirdi ve fiyatlandırma, maaşlar ve diğer ekonomik unsurlar yeni para birimi üzerinden düzenlendi. Bu adım, Türkiye'nin ekonomik istikrarını artırmaya yönelik geniş kapsamlı bir programın bir parçasıydı. Bu sıfırlama işlemi, Türk lirasının değerini koruma ve enflasyonu kontrol altında tutma amacını taşıyordu.

anlamda enerji ve tahıl krizini doğurmuştur. Neticede günümüzde uzun süren bir ekonomik krizin ve enflasyonun varlığı gündelik hayatta da varlığını hissettirmeye devam etmektedir.

21. yüzyılın ilk çeyreğinde Türkiye’de yaşanan siyasi ve ekonomik atmosfere baktığımızda; bu dönemin Türkiye Cumhuriyeti tarihi açısından, önemli kırılmaları beraberinde getirdiğini ifade edebiliriz. Kırılmaların yanı sıra yeni şekillenen sürekliliklerin varlığının da altını çizmek gerekir. 2000’lerin başından günümüze kadar devam eden Ak Parti iktidarı cumhuriyet tarihinin en uzun soluklu yönetimidir. Fakat belirli süreklilikler ve kırılmalar ekseninde incelediğimizde AK Parti’nin Turgut Özal, Necmettin Erbakan gibi isimlerin bir anlamda devamı niteliğinde olduğunu görebiliriz. Dolayısıyla tüm yeniliklerine rağmen, AK Parti Türkiye’de derinden gelen toplumsal desteğini almayı başarmıştır. Bu durum, elbette zenginler ve zenginlik kültürü açısından da yeni bir analizi zorunlu kılmaktadır. Nitekim AK Parti döneminde yeni zenginlerin ve yeni bir zenginlik kültürünün varlığından bahsetmek mümkündür.

4.4 AK Parti Döneminde Zenginlik Kültürü

Türkiye’de 2002 yılında iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti), ülkenin ekonomik yapısında önemli değişimlere imza atmış ve ekonomide yaşanan büyüme ile zenginlik artışına önemli katkılarda bulunmuştur. AK Parti dönemi, bir dizi stratejik ekonomik reform, istikrarlı büyüme ve yatırım politikaları ile karakterize edilmektedir. AK Parti’nin ekonomi politikaları, makroekonomik istikrarın sağlanması, yatırım ortamının iyileştirilmesi ve sosyal refahın artırılması üzerine odaklanmıştır. Bu çerçevede, sağlanan politika istikrarı ve güven ortamı, yatırımcıların ülkeye olan güvenini artırmış ve Türkiye’nin uluslararası yatırımlar için çekici bir destinasyon haline gelmesine katkı sağlamıştır. AK Parti dönemindeki ekonomik büyüme, Türkiye’nin dünya genelinde saygın bir ekonomi olmasına olanak tanımıştır. İktidarın liderliğindeki ekonomik reformlar, sektörel çeşitlilikler, altyapı yatırımları ve teknolojik ilerlemeler, ülkedeki zenginliği artırmış ve iş imkanlarını genişletmiştir. Özellikle inşaat, enerji, teknoloji, gıda, otomotiv ve bilgi teknolojileri gibi sektörlerde gerçekleştirilen büyük projeler, ekonomik büyümeye önemli katkılarda bulunmuştur. İstanbul’un finans merkezi olması, büyük ölçekli enerji projeleri, hızlı tren hatları gibi altyapı yatırımları, Türkiye’nin bölgesel liderlik iddiasını güçlendirmiş ve ulusal geliri artırmıştır.

Tüm ekonomik atılımlara rağmen AK Parti dönemi zenginliği tartışmalı bir konudur ve bazı eleştirmenler, bu dönemin zenginliğinin adaletsiz bir şekilde dağıldığını ve gelir eşitsizliğini artırdığını öne sürmektedir. Ayrıca, ekonomik başarıya rağmen bazı sektörlerde yaşanan sıkıntılar ve dış politika meseleleri de göz önüne alındığında, AK Parti dönemi zenginliği iç içe geçmiş tartışmalar barındırmaktadır.

2000'li yıllar Ak Parti'nin iktidara gelmesi ve büyük bir ekonomik krizden kurtuluş yılları olduğu için kendine has zenginleri ve zenginlik kültürünü üretmiştir. Bu dönem Türkiye'nin siyasal kültürel ve ekonomik yapısının değiştiği ve bunun sonuçlarının da Türkiye'de yeni bir toplumsal düzenin oluşmaya başladığı bir dönemdir. Bu dönemde bir yandan cumhuriyetin kuruluşundan itibaren modern, batı yanlısı ve seküler temayüllerin içerisinde barındığı modern bir zenginleşme diğer yandan ise İslami kesimin siyasal iktidarının beraberinde getirdiği İslami zenginleşme meydana gelmiştir. Çünkü toplumun her kesimini kuşatma iddiasıyla ortaya çıkan AK Parti'nin zenginleşme politikasından muhafazakâr kesimin yanı sıra toplumun farklı kesimleri de istifade etmiştir.

2000'li yıllarda özellikle muhafazakâr kesimin zenginleşmesi dikkat çekici olmuştur. Hatta bu durumu tanımlamak için İslami Burjuvazi⁵⁴ (bkz. Yankaya, 2014), İslam'ın Protestanlaşması⁵⁵ (bkz. Konuşlu, 2013), Ak Parti Burjuvazisi (Karadaş, 2017) gibi müstakil kavramlar kullanılmıştır. Tüm bu kavramlar aslında toplumsal hayatta zenginleşen yeni bir kesimin varlığını ifade etmektedir. Başka bir deyişle 2000'li yılların getirdiği siyasal ve

⁵⁴ İslami burjuvazi, ekonomik anlamda büyük bir güç kazanan ve genellikle İslami değerlere uygun yaşam tarzını benimseyen orta ve üst sınıf bir toplumsal sınıfı ifade eder. Bu kavram, İslam dünyasındaki modernleşme süreçlerinde, özellikle de son birkaç on yıl içinde, giderek artan bir şekilde dikkat çekmiştir. İslami burjuvazi, genellikle ticaret, finans, sanayi ve girişimcilik gibi sektörlerde faaliyet gösteren bireyleri ve iş dünyasındaki öncülerini içerir. Bu gruptaki bireyler genellikle batılı kapitalist ekonomik modelin etkisi altında kalmış olsalar da, aynı zamanda İslami prensiplere dayalı bir yaşam tarzını benimsemeye çalışırlar. Bu sınıf, İslam'a uygun finansal araçları kullanma eğilimindedir ve faizsiz finansman prensiplerine dayalı olan İslami bankacılık sistemine ilgi gösterir. Ayrıca, İslam'a uygun tatil, giyim, eğlence ve diğer tüketim alışkanlıklarına öncelik verirler. İslami burjuvazi, sadece ekonomik açıdan değil, aynı zamanda kültürel ve sosyal açıdan da İslami değerlere bağlılıklarını sürdürmeye çalışır. Bu çerçevede, aile değerlerine önem verir, hayır işlerine destek sağlar ve toplumlarına pozitif bir etki yapma amacını taşır. Konuyla ilgili son yıllarda bir çok eser ile karşılaşmak mümkündür. Birkaç örnek için bkz. Erdem, 2012, Buğra ve Şavaşkan, 2014)

⁵⁵ İslam'ın Protestanlaşması terimi, Müslüman topluluklarda gözlemlenen ekonomik değişimleri ve dini eğilimleri ifade eder. Bu kavram, Müslüman bireylerin ticaret, girişimcilik, finans ve ekonomik değerlerdeki evrimini anlamak için kullanılmıştır. İslam'ın Protestanlaşması, Müslüman topluluklarda bireysel girişimcilik ve ticaretin artmasını nitelendirmektedir. Calvinist etkilerin girişimcilik ve ticareti desteklediği Protestan Reformu'nun benzer etkileri, Müslüman topluluklarda da gözlemlenebilir olduğu düşüncesine dayanmaktadır. Bu durum, ekonomik canlılığın ve bireyler arasında ticaretin teşvik edilmesinin bir sonucudur. İslam'ın Protestanlaşması, Müslüman topluluklarda ekonomik alanlarda ve dini eğilimlerde gözlemlenen evrimleri tanımlayan bir kavram denemesi olarak karşımızda durmaktadır. Ancak, bu terim, iki farklı dini geleneğin kendi özgün dinamikleri ve tarihleri nedeniyle bir benzetme olarak ele alınmalıdır. İslam'ın Protestanlaşması, Müslüman topluluklar arasında çeşitli şekillerde ve derecelerde görülebildiği iddia edilse de sadece teorik düzlemde bir tartışmayı imlemektedir.

ekonomik atmosferle zenginleşen grubu nitelendirmektedir. Böylelikle yükselen yeni bir zengin sınıftan duyulan rahatsızlık dillendirilmektedir. Bu eleştiri öncelikli olarak Ak Parti'nin kendi zenginlerini üretmesi ile ilgilidir. Bu anlamda önceki zenginlerin ve Ak Parti muhalefetine bu eleştiride katkısı azımsanamayacak düzeydedir. Yanı sıra İslami kesimin bir kısmı da İslam ile zenginleşmeyi yan yana getirmekten duyulan rahatsızlık sebebiyle yeni zenginleşen kesimin ideolojik, zihni ve kimliksel unsurlarına eleştirel yaklaşmıştır. Fakat tüm bu eleştiriler Türkiye'de zenginleşmenin çok daha fazla çeşitlenmesinin ve kimliksel olarak el değiştirmesinin önüne geçememiştir.

Ak Parti iktidarı döneminde oluşan ve kendisini Müslüman kimlikleri ile tanımlayan yeni zenginler için tüketimin hayat tarzının ve yaşama biçiminin temeli bütün bunların İslami olmasından geçmektedir. Yani bu zenginler için lükse dayalı tüketim İslamileşmekte, hayat tarzı zenginlikle İslam'ı birleştirmek üzerine inşa edilmektedir. Bu “İslami burjuvazinin mensupları pahalı markaların eşarplarıyla örtünen, 4x4 otomobiller kullanan, tesettür defilelerine katılan kadınlardan, lüks villalarına Osmanlı ya da Mekke esintileri taşıyan iç dekorasyonlar yaptıran, sahillerde, lüks beş yıldızlı tatil köylerinde otellerde haremlik selamlık uygulamalarla deniz tatilini meşrulaştıran bireylerden oluşmaktadır” (Karadaş, 2017: 34). Zenginlik kültürü içerisinde yer alan bütün unsurların İslami olarak yorumlanması, 2000'li yıllar ile Türkiye'nin bir gerçeği haline gelmiştir. Bu yorumlanma hali, mimariden tatile, edebiyattan sanata medyadan, dizilere, ticaretten moda kadar her alanda kendisini göstermektedir.

2000'li yıllarda AK Parti'nin iktidara gelmesi ile başlayan siyasal süreç içerisinde yaşanan ekonomik ve sosyal değişimler, Türkiye'nin toplumsal yapısı içinde bir yeri olan zenginlerin de bir değişimi ile sonuçlanmıştır. AK Parti iktidarı ile birlikte yeni siyasal yapılanmanın zengin ettiği yeni zengin tipler kadar, dönemin şartlarının beraberinde getirdiği zengin tiplerin varlığı da söz konusu olmuştur. Küresel ekonominin oluşturduğu yeni zenginlik biçimleri ile birlikte Türkiye'nin kendisine özgü dönemin şartları doğrultusunda oluşan zengin tipler, 2000'li yıllar Türkiye'sinde karşılaştığımız tipler olarak var olmuştur. Çalışmanın bu kısmında AKP iktidarı ile birlikte yükselişe geçen muhafazakâr zenginler ve son zamanlarda adını sıkça duyduğumuz sosyal medya zenginleri olan zengin influencerlar üzerinden, 2000'li yılların zenginliği ve değişen zenginlik kültürü anlatılacaktır.

Turgut Özal döneminde temelleri atılan, AK Parti'nin büyük bir oy oranı ile iktidara gelmesi ile zenginlikleri daha da artan İslami zengin kesim, 2000'li yıllar Türkiye'sinin üzerinde en çok tartışılan kesimi olarak anılmaktadır. Bu noktadan bakıldığında AK Parti

dünya perspektifini de doğru okumaya çalışarak, geldiği geleneğin taşıyıcı unsurlarını bir kenara bırakmış ve bu noktada yaslanacağı sınıf olan muhafazakâr sermayenin büyümesine destek vermiştir. Bu durum aynı zamanda toplumsal yapı içinde muhafazakâr kesimin kabuk değiştirmesine neden olmuştur. Siyasal erkin gücünü de arkasında hisseden muhafazakâr kesimin zenginleşmesinin önündeki ekonomik ve siyasal engellerde kalkınca, uzun süre toplumsal yapı içinde sessiz sedasız varlıkları sona ermiş, muhafazakâr sermaye yükselişe geçmiştir.

Cumhuriyetin kuruluşundan 2000’li yıllara, her dönemin kendi zenginini ürettiği bir zamanda, İslami zenginler de bir dönemin üretilen zenginleri olarak bu süreçte yerini almıştır. Türkiye’de zengin kesimlerin ortaya çıkışı ve yükselişi göz önüne alındığında muhafazakâr zenginlerin, bir önceki zengin kesimlerin ortaya çıkış serüveni dışında özelliklere sahip olmadığının altını çizmemiz gerekmektedir. Elde edilen zenginlik, sahip olunan kimliğin ötesinde bir kimlik olarak var olmakta ve bu noktadan sonra, seküler zengin ile muhafazakâr zengin arasında zihniyet açısından çok ciddi farklar oluşmamaktadır.

1980 öncesi Türkiye’inde İslami kesimin ekonomik hayata ilişkin en temel öğretisi ‘Mülk Allah’ındır’, ‘Dünya Malı Dünya’da Kalır’, ‘Bir Lokma Bir Hırka Yeter’ düşünceleri etrafında oluşmuştur. Fakat Özal’la birlikte özel sermayeye ilişkin politikaların getirdiği rahatlama, İslami kesiminde bu dünyaya yönelik yüksek kazanç elde etmesine neden olmuştur. Yüksek kazanç elde eden muhafazakâr zenginler, diğer zenginlerin yaşam tarzlarına tanıklık etmiş ve ekonomik kazancın biçimleri dahil, bu hayat tarzlarını İslami bir temelde yorumlama girişimlerinde bulunmuşlardır. Yeniden inşa etmeye çalıştıkları yaşam biçimlerinin ardındaki yeni zihniyet dünyasını, çalışmanın gerekliliğine dair olan İslami öğretiler ile şekillendirmişlerdir. Çalışmanın gerekliliğini ibadet sayan bu yeni anlayış Dünya’yı yeniden biçimlendirmeyi de, İslami ibadetlerin temellerinden saymıştır. İçinde yaşadıkları dünyanın şartlarını kolaylaştırmak adına, çok çalışıp elde ettikleri maddi kazancı biriktirme veya değişik alanlarda yatırım yaparak, elde ettikleri maddi kazancın daha da artmasını sağlama gibi atılımlar yükselişe geçen muhafazakâr zenginler için yeni yaşam biçimlerine adapte olmak adına zenginliklerini muhafaza edebilmenin bir yolu olarak algılanmaya başlanmıştır.

Muhafazakâr zenginlerin zihniyet dünyasındaki zenginliğe ve dünya hayatına ilişkin ikilemleri, İslam’ın öğretilerinden uygun olana uyarlama çabaları sahip oldukları maddi kazanca uygun bir hayat sürebilmelerinin en temel şartıdır. Eylemlerinin arka planındaki kognitif dünyada zenginlik ve bu zenginliğe uygun hayat tarzını İslam temelinde

yorumlamak, normatif ve davranışsal boyutta gerçekleştirdikleri her türlü içeriğe sahip eylemi meşrulaştırmanın en temel kriteridir. Bu açıdan muhafazakâr zenginler elde ettikleri maddi kazanç ile birlikte, yıllardır sahip oldukları zenginleşmenin ve zenginliğin beraberinde getirdiği hayat tarzına uygun olmayan öğretileri, zenginliği kabul eden öğretiler ile değiştirerek bir kognitif arka plan inşa etmişlerdir.

‘Bir Lokma Bir Hırka Yeter’ öğretisi ile elinde bulunan maddi kazanç ile yetinen, daha fazlası için uğraşmayan, çalışma saatlerini ve gününü ekonomik kazanç dışında sahip olduğu temel manevi değerler doğrultusunda şekillendiren ve maddi kazancı çok yüksek olsa da diğerleri gibi yaşamaya özen gösteren muhafazakâr tip zamanla, ‘Hem Bu Dünya İçin Hem Ahiret İçin Çalışmalı’ öğretisine sahip olup, ‘Müslüman Neden Daha Çok Kazanmasın’, ‘Neden Daha İyi Şartlarda Yaşamasın’ düsturları ile çalışıp daha çok kazanmaya ve kazandığı ölçüde yaşamaya ve dünyada daha iyi yaşam biçimlerini hak ettiklerine ilişkin düşüncelerin hakim olduğu bir anlayışa doğru evrilmiştir. Handan Karakaya çalışmasında MÜSİAD üyesi bir iş adamından şu cümleleri aktarmaktadır: “Önceki nesillerin azla yetindiği doğrudur. Çok kazanmanın İslam’a göre haram olduğunu düşünüyorlardı. Öyle ki belli bir yaştan sonra kendilerini ibadete adanmaları gerektiğini düşündükleri için, çalışmayı bırakıyorlardı. Bugün bir Müslüman’ın değeri sıkı çalışıp, mümkün olduğu kadar çok para kazanıp, bu parayı hayır işleri için harcamasından geçiyor. Çünkü Allah’ın bizden istediği budur” (Karakaya, 2018: 223). Öncelikle düşüncede yaşanan bu evrilme zenginliği elde etme biçimleri ve elde ettikleri zenginliklere uygun hayat tarzı inşa etme biçimlerinin de değişmesine ve muhafazakâr zenginlerin görünürlüklerinin artıp üzerinde çokça konuşulan bir husus olmasına neden olmuştur.

Yaşanan bu süreci sadece muhafazakâr tiplerin zenginliğe ilişkin değişen zihniyet dünyaları ile açıklamak doğru değildir. Yeni İslamcı zengin sınıfın dünya görüşünün maddi dünya temelinde şekillenmesinde AKP iktidarının küresel, liberal ve kapitalist dünya ekonomisine uyma çabalarının etkisi büyüktür. “Bu bağlamda yeni muhafazakâr Anadolu burjuvazisinin de Anadolu kültürü ve İslam ahlakının kapitalist rasyonellikle eklenmesi üzerinden çalışma ruhunu biçimlendirme yoluna gittiği ifade edilebilir” (Yankaya, 2014:193). Türkiye’nin siyasal ve toplumsal yapısı içerisinde muhafazakar kesimin elde ettiği konum ve imkanların ya da Türkiye’nin siyasal yapısı içinde muhafazakâr kesimin yaşadığı mağduriyetlerin etkisi büyüktür.

İslami camia için söz konusu olan zenginleşme, yine İslami camia için Türkiye toplumunun da hiç alışkın olmadığı bir tarzda, yeni yaşam biçimi kodlarının varlığını

beraberinde getirmiştir. İslami camianın sahip olduğu bu yeni yaşam biçimi kodları; sahip oldukları mekanlar, moda, giyim tarzı, eğlence biçimi, lüks araçlara sahip olma gibi gündelik hayatın birçok alanında kendisini somutlaştırmıştır. 2000’li yıllara kadar Türkiye’de kendisini zenginlik kültürü içerisine dahil eden kesim 2000’li yıllar ile birlikte zenginliklerini inşa ettikleri gündelik hayat örüntüleri içinde İslami zenginler ile karşılaşmaya başlamışlardır. Diğer zenginler gibi muhafazakâr zenginlerde elde ettikleri maddi kazancın çokluğunu, sahip oldukları her unsurda gösterme eğiliminde olmuşlardır. Zenginlik kültürü içerisinde dahil olan mekanlarda var olmuşlar, eğlence kültürü içerisine dahil olmuşlar, moda, siyaset ve kültür-sanat organizasyonlarında da yer almışlardır. Bir önceki dönemin sonradan zengin olan kesimleri dışında Türkiye’de 2000’li yıllara kadar süregelen zenginlik kültürünün karşısına yeni bir muhafazakâr zenginlik kültürü inşa etmişlerdir.

Yeni bir zenginlik kültürü inşa etme nedenleri ise sahip oldukları İslami değerlerin, var olan zenginlik kültürü ile uyumadığı noktaların olmasıdır. Örneğin: zenginlerin tatil yapmak amaçlı tercih ettiği beş yıldızlı otellerin içkili olması, kadın erkek mahremiyetine önem vermemesi, sahillerin karışık olması ve eğlenme biçimlerinin İslami hassasiyetleri göz önünde bulundurmaması muhafazakâr zenginlerin tatil yapma ihtiyacını karşılamak adına, Muhafazakâr Otellerin ortaya çıkmasına ve muhafazakâr kesimlere hizmet vermesine neden olmuştur. Bu noktada Handan Karakaya’nın Türkiye’de Dindar Burjuva Kadın adlı makalesinde yapmış olduğu bir görüşmeye ilişkin vermiş olduğu bilgi oldukça önemlidir. Karakaya ile yapmış olduğu görüşmede Büşra Hanım: “Evet, tatil yapıyorum. Bu sadece dini değerlere hayatında çok yer vermeyen insanların mı hakkıdır? Böyle bir şey var mı? Hayır yok. Ben tatil yaparım ve gerçekten kaliteli bir tatili de hak ettiğime inanıyorum. Örtünmeyi seçen bir kadın olmam istediğim tatili yapamayacağım anlamına gelmez. Ama tatil yaparken tabii ki bazı çizgilerim var. Kadın-erkek karışık sahilde denize girmiyorum. Gittiğim otelde alkol satışının olup olmaması benim için önemli” (Karakaya, 2018: 223). Bu görüşmeden de anlaşılacağı üzere, artık sahip olduğu zenginliği bir hayat tarzına dönüştürmeyen muhafazakâr zengin bir tip yerini, dünyaya ilişkin birçok nimeti hak ettiğine inanan ve sahip olduğu İslami hassasiyetle de var olduğunu herkese kabul ettiren bir muhafazakâr tipe bırakmıştır. Artık muhafazakâr zenginler “tüketim pratiklerini İslam’ın haram saydığı alkol, domuz eti gibi unsurlardan uzak tutarken, modern yaşamın sunduğu imkanlardan rahatsız olmamaktadırlar” (Karakaya, 2018: 223). Modern yaşamın sunduğu imkanları, kendi hassasiyetleri doğrultusunda değiştirerek gündelik hayatlarını inşa eden muhafazakâr zenginler, aynı zamanda yeni bir zenginlik biçiminin temsilcisi konumundadırlar.

Muhafazakâr zenginlerin en büyük handikaplarından bir tanesi, küresel ekonomi ve kapitalist sistemin birtakım öğretilerinin İslam ile uyuşmuyor olmasıdır. Maddi kazanç elde etme ve sahip olunan maddi kazancı arttırmanın küresel manadaki yorumu, banka, faiz ve krediden geçmektedir. Özellikle 1980 'li yıllarda sermayenin güçlenmesi, kapitalist sistemin her unsurunun Türkiye piyasalarında acımasız bir biçimde karşılık bulması, muhafazakâr zenginleri de bu sistemin öğretileri ile karşı karşıya getirmiştir. Bu noktada büyük bir çelişki yaşayan muhafazakâr zenginler; tercihlerini ellerinden geldiği kadar faiz, kredi ve bankalardan uzak durmaktan yana kullanmış, fakat ilerleyen süreçte kapitalist sistemin getirilerine boyun eğmişleridir. Başka türlü sistem içinde var olamayan bu yeni zengin kesim elde ettikleri zenginlikleri daha da arttırmak içinde, sisteme adapte olmak durumunda kalmışlardır. Alper Mumyalmaz Muhafazakâr Zengin kesim ile ilgili yapmış olduğu çalışmada, İslami Zenginlerin ticaret hayatlarını devam ettirebilmek için banka ve kredi gibi kapitalist sistemin unsurlarına dahil olduklarının altını çizmiştir. İslami hassasiyeti olan zenginlerin, “Kredi kullanımında ise tercihlerinin İslami banka ve finans kurumları olmadığını, esas belirleyici faktörün kredi faiz oranları olduğunu dile getirmiştir” (2014: 371). İslami anlamda yaşanan esneklikler, gündelik hayat ve yeni yaşam biçimleri inşa etme noktasında da farklı yorumlamaların olduğu bir muhafazakâr zengin kesimin varlığını beraberinde getirmiştir.

Muhafazakâr zengin iş adamların yaşadığı en belirgin dönüşüm kendi ailelerinde olmuştur. Her şeyden önce kentin çeperinde yaşayan, kamusal alanda olmaktan çekinen, gündelik hayatın rutinini kendi bildiği çevre dışında gerçekleştirmeyen muhafazakâr zengin kesimler 2000’li yıllarda içerisinde oldukları kabuktan sıyrılarak, kentin en gözde semtlerinde, kamusal alanda ve kent içinde birçok mekanda görünür olmaya başlamışlardır. Kentin ve modern hayatın sunduğu her türlü kolaylıktan faydalanan bu zengin kesim gündelik hayatlarına, önceden yer almadıkları ve olmaktan çekindikleri mekanları dahil etmeye başlamışlardır. Kentin gözde restaurantları, alışveriş merkezleri, eğlence mekanları, kültür-sanat faaliyetleri, üniversiteler, çalışma alanları, park bahçeler ve spor kompleksleri muhafazakâr zenginlerin gündelik hayatlarına dahil ettikleri yerlerdir. Burada muhafazakâr zenginler için tüketim toplumuna entegre olma isteklerinin payı oldukça büyüktür.

Muhafazakâr zenginlerin tüketim algısı, 2000’li yıllar ile birlikte “lüks sitelerden alınan ve gösterişli bir şekilde döşenen daireler, rengarenk tesettür estetiği ve beden fetişizmi, rafine damak tadı arayışı ve çocukların eğitimi için ayrılan büyük bütçeler” (Akçaoğlu, 2018:109) gibi unsurları, içerisinde barındıran bir algıya dönüşmüştür. Sahip oldukları İslami

hassasiyet ve iyi bir tüketici olmak arasındaki sembolik bariyeri yok sayan (2020: 109) bu yeni zengin sınıfın varlığı, Türkiye’de zenginlik kültürünün tarihsel arka planına bakıldığında oldukça yeni bir durumdur.

Kapitalist sistemin kuşatıcılığı altında, muhafazakâr zengin kesimlere yönelik sistemin hemen hemen her unsuruna iliştirilen İslami format veya İslami semboller, muhafazakâr üst ve orta sınıfların modern beğenilerine geleneksel bir içerik kazandırarak, bu kesimleri sistemin içerisine dahil edilmektedir. “Muhafazakâr orta ve üst sınıfların mimarı olarak bilinen Şafak Çak, müşterilerinin taleplerini, Osmanlı tarihinden esinlenmiş geleneksel stille teknolojinin buluşması olarak tanımlıyor. Çak; bu taleplerin, ev dekorasyonunda yenilikçi buluşlar ürettiğini belirtiyor. Asansörlü seccade, gül suyu sıkın klima ve gün boyu Kabe’den canlı yayın yapan televizyon gibi. Benzer bir eğilim helal kozmetikte ve İslami rock ya da tekno gibi müzik türlerinde de görülebilir” (Akçaoğlu, 2018:113). Muhafazakâr zenginler ile ilgili eleştirilen hususlarda tam bu noktada başlamaktadır. Ekonomik çarka dahil olan İslami hassasiyetlerin zamanla esnetilmesi, değiştirilmesi yeni bir form verilerek içeriğinin boşaltılmasıdır.

Muhafazakâr zengin aileler içinde, kadının geleneksel rollerine ek olarak modern hayatın getirdiği rolleri de üstlenmesi, muhafazakâr ailelerin tamamı ile bir değişim ile karşı karşıya kalmasına neden olmuştur. Muhafazakâr zengin kadın, annelik ve eşlik rollerine ek olarak çalışma ve eğitim hayatına ilişkin roller üstlenerek muhafazakâr kesim adına önemli bir değişimin öncüsü olma misyonuna sahip olmuştur. Eğitim ve çalışma hayatının gerekleri hususunda kendisini dönüştüren muhafazakâr kadın, giyim ve moda hususunda da bir örneklik teşkil ederek olması gereken muhafazakâr kadın prototipi ile varlık göstermiştir. Muhafazakâr zengin kadının dönüşümü aynı oranda ailenin dönüşümünü de beraberinde getirmiştir. Artık kapalı kapılar ardında sadece dini eğitim ile muhatap olan kadının yerini eğitimin her kademesinde yer edinen, sinema, tiyatro ve konserler giden, kültür- sanat organizasyonlarını yakından takip eden, seyahat eden bir kadın tipi almıştır.

Katıldığı organizasyonlarda adap kurallarını önemseyen, organizasyonlara uygun ince zevkleri olan kıyafetler tercih eden muhafazakâr zengin kadın, modern kadın olarak toplumsal hiyerarşi içerisinde yerini sağlamlaştırmışlardır. “Muhafazakâr hanımlar ruhlarını arındırmak kadar beden estetiği ile de ilgilenmelidir. Örneğin genç hanımlar davet edildikleri iftarlara özel kıyafet kombinasyonları üretmelidir. İftar davetleri için bol ve sade kıyafetler önerilirken, sezonun trendlerinin ihmal edilmemesi vurgulanır.... Genç hanımların kıyafeti kadar özen göstermesi gereken bir başka konu da masa adabıdır. Her şeyden önce ellerinin temiz, dış

görünüşlerinin düzgün olduğundan emin olmalılar. Yemeğe besmele ile başlamayı, yemekten sonra Allah’a şükretmeyi unutmamalıdır. Eğer iftar yemeğinde misafir ağırılıyorlarsa, yemek takımının uyumuna özen göstermelidir. Hatta masayı bir buket çiçek birkaç mumla süslemek güzel bir fikir olabilir” (Akçaoğlu, 2018: 111). Akçaoğlu devamında Ramazan ayında muhafazakâr üst ve orta sınıfın ramazan alışkanlıklarının kısa süreli geziler ile taçlandığını, bu gezilerin daha ziyade kutsal mekanları gezmeye yönelik olduğunu ifade etmektedir. Bayram için gerekli kılık kıyafet ve aksesuar alışverişlerinin İslami modaya uygun bir biçimde yapıldıktan sonra bayram tatili için yurtdışı seyahatlerinin birer alternatif olarak görülüp gerektiğinde bu gezilere dahil olduklarını belirtmektedir.

Değişen muhafazakâr hayat tarzının en belirgin yansımaları, ekonomik rahatlığa sahip zengin muhafazakâr kesimi temsil eden kadının evinden dışarı çıkıp kamusal alanda kendisine özgürlük ile var olma çabası ve böylece muhafazakâr zengin eşlerini temsil etme gayretleridir. Değişimin kadında başlaması tüketim toplumu içinde muhafazkar kadına yönelik sistemin evrilmesini de beraberinde getirmiştir. “İlk olarak giyim tarzında farklılaşmalar net bir şekilde gözlemlenmeye başlanmıştır. Tesettürün defilesinin yapılması, markalaşması ve işaret değeri kazanması hem giysinin kullanım değerini hem de dini değerini ikinci plana itmektedir. Bu temayülün en ileri seviyesi olarak ise tesettür modasının ortaya çıkmaya hatta söz konusu modanın kurumsallaşmasını sağlayacak tesettür moda dergilerinin sayılarının artmasını söyleyebiliriz “(Demirezen, 2016 :553). Aysha, Hesna Türkiye, Ala ve Modanisa dergileri bunların en bilinenleridir. Bu dergilerin her biri, muhafazakâr zengin kesim kadınları için muhafazakâr tarz hakkında bilgiler vermekte ve rafine zevkler belirleyerek bir yaşam biçimi inşa etmeye çalışmaktadır. “Osmanlı tarihinin bilinmeyen kesitlerinden bugünü aydınlatan hikayeler, (detoks, pratik yüz gençleştirme yöntemleri, fit bir bedene sahip olma gibi) güzellik tavsiyeleri, şık giyim kombinasyonları, yeni ev dekorasyonu tarzları, genç hanımların iş toplantılarında ve misafirliklerde dikkat etmesi gereken adap kuralları, Osmanlı mutfağından yemek tarifleri, muhafazakâr kadın siyasetçilerin örnek hayatları, çocuk yetiştirme tavsiyeleri, sanat ve edebiyat dünyasından haberler ve tatil rotaları” (Akçaoğlu, 2018:110) dergilerin içeriğinde yer alan belli başlı konulardandır.

Ala dergisi her ne kadar özgün bir dergi iddiası ile yola çıkmış olsa da derginin ‘Örtülü Vogue’ olduğu herkes tarafından bilinen bir gerçekliktir. Zenginlik ve zenginliğin oluşturacağı hayat tarzına yönelik bir dergi var etme mücadelesi, aynı zamanda bir kültür inşa etmek için bir gereklilik olarak görülmüştür. Durumun Türkiye’de zenginlik kültürünü inşa etmek adına, sadece seçkin zenginler arasında bilinen yayınlanmış dergilerden bir farkı

bulunmamaktadır. “Özellikle muhafazakâr bayanlara yönelik tesettür defilelerinin (Tekbir Defileleri) yapılması ve moda dergilerinin (Ala, Modanisa gibi) yayınlanmaya başlanması, söz konusu temayülü göstermesi açısından önemlidir. Çünkü defileler ve moda dergileri bir taraftan tesettürün metalaşmasını, metalar sitemindeki anlamına göre değer kazanmasını ve orijinal bağlamından kopmasını sağlamaktadır” (Demirsezen,2016:554). Muhafazakâr zengin kadınlar bedenlerinin estetiği ile diğer kadınlar kadar ilgilenmeli bununla birlikte ruhlarına iyi gelecek aktivitelerde de var olmalıdırlar. Tüketim toplumuna entegre olma yolunda, hızlı bir yol kateden muhafazakâr zengin kesim sahip oldukları zenginliği somutlaştırmak adına estetik yargıları ön plana çıkaran bir tarz inşa etmişlerdir. Bu dergiler ve defileler muhafazakâr zengin kesimlerin alışveriş, cilt bakım ve gezi rehberi olma noktasında muhafazakâr kesime bir içerik sunmakta, aynı zamanda muhafazakâr kesim için birçok alanda öncülük etmektedir. Olması gereken tipin dergilerde yer alan tip olmasına yönelik vurgu belirlenen bir hayat tarzının da zengin kesime sunulması olarak düşünülebilmektedir.

Giyim, moda, sağlık ve cilt bakımı dışında muhafazakâr zenginlerin boş zamanlarını yapılandırmaya ilişkin tahayyülleri de modern hayat ve tüketim kültürü bağlamında değişmiştir. Öncelikle yurtiçinde muhafazakâr kesime hitap eden beş yıldızlı otelleri tercih eden muhafazakâr kesim, bugünler de Londra, Paris, Roma ve Viyana gibi Avrupa’nın çeşitli turistik merkezlerinde yine beş yıldızlı otellerde kısa süreli seyahatleri tercih etmektedirler. Gerçekleştirdikleri seyahatlerde yeme içme mekanlarından alışveriş mekanlarına, birçok unsurun içerisine dahil olan muhafazakâr zenginler; sosyal medya aracılığı ile sahip oldukları ultra lüks hayat tarzlarını diğerleri ile paylaşarak zenginliklerini meşrulaştırmaktadırlar. Bu durum sadece Avrupa’ya yönelik seyahatlerde kendisini göstermemekte İslami zenginlerin Hac ve Umre ziyaretleri de lüks ve gösterişe dayalı bir biçimde içerik değiştirmektedir. Kabe manzaralı otellerde, kabe manzaralarını sürekli sosyal medyada paylaşan bu zengin kesim Kabe merkezli bir zenginliği inşa etmekte ve yeni bir kültürün öncülüğünü yapmaktadırlar.

Kabe’ye gitmek için günler öncesinden en gösterişli ve lüks markaların olduğu AVM’lerde boy gösteren, en nadide feraceler ve Hac kıyafetleri satın alan gitmeden önce sosyal medya hesaplarında işbirliği ile en pahalı güneş kremlerini tavsiye eden, Kabe manzaralı devremülkler satın alabilen, bir turist edası ile Mekke ve Medine’de hac ve umre ibadetini yapan, sonrasında Dubai’ye giden ve oradaki görüntüleri de sosyal medyada paylaşan muhafazakâr zengin kesimin hayat tarzları, sahip oldukları manevi değerlerin dünyevileştigiğine ilişkin ipuçları sunmaktadır.

Muhafazakâr kesimin sahip olduğu İslami değerlerin tüketim kültürü pahasına içinin boşaltılması İslami açıdan büyük bir problem olarak görülse de kendileri açısından İslam'ın görünürlüğünü arttırmak adına İslam'a sundukları katkı inkar edilmeyecek derecede önemli bir katkıdır. Muhafazakâr zengin kesimin sosyal medyaya ilişkin kullanımları arttıkça, gündelik hayata ilişkin pratiklerini sosyal medyadan takip etmek daha da kolaylaşmıştır. Bu noktada da sosyal medyada gündelik hayatlarının her anlarına ilişkin paylaşımlarda bulunan muhafazakâr kesim sağlık, spor, moda, alışveriş ve tüketim ile ilişkili bir biçimde anılmaya başlanmıştır. Günümüzde tesettür modası ve tesettür modası ile ilgili her şey artık çokça talep edilen unsurlar haline gelmiştir. Hali ile muhafazakâr kesime yönelik çok büyük ekonomik bir pazar söz konusudur. Bu pazar içerisinde var olmak ve elde edilen imtiyazları korumak adına, çoğu zaman İslami hassasiyetler ikinci planda kalmaktadır. Çünkü sadece sosyal medya üzerinden paylaşımlar yaparak zengin sınıfına dahil olan, muhafazakâr zengin bir kesimde oluşmuştur. Sosyal medya üzerinden yaptığı satışlar ile piyasada var olan ve sonrasında gündelik hayatına dair her anı paylaşarak takipçi sayısını arttıran ve takipçi sayısına orantılı bir biçimde satış yapmaya devam eden muhafazakâr zengin influencerlar sosyal medyada sıkça karşılaştığımız bir kesim olarak var olmuşlardır.

Muhafazakâr zengin influencerlar, tüketim toplumunun tüm gereklerini yerine getirmekte, tüketim kültürüne ilişkin unsurları İslami hassasiyet temelinde dönüştürmeye çalışmaktadır. Villa tarzı ultra lüks evlerde ultra lüks markalar ile dizayn ettikleri eşyaları ile mutlu bir aile tablosu çizen bu kesim evlilik yıldönümü, doğum günleri, dış buğdayları gibi yüksek maliyetli organizasyonlara ilişkin paylaşımlarda bulunmakta ve bir gösteriş kültürü içerisine dahil olmaktadır. Sosyal medyadan uzun bir süre takip ettiğim T.A'nın paylaşımları bu tezi destekler niteliktedir. T.A villa tipi bir evde yaşamakta ve sık sık evinin dekorasyonuna ilişkin paylaşımlarda bulunarak ürün linki vermektedir. Çocuklarının doğum günlerine ilişkin yüksek maliyetli organizasyonlar tertip etmekte ve bu organizasyonlar daha ziyade aile üyelerinin dahil olduğu toplantılar şeklinde düşünülmektedir. Umre ziyaretlerini eşi ile birlikte yapan T.A Umre'de ibadetlerine ilişkin paylaşımlarda yaparak takipçileri ile bu geziyi paylaşmaktadır. T.A'nın her yıl mutlaka dahil olduğu yurtdışı seyahatleri sosyal medya mecrasında paylaştığı içeriklerdendir. Yurtdışında yeme, içme ve alışveriş mekanlarına ilişkin yapmış olduğu paylaşımlar gerçekleştirmiş olduğu eylemlerin hayli pahalı eylemler olduğunu göstermektedir. Yine uzun süredir takip ettiğim F.H her yıl eşi ve kimi zamanda arkadaşları ile gittiği yurtiçi ve yurt dışı gezilerini takipçileri ile paylaşmaktadır. Evlilik, kına, gezi, doğum ile ilgili her anını sosyal medyada paylaşan F.H sosyal medya aracılığı ile büyük bir

kazanç elde etmektedir. Başörtülerinin bağlanma biçimlerinden, günlük makyaj tüyolarına kadar özel olması gereken birçok hususun sosyal medya aracılığı ile çok sayıda takipçi karşısında yapılması ve bu durumun ekonomi ve ticarete konu olması üzerinde çokça durulması gereken konulardadır. Burada sahip olunan manevi değerlere ilişkin var olan sınırların aşılması durumu söz konusudur. İslam'ın üzerinde çokça durduğu mahremiyet ve gizliliğe yönelik hükümler sosyal medyada görmezden gelinmektedir.

Sosyal medyada muhafazakâr zenginlerin varlığı oldukça yeni bir durumdur. Ve süreç içerisinde bu alana yönelik sosyolojik çalışmalar ile bu konu daha geniş çerçeveden ele alınacak konuların başında gelmektedir.

Küreselleşen dünyanın sahip olduğu sosyo-kültürel özellikler ve teknolojik donanımın beraberinde getirdiği göz önünde olma, göz önünde olarak var olabilme anlayışı toplumsal yapıların bu anlayışa göre yeniden şekil alabilme sonucunu beraberinde getirmiştir. Hakim kültürlerin ve alt kültürlerinde tek tek etkilendiği bu değişim, hakim kültür ve alt kültürlerin içeriklerini küresel dünyanın dayatmaları ile şekillendirmiştir. Gelişen teknolojinin kültüre eklemlenme ve sonrasında kültür ile karşılıklı etkileşimi kültüre dair yeni içeriklerin oluşmasını sağlamıştır. Bu etkileşim, hâkim kültürde olduğu kadar alt kültürlerinde yeni içerikler ile var olmasına neden olmuştur. Özellikle son yirmi yılın küresel dünyasının iletişim alanındaki ilerlemeleri hâkim kültür ve alt kültürlerle yönelik yeni tanımlamaların var olması durumunu ortaya çıkarmıştır.

Zenginlik kültürü için de bir önceki dönemin hâkim kavramları ile –tüketim, gösteriş, moda, hayat tarzı – birlikte sosyal medya, beğeni, tıklanma gibi yeni kavramların var olduğunu görebilmemiz mümkündür. Bu kavramların yaygınlaşması zenginlik kültürünün de bu kavramlar ile yeni bir şekil almasını ve içeriğinin bu yönde değişmesini sağlamıştır. Sosyal medyanın hâkim jargonunun zenginler arasında yaygın kullanımı, zenginlik kültürü içerisine yeni davranış örüntülerin eklemlenmesini sağlamıştır. Bir önceki dönemin zenginlerinin aksine, son yirmi yıl içinde gündelik hayatının her anını sosyal medya platformlarında ifşa eden yeni bir zengin kitle oluşmaya başlamıştır. Yeme içme, gezme, tüketme, tatil, eğlence gibi her anın paylaşıldığı içerikleri zenginlik kültürünün gündelik hayat örüntülerinin de açığa çıkmasını beraberinde getirmiştir.

Gizlenen, saklanan, ulaşılmaz olan hâkim kültürü merakta bırakan zenginlik kültürü, sosyal medya aracılığı ile çok büyük kitlelerin tanık olduğu ve kitlelerin beğeni ve onayı ile meşrulaşan bir kültür olma özelliği kazanmıştır. Bugün Türkiye'nin en zenginlerinden sayabileceğimiz Sabancı ailesinin birçok üyesinin sosyal medya hesapları bulunmaktadır.

(Arzu Sabancı, Dilek Sabancı sosyal medyayı aktif olarak kullanan aile üyelerinden) Bu hesapları yarım milyondan fazla insan takip etmekte ve paylaştıkları her fotoğrafa on binlerce insan beğeni ve yorum yapmaktadır. Arzu Sabancı 23 Mayıs 2023 de Endülüs’e gitmiş ve gittiği bu gezi ile ilgili 100’e yakın içerik paylaşmıştır. Bu paylaşımlar yeme, içme mekanları, tarihi mekanlar ve eğlence mekanları da dahil olmak üzere gezisi sırasındaki yaşadıklarına dair içeriğe sahiptir. 5 Ekim 2023 de ise Bilboa gezisine yönelik görseller paylaşarak yaptığı geziler, ile ilgili 1,1 milyon insanı bilgilendirmiştir. Arzu Sabancı’nın bu gezilerde hangi marka kıyafetler tercih ettiğini, hangi aksesuarları kullandığını yeme, içme kültürünün nasıl biçimlendiğini, tercihlerinin neler olduğuna dair veriler elde edebilmek mümkündür⁵⁶.

Günümüzün şartları doğrultusunda sosyal medyanın gücünün zenginlik kültürüne yeni içerikler eklemeliğini söyleyebilmemiz mümkündür. Zenginlik kültürüne dahil olan ve sosyal medya paylaşımları ile de çokça takipçi toplayan zenginlerin, bakış açılarının yeniden biçimlendiğine ilişkin bir tespitte bulunmak mümkündür. Daha önceleri kabul etmedikleri ve olmasından kaçındıkları görünmeye ilişkin bakış açısı sosyal medyanın varlığı ile yeniden bir anlam bulmuştur. Eğlence, haz ve tüketmeye yönelik bakış açısı daha çok görünür olmanın yollarını zengin kesime sunmakta ve zengin kesimde sosyal medyada içerik üreterek daha çok görünür olmakta yani var olmaktadır. Bu yeni inşa edilen kültür, ötekinin gözüne sokulan bir zenginlik kültürü içeriği sunmakta ve bu durumda toplum içinde kutuplaşmaların daha da çok artmasına neden olmaktadır.

AK Parti dönemi, ülkede gelir artışını beraberinde getirirken, yukarıda ifade edilen kesimlerin lüks tüketim alışkanlıklarını artırmıştır. Özellikle büyük şehirlerdeki lüks alışveriş merkezlerinde, uluslararası lüks markaların mağazalarının artması, AK Parti dönemindeki lüks tüketimi simgeliyor. Giyim, ayakkabı, elektronik eşyalar ve otomobil gibi lüks tüketim kategorilerindeki harcamalarda önemli bir artış gözlemlenmiştir. Örneğin, uluslararası lüks markalarının mağazalarında yapılan alışverişler ve pahalı otomobillerin satışları, bu dönemin lüks tüketimine dair belirgin örneklerdir. AK Parti döneminde gayrimenkul sektöründeki hızlı büyüme de lüks tüketimi tetikleyen faktörlerden biri olmuştur. Yüksek gelir grupları, geniş ve lüks konutlara olan taleplerini karşılamak üzere inşa edilen gökdelenlerde, rezidanslarda ve sitelerde yaşamaya başlamışlardır. Bu da konut harcamalarındaki yükselişi ve lüks konut projelerinin sayısındaki artışı beraberinde getirmiştir (bkz. Özet, 2019). Bununla birlikte, AK Parti dönemindeki lüks tüketimin sadece ekonomik büyümeyle değil, aynı zamanda değişen kültürel ve sosyal normlarla da ilişkilendirilebileceği göz ardı edilmemelidir. Toplum içindeki

⁵⁶ Bu konuya ilişkin veriler söz konusu kişinin instagram sayfasından alınmıştır. Erişim Tarihi, 12.11.2023 tür.

statü göstergesi olarak algılanan lüks tüketim, medyanın etkisiyle ve sosyal medyanın yükselişiyle birlikte daha da ön plana çıkmıştır.

Lüks tüketime ilişkin Türkiye’deki zenginler lüks tüketimin en önemli alıcıları olarak dünya çapında anılmaya başlamış ve uluslararası organizasyonların adresi 2000’lerde İstanbul olmuştur. “Lüks tüketimin yaygınlaşmasıyla birlikte Aralık 2007 de a Plus Lifestyle 2*0027 fuarı İstanbul’da açılacak ve mücevherden, saate, puroya, motosiklete kadar uzanan ürünler uluslararası lüks markalarca sergileneceklerdi. Bir yıl sonra da benzer bir fuar olan milyonlar fuarı İstanbul’da düzenlendi” (Bali, 2023: 259). Bu durum aslında bir fuarın İstanbul’da gerçekleşmesi eyleminden daha fazla anlamlar barındırmaktadır. Her şeyden önce seksenli yıllardan beri Türkiye açısından ulaşılmak istenen ekonomik seviyeye 2000’li yıllar ile ulaşıldığını görmemiz mümkündür. Her ne kadar 2000’li yıllarda da bir ekonomik kriz ile yüz yüze gelinse de ekonomik olarak topyekûn topluma indirgenen amaçlar bir nihayete ermiştir. Hayat tarzı ekonomik istek ve ihtiyaçlar doğrultusunda şekillenen toplumun daha lüks yaşamak çabası gelecek planları arasında ilk sıralara yerleşmiştir. Bu bir toplumun zihniyetinin maddi kültür temelinde şekillendiğinin de göstergesidir. Lüks tüketim fuarının Türkiye açısından bir diğer anlamı, Türkiye’nin bunları talep edecek ve bu ürünleri satın alabilecek zengin kitleyi barındırıyor olmasıdır. Bu durum ekonomik anlamda belli bir seviyeye geldiğinin göstergesidir.

Ultra zenginlerin doksanlı yıllarda keşfetmeye başladıkları batılı zenginlerin yaşam örüntüleri, 2000’li yıllarda Türkiye’deki zenginlerinde yaşam örüntüleri haline gelecek, yurt dışı artık bir ilden diğer ile gitmek gibi zenginlerin bu yaşam örüntülerinin bir parçası olarak görülecektir. Günübirlik iş ziyaretleri dışında evlilik, balayı, doğum günü gibi kutlamalar için yurtdışındaki ünlü mekanlar tercih edilecek ve gerçekleşen davetler için Türkiye’den misafirler yurtdışına götürülüp oralarda ağırlanacaktır. Bunun dışında ülkedeki kimi şirketlerde tanıtım toplantıları için yurt dışını tercih edecek zenginler için sağladıkları imkanları şu şekilde sıralayacaktır: “Haziran 2008 de Visa, infinite kartını piyasaya sunan Yapı Kredi bankası kartın tanıtımı için düzenlenen etkinlikte sunulan hizmetleri şöyle sıralayacaktı. Londra’da antika galerisinde açık arttırmaya katılma ünlü şeflerden yemek kursları Vip tiyatro açılışlarında tiyatro oyuncularını ile birlikte şampanyalı kutlama Monaco da F1 pilotlarıyla akşam yemeği ve co-pilotluk deneyimi, Cannes Film Festivali öncesi ön gösterimlere sanatçılarla birlikte katılım....Dünyaca ünlü restoranlara beklemeden rezervasyon yaptırmak hangi ülkede olursa olsun tüm organizasyonlara özel partilere gecelere sinema ve tiyatrolara bilet bulmak ya da Oscar törenini canlı olarak izlemek ve sanatçılarla

tanışmak” (Bali, 2023: 259). Verilen davetlerin içeriğinin değişmesi aynı zamanda lüks tüketimin boyutunu da gözler önüne sermektedir. Özellikle yurt dışı menşeli tüketim ve bunun bir ayrıcalık olarak sunulması, zenginlik kültürü içerisinde değişmeyen ve her geçen on yılda içeriğine yeni şeyler eklenilen önemli bir unsurdur.

2000’li yıllarda zenginler arasında yaygın olan bir diğer etkinlik yurt dışı menşeli Kızılhaç balosudur. Monaco’da düzenlenen bu baloda davetliler listesinde yer alabilmek ve oraya katılabilmek, önemli bir prestij meselesidir. “Türk sosyetesinin bu baloya katılımı halkla ilişkiler sektörünün başarılı isimlerinden Hülya Biren’in 2008 yılında iki oyun gazinosu çok yıldızlı oteller restoranlar barlar işleten ve bu baloya düzenleyen Monte Carlo SBM şirketinin Türkiye ve orta doğu temsilciliği görevini üstlenmesiyle başladı. Hülya Biren’in gayretleriyle Monaco’ya turistik amaçla ve veya baloya katılmak için giden Türklerin sayısı her yıl artmaktadır” (Bali, 2023: 271). Bu geziler, 2000’li yıllarda zenginler arasında çokça talep edilmektedir.

2000’li yıllar aynı zamanda seksenli yılların bir devamı niteliğinde olan hayat tarzının değişmeye devam ettiği ve bu değişimin artık her kesim tarafından kabul edildiği yıllar, olarak bilinmektedir. Zenginlik ve bu zenginliğin beraberinde getirdiği yaşam örüntüleri, artık kanıksanmış ve bunun üzerine yeni bir toplumsal düzen inşa edilmiştir. Gösteriş ve ifşa etmek, sadece zenginlerin kendi aralarında yaptıkları ve medyanın topluma sunduğu bir şey olmaktan çıkmış, toplumun her kesimini kuşatıcılığı altına almıştır. Gösteriş ve ifşa ile lüks tüketim daha fazla yaygınlaşmış ve zenginlik kültürü içerisine dahil olan bu unsur, zenginlik kültürünü icra edenler tarafından da kişisel sosyal medya hesapları aracılığı ile ifşa edilmeye başlanmıştır⁵⁷. Sosyal medyanın etkisi altında, zenginlik kültürü içerisinde yer alan görünmezlik, bilinmezlik kapalı kapılar ardında yaşanan zengin ve lüks hayat algısı anlam değiştirerek bilinen görünen ve göründükçe güçlenen bir algıya dönüşmüştür.

Sosyal medya ortamı aynı zamanda zenginlerin sermaye artırmasının ve statü göstergesinin yeni mekanıdır. Sosyal medyalarda paylaşılan hayatlar, bir taraftan takipçi sayısını arttırırken diğer taraftan sosyal medya reklamları sayesinde sermayenin de artmasını sağlamaktadır. Bu döngü kendiliğinden sosyal medyalarda yaşanan bir zenginlik kültürünü beraberinde getirmektedir. Bu anlamda özellikle 2010’lu yıllarda yaygınlaşan ve herkesin erişimine açık olan sosyal medya platformları, zenginlik kültüründe devrim niteliğinde bir yenilik gerçekleştirmişti. Tabiri caizse dönemin ruhu sosyal medya ile belirlenmiştir (bkz. Dereli, 2021, Eken, 2021). Günümüzde, sosyal medya platformları, bireylerin hayatlarını

⁵⁷ Bu ifşa durumu ve günümüzde görünürlüğün artması Can ve Ulutaş (2021) tarafından teşhir toplumu olarak tanımlanmıştır.

paylaşma ve gösterme biçimini kökten değiştirmiştir. Özellikle zenginlik, lüks yaşam tarzı ve maddi başarı, sosyal medyanın vazgeçilmez unsurları haline gelmiştir.

Ancak, zenginliğin sosyal medyada nasıl sunulduğu ve bu sunumların gerçeklikle ne kadar uyumlu olduğu müstakil bir çalışma alanıdır. Bu çalışma alanının öncelikli konusunu, gösteriş kültürü oluşturmaktadır. Sosyal medya, gösteriş kültürünü besleyen bir platform olarak bilinir. Zenginlik, lüks tatiller, araçlar, evler ve diğer yüksek değerli eşyalar, kullanıcıların profillerinde sıkça paylaşılan içerikler arasındadır. Fotoğraflar ve videolar, genellikle bir yaşam tarzını yansıtmaya ve başkalarına bu yaşam tarzını sergileme amacı taşır. Ancak, sosyal medyada sunulan zenginlik genellikle gerçekliği tam olarak yansıtmaz. Zenginliğin ve lüks yaşam tarzının abartılı ve seçilmiş yönleri paylaşılırken, bu paylaşımların arkasındaki finansal durum ve yaşamın tamamı genellikle görünmez. Bu durum, izleyiciler arasında gerçeklikle algı arasında bir boşluk yaratır.

Zenginliğin sosyal medyada sunulması, toplumsal etkiler doğurabilmektedir. Bu gösteriş kültürü, bireyler arasında maddi başarıyı ölçü birimi olarak benimsemeye ve diğerleriyle karşılaştırmaya yol açabilmektedir. Bu durum, toplumsal huzursuzluğa ve maddi hedeflere ulaşma baskısına neden olmaktadır. Sosyal medyada sunulan zenginlik, bireylerin mental sağlığı üzerinde de etki yapmaktadır. Sürekli olarak "en iyisi" görünen yaşam tarzlarına maruz kalmak, başkalarıyla kıyaslanma duygusu yaratmaktadır (bkz. Douglas, 2010).

Zenginliğin sosyal medyada sunuluşu, gerçeklik ve algı arasında ince bir çizgi oluşturur. Fakat izleyicilerin sadakati bu ince çizgiyi yitirmeye neden olmakta ve böylelikle zenginlik toplumsal kesimin tamamında yayılır ve takip edilir hale gelmektedir⁵⁸. Nihai olarak 2000'li yıllarda zenginleşme ve zenginleşme kültürü ile ilgili olarak birkaç hususun altını çizmek mümkündür. Öncelikli olarak 2000'lerin zenginliğinin 1980'li yıllarda şekillenen zenginlik kültürünün bir devamı olduğunu, serbest piyasa şartlarını değerlendirebilenlerin hızlıca zenginleşebildiği bir dönemdir. Bu durum türedi olarak kabul edilen zenginlerin sayısının ve zenginleşmenin kökenin yaygınlaşması ve yoğunlaşması anlamına gelmektedir. Dönemin yeni ve istikrarlı bir siyasal aktörle özdeşmesi bu türedi zenginliğin yaygınlaşmasına neden olmuştur. 1980'li yıllarda başlayan ve esasında usulsüz bir zenginleşme yolu olan bankacılık, kara para aklama, devlet ihaleleri almak vb. zenginleşme kaynaklarının da bu dönemde devam ettiğini ifade edebiliriz (bkz. Bali, 2023). Bir diğer önemli husus,

⁵⁸ Bu tezin yazıldığı dönemlerde ortaya çıkan Dilan Polat hadisesi konuya örneklik etmesi açısından önemlidir. Son derece lüks yaşamını sosyal medya üzerinden takipçileri ile paylaşan Dilan Polat bu nedenle takibata alınarak usulsüz zenginleşmesi nedeniyle yargılanmaktadır. Bu sosyal medyada gösterişçi tüketimi takip edenler açısından da önemli bir tartışma ve ayrışma konusu olmuştur.

muhafazakâr zengin tipinin çıkması ve bu zenginlik ile birlikte muhafazakâr ya da İslami camiada sekülerleşme tartışmasının hız kazanmasıdır.

Bir sonraki bölümde tartışacağımız zihniyet ve maddi kültür arasındaki ilişkinin yönü söz konusu tartışmanın en önemli sebebidir. 2000’li yıllar zenginliğin alameti farikası olan lüks tüketimin devam ettiği hatta gösterişçi tüketim ile birleşerek şekillendiği bir dönemdir. Burada en önemli aktör, teknolojik gelişmelerle yaygınlaşan sosyal medyalarıdır. Böylelikle bir önceki dönemin zenginlerinin aracı olarak görülen televizyonların yerini, gündelik hayatın tüm ayrıntılarını takip etmeye imkân veren ve her yetişkin bireyde bulunan akıllı telefonlar almıştır. Bu durum aynı zamanda zenginlerin hayatının çok yakından ve yoğun bir şekilde takip edilmesinin nedenidir

4.5 Türkiye’de Zenginliğin Sosyo Kültürel Yapısı

Herhangi bir kültürel olgunun varlığını anlamak ve sosyolojik perspektiften değerlendirmek için öncelikle onun tarihsel süreç içinde şekillenişini ve dönemsel olarak aldığı formları ulaşılabilen kaynaklar ölçüsüne ortaya koymak gerekir. Böylelikle söz konusu olgunun günümüzdeki görünümünü kapsamlı bir şekilde değerlendirmek mümkün olur. Bu yöntem aynı zamanda ele aldığımız konunun bağlamını netleştirmektir. Çünkü her sosyolojik olgu belirli bir tarihsel ve kültürel bağlam içinde var olur ve bu olguyu anlamamanın öncülü bağlamını tespit etmektir.

Kültürel bir olgu olarak zenginlik kültürünün tarihsel bağlamını ortaya koyduğumuz çalışmamızda karşımıza öncelikli olarak Osmanlı Devleti’nin siyasi, toplumsal ve iktisadi yapısı çıkmaktadır. Bu yapı etkisini belirli kırılmalar eşliğinde Cumhuriyet döneminde de devam ettirmiştir. Cumhuriyet’in yeni yönetim anlayışı ve modernleşmeci zihniyeti, zenginlik kültürü açısından Osmanlı’dan gelen kültürel dünyayı dönüştürmüştür. Tek partili yılların devlet merkezli yapılanması, zenginlik kültürünün de tepeden inmecî bir anlayışla şekillenmesine neden olmuştur. Tek partili yıllardan sonra, liberal politikalara geçiş denemeleri ve darbelerle şekillenen 1980’lere kadar geline dönem çalkantılı ve Türkiye siyaseti, ekonomisi ve kültürü açısından iniş çıkışları ifade etmektedir. Bu hareketliliklerden ve iktisat politikalarından zenginlik kültürü de nasibini almıştır. Dönemin ruhuna uygun bir zenginlik görünümü söz konusu olmuştur. Cumhuriyet tarihinin en önemli kırılması ve zenginlik kültürünün en kritik dönüşüm noktası 1980’lerdir. Bu dönem bir taraftan küresel dünya ile entegre olma sürecini ifade ederken diğer taraftan farklı şehirlerde farklı tiplerin

zenginleşme yaşadığı dönemdir. Aynı zamanda televizyon sayesinde hem küresel hem de ulusal çapta zenginlerin tanınıp bilinmeye başlandığı yıllardır. Bu durum liberal politikalar ve Anadolu’da şekillenen zenginlik ile alışlageldik zenginliğin dışına çıkılmasına neden olmuştur. 2000’ler ise 1980’lerde başlayan kırılmanın devam ettiği hatta yoğunlaştığı dönemlerdir. Bu yıllarda zenginliğin yeni bir formu olarak adlandırabileceğimiz muhafazakâr zenginlik türemiştir. Günümüzde ise dönemin ruhuna uygun olarak çok parçalı ve görünümlü bir zenginlik kültürünün varlığından bahsetmek mümkündür.

Türkiye’de zenginlik kültürünün tarihsel seyrine baktığımızda; sosyolojik bir değerlendirmeye tabi tutmamız gereken en önemli husus zihniyet dünyası ile dönemin zenginlik kültürü arasındaki ilişkidir. Bu noktada çalışmanın temel iddialarından biriside netlik kazanmaktadır. *Bu iddia zenginlik kültürünün dönemin zihniyet dünyasından yoğun bir şekilde etkilendiğidir.* Söz konusu zihniyet dünyası toplumsal hayatın dışında duran ve topluma sirayet etmeyi bekleyen *ideyi* ifade etmemektedir. Zenginliğin ortaya çıktığı dönemdeki yaygın inanış, biliş, eyleyiştir. Bunun yanı sıra bu inanış, biliş ve eyleyiş süreçlerini yönlendiren makro düzlemdeki hadiselerdir. Bu anlamda darbeler ya da tek partili hayat, dönemin zihniyet dünyasının belirleyeni olarak kabul edebileceğimiz unsurlardır. Başka bir deyişle dönemin zihniyet dünyasının sosyal hayattaki görünümleridir. Tam bu noktada ikinci iddiayı ortaya koymak mümkündür. *Her dönemin zihniyet dünyası kendine has bir zenginlik kültürünün ortaya çıkmasının temel nedenidir.* Çünkü tarihi dönemlere ayırmaya imkan veren temel husus zihniyet dünyasındaki değişimler ve bu değişimlerin ürettiği kırılmalardır. Söz konusu kırılmalar tarihsel bir dönemi diğerinden ayırarak zihniyet farklılıklarına işaret etmektedir. Zenginlik kültüründe de bu kırılmaları izlemek ve zenginlik kültürünü belirli dönemlerle eşleştirmek mümkündür.

Çalışmanın ilk bölümlerinde ifade edildiği üzere zihniyet dünyası ile maddi kültür arasındaki ilişkiyi kendi tarihsel sürecinde ortaya koyan önemli düşünürler vardır. Werner Sombart’ın Yahudiler ve Modern Kapitalizm (2016) ile *Aşk, Lüks Kapitalizm: Modern Dünyanın Savurganlığın Ruhundan Doğması Üzerine* (2013) eserleri, Max Weber’in *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu Üzerine* (2013) eseri batı düşünce dünyasından en önemli iki eserdir. Sabri Ülgener’in (2006) *İktisadi Çözümlerin Ahlak ve Zihniyet Dünyası* ise bizim düşünce dünyamızda zihniyet dünyası ile maddi koşulların ortaya çıkışını ilişkilendiren önemli düşünürdür. Dolayısıyla zihniyet ile maddi koşullar arasındaki ilişki sosyal teoride çok öncesinde kurulmuş bir ilişkidir. Fakat zihniyet ile maddi bir koşul olarak

zenginlik kültürünün arasındaki rabitanın, tarihsel süreç içinde nasıl şekillendiğini ortaya koymak sosyoloji literatüründe var olan söz konusu literatürü genişletmek anlamına gelmektedir. Bu anlamda özgündür. Önceki bölümlerde görüleceği üzere her dönemin kendi zihniyet dünyasının ürettiği maddi koşullar ve bu koşullarla birlikte şekillenen zenginlik kültürü farklılıklar arz etmektedir. Tüm bu farklılıklara rağmen bir üst zihniyetin varlığını, vurgulamak gerekir. Bu da modern zihniyettir. Türkiye’de zenginlik kültürü, birçok hususta olduğu gibi modern zihniyetin ve bu zihniyetin ülkemizdeki karşılığının etkisine konu olmuştur.

Zihniyetin zenginlik kültürünü etkilemesi konusunda, Türkiye’nin yakın dönem tarihinden birkaç örnek vermek mümkündür. Örneğin Cumhuriyetin yeni kurulduğu yıllarda dönemin devlet anlayışının karakterine uygun bir maddi kültürün şekillendiğini, hatta yönetici kadronun planlı bir şekilde dönemin ulus devlet zihniyetine uygun bir zenginlik üretmeyi hedeflediğini, ifade edebiliriz. Cumhuriyet Dönemi zenginlik kültürünü ele aldığımız bölümde ayrıntılandırdığımız bu sürecin en somut hali, üretilmeye çalışılan milli burjuvazidir. Milli burjuvazi hareketi, ulus devlet zihniyetine uygun maddi koşulları üretme noktasında kısmen de olsa başarıya ulaşmıştır. Ya da 1980’li yılların zihniyet dünyasını ifade eden küreselleşme; kendi maddi unsurlarını üretmiştir. Bu dönemin zihniyetine uygun olarak medya patronları, yeni bir zengin tipi olarak ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda medya üzerinden sermaye birikimi dönemin en önemli maddi zenginlik kültürü olarak kabul edilebilir. Dolayısıyla, zihniyetin maddi kültürel unsurlara etkisini yadsımanın mümkün olmadığını ve her maddi kültürel unsurda dönemin zihniyet dünyasının izlerini bulmanın mümkün olduğunu ifade edebiliriz.

Zihniyet dünyası ile maddi unsurlar arasındaki etkileşim tek yönlü değildir. Maddi kültürün, normatif ve bilişsel yapıyı etkilemesi de mümkündür ve tabiidir. Bu anlamda Karl Marx’ın (2021: 2018) maddi unsurların belirleyiciliğine dair ön gördüğü diyalektik açılımı zenginlik kültürüne uygulamak mümkündür. Maddi unsurlar ve zenginlik kültürünün en önemli maddi unsuru olan sermaye; insanların zihniyet dünyasını, biliş sistemini ve en nihayetinde gündelik hayatını dönüştürebilmektedir. Bu anlamda 2000’lerden sonra muhafazakârların sermaye sahibi olmasıyla hayata bakış açılarının dönüştüğünü ve hatta sekülerleşme zihniyetini benimsediğini ifade etmek mümkündür. Vergiyi zekatına sayan, faizi koşullara göre esneten, bazı hukuki ve fıkhi kuralları sermayenin sürdürülebilmesi adına es geçen muhafazakâr zihin dünyasının söz konusu tutum ve davranışları bu duruma örneklik

etmektedir. Benzer bir şekilde tek parti dönemi zenginlerinin sermayeye sahip olmasıyla birlikte mevcut pozisyonunu koruma mücadelesi ve bunun için statükocu bir zihniyeti benimsemesi örnek olarak gösterilebilir. Söz konusu sermaye elden kaybedilmemesi adına siyasi, bürokratik ve iktisadi konumlara sıkı sıkıya sarılması ve bu konumu kaybetmemek adına her fırsatta çevreden gelen akımları statükocu bir zihniyetle engellemiştir. Hatta bu durumu aşağılayıcı bir üslupla takunyalı, ayağı çamurlu, köylü, taşralı vb. kavramlarla sembolik şiddete⁵⁹ dönüştürmüştür. Sermayenin zihniyet dünyasını etkileme biçimine Türkiye'nin zenginlik kültürü açısından örnekliklerini daha da çoğaltmak mümkündür.

Maddi unsurların zihniyet dünyasını belirlemesi ya da zihniyet dünyasının maddi unsurları şekillendirmesi üçüncü bir boyutta görünür hale gelir. Bu boyut davranışsal boyuttur. Yani gündelik hayatta belirli normlar eşliğinde şekillenen, artık eyleme dökülmüş boyuttur (Dikeçligil, 2011: 141). Başka bir deyişle zihniyet ile yani biliş sistemi ile, maddi unsurların (zenginlik özelinde sermayenin) etkileşiminin gündelik hayata yansımalarıdır. Bu anlamda Türkiye'de zenginlerin gündelik pratikleri ve davranışlarının; maddi kültürel unsurlar ile bilişsel unsurlarının görünümü olduğunu ifade edebiliriz. Zenginlik kültürünün tüm çelişkilerini, tutarsızlıklarını ve köksüz bir şekilde şekillenişini bu üç unsurun etkileşimi üzerinden anlayabiliriz. Bu anlamda çalışmamızın kültüre ilişkin kaleme alınan teorik kısmında ortaya konan sosyo kültürel gerçeklik yaklaşımına uygun olarak; zenginlik kültüründe maddi boyutun (her türlü sermaye biçiminin), bilişsel boyutun (zihniyet türlerinin) ve normatif boyutun (davranışa dökülen görünümünün) etkileşim halinde olduğunu belirtebiliriz. Bu noktada çalışmamızın bir diğer iddiası belirmektedir. Literatürde yaygın bir şekilde tartışıldığı üzere zihniyet maddi dünyayı ya da maddi dünya zihniyeti dönüştürmemektedir. Esasında bu iki boyutlu bir ilişkiden ziyade üç boyutlu bir düzlemidir. Bu üç boyutta maddi, bilişsel ve davranışsal unsurlar iç içe geçişler ve etkileşimler halinde zenginlik kültürünü ortaya koymaktadır. Buda sosyo kültürel bir gerçeklik olarak zenginliği ele almayı zorunlu kılmaktadır. Bu etkileşimde her bir boyutun sürece etki düzeyini hesaba katarak tek boyutlu ilişkiden ziyade, çoklu etkileşimi temele almak gerekmektedir. Türkiye'de zenginlik kültürünü anlamak için bu etkileşim zorunlu bir perspektif olarak karşımızda durmaktadır. Çalışmanın Türkiye'deki zenginliğin sosyo kültürel tarihine odaklandığımız bölümlerde bu durum açık bir şekilde ortaya konmaktadır.

⁵⁹ Sembolik şiddet kavramı Pierre Bourdieu'nün sosyolojik teorileriyle ilişkilidir. Bourdieu, sosyal ilişkilerin ve güç dinamiklerinin anlaşılmasında kullanılan bir çerçeve sunar. Sembolik şiddet, fiziksel şiddetin aksine, semboller, dil ve kültürel pratikler aracılığıyla gerçekleşen bir tür şiddet biçimidir. Bkz. (Bourdieu, 2019, 2021).

Sonuç olarak Türkiye’de zenginlik kültürüne baktığımızda salt bir sekülerleşmeden ya da dindarlaştırmadan bahsetmek mümkün görünmemektedir. Ya da maddi veya bilişsel bir unsurun bütünüyle belirlediği bir zenginlik kültüründen bahsetmek mümkün değildir. Bu durum zenginlik kültürünün tarihsel bir yörüngesinin olmadığı anlamına gelmemektedir. Türkiye’nin geçmişinden günümüze kadar zenginlik kültürünün bir seyri vardır ve bu seyirden hareketle zenginlik kültürünün yörüngesine dair sosyolojik bir analiz yapmak mümkündür. Bu analiz daha makro düzeyde bir tavırla, felsefi anlamda ifade edecek olursak etos ile ilişkilidir. Bu etos genel itibariyle modernleşmeye ilişkin ortaya koyduğumuz tavır ile şekillenmiştir.

4.6 Modernleşme Zihniyeti ve Günümüz Zenginlik Kültürü

Zenginlik kültürü ve bu kültürün Türkiye’deki yansımalarını anlamaya çalıştığımız bu çalışmada geline nokta; Türkiye’de zenginlik kültürünün bilişsel, davranışsal ve maddi boyutunun iç içe geçişler ve etkileşimler halinde kültürel bir olgu olarak şekillendiğini ifade edebiliriz. Dolayısıyla zihniyet dünyası ile sermayenin etkileşiminin belirli kırılmalar ve süreklilikler ekseninde bir zenginlik kültürü üretmektedir. Günümüzde bu zenginlik kültürünün birtakım problemleri vardır ve bu problemler yeni bir soruyu beraberinde getirmektedir. Türkiye’de müstakil bir zenginlik kültürü var mıdır?

Yukarıda ifade edilen sorunun cevabı kadar sorulma nedeni de önemlidir. Soruya geçmeden önce sorunun önemine dair birkaç hususun altını çizmek gerekir. Günümüzde zenginlik kültürünün birtakım problemleri söz konusudur. Esasında bu problemler yeni değildir ve bir kültürel olgunun sürekliliği içinde anlaşılması gerekir. Belirli çelişkiler, tutarsızlıklar bu problemin nedenini oluşturmaktadır. En basit haliyle ifade edecek olursak, zenginlerin zihniyet dünyası ve iddiaları ile ortaya koydukları kültürel olgunun görünüşleri arasında ciddi bir uyumsuzluk vardır. Bu uyumsuzluk zenginlik kültürünün toplumsal hayatın işleyişinde sorun giderici bir mekanizma olmaktan çok problem üretici bir mekanizmaya neden olmasına neden olmaktadır. Zenginliğin kendisinden ziyade, kendi varlığı ile görünüşlerinin arasındaki mesafe bir problem alanına dönüşmektedir. Örnelemek gerekirse, kendini milliyetçi olarak tanımlayan zenginlerin normatif yapısı milliyetçilikle, Kemalist olarak tanımlayanların Kemalizm ile, muhafazakâr olarak tanımlayanların muhafazakârlıkla vb. arasında mesafe vardır. Yani zenginlerin normatif dünyasına baktığımızda kimliğe ilişkin tanımlar maskeye dönüşmektedir.

Söz konusu uyumsuzluğu ve problem alanını daha iyi ifade edebilmek adına öncül bir gözlemi ifade etmek gerekir⁶⁰. Türkiye’de zenginlik kültürü muhteva olarak sabit kalmaktadır ancak form olarak dönüşmektedir. Dolayısıyla zenginlik kültürünün sabit bir karakteri vardır ve bu karakter farklı formlarla devam ettirilmektedir. Belirli bir dönem Kemalist, belirli bir dönem muhafazakâr, belirli bir dönem liberal olabilmektedir. Fakat zenginlerin tavrı değişmemektedir. Yani zenginliğin adı değişse de tutumu ve tavrı benzer olmaktadır. Başka bir deyişle sermayenin el değiştirmesi ve farklı bir zihniyet dünyasının, anlayışının sermayeyi sahiplenmesi; normatif ve davranışsal durumu değiştirmemektedir. Adı ne olursa olsun zenginlik kültürü benzer görünümünü üretmektedir. İlk bakışta bir süreklilik gibi görünen bu durum aslında önemli bir hafızasızlığın sonucudur. Bunun en önemli nedeni, her zengin kesimin yeni zenginleşen *zihniyeti taşralı, köylü, türedi* olarak görmesidir. Bu bir tavır olarak değişmemektedir.

Önceki zenginler tarafından görgüsüz olarak nitelendirilen zenginler, kendilerinden sonraki zenginleri, sonradan görme ya da türedi olarak nitelendirmekte hoyratça davranmışlardır. Örneğin cumhuriyetin ilk dönem zenginleri sonradan zenginleşen kesimi hakir görürken, bir müddet sonra bu zenginler 1960’ların zenginlerini türedi olarak nitelendirmişlerdir. Benzer şekilde İstanbul sermayesine sahip olan zenginler, Anadolu sermayesini küçümsemişler fakat öncesinde küçümseyen zenginler İstanbul’a yerleştiklerinde Anadolu zenginlerini taşralı olarak nitelendirmekte geri durmamışlardır. Bu durum ciddi bir süreksizlik ve hafızasızlık üretmiştir. Batı’dan farklı olarak köklü zenginlerin ve soylulukla bütünleşmiş zenginlik kültürünün ortaya çıkmasına engel teşkil etmiştir. Hal böyle olunca zenginler arasındaki köşe kapma yarışı yerini bırakmama ve yer kapma mücadelesine dönmüştür. Böylelikle toplumsal etki alanı güçlü olan zengin kesimin problem çözücü bir mekanizmadan ziyade, problem üretici bir mekanizmaya dönüşmesi söz konusu olmuştur. Daha da önemlisi bu durum Türkiye’de zenginlik kültürünün bir hafıza üretememesi anlamına gelmektedir.

Türkiye’de zenginlik kültürünün bir diğer problemlili alanı devlet ile kurulan ilişkilerdir. Ne yazık ki devlet ve bürokrasi Türkiye’de zenginleşmenin en önemli aracı olarak görülmüştür. Cumhuriyetin ilk yıllarında teşvik edilen devlet eliyle zenginleşme kültürü sonraki dönemlerde de yasa olarak belirlenmiştir. Hal böyle olunca devlet idaresinin zihniyeti,

⁶⁰ Bu gözlem kaba teorik bir gözlemden ziyade Türkiye’de zenginliğin sosyo kültürel tarihini ortaya koyduğumuz önceki bölümlerden üretilen sonuçlara dayanmaktadır.

zenginlerin zihniyetini belirlemiş ya da devlet idaresine sahip olanlar ile benzer zihniyette olan insanlar zenginleşmiştir. Bu sebeple İsmet İnönü döneminde zenginleşenler ile Turgut Özal döneminde zenginleşenler farklı dünyalardan insanlar olmuştur. Dahası bu farklı dünyalar birbirlerinin konumunu aşağılayıcı bir şekilde ifade etmiştir. *Taşralı, türedi, görgüsüz* zengin tanımlamaları bunun yansımaları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Devlet bağımlı zenginleşmenin en önemli sonucu politik kaos ya da çatışma dönemlerinde zenginliğin araçsal konumlanmasıdır. Zenginler, yeni politik aktörlerle sermaye biriktirirken, politik aktörler zenginleri kendi iktidara gelme süreçlerinde işlevsel konumlandırabilmektedir. Bu sebeple politik aktörler ile zenginler arasındaki ilişkiyi, karşılıklılık ekseninde okumak gerekir. Aynı durum güçlü bir politik aktör olmak isteyenlerin, dönemin zenginleri ile uyumlu olmasını sonrasında ise kendi zenginlerini ikame edebilmesini gerektirmiştir. Medya patronlarının, iş dünyasının politikacılarla ilişkisi bu duruma örnektir. Aynı örneklikle TÜSİAD'ın ya da MÜSİAD'ın kurulma hikayesinde de gözlemleyebiliriz (bkz. Türk, 2009, Vardan, 2012, Özdemir, 2006).

Devlet bağımlı zenginleşme ve devletin bir yönetim mekanizmasından ziyade ekonomik zenginleşme alanı olarak algılanması, sadece zenginlerde değil toplumun her kesimde kabul gören bir olgudur. Bu durum belirli öz deyiş ve deyimlerle veciz hale gelmiştir. 'Bal tutan parmağını yalar', 'su akarken doldurmak gerekir', 'devletin malı deniz yemeyen domuz' gibi deyişler aslında zenginlik kültürünün ve zenginleşmenin devlet ile ilişkisini özetler niteliktedir. Devlet ile zenginleşme arasındaki bu ilişki, aynı zamanda belirli çelişkileri ve tutarsızlıkları da üretmektedir. Zenginlik kültüründeki bilişsel yapı ile normatif ve maddi unsur arasındaki mesafeyi ve devlet ile zenginleşmenin arasındaki patolojik ilişkiyi vurguladıktan sonra yukarıda ifade ettiğimiz soruyu yeniden hatırlamamız mümkündür. Çünkü bu sorunun cevabı aynı zamanda zenginleşme kültürünün toplumsal bir patolojiye dönüşmesinin izahı niteliğindedir.

Bizim modernleşme sürecimiz toplumsal hayatımızın her kesiminde olduğu gibi zenginlik kültüründe de belirli patolojilerin üremesine neden olmuştur⁶¹. Yukarıda çerçevesini çizmeye çalıştığımız zenginlik kültüründeki anomi⁶² durumu ve devlet bağımlı zenginleşme

⁶¹ Modernleşmenin ürettiği çelişkileri ve sorunları teorik kökenleri ile birlikte anlamak için bkz. Aydın, 2009

⁶² Anomi kavramı bura da Robert Merton'un tanımladığı biçimiyle kullanılmıştır. Durkheim'ın teorik çerçevesine yaslanan Merton'a göre anomi, toplumsal amaç ile eylemin uyuşmama durumudur. Bu uyuşmama hali norm sorunu üretmektedir (bkz. Merton, 1938)

esasinda modernleşme sürecimizin temel çelişkilerini ifade etmektedir. Kültürel kodlarla modernleşme yönümüzün/ereğimizin arasındaki uyumsuzluk; bir anomi durumunu, modernleşmemizin tepeden inme mahiyeti ise; devlet bağımlı zenginleşmeyi ve zenginleşme kültürünü üretmiştir. Her iki durumda zenginlik kültürünün yazılı ya da sözlü normatif bir bütünlüğe kavuşmamasına neden olmuştur. Bu sebeple günümüzde görgüsüzlük, haram yedilik, usulsüzlük ile hemhal olmuş bir zenginlik kültürünün yaygınlığından bahsetmek mümkündür.

Modernleşme sürecimizin problemlili yol haritası birçok alanda çok farklı türden çelişkiler ve tutarsızlıklar üretmiştir. Özellikle modernleşmenin halk kültürü ve toplumsal hayat ile problemlili yönleri kurumsal ve kültürel alanda da kendisini hissettirmiştir. Tepeden inme mahiyeti bir anlayışla halkın kültürünü ve geleneğini görmezden gelen yenileşme hareketleri her şeyden önce bir uyumsuzluk üretmiştir. Bu uyumsuzluk bir toplumsalın kültürel kodları ile yani hayatı nasıl yaşayacağına ilişkin zihniyet dünyası ile, benzetilmeye çalışıldığı dünya arasındaki uyumsuzluktur. Zenginlik açısından ifade edecek olursak bu uyumsuzluk bir *yerinde olmama, yerini bulamama* hali üretmiştir. Osmanlı'dan günümüze kadar tevarüs eden zenginlik kültürünün en önemli sorunu budur. Yerini bulamama halidir. Bu yerini bulamama hali süreklilik ve hafıza sorunudur. Bu sorun ise, modernleşme sürecimizin temel sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır. Zenginlik kültürünün sosyo kültürel tarihine baktığımızda, her dönemde benzeşen bir olgu olarak yerini bulamayan bir dünya ile karşılaşmak mümkündür. Tam da bu sebeple ismi, tanımlamaları, adlandırmaları sürekli değişse dahi yerini bulamamış normatif yapısını oluşturamamış bir zenginlik kültürü söz konusu olmuştur.

Sonuç olarak ifade edecek olursak, modernleşme süreçlerimizin patolojik unsurları sebebiyle müstakil bir zenginlik kültürünün varlığından bahsetmemiz mümkün değildir. Çalışmanın ilk bölümlerinde yer alan zenginlik kültürünün ortaya çıkışı ve şekillenışı itibariyle düşündüğümüzde; müstakil bir zenginlik kültüründen ziyade, modernleşmemizin genel karakterine uygun olarak, taklit odaklı fakat hiçbir zaman aslını getiremeyen, getirmeye çalıştığında da kültürel kodlarla uyum sorunu üreten bir zenginleşme kültüründen, bahsetmek gerekir. Her dönem zenginlerinin kendisini ifade etmek için Batı da ender bulunan markaları getirme çabası, Avrupa'ya seyahatin zenginlik olarak algılanması, Avrupai tarzda yaşamının, yemenin, giyinmenin, davranmanın zenginlik olarak algılanması bu durumun ve müstakil bir zenginlik anlayışımızın olmayışının en önemli göstergesidir.

Ritüelleri, bilişi, davranışı, mekânı ve dil dünyası açısından baktığımızda bir olgu olarak zenginlik kültürel bir hüviyet kazanmıştır. Her toplumsal sınıfta olduğu gibi zenginlerde de bir kültür dünyası vardır. Bu anlamda bir zenginlik kültüründen bahsetmek ve bu zenginlik kültürünü sosyolojik olarak analiz etmek gerekir. Fakat bu kültürün toplumsal hayattaki işlevsel yönünü kavram için yer bildirimine odaklanmak son derece önemlidir. Bu anlamda zenginlik kültürümüzün genel karakterine ve kendi yer bildirimine baktığımızda karşımıza Avrupa merkezli ve tepeden inmeci modernleşme anlayışının çelişkileri ve tutarsızlıkları çıkmaktadır.

SONUÇ

Toplumsal bir gerçeklik olarak zenginlik kültürü ve bu kültürün Türkiye'deki yansımalarını konu edinen bu çalışma, en temelde zenginliğin kültürel bir olgu olduğunu ve bu kültürel olgunun normatif, maddi ve kognitif boyutunun olduğunu iddia etmektedir. Bu iddia aynı zamanda zenginliği sadece maddi unsurlarla ya da ekonomi politik merkezli bir çözümleme ile anlayamayacağımız kanaatine dayandırılmıştır. Dolayısıyla zenginlik kültürünü toplumsal hayatı anlamak için ikinci plana atamayacağımız zihniyet olgusu ile birlikte değerlendirmek gerekmektedir. Çalışma boyunca bu iddia Avrupa ve Türkiye'den örneklerle argümantatif hale getirilmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla çalışma zenginlik kültürünü katmanlı kültür düzeylerinde, davranış kalıpları, zihniyet dünyası ve maddi unsurları ile birlikte ele almak gerektiğini savlamıştır.

Çalışmada altı çizilmesi gereken bir diğer sonuç, Avrupa'da ve Türkiye'de zenginlik kültürünün birbirinden farklı görünümler arz ettiğidir. Dolayısıyla evrensel bir zenginlik kültüründen bahsedilemeyeceği ifade edilmiştir. Her toplumun kendine has koşulları vardır ve bu koşullarda şekillenen zenginlik kültürünü anlayabilmek için tarihsel sosyolojinin imkanlarından faydalanmak gerekmektedir. Türkiye özelinde ifade edecek olursak Türkiye'nin kendine has bir zenginlik kültürünün olduğunu ve bu zenginlik kültürünün kendi hikayesi bağlamında bir anlama kavuşacağını belirtebiliriz. Bu anlamda Türkiye'nin modernleşme serüvenini anlamak Türkiye'nin kendine özgü zenginlik kültürünü anlamak açısından oldukça önemlidir. Türkiye modernleşmesi eşliğinde zenginlik kültürüne ilişkin bir değerlendirme yapıldığında şu sonuca ulaşılmaktadır; Türkiye'nin modernleşmenin genel karakterine uygun bir şekilde Avrupa merkezli bir zenginlik kültürü üretilmeye çalışılmış ve Avrupalı bir zenginlik kültürü taşınmaya çalışılmıştır. Fakat Türkiye'nin kendine özgü

koşulları ve modernleşmesi buna bütünüyle imkân tanımamıştır. Avrupa'yı yakından takip etmeyi arzulayan fakat Avrupa'dakini Türkiye'de üretemeyen bir zengin sınıfın varlığından ve bu sınıfın çelişkilerle örülmüş kültürel dünyasından bahsetmek mümkündür. Bu durum ise modernleşmemiz genel karakteriyle uyumlu bir zenginlik kültürünün olduğunu göstermektedir.

Türkiye'nin kendi tarihsel ve toplumsal tecrübesinden ortaya çıkan zenginlik kültürüne baktığımızda zenginliğin bir seçkincilik olduğunu belirtebiliriz. Bu seçkinci kültür modernleşme anlayışımız gereğince devlet ve siyaset bağımlıdır. Devletin üretmeye çalıştığı ve siyasetin her daim yakın ilişkide olmayı arzu ettiği bir zenginlik kültürü atmosferi mevcuttur. Dolayısıyla siyasetin zenginleri, zenginlerin siyaseti her daim gözetmek durumunda olduğu bir kültürel atmosfer şekillenmiştir. Bu hem Türkiye siyaseti hem de zenginlik kültürü açısından bir dizi sorunu beraberinde getirmiştir. Yani zenginliğin kaynağının büyük ölçüde devletin görülmesi ve bu kaynak oluşumunda siyasetle mesafenin son derece önemli olması, sermayenin adil dağılımı, liyakat, rant, devlet hazinesi zenginliği, görgüsüzlük, sonradan görmelik vb. olumsuz sonuçlar üretmektedir. Bu noktada Türkiye'deki zenginlik kültürünün önemli bir boyutunu ifade eden görgüsüzlüğün önemli bir sebebi açığa çıkmaktadır.

Çalışmanın ortaya koymayı hedeflediği bir diğer sonuç, toplumsal hayatın dönüşümünde ve zihniyet dünyası ile zenginlik arasında doğrudan bir etkileşimin olduğudur. Zenginlik kültürünün neliği ve nasıllığı toplumsal değişimin ve kolektif bilincin yörüngesine ilişkin izler barındırmaktadır. Seçkinci sınıfın bir boyutunu oluşturan zenginlerin, kendi iç dünyasında tutarlı, toplumsal faydayı gözetken ve toplumsal refahı önemseyen kültürel bir yapıya sahip olması son derece önemlidir. Bu unsurlar aynı zamanda maddi, normatif ve kognitif açıdan kendi kültür dünyası ile barışık bir zenginlik *ethosu* (tavır) üretmeye imkân verecektir. Tamda bu noktada Türkiye'de zenginliğe ve zenginlik kültürüne dair bir *ethos* sorunun olduğunu ifade etmek gerekir. Zenginlerin kültürel dünyasının müstakıl bir *ethos* şekillenmemiştir. Zenginliğe dair gözümüzü ve kulağımız tırmalayan hadiseler bu *ethos*un eksiliği ile ilintilendirilebilir. Bu çalışmanın son demlerinden Türkiye'de özellikle sosyal medya zenginlerine yapılan soruşturmalar bu durumu en net haliyle örneklendirmektedir. Ne yazık ki görünür olmak, fenomenleşmek, kara para aklamak, takipçi kasmak gibi kavramlar Türkiye'de zenginliği ve zenginlik kültürünü niteler hale gelmiştir. Hal böyle olunca zenginliğin bir anlam kaymasına uğradığını ifade edebiliriz. Öncesinde karşılıksız vermek, cömert davranmak, eli açık olmak, hayırseverlik yapmak gibi kavramların zenginliği

tanımlamak ve anlamak için kullanıldığını düşündüğümüzde durum daha belirgin hale gelmektedir. Bugün bu kavramlar zenginliği anlamlandırmada neredeyse hiç kimsenin hafızasına gelmemektedir. Bunun yerine kara para aklama, görgüsüzlük, aç gözlülük, sonradan görmelik gibi kavramlar daha belirgin bir şekilde kullanılmaktadır. Bu durum zenginlik kültüründe bahse konu olan ethos sorununun toplumsal hayata yansımaları olarak değerlendirilebilir.

Günümüzde zenginlik kültürünün önemli bir parametresi olan dijital dünya ve zenginlik kültürü ilişkisine müstakil bir başlık açmak gerekmektedir. Bugün dijital dünya zenginliğin önemli kaynaklarından birisi olarak görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında youtuber ve fenomen olman zengin olmanın önemli bir aracıdır. Fakat bu platformlar kendi kültürel dünyaları ve kuralları ile birlikte var olmaktadır. Bu kurallarla birlikte bir zenginlik pratiği işlemektedir. Hal böyle olunca müstakil bir zenginlik kültüründen ziyade dijital dünyanın kurallarına ve karakterini benimseyen bir zenginlik kültürü şekillenmektedir. Bu zenginlik kültürü açısından müstakil bir çalışmanın konusudur. Bu çalışmanın sınırlılığında değinilen bu konu farklı bağlamlarıyla sosyal bilimlerin değişik perspektiflerinden ele alınmalı ve değerlendirmeye tabii tutulmalıdır. Gelecekte çok daha egemen bir olgu olma vasfını koruyacak gibi görünün dijital dünyanın zenginlik kültürü ile irtibat noktaları bu anlamda son derece önemlidir. Bu öneme binaen özellikle saha çalışmalarının yer aldığı sosyolojik analizler literatürdeki önemli bir boşluğu dolduracaktır.

Bugün zenginlik ve zenginlik kültürü farklı formlarda ve mahiyetlerde şekillenmektedir. Ulus devlet sınırını aşan ve milletler üstü bir organizasyona dönüşen yeni zenginlik biçimleri şekillenmektedir. Bu zenginlik biçiminin en belirgin özelliği teknolojik yenilikleri üretebiliyor ve satabiliyor olmasıdır. Şirket bazlı şekillenen bu zenginlik türü, uluslararası savafların, kitlesel göçlerini, soy kırımların ve dahi insanlığın kaderini etkileyecek büyük hadiselerin önemli bir paydaşı olabilmektedir. Sosyal bilimler literatürünün yeni şekillenen bu türden bir zenginlik biçimine ve kültürüne bihaber kalması düşünülemez. Özellikle ulus aşırı zenginliklerin, insanlık durumuna dair ön görüşleri, uygulamaları, deneysel çalışmaları ve planlamaları yeni gelişen antropoloji perspektifinden ele alınarak makro düzeyde incelemelere tabii tutulmalıdır. Zenginlik bu anlamıyla geleceğin antropolojisinin en önemli çalışma konularından birisi olarak değerlendirilebilir.

Sonuç olarak zenginlik kültürü bir insanlık durumu olarak, insanoğlunun nereden gelip nereye gittiğine dair bir yörünge sunabilecek mahiyettedir. Bu mahiyeti anlamak ve açıklamak sosyal bilimlerin temel mesuliyetlerindendir. Zenginlik kültürü söz konusu mesuliyeti üstelenmek

noktasında önemli bir izlek sunabilecek imkanlara sahiptir. Sosyal bilimlerin farklı alanlarından yapılacak çalışmalar bu imkanları açığa çıkartması açısından son derece önemlidir.

KAYNAKÇA

- Açıkgöz, R., Yusufoglu Ö. Ş., (2012), Türkiye’de Yoksulluk Olgusu ve Toplumsal Yansımaları, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi 1/1, s.76-117.
- Ahmad, F., (1994), Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-80, İstanbul: Hil Yayınları.
- Ahmed, F., (2015), Modern Türkiye’nin Oluşumu, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Akçaoğlu, A., (2018), Zarif ve Dinen Makbul: Muhafazakâr Üst Orta Sınıf Habitusu, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Akın M. H., (2022), Türkiye’de Modernleşme Din, Siyaset ve Toplumsal Değişme, İstanbul: Matbuu Yayınları.
- Akparlak, G., (2011), Edward Burnett Tylor ve Clifford Geertz Tarafından Öne Sürülen Kültür Tanımlarının Semantik Analizi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara
- Aksan, G., (2012), Yoksulluk ve Yoksulluk Kültürünün Toplumsal Görünümleri Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 27, s. (9-19).
- Aksoylar, G., (2014), Lüks Konutların Kente Düşey Yayılımı -Zenginliğin Yeni Mabedi: Rezidanslar, Kentleri Savunmak-Mekân, Toplum ve Siyaset Üzerine (Ed. Gürkan Akgün, Çare Olgun Çalışkan, Esra Kaya ve Aysun Koca), Ankara: Notabene Yayınları.
- Akşin, S., (1997), Türkiye’nin Önünde Üç Model, İstanbul: Telos Yayınları.
- Alver, K., (2010a), Steril Hayatlar, Ankara: Hece Yayınları.
- Alver, K., (2010b), Mahalle: Mekân ve Hayatın Esrarlı Birlikteliği, İdealkent: Mahalle, 2, Ankara: Ankara Okulu, s. 116-139.
- Alver, K., (2018) Kültür Sosyolojisi, Konya: Çizgi Yayınevi.
- Ansal, H., (1999), Lokomotif Sektörlerden: Otomotiv, içinde 75 Yılda Çarklardan Çiplere, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 199-288.
- Argıt B. İ., (2015), Osmanlı İstanbul’unda Giyim Kuşam, Antik Çağlardan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, Cilt 4. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Aydemir M. A., (2016), Tip Sosyolojisi, İstanbul: Açılım Yayınları.

- Aydın M., (2009), Moderniteye Dışarıdan Bakmak, İstanbul: Açılım Yayınları.
- Aydın M., (2014), Kurumsal Sosyolojisi, Açılım Yayınları.
- Aydın M., (2015), Değişim Sosyolojisi, İstanbul: Açılım Yayınları.
- Aydın M., (2022), Yoksulluk, Yoksulluk Kültürü ve Yoksulluk Söylemi” Umran Dergisi sayı: 338 s. 41-46.
- Aydın, M., (2013), Bilgi Sosyolojisi, İstanbul: Açılım Yayınları
- Aydın, S., (2017), Antropoloji, Anadolu Üniversitesi Ders Kitabı, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Aydın, S., Taşkın, Y., (2017), 1960’dan Günümüze Türkiye Tarihi. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Baban,E., (2010), Gösterişçi Tüketim ve Gizli Lüks,
<http://www.trendus.com/blog/ecebaban/yorumlar/2802/gosterisci-tuketim-ve-gizli-luks.html> adresinden 20.02. 2015 tarihinde erişildi.
- Bali R.N., (2023), Zengin Malı Züğürdün Çenesini Yorar İstanbul’un Cemiyet Hayatı, Zenginler ve Ultra Zenginler 1950-2022, İstanbul: Libre Kitap
- Bali, Rıfat N., (2019). Tarz-ı Hayattan Life Style’a Yeni Seçkinler, Yeni Mekânlar, Yeni Yaşamlar, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Balkız, B., (2015), Türk Modernleşmesi, Pozitivizm ve Sosyoloji, Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi, 5/2, s.123-149.
- Barlas M., (2003), Latife Hanımın Sırları ve Türk Sosyetesini, İstanbul: Birey Yayıncılık.
- Barlas, C., (2007), Eğreti Burjuvalar, İstanbul: Merkez Kitaplar.
- Başak, S., (2014), Kültür Olgusu Analizleri ve Üç Tarzlı Siyaset, Ankara: Odak Yayınları.
- Batmaz, E., (1996), İltizam Sisteminin XVIII Yüzyıldaki Boyutları, Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi, 18/29, s. 39-50.
- Baudrillard, J., (2010), Tüketim Toplumu, (Çev: Hazal Deliceçaylı ve Ferda Keskin), İstanbul: Ayrıntı.
- Bauman, Z., (1999), Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları, Çev, A. Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Bayhan, V., (2011), Tüketim Toplumunda Bireyin Ontolojik Mottosu: Tüketiyorum” Journal of Economy Culture and Society s.43, s.221-248.
- Bayramoğlu S., Tüleykan, H., (2016), Türkiye’de 24 Ocak Kararları ile Başlayan Finansal Serbestleşmenin Günümüz İktisadi Ve Mali Yapısına Yansımaları The Journal of Academic Social Science Studies 3/44 s. 401-421.
- Bayramoğlu, A., (2018), 28 Şubat: Bir Müdahalenin Güncesi, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Berber, G., (2013), 1960-2000 Döneminde Türkiye’de Elit Zihniyeti Selçuk İletişim, 7(3), 117-134
- Berkes, N., (1972), Türkiye İktisat Tarihi. c.1, İstanbul: Gerçek Yayınevi
- Bilen, M., Çalışır, M., (2013), Türkiye’de Yoksulluk Tuzağının Politik Belirleyicileri, Akademik İncelemeler Dergisi. 8/1. S.321-345.
- Bilen, M., Şan M. K., (2006), Yoksulluk Kültürü ve Türkiye’de Yoksulluk Sorunu, Sivil Toplum 4(13).(167-178)
- Bilgin, A., (2010), Osmanlı İstanbul’unda Yemek Kültürü, Büyük İstanbul Tarihi Sağlık ve Yemek, cilt. 4. s.174-199.
- Bilgin, V., (2004), Dini Yaşantı Bağlamında Yoksulluğun Ve Zenginliğin Değişen Anlamı, Köprü Dergisi, Sayı: 88, s. 22-33.
- Birand, M. A., (2012), Son Darbe: 28 Şubat İstanbul: Doğan Kitap.
- Birand, M. A., Yalçın, S., (2001), The Özal: Bir Davanın Öyküsü. İstanbul: Doğan Kitap.
- Bora, T., Erdoğan, N., (2005), Zenginlik: “Zengin” Bir Araştırma Gündemi “Yoksul” Bir Literatür, Toplum ve Bilim, S:104, İstanbul: Birikim Yayınları.
- Boratav K., (2004), Toplumsal Yapılar ve Kapitalizm İstanbul: İmge Kitapevi Yayınları.
- Boratav K., (2020), İstanbul’dan ve Anadolu’dan Sınıf Profilleri, İstanbul: İmge Kitapevi Yayınları.
- Boratav, K., (1999a), Açık Ekonomi Koşullarında Yeniden İnşa: 1923-1929, içinde 75 Yılda Çarklardan Çiplere, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 23-32.
- Boratav, K., (1999b), Korumacı-Devletçi Sanayileşme:1930-1939, içinde 75 Yılda Çarklardan Çiplere, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 71-76.
- Boratav, K., (2005), 1980’li yıllarda Türkiye’de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm. Ankara: İmge

- Bottomore T., (2012), Marksist Düşünce Sözlüğü (çev. Mete Tuncay) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bottomore, T., (1997), Seçkinler ve Toplum (E. Mutlu, Çev.) Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Bourdieu P., (2015), Yeniden Üretim: Eğitim Sistemine İlişkin Bir Teorinin İlkeleri (çev. Aslı Sümer vd.) Ankara: Heretik Yayınları.
- Bourdieu P., (2019), Bir Pratik Teorisi İçin Taslak: Kabiliyet Üzerine Üç Etnoloji Çalışması (çev. Nazlı Ökten) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Bourdieu P., (2021), Ayrım: Beğeni Yargısının Toplumsal Eleştirisi (çev. Derya Fırat, Günce Berkkurt) İstanbul: Nika Yayınları
- Bourdieu, P., (1984), Distinction: A Social Critique of the Jugement of Taste, (Çev: R. Nice), Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts.
- Buğra A., Şavaşkan O., (2015), Türkiye’de Yeni Kapitalizm: Siyaset, Din ve İş Dünyası (çev. Bülent Doğan) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Buğra, A., (2005), Devlet ve İş Adamları, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Buluş, A., (2012), Türk İktisat Politikalarının Tarihi Temelleri, Konya: Çizgi Kitabevi.
- Bulut, N., Bulut, Y., (2009), Kent Yoksulluğu ve Gecekondu, İstanbul: Seçkin Yayınları.
- Can İ, Ulutaş E., (2021), Teşhir Toplumu Bir Duygu Sosyolojisi Denemesi, İstanbul: Ketebe Yayınları.
- Chaney, D., 1999, Yaşam Tarzları. (Çev. İrem Kutluk). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Çeğin G., (2007), Ocak ve Zanaat, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çelebi, E., (2002), Atatürk’ün Ekonomik Reformları ve Türkiye Ekonomisine Etkileri (1923-2002), Doğu Üniversitesi Dergisi, (5), 17-50.
- Çöçel, G., Yelsalı, P., P., M., (2021), Gösterişçi Tüketim, Sınıf, Din ve Güçlenme Ekseninde Muhafazakâr Kadınlar, Folklor/Edebiyat Dergisi, 27, s. 27-50.
- Dağı İ, Sezal İ., (2016), Özallı Yıllar: Siyaset, İktisat, Zihniyet, İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Demirel T., (2021a), Adalet Partisi İdeoloji ve Politika, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Demirel T., (2021b), Türkiye'nin Uzun On Yılı Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Demirel T., (2023), 12 Mart ve 12 Eylül'ün Anatomisi: 1960-1980 Dönemi Türkiye'sinde Siyaset, Ankara: Liberte Yayınları.

Demirezen, İ., (2016), Türkiye’de Muhafazakâr Kesimin Değişen Hayat Tarzı, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9/2, s. 547-560.

Demiryürek, M., (2015), “Savaşta Doğan Bir Tip: “Harp Zengini” / A Character Borne By The War: The War Profiteer”, Turkish Studies Volume 10/16 s. 493-508

Doğru, C., (2008), Osmanlı Toplumunda Kapitalist Girişimci Sınıfın ve İnsan Tipinin Oluşumunu Engelleyen Faktörler, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 11/1, s. 75-91.

Dikeçligil, B., (1994), Kültür Kavramının Analizi veya Sosyo-Kültürel Gerçekliğin Yapısı Üzerine Bir İnceleme. Dünyada ve Türkiye’de Güncel Sosyolojik Gelişmeler, Ankara: Sosyoloji Derneği.

Dikeçligil F. B., (2017), Ontolojiyi Hatırlamak: Sosyolojide Yöntem Sorunu, Konya: Çizgi Kitabevi.

Doğuç, S., (2005), Yeni Orta Sınıfların Gözünden Zenginlik ve Yoksulluk”, Toplum ve Bilim, S:104, İstanbul: Birikim Yayınları.

Duman, Z., (2007), Türkiye’de Burjuva Sınıfının Sosyal Profili, Sosyoekonomi Dergisi, 5/5 s. 34-46.

Durakbaşı, A., (2010), Taşra Burjuvazisinin Tarihsel Kökenleri, Toplum ve Bilim, Sayı: 118, İstanbul: Birikim Yayınları, ss.6-38.

Durant J. P., (2015), Marx’ın Sosyolojisi (çev. Ömer Laçiner) Birikim Yayınları: İstanbul.

Durkheim E., (2014), Sosyolojik Yöntemin Kuralları (çev. Özcan Doğan) Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Durkheim, E., (2005) Dini Hayatın İlkel Biçimleri, çev. F.Aydın, İstanbul: Ataç Yay.

Eke, B., (1980) Yaşama Tarzı ile Gelir Seviyesi Arasındaki İlişki, Sosyoloji Konferansları, 18, s. 93-114.

Emiroğlu, K., Aydın, S., (2020), Antropoloji Sözlüğü, İstanbul: Isık Yayınları.

Eraydın, A., (2002), Yeni Sanayi Odakları: Yerel Kalkınmanın Yeniden Kavramsallaştırılması, Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Basım İşliği.

- Erkal M., (2000), Zenginlik, İslam Ansiklopedisi, cilt:44, s. 275-277.
- Erkilet A., (2017), Kenti Dinlemek, Büyüyen AyYayınları: İstanbul.
- Ersoy, R., (2018), Kültür, Siyaset ve Milli burjuvazi. OPUS–Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 9(16), 1547-1565.
- Ertan. M., (2021), Türkiye’de Siyasal Merkezin Dönüşümü: 1990’larda Merkez Sağın Bölünmesi ve Düşüşü, Mülkiye Dergisi, 45/4, s.963-992.
- Faroqhi, S., (1993), Osmanlı’da Kentler ve Kentliler: Kent Mekanında Ticaret, Zanaat ve Gıda Üretimi 1550-1650, çev. Neyyir Kalaycıoğlu, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Faroqhi, S., (2005), Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam: Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla, çev. Elif Kılıç, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Fedayi, C., (2019), Adalet Partisinin Birinci Dönemi: 1961-1971, Muhafazakâr Düşünce Dergisi, yıl.16, sayı.57, 123-150.
- Falay, N., (2017), Asya’da Eski Türklerin Ortaçağdaki Sosyo-Ekonomik Yapıları ve Yaşamlar, Maliye Araştırma Merkezi Konferansları, 62, s.1 – 43.
- Frank R., (2009), Zenginistan, İstanbul: Doğan Yayıncılık.
- Gedikli B., Gedikli M., E., (2021), Sabri F. Ülgener’in Osmanlı Toplum Yapısının Analizi
- Genç, M., (2005), Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Genç, M., (2014), Klasik Osmanlı Sosyal-İktisadi Sistemi ve Vakıflar, Vakıflar Dergisi, 42, 9-18.
- Gençoğlu, A. Y., (2012), Kapitalizm, Kayseri Ekonomisi ve İşadamları, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlanmamış doktora tezi.
- Giddens, A., (2000), Sosyoloji, Konya: Kırmızı Yayınları.
- Goffman E., (2020), Gündelik Hayatta Benliğin Sunumu (çev. Barış Cezar) Ankara: Heretik Yayınları.
- Göçek F. M., (1999), Burjuvazinin Yükselişi ve İmparatorluğun Çöküşü, (Çev. İbrahim Yıldız), İstanbul.
- Göle, N., (1998), Mühendisler ve İdeoloji: Öncü Devrimcilerden Yenilikçi Seçkinlere, İstanbul: Metis Yayınları.

- Göle, N., (2016), 80 Sonrası Politik Kültür, E. Kalaycıoğlu ve A.Y. Sarıbay (Ed). Türk siyasal hayatı. (ss. 559-571). İstanbul: Sentez Yayıncılık
- Gülser O., (2018), Giyinmek mi Gösteriş mi? 1720-1722 Yıllarında İstanbul'da Kürk Kullanımı Modern Türklük Araştırmaları Dergisi Cilt 15, Sayı 1 (Mart 2018), ss. 114-141
- Gürbilek, N., (2009), Vitrinde Yaşamak 1980'lerin Kültürel İklimi. İstanbul: Metis
- Güven, D., (2022), Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları ve Stratejileri Bağlamında 6-7 Eylül Olayları, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Güvenç, B., (1996), İnsan ve Kültür, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Hanioğlu M. Ş., (2006), Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Zihniyet Siyaset ve Tarih İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Harvey D., (2019), Sosyal Adalet ve Şehir (çev. Mehmet Moralı) İstanbul: Metis Yayınları.
- Harvey, D., (2010), Postmodernliğin Durumu, İstanbul: Metis Yayınları.
- Hasanov, B., (2014) Clifford Gertz'e Göre Kültürel Bir Sistem Olarak Din, Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1/2 s.79-96.
- Haviland, W. A., (2002), Kültürel Antropoloji, (H. İnanç ve S. Çiftçi, Çev.), İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Heper, M., (2011), Türkiye'nin siyasal hayatı. İstanbul: Doğan Kitap
- Hoşgör, K., (2020), Georg Simmel ve Kültürün Trajedisi, Kaygı Dergisi, 19/1, s. 61-79.
- Işık, O., Pıncıoğlu, M., (2021), Nöbetleşe Yoksulluk, İstanbul: İletişim Yayınları.
- İbni H., (2020), Mukkadime (çev. Süleyman Uludağ) İstanbul: Dergah Yayınları.
- İlaslan, S., (2019), Türkiye'de Televizyonun Kuruluşu, Ankara: Detay Yayıncılık.
- İmamoğlu, V., (2001), Geleneksel Kayseri Evleri, Ankara: Halk Bank Yayınları.
- İnalcık H., (2018), Has-Bağçede ayş u tarab Nedimler Şairler Mutribler, İş Bankası Yayınları.
- İnalcık, H., (1990), Osmanlı İmparatorluğu: Klasik Çağ (1300-1600), (Çev. Ruşen Sezer),
- İnalcık, H., (1990), Osmanlı Toplum Yapısının Evrimi (Çev. Mehmet Özden-Fahri Unan), Türkiye Günlüğü, sayı: 11, Yaz 1990, s. 30-41.
- İnalcık, H., (1996), Köy, Köylü ve İmparatorluk, Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonom içinde, s. 3-14. İstanbul: Eren Yayıncılık.

İnalcık, Halil, “Osmanlı İmparatorluğunda Kültür ve Teşkilat”, Türk Dünyası El Kitabı, c. I, Ankara 1972, s. 457-476.

İnsel, A., (2008), Dünyanın Zenginleri ve Zenginliğin Şiddeti”, Birikim Sınırsız Eşitsizlik: Neo-Zengincilik, S. 232-233, İstanbul: Birikim Yayınları.

İşmen O., (18.04.2022), 60'lardan Bu Yana Gece Kulüpleri , Gazinolar ve Eğlence Hayatı [www.muzikhabercisi .com](http://www.muzikhabercisi.com)

İşpirli M., (1995), Enderun TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Ansiklopedisi.

Jenk, C., (2005), Altkültür, Toplumsalın Parçalanışı, çev. Nihan Demirkol, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Journet, N., (2002), Kültür Nedir, Evrenselden Özele Kültür, Çeviren: Yümni Sezen, İstanbul: İz Yayıncılık.

Kallek C., (2000), İhtikar TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi.

Karaarslan, F., (2021) Bir Müslüman Modernleşmeye ve Modernizme Nasıl Bakmalı, İstanbul: Beyan Yayınları.

Karaarslan, F., Doğan, S., (2021), Rutin ve Hayret, İstanbul: DBY Yayınları.

Karadağ, M., (2010), Taşra Kentlerinde Yaşam Tarzı Alanı: Kültür Ve Ayrım”, Toplum ve Bilim Sayı, 118, İstanbul: Birikim Yayınları, ss.39-58.

Karadağ N., (2017), 1980 Sonrası Türk Sinemasında Zengincilik Temsilleri Üzerine Bir Alımlama Çalışması (Yayımlanmamış Doktora Tezi)

Karakaya, H. (2018), Türkiye’de Dindar Burjuva ve Kadın, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 28/2, s. 211-229.

Karaman, S. ve Yavuz, C. F., (2016), Marshall Planı Türkiye Tarımının Gelişmesinde Nasıl Rol Oynamıştır?, Uludağ Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 35/1, 1-14.

Karpat, K., (1976), The Gecekondu: Rural Migration and Urbanization, London, New York, Malbourne: Cambridge University Press.

Karpat, K., (2008), Osmanlı Modernleşmesi: Toplum, Kurumsal Değişim ve Nüfus, çev. Akile Zorlu Durukan, Kaan Durukan, Ankara: İmge Kitabevi.

Karpat, K., (2013), Kısa Türkiye Tarihi: 1800-2012, İstanbul: Timaş Yayınları.

- Karpat, K., (2019), Osmanlı Devleti'nin Kısa Sosyal Tarihi: Ayanlar, Bürokrasi, Demografi ve Modernleşme, Çev. Muharrem Varol, İstanbul Timaş Yayınları.
- Kaya, M., (2016), "Eski Türkçe'de "Zenginlik" Kavramı Üzerine," III. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu , vol.1, Baku, Azerbaijan, pp.421-424,
- Kazan, Ş., (2014), 28 Şubat Postmodern Bir Darbenin Anatomisi, Ankara: MG V Yayınları.
- Keleş, R., (2000), Kentleşme Politikaları, Ankara: İmge Kitapevi.
- Kellner, D., (2010), Medya Gösterisi, (çev. Zeynep Paşalı), Açılım Kitap, İstanbul
- Kaleli, H., (2022), Osmanlı Toplumunda Sosyal Güvenlik ve Ahi Sandığı, Uygulamalı Sosyal Bilimler ve Güzel Sanatlar Dergisi, 4/ 9, s. 119 – 128.
- Kepenek, Y., Yentürk, N., (2005), Türkiye Ekonomisi, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Keskin, Y. Z., (2020), Türkiye Siyaseti ve Devlet Örgütlenmesinde 12 Mart Muhtırasının Etkileri, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, cilt. 22, sayı. TBMM'nin Yüzüncü Yılı ve Milli İrade Özel Sayısı, 1-15.
- Keyder, Ç., (2008), Türkiye'de Devlet ve Sınıflar, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi (ISSN: 2146-3417) Yıl: 2013 – Cilt: 2 – Sayı: 1 Seçkinlerin Ayırt Etme Stratejileri: Türkiye'de Burjuva Kültürünün Varlığı Yokluğu Tartışmasının Sosyolojik İşlevi
- Kıvanç, Ü., (2008), Şunun adını Koyalım Ona Göre Davranalım", Birikim Sınırsız Eşitsizlik: Neo-Zenginlik, ss. 232-233, İstanbul: Birikim Yayınları.
- King, C., (2019), Pera Palas'ta Gece Yarısı-Modern İstanbul'un Doğuşu, (çev. Ayşen Anadol) İstanbul: Alfa yayıncılık.
- Kongar, E., (2000), 21. yüzyılda Türkiye. İstanbul: Remzi Kitabevi
- Konuşlu F., (2023), İslami Burjuvazi'nin İktisadi, İdeolojik ve Kültürel Varlığı 21.yüzyılda sosyal bilimler dergisi, 5. Sayı, 222-255
- Kozanoğlu, C., (1995), 1980'lerden 90'lara Türkiye ve Starları Cilalı İmaj Devri.
- Kozanoğlu, H., (1993), Yuppiller, Prensler ve Bizim Kuşak. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kömeçoğlu, M., (2014), Göç ve Kentleşme: Gecekonudan Kentsel Dönüşüme, içinde Türkiye'de Toplumsal Dönüşüm, ed. Lütfi Sunar, Ankara: Nobel Yayıncılık, 89-124.

- Köroğlu, A., (2011), 1990'lı Yıllarda Türkiye'de Siyasal Liberalizm (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)
- Kuppinger, P., (2012), Dışlayıcı Yeşillik: Kahire'de Güvenlikli Siteler, İdeal Kent Dergisi, 6, s. 1039-1050.
- Küçükcan, A., Fidan, T., (2013), İktisadi Kalkınmada Yerli Burjuvanın Sosyolojik Anlamı, Osmanlıdan Günümüze Bir Sınıf Analizi, Çankırı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22/2, s. 255-268.
- Layder, D., (2014), Sosyal Teoriye Giriş, çev. Ümit Tatlıcan, İstanbul: Küre Yayınları.
- Lefebvre, H., (2012), Gündelik Hayatın Eleştirisi (çev. Işık Ergüden) İstanbul: Sel Yayınları.
- Lefebvre, H., (2019), Marx'ın Sosyolojisi (çev. Selahattin Hilav), Sorun Yayınları: İstanbul.
- Levanda, R., Schutz, E., (2018), Kültürel Antropoloji, Temel Kavramlar, çev. Dilek İşler, Onur Hayırlı, Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Lewis, O., (1965), La Vida/ İşte Hayat: Yokluk Kültürü İçindeki Bir Porto Riko'lu Aile Üzerine İnceleme, çev. Vahit Çelikbaş, İstanbul: E Yayınları.
- Macionis, J. J., (2012), Sosyoloji, çev.ed. Vildan Alkan, Ankara: Nobel Yayınları.
- Mağgönül, Z., (2005) Teşvikiye-Nişantaşların Serveti, Toplum ve Bilim Dergisi,
- Mağgönül, Z., (2006), 'Seçkin' Semtin 'Seçkin' Sakinleri, Teşvikiye-Nişantaşı, İstanbul: Kitabevi.
- Mardin, Ş., (2004), Türk Modernleşmesi, İstanbul: İletişim Yayınları
- Mardin, Ş., (2006), Türkiye'de Toplum ve Siyaset, İstanbul: İletişim.
- Mardin, Ş., (2012), Türkiye'de Toplum ve Siyaset, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Marshall, G., (1996) Sosyoloji Sözlüğü, çev. Osman Akınay, Derya Kömürcü, İstanbul: Bilim Sanat Yayınları.
- Marx K., Engels F., (2016), Alman İdeolojisi (çev. Olcay Geridönmez, Tonguç Ok) İstanbul: Kor Kitap
- Marx, K., Engels, F., (2023) Komünist Manifesto (çev. Celal Üster, Nur Deriş) İstanbul: can Yayınları.
- Marx, K., (2000), Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı (çev. Sevim Belli), Ankara: Sol Yayınevi.
- Marx, K., (2021), Kapital (çev. Erkin Özalp) İstanbul: Yordam Kitap

- Memecen, M. F., (2018), Matruşka'nın Küçük Parçası: Nevşehirli Damat İbrahim Paşa Dönemi ve "Lale Devri" Meselesi Üzerine Bir Değerlendirme, Cilt: 52, Sayı: 52, ss. 79-98.
- Merton, R. K., (1938), Social Structure and Anomie. American Sociological Review, Vol. 3, No. 5 s. 672-682.
- Mills C. W., (2017), İktidar Seçkinleri (çev. Ünsal Oskay) İstanbul: İnkılap Kitapevi.
- Mumyakhmaz, A., (2014), Elitlerin Yeni Yüzü İslami Burjuvazi. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 11/27, s. 367-382.
- Mustafazade, T., (2018), Bir Yabancı'nın Gözüyle Eylül 1730 İstanbul İsyanı, Yakın Dönemi Türkiye Araştırmaları, Cilt:17, Sayı: 33, s. 1-27.
- Nişancı, M., (2002), Gelir Grupları İtibariyle Harcama Kalıpları: 1987-1994 Türkiye Kentsel Kesim Verileri, Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 17/1, s.127- 139.
- Oğuz, G., (2018), Giyinmek mi Gösteriş mi? 1720-1722 Yıllarında İstanbul'da Kürk Kullanımı, Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, 15/1, s. 114-141.
- Oktay, A., (2002), Popüler Kültürler, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Oy, B., (2020), Popüler Kültür ve Yüksek Kültür Tartışması Çerçevesinde Bilimkurgu Türüne Bir Bakış, Yüksek Lisans Tezi, Yedi Tepe Üniversitesi, İstanbul.
- Özdemir, Ö., (2023), Geçmişin İzleri: Altmışlı ve Yetmişli Yılların Kolektif Belleği, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özdemir, Ş., (2006), MÜSİAD Anadolu Sermayesinin Dönüşümü, Ankara: Vadi Yayınları.
- Özdoğan, F., (2010), Yoksulluk Kültürü Yaklaşımı Üzerine Bir Değerlendirme. Yardım ve Dayanışma. 1/1, s. 97-113)
- Özet, İ., (2019), Fatih Başakşehir Muhafazakâr Mahallede İktidar ve Dönüşen Habitus, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özkiraz, A., (2007), Sabrı F. Ülgener'de Zihniyet ve Gerikalmışlık Osmanlı'dan Günümüze Yapısal Bir Çözümleme, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 36, s. 35-59.
- Özlem, D., (2009), Kültür Bilimleri ve Kültür Felsefi, İstanbul: Notos Yayınları.
- Özlem, D., (2017), Max Weber'de Bilim ve Dosyoloji, İstanbul: Notos Kitap.
- Özsan, G., (2010), Eşraf Ailelerinin Statü Kazanma Mücadelelerinde Kadınların Rolü, Toplum ve Bilim Sayı. 118, İstanbul: Birikim Yayınları, ss.59-91.

- Özşeker, E., (2013), Seçkinlerin Ayırt Etme Stratejileri: Türkiye'de Burjuva Kültürünün Varlığı Yokluğu Tartışmasının Sosyolojik İşlevi, Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi– Cilt: 2 – Sayı: 1 s. 24- 41.
- Pamuk, Ş., (2011), Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi: 1500-1914, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pamuk, Ş., (2012), Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme, çev. Gökhan Aksay, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Pamuk, Ş., (2017), Türkiye'nin 200 yıllık iktisadi tarihi. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları
- Pareto, V., (2005), Seçkinlerin Yükselişi ve Düşüşü, Ankara: Doğu-Batı Yayınları,
- Parsons, T., (2022), Toplumsal Eylemin Yapısı, çev. Nur Nirman, Adem Bölükbaşı, İstanbul: Ketebe Yayınları.
- Pincon, M., Charlot, P. M., (2012), Burjuvazinin Sosyolojisi, Ankara: Epos Yayınları.
- Ritzer, G., (2011), Büyüsü Bozulmuş Dünyayı Büyülemek, Çev: Funda Payzın, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sarıçoban, G., (2020), Atatürk Döneminde (1923-1929) Türkiye Ekonomisi Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 44, s. 222-236
- Savran, S., (2011), Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri: 1908-1980, Cilt 1, İstanbul: Yordam Kitap.
- Sever, M., (2019), 1980 Sonrası Türkiye'de Kültürel ve Toplumsal Değişme Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi 2/3 s.1-11
- Simmel, G., (1997), On the Essence of Culture, Simmel on Culture, Selected Writings, ed. David Frisby & Mike Featherstone, pp. 40-45, Nottingham: Sage Publications.
- Simmel, G., (2012), Paranın Felsefesi (çev. Yavuz Aloğan) İstanbul: İtaki Yayınları.
- Simmel G., (2009), Bireysellik ve Kültür (çev. Tuncay Birkan) İstanbul: Metis Yayınları.
- Smith, A., (1997), Ulusların Zenginliği, İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Smith, P., (2001), Cultural Theory: An Introduction. Malden, MA: Blackwell Publishing.
- Smith, P., (2005), Kültürel Kuram. Çev. Selim Güzelsarı ve İbrahim Gündoğdu. İstanbul: Babil Yayınevi.
- Sombart, W., (2005), Kapitalizm ve Yahudiler (çev. Sabri Gürses) İstanbul: İleri Yayınları.

- Sombart, W., (2008), Brjuva: Modern Ekonomi Dönemine Ait İnsanın Ahlaki ve Entelektüel Tarihine Katkı, Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Sombart, W., (2020), Aşk, Lüks ve Kapitalizm, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1998.
- Soyak, A., (1999), Planlı Dönemde Sanayileşme, içinde 75 Yılda Çarklardan Çiplere, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 167-181.
- Sönmez, Ş., (2011), İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Hükümetlerinin Temel Gıda Maddelerinin Temini Konusunda Aldığı Tedbirler, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, 47, s. 599-629
- Şenyurt, O., (2021), Mekânın, Zamanın ve Eğlencenin Sınırlarında Osmanlı'da Gazinolar Mimarlık ve Yaşam Dergisi, 6/3, s. 947-967.
- Şimşek, A., (2005), Yeni Orta Sınıf. İstanbul: L&M Yayınları.
- Şinasi, K., (1918), Harp Zenginleri, Yeni Mecmua, c. 2, S. 38, s. 237
- Tabakoğlu, A., (1986), Türk İktisat Tarihi, İstanbul: Dergah Yayınları.
- Tabakoğlu, A., (2017), Osmanlı İçtimai Yapısının Ana Hatları, Dünden Bugüne Türkiye'nin Toplumsal Yapısı içinde, ed. Mehmet Zencirkıran, Bursa: Dora Yayıncılık, s. 20-40.
- Takım, A., (2012), Demokrat Parti Döneminde Uygulanan Ekonomni Politikaları ve Sonuçları, Ankara Üniversitesi, SBF Dergisi, 62/2, s. 157-187.
- Tanet, T., (2016), Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş, Ankara: İmge Yayınları.
- Taş, M., (2004), Menderes Döneminin Ekonomi Polisiği ve 1958 İstikrar Programı, Mevzuat Dergisi, Sayı:76, s.1-18.
- Tekeli, İ., (2015), İstanbul'un Modernleşme Öyküsü, Büyük İstanbul Tarihi, İstanbul'un Emperyal Dönüşümleri (ed. Coşkun Yılmaz) cilt.1 s.182-2019.
- Tezel, Y., (1999), Sanayide Devlet Kapitalizminin Ortaya Çıkışı, içinde 75 Yılda Çarklardan Çiplere, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 77-84.
- Toprak, Z., (1995), Milli İktisat-Milli Burjuvazi: Türkiye'de Ekonomi ve Toplum (1908-1950), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Turhan, M., (1984), Siyasal Elit Değişimi Kuramı. Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2(2), s. 69-109.
- Türk, E., (2009), TÜSİAD Patronlar Kulübü, İstanbul: Alfa Yayınları.

- Türkdoğan, O., (1974), Yoksulluk Kültürü, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Türkdoğan, O., (2007), Kültür-Değişme ve Toplumsal Çözülme, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Türkdoğan, O., (2015), Günümüzde Aydınlıktakiler Karanlıktakiler, Konya: Çizgi Kitapevi.
- Türkislamoğlu, E., (2021), Sabri F. Ülgener'in Düşünce Dünyasında Osmanlı İmparatorluğu Neden Kapitalistleşemedi Sorusunun İzini Sürmek, İstanbul İktisad Dergisi, 71/1, 251-282.
- Uras G., (2023), Bodrumda Mevsim Sonu Milliyet Gazetesi (erişim tarihi: 04.08.2023) <https://www.milliyet.com.tr/pazar/bodrumda-mevsim-sonu-317113>
- Ülgener F. S., (2015), Zihniyet ve Din: İslam, tasavvuf ve çözülme devri iktisat anlayışı. İstanbul: Derin Yayınları.
- Ülgener, F. S., (2006a), İktisadi Çözülmenin Ahlâk ve Zihniyet Dünyası, İstanbul: Derin Yayınları.
- Ülgener, F. S., (2006b), İktisadi Gelişmenin Şartları ve Sınırları: Az Gelişmiş Memleketlerin İstihlak ve Yatırım Meselelerine Toplu Bir Bakış, içinde Makaleler, ed. Ahmet Güner Sayar, İstanbul: Derin Yayınları.
- Ülgener, F. S., (2006b), Zihniyet, aydınlar ve İzm'ler. İstanbul: Derin Yayınları.
- Ülgener, F. S., (2006c), Gösteriş Maksudıyla İstihlak Meselesi ve Türkiye'nin İktisadi Gelişme ve Kalkınmasındaki Zararlı Tesirleri, Makaleler içinde, ed. Ahmet Güner Sayar, İstanbul: Derin Yayınları, s. 186-191.
- Van H. D. S., (2010), Erken Cumhuriyet Romanında Zenginler ve Zenginlik Kültür ve İletişim 13/2, s. 81-106.
- Vardan C. Ö., (2012), Cihad ve Müsiad, İstanbul, Timaş Yayınları.
- Veblen, T., (2014), Aylak Sınıfının Teorisi, Ankara: Tutku Yayıncılık.
- Vural K. M., (2016), Savaş Yıllarında Milli Bir Burjuvazi Oluşturma Çabası Olarak Harp Zenginleri ve Buna Yönelik Eleştiriler, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi Journal Of Modern Turkish History Studies XVI/32 (2016-Bahar/Spring), ss. 109-131
- Weber, M., (1949), The Methodology of the Social Sciences. New York: Free Press.
- Weber M., (2011), Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu (çev. Milay Göktürk), İstanbul: Bilgesu Yayıncılık.

www.sozluk.gov.tr (TDK)

Yankaya, D., (2014), Yeni İslami Burjuvazi Türk Modeli, İstanbul: İletişim Yayınları

Yapıcı, H., (2019), Türkiye’de Milli Burjuvazi: Tek Parti Dönemi. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Kütahya Dumlupınar Üniversitesi

Yardımcı, E., Oflaz, E., Menecler, O., (2020), Tarihsel Süreçte İltizam Sisteminin Sosyoekonomik Etkileri; Devlet Erkinin Kişisel Kullanımı ‘Mültezim, Düzce İktisat Dergisi, 1 (1), s.s. 57-68.

Yavuz H., (2010), Ak Parti, İstanbul: Kitap Yayınevi. Yayıncılık.

Yeldan, E., (2004), Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölüşüm, Birikim ve Büyüme, İstanbul: İletişim Yayınları.

Yener T., (2010), İstanbul Aşk Ekmek Hayat, İstanbul: İnkılap Yayınları.

Yurtgören, S., (2007), Çok Partili Siyasal Hayata Geçişle Yaşanan Siyasal ve Ekonomik Değişimlerin Toplumsal ve Kültürel Yansımaları: Yeni Hayat Tarzı (1945-1960)

Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi.

Yücel, M. S., (2001), Demokrat Parti, İstanbul: Ülke Kitapları.

Yürükhan, T., (2011), Gecekondular ve Gecekondulu Bölgelerinin Sosyo-Kültürel Özellikleri, Ankara: Nobel Yayıncılık.

Yüzbaşıoğlu S., (2022), Marshall Yardımı, İstanbul: Cinus Yayınları:

Zürcher, E. J., (2008), Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, İstanbul: İletişim Yayınları